

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Edit Rasmussen

MESTER OG SVEND

Jysk Selskab for Historie

Edit Rasmussen

MESTER OG SVEND

Studier over københavnske tømrer-
og murersvendes lønproblemer og
sociale forhold 1756-1800

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, nr. 43
Universitetsforlaget i Aarhus 1985

Udgivet med støtte fra
Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
Dansk Arbejdsgiverforening
Murerforbundet i Danmark
Snedker- og Tømrerforbundet i Danmark
Statens humanistiske Forskningsråd

Omslagsbillede: Opførelse af ankersmed Hans Caspersens
beboelsejendom på Toldbodvej (Esplanaden 6) i 1785,
Sankt Annæ Øster kvarter 211 litra B. Udsnit af maleri i
privateje. Ukendt kunstner. Woldbye foto.

© Edit Rasmussen
ISBN 87-504-05-144

Indhold

Indledning	9
Generaltabellernes svendestatistik s. 14.	
Regnskabsbøger s. 20.	
I Den formelt retslige – for en stor del sædvaneretslige – side af forholdet mester – svend	
I a. De civile svende	23
Forholdet mellem parterne s. 23. Arbejdsforhold s. 26. For- skud og mester-udlæg s. 29. Tidepenge (kvartalspenge) og sygepenge (bøssepenge) s.33. Afregning s. 39. Svendenes gæld s. 40. Afskedssedlen s. 42. Opsigelse s.46.	
I b. De militære svende, frimændene	49
II a Lønningen frem til 1794	56
Den egentlige svendeløn s. 57.	
II b En lavtlønnet tømrrersvend og hans forhold til myndighederne. Abraham Lundberg 1793-94	70
II c Kunne tømrrersvendene leve af deres løn?	73
III Næringsdrivende tømrrer- og murersvende	76
Næring i faget. Frimestre s. 80. Næring uden for faget, men på grund af faget, uden bevilling s. 83. Næring uden for faget, efter kgl. bevilling s. 90. Forhenværende svende s. 98. Svende- næring generelt s. 99.	
IV a De strejkende og strejken 1794	103
Rejselystne svende s. 106. Tømrrersvendestrejken 1794 s. 107. Svendenes logi s. 110. Strejken og lønproblemet s. 116. Sven- denes hjemsteder s. 119. Strejkeperioden s. 120. Forhøret 5. august s. 124. Opgør med tyskheden 8. august. 126 svende udvises s. 126. Opgøret med de danske svende s. 129.	
IV b Status efter strejken	136
Tilbagevendte svende s. 136. Mestersvar til svendene, septem- ber 1794 s. 138. Svendrepræsentation efter strejken s. 140.	
V Branden og perioden 1795-1800	141
Lønglidning efter branden 1795 s. 141. Lønningen 1795-1800, generelt s. 143. Bevillingsmestre s. 145.	
Resumé og konklusion	151
Slutbemærkninger s. 165.	
Zusammenfassung wissenschaftlicher Ergebnisse	170

Kilder og litteratur	183
Noter	190
Bilag til Indledning:	
nr. 1A: Generaltabeller, mester- og svendetal i tømrerfaget 1746-1801	216
nr. 1B: Generaltabeller, mester- og svendetal i murerfaget 1746-1801	217
nr. 2: Antallet af beskæftigede hos de 41 murermestre 18. sept. 1795	220
nr. 3: Murersvenden Carl Kocks blad for året 1792 i mester G. C. Møllers svendebog	221
nr. 4: Del af blad i samme mesters kontrabog	222
nr. 5: 1-2: Kvitteret regning fra mesteren og regning fra sammes bo til købmand M. Black	223
Bilag til I a:	
nr. 1: Tømrersvendes og -drenge's gæld til mester Ole Halds bo, 1787	225
nr. 2a: Tømrersvendegæld på mere end 10 rd. ved Kbh.'s Politirets sager i 1790'erne	226
nr. 2b: Murersvendegæld på mere end 10 rd. ved Kbh.'s Politirets sager i 1790'erne	228
nr. 3: Tømrerlavets vedtægt med Københavns Magistrat 1730, 13. marts	230
Bilag til II a:	
nr. 1: Oldermænd A. Pfütznerns erklæring til magistraten af 24. februar 1783	231
nr. 2: Mestrenes Sallarium i Skydebanens regninger 1786-87	234
nr. 3a, b og c: Bygningskomm.'s, tømrerlavets oldermænds og magistratens korrespondance 1761-62 ang. rospenge	235
Bilag til II b:	
nr. 1: Tømrermester Hans Joh. Weyles-regnskab over Abraham Lundbergs arbejde 1791-93	238
nr. 2: Ekstrakt af mesterens regnskab	240
nr. 3: Tømrersvend Abraham Lundbergs regning til mesteren Weyle	241
Bilag til II c:	
nr. 1-3: Skiftebilag ang. kost og logi	242
nr. 4-5: Regninger ang. kost og logi	245
Bilag til III:	
nr. 1: 1762-ekstraskattekommissionens svar på tømrersvend Henr. Julius Hofmans ansøgning om fritagelse for skat	248
nr. 2a og b: Tømrer- og murermester-skat af formue, indtægt og næring 1789 m. bevillingsdata for murermestre til 1789	250
nr. 3a og b: Tømrer- og murersvende-skat af formue og næring 1789	252

	Småbiografier til nr. 3a og 3b's numre med enkelte bilag. Kilder og forkortelser	254
	Småbiografier til nr. 3a nr. 1-24 og fhv. tømrersv., litra c.	254
	<i>Supplerende bilag til nr. 1 – en 69-årig arbejdende svend – skiftebilag 1796</i>	261
	<i>Supplerende bilag til nr. 16, formand Niels Holsts regning for forsømmelsesdage 1780</i>	262
	Småbiografier til nr. 3b nr. 1-39 og fhv. murersv., litra b.	262
nr. 4:	Begrundelser for ansøgninger om tømrer-frimesterskab nr. 1-26	268
	<i>Supplerende bilag til nr. 14, formand og krofader Jørgen Andersen Brandt, næring</i>	275
nr. 5:	Murersvend Joh. Christopher Sumpes formue	276
Bilag til IV:		
nr. 1:	1794, 9. juli-ansøgningens underskriveres lønninger:	
	nr. 1: Wagenknecht, hos Kirkerup 1783-91	278
	nr. 3: Edelmeyer, hos Kirkerup 1793-94	285
	nr. 4: Morbach, hos Kirkerup 1792-93	286
	nr. 4: Morbach, hos Burmeister 1793-94	288
nr. 2:	Lønsatser og tilgodehavender for 8. aug. bortsendte og 23.-25. aug. 1794 ikke tilbagevendte svende	290
Bilag til V:		
nr. 1:	Murermester M. H. Petermanns regning af 2. aug. 1796 til murersvend Peter Møller (1 dag til 1½ beregnet)	302
nr. 2 og 3:	Skiftebilag. Murersvendes regninger for bl.a. forsømmelsesdage 1785 og 1798	303
nr. 4:	Skiftebilag. Murermester Joh. Christopher Schottmanns regning 3. dec. 1798 til afdød murersvends bo	305
nr. 5:	Christen Wittus' murer-frimesterskaber og bevilling som mester 1795-96	306
nr. 6a:	Bygningshåndværker-frimænds fritagelse for eksercering, tømrersvende, 1796-98	308
nr. 6b:	Bygningshåndværker-frimænds fritagelse for eksercering, murersvende, 1796-98	310
nr. 7:	Tømrermestres antal af svende 1801	316

Indledning

Antallet af beboere inden for Københavns volde voksede i perioden 1769 til 1787 fra 82.860 til 90.032, og 1. februar 1801 var det 100.975¹, en tilvækst på ca. 18.000 i løbet af godt 30 år. Den voksende befolkning skulle have boliger, og alene af den grund måtte det være af betydning, at byen havde tilstrækkeligt af bygningshåndværkere. Men hertil kom, at man ved århundredets midte, på grund af det oldenborgske kongehus' 300-års jubilæum 1749, havde projektet og iværksat en systematisk bebyggelse af den senere »Frederiksstad«, idet Frederik 5. ved reskript af 12. september overlod Amalienborg have og plads til dem, der ville bygge². De nye ejere skulle have grundene til fri ejendom og end ikke betale indkvarteringsafgift af dem de første 30 år (1751-80). Hver byggeplads skulle opmåles af stadskonduktøren og magistraten meddele adgang til den. Modtagerne skulle til gengæld bygge i løbet af 5 år og således, at den af arkitekt Nikolai Eigtved over hele pladsen forfattede tegning skulle følges. »Siden Egaliteten her fremmelig bør observeres«, var der truffet en række bestemmelser med hensyn til husenes udseende. Alle bygninger til gaden skulle være af grundmur og vinduerne placeres i lige linie. Kongen havde ydermere forlangt at se tegningerne til de nye huse, inden opførelsen blev påbegyndt, og en vis del af grundene forbeholdt majestæten sig selv at råde over³. Den oprindelige tanke, at størstedelen af terrænet skulle anvendes som forretningskvarter, idet først og fremmest indehaverne af tømmerpladserne skulle være berettiget til de nærmest-liggende byggegrunde ved havnen, blev ikke realiseret. Det blev i stedet et kvarter for den mest velstående del af befolkningen. Som led i udbygningen af hele bydelen, skænkede kongen grundene omkring Frederikspladsen på området, som han selv disponerede over, til adelsmænd, for at de kunne opføre palæer. Stadig med Eigtved som arkitekt blev fire ens huse opført i årene 1754-60 for grev A. G. Moltke, enkegrevinde Schack, general, greve Levetzau og baron J. Brockdorff⁴.

Tanken, at føje en ny vigtig bydel til de ældre kvarterer, lykkedes så godt, at der ved kongens død i 1766 kun var få ubebyggede grunde tilbage⁵. I samme periode fastslog reskript af 5. april 1754 til magistraten tilmed, at ejerne af de fra branden 1728 henliggende øde pladser og grunde skulle indkaldes, betale forsikring og inden et år lade opføre bygninger på grundene. Hvis dette ikke var muligt for dem, skulle områderne ved offentlig auktion sælges til de højst bydende.

Når hele denne byggeaktivitet kunne realiseres, skyldes det, at søkrigene fra midten af 1750'erne indvarslede nye konjunkturer, som bragte en fuldstændig forskydning i den danske stats og det danske samfunds økonomiske rammer.

Københavnske købmænd kunne, bl.a. takket være neutraliteten under de store krige, deltage i oversøiske forretninger og hjembringe formuer, som, anvendt i den danske hovedstad, gav arbejde til andre kredse i befolkningen. Men et spørgsmål, som i denne forbindelse kan stilles, er, hvor langt ned disse penge nåede. Med andre ord: i hvor høj grad fik de håndværkere, mestre som svende, der byggede eller reparerede statens og byens bygninger, de kongeliges, de adeliges eller de velhavende købmænds palæer og de jævne og fattige københavnernes boliger, del i konjunkturgevinsten i den danske handels florissante periode i det 18. århundredes sidste halvdel. Fik de overhovedet så meget, at det kunne dække de samtidige prisstigninger?⁶

Sammenlignet med andre fags svende indtog tømrer- og murersvendene en særstilling. De arbejdede for størstedelen under åben himmel eller på reparationsstederne, men ikke på noget værksted. De var side om side beskæftiget med at opføre de samme bygninger og måtte derfor have rig lejlighed til at iagttage og vel også til at drøfte hinandens lønsatser, rettigheder og pligter. De logerede ikke hos mestrene, men ofte hos svendekolleger. Af disse grunde var de mere selvstændige, og man træffer da også blandt bygningshåndværkerne de første og senere det største antal gifte svende, en klasse som ikke var særlig agtet inden for de fleste håndværk. Men mest afgørende var, at det var vanskeligt for svendene at blive selvstændige mestre. Byggefagene var naturligt de håndværksfag, som tidligst gik over til stordrift, og derfor kom den sociale og økonomiske modsætning også tidligere frem. Den viser sig blandt andet i en stor talovervægt af svendene i forhold til mestrene⁷, hvad der måtte øge afstanden og dermed også spændingen mellem mestre og svende.

At de omfattende byggearbejder, som indvarsledes med plakat af 15. september 1749, måtte lokke svende fra indland og især fra udlandet (Tyskland) til København var en nærliggende tanke.

Som for straks at dæmme op for de uroligheder, der kunne blive et resultat heraf, publiceredes allerede 24. november samme år plakat angående håndværks- og lavssvende i den kongelige residens-stad København. Den befalede, at alle tvistigheder mellem lavenes mestre og svende eller drenge skulle undersøges af politimesteren og påkendes efter 12. post i dennes instruks af 24. marts 1741, hvorved lavenes domsmyndighed blev indskrænket til at være en mulighed for at forlige sager; desuden bestemtes bl.a., at hvis nogen svend nedlagde arbejdet, skulle mesteren straks melde det til politimesteren og svenden straffes efter den nævnte instruks og lavsartiklerne. Det, der hermed skete, var en ajourføring af reglement af 24. april 1734⁸ og 26. post i murernes lavsartikler af 31. august 1742, begge stammende fra den periode, da der under opførelsen af Christiansborg Slot i særlig grad var problemer med at holde orden iblandt stenhuggersvendene, som blev henvist til at søge optagelse i muremesterlavet⁹; tillige blev bestemmelserne udvidet til at gælde for samtlig lav. For at plakat af 24. november 1749 ikke skulle blive glemte, blev

den ikke blot henlagt i samtlige mester- og svendelader, men tilstillet alle oldgeseller eller svendeformænd med påbud om, at den skulle opbevares på svendenes herberger og oplæses mindst en gang om året.

Myndighederne var således 1749 opmærksom på de problemer, der kunne rejse sig, især synes de at have frygtet arbejdsnedlæggelser, og derfor modtoges de nye svende med 1734-reglementet, med et nyt sæt af arbejdsretslige regler¹⁰. Men også københavnske svende erfarede, at det havde sine ulemper at få et stort antal nye arbejdskammerater, som ikke kendte de stedlige regler eller i hvert fald ikke ville indordne sig og slet ikke betale sygepenge til de da oprettede frivillige sygebøsser¹¹. På svendeinitiativ, anbefalet af magistraten, resulterede dette i kongeligt reskript af 23. september 1754¹², som påbød, at murer-svendene skulle betale 1 sk. ugentlig til syge svendes underhold. I begyndelsen af 1762 lykkedes det også tømrrersvendene at få tilsvarende regler gennemført ved reskript til magistraten af 26. februar¹³.

Disse få sider fører naturligt ind til hele bogens problem, som ikke blot bliver det, som titlen angiver, en redegørelse om forholdet mellem de to fags svende og deres respektive mestre, men i lige så høj grad en skildring af og en forklaring på et konkurrenceforhold mellem svendegrupperne. Efter at murerne 1742 havde fået deres nye og mere tidssvarende »artikler«, var det tømrrerkollegernes (også undertiden mestrenes) ønske at få det som murerne. Svendenes sygepengeproblem er allerede nævnt, og flere 1742-regler blev efterhånden – enten efter ansøgning og kongeligt reskript, eller sædvanemæssigt – overført til tømrrersvendene.

Men i centrum for alle tømrrersvendeforhåbninger i den her behandlede periode stod kravet om en murersvendedaglø. November 1756 blev det præsenteret offentligt for første gang. De tre tømrrersvendeformænd¹⁴ havde fået afslag i eget lav og anmodede nu magistraten om hjælp; men en mesteropbakning savnedes. Allerede på dette tidspunkt begrundede svendene henvendelsen med, at arbejdet lå stille i vintermånederne samt med, at deres værktøj var dyrere end murersvendenes, og også da svaredes der, at der skulle akkorderes mester og svend imellem. 1762 blev lønkravet genfremsat af en ny formand, som samtidig anmodede om kortere opsigelsesfrist, dog formuleret: at kunne forlade mesterens arbejde uden for mortensdagsterminen. Senere fremsattes igen og igen ønsket om at få hævet tømrrersvendenes lavtløn, den løn, der for de lange sommerdage betaltes til en ny svend, som ingen akkord havde med mesteren. Den var 32 sk., medens murersvendenes daglø var 40 sk.

At de lavtbetalte tømrrersvende så uden egentlige regler havde et socialt sikkerhedsnet spændt under sig, taltes der ikke om.

Det her nævnte rejser straks spørgsmålet: Hvorfor var det murersvendene, som gik i spidsen, som viste vejen, og som havde den højeste løn? Kan det alene skyldes deres længere læretid: efter et halvt år på prøve tre år¹⁵ i forhold til tømrrersvendenes: to år uden forudgående prøvetid¹⁶? Eller har andre fakto-

rer spillet ind? I 1756, da der var mangel på murersvende, blev de unge svendes to års rejse på håndværket, før de kunne gifte sig og nedsætte sig som mestre, gjort til en frivillig sag¹⁷. Kan det tænkes, at murermestrene på tilsvarende måde og imod svendenes ønske¹⁸ i hele perioden bedre har været i stand til at regulere svendetallet? Måske kunnet holde på svendene ved eventuelt at betale dem om vinteren? Eller har murersvendene skullet leve af deres højere løn hele året? De kan have været for fornemme til at ernære sig som arbejdsmænd, hvad tømrersvendene tilsyneladende oftere gjorde. Er forklaringen en helt anden? En mere velhavende svendeorganisation? Eller en dygtigere? Det er spørgsmål, som skal forsøges besvaret.

I året 1794 strejkedes der for kravet. Strejken er tidligere behandlet¹⁹. Når spørgsmålet her tages op igen, er det blandt andet for at præcisere, at strejkens krav var gamle krav, og at datiden vidste det; men først og fremmest skyldes det, at en systematisk gennemgang af Danske Kancellis brevsager i to af disse har fremdraget hidtil ukendt, men centralt materiale om begivenhederne²⁰, nemlig som bilag til brev af 9. august om kongelig bekendtgørelse til offentliggørelse: politimesterens under 6. og 7. august fra Københavns Politirets 3. protokol til Danske Kancelli fremsendte afskrift af »Politie Acten og den over de urolige Tømmersvende afsagte Dom« med flere dokumenter, blandt andet ni mestres fortegnelser, af 4. august 1794, over deres – 280 – strejkende svende. Disse lister ligger som bilag i mester-promemorier, som den nævnte dag blev indleveret i Københavns politirets 3. protokol, politimesterens; men de eksisterer bortset fra Niels Zimmers »Rapport nr. 1«²¹, der indgik til 1. protokol og – uden nummer – ligger blandt sagerne til denne, kun i denne kopirække, da størstedelen af Rettens 3. protokols materiale ikke er bevaret. Som bilag til Danske Kancellis brev af 6. september (nr. 4069) til magistraten findes afregninger af 23. og 25. august mellem ti mestre og deres bortsendte svende (103 i alt – heraf de 17 danske eller her gifte svende). De »nye« sager gør det muligt at bevise, at de 50 svende, som med mesterord »styre de øvrige« var tyske svende, som ikke var indskrevet i de danske svenderækker og slet ikke integreret i det danske samfund²². De giver lønningssatser for 90 svende i 3.468 dage – og akkordløn omregnet til 107 dage – samt status i forhold til mesteren for 102 svende; og de kan desuden give en forklaring på, hvorfor nogle af de danske svende deltog i strejken, et spørgsmål, som ikke tidligere har været behandlet.

Stor betydning for de lønningmæssige muligheder fik naturligvis Københavns brand i 1795, som lagde næsten 5 af byens 12 kvarterer i aske. Resultatet blev en lønglidning, om hvilken der kun undtagelsesvis taltes offentligt. Den afsløres blandt andet af regninger i Rentekammerets Bygningskontor, Sankt Petri kirkes regnskaber og i Københavns Politirets sager. Helt speciel interesse har rekrutteringen af bygningshåndværkere til genopbygningen i årene 1795-97, mestre og svende. Blandt de sidste synes det især at være soldatersvendene, der har givet usikkerhedsproblemer²³.

Svendenes med lønansøgningerne stadig gentagne påstand om, at de ikke kunne leve af deres løn, kræver en undersøgelse af, hvad de så levede af, eller simpelthen af hele deres sociale situation. Det drejer sig ikke kun om sygepenge og -understøttelse. Det er behandlet tidligere af lavshistorikeren – C. Nyrop – og af Albert Olsen, men begges værker er bygget på forordningerne, der behandler krav om højere afgifter, medens en inddragelse af bl.a. Magistratens resolutionsprotokoller viser, at det i hele perioden var svendene, der anmodede om, at mesteren først ville indbetale de indkrævede tidepenge²⁴ i 1740'erne – 70'erne og senere også opkræve og videregive sygepengenes 1, 2 og 3 sk.²⁵ pr. uge til *svendeladen*, så deres understøttelse bliver tilsvarende højere. Reelt skulle det betyde det samme; men det første lyder mere inhumant. Også generelt drages der sociale forhold ind i billedet gennem Københavns Magistrats arkivalier. Det var i Rådstuen, svendene først henvendte sig, når de havde noget på hjerte. Magistraten kom tættest ind på deres dagligliv. Mange sager nåede ikke længere, som for eksempel de første lønansøgninger 1756-57. Men det, der her skal behandles, drejer sig nok så meget om, hvordan svendene klarede sig i vinterperioden og i andre arbejdsløshedsperioder. I den forbindelse kommer soldatersvendene – arbejdskraftreserven – igen ind i billedet, idet en arbejdsløshedsperiode ofte afslørede ved, at lavet klagede over frimændene, eller at disse ankede over, at de ikke kunne få arbejde²⁶. Mulige bijobs skal undersøges. Det er kendt fra lavshistorierne, at de tømrer- og murersvende, som stod ved brandværnet, måtte drive øltapperi, når de tog borgerskab²⁷, og tømrermestrene påstod den 22. september 1794, at mange af de gifte svende havde andre næringsveje, samt at nogle af dem endog var husejere²⁸. Denne indsamlingsopgave løses ved på grundlag af ekstraskatten af 11. marts 1789 for formue, indtægt og næringsekstraktprotokoller for københavnske kvarterer at opstille tabeller over de to fags næringsdrivende svende, og det skal derefter vurderes, hvad næringen betød for svendene.

Svendene i de nævnte protokoller er ikke altid indført ved deres håndværk, men under deres nærings betegnelse, da det var af denne, at skatten skulle svares – derfor er deres indførelse i fagets sygeprotokol naturligvis konstateret. Allerede selve opstillingen viser en side af det sociale sikkerhedsnet, som var spændt under tømrersvendene, idet tømrersvend nr. 24 er fri tømrermester, medens den frie muremester er indført som forhenværende murersvend litra a. Denne iagttagelse vil blive nøjere efterprøvet. Men som svendelisterne viser en forskellig placering af de to fags frimestre, kan der inden for muremestrenes række ses en opdeling af lavsmestre i »egentlige mestre« kun betegnet ved borgerskabets dato, hvis baggrund var et udført og godkendt mesterstykke, samt bevillingsmestre²⁹, som havde et kongeligt missive som hjemmel; denne sidste udvikling ses endnu mere udpræget i 1796-98-listerne over bygningshåndværkerfrimænds fritagelse for eksercering. En nøjere undersøgelse af, hvorledes frimestersystemet undergraver lavsordning og bevillingsmestrene

det faglige system vil blive foretaget. Århundredets slutningsperiode er en opløsningstid for lavene.

Som afhandlingen påbegyndtes med den første lønansøgning vil den formelt blive afsluttet med forordningen af 21. marts 1800, der afsluttede den 11. august 1794 nedsatte kommissions arbejde.

Det her opridsede stof angående bygningshåndværkersvende i København forekommer specifikt, både hvad angår lønfastsættelsen ved akkordering mellem den enkelte mester og svend og ved den årlige arbejdsrytme, som tillader svendene at forlade mesteren mortensdag. Det er en modsætning til de nordtyske bystater (de gamle Hansestæders), mere stadigt tilknyttede og lønnede håndværkersvende. Af den grund, men også på grund af den her behandlede periodes store begivenheder, strejken 1794 og branden 1795, vil en egentlig sammenligning med forholdene de nævnte steder forekomme formålsløs.

General-tabellernes svende-statistik

Det er allerede konstateret, at svendestatistikken er betydningsfuld. Alene for at have talrækkerne ved hånden under læsning af bogen var det naturligt at placere dem først. General-tabellerne er tidligere trykt i Edv. Mackeprang, Afsnit af den danske Arbejderbevægelses Historie, 1911. Men da hans rækker begynder 1761, savnes netop denne bogs begyndelsesperiode. Derfor blev det næsten påkrævet at lade det for hele fremstillingen centrale materiale, afsnittet om datidens svendestatistik med analyser og kommentar, være det, der først bliver præsenteret, fordi dets indhold må være læseren bekendt. Det kan dog tilføjes, at det – på disse første sider – er tallene og tallenes værd, der er det vigtigste, så adskillige oplysninger, som kunne være givet, er henvist til noter eller til senere behandling.

Samtidens svende-statistik blev meddelt i den årlige »General-Tabelle over Laugene udi denne kongelige Residens Stad Kjøbenhavn«. Blandt de få bevarede fra det 18. århundredes første halvdel¹ er nogle dateret nytårsdag, andre »ved Aarets Udgang«, men alle originale tabeller er underskrevet af den fungerende politimester. Om indholdet hedder det – som i 1729-listen – kun, »således som de af et hvert Laugs Oldermænd er givet til kiende«. Fra nytårsdag 1747, -48, -51 og -52 eksisterer listerne; de to sidstnævnte dateret henholdsvis 13. og 15. januar. Derefter er »ved Aarets Udgang« tilblivelsestidspunktet, og dateringen normalt Politikammeret 31. december. Dette gælder allerede 1752 og 1753. At der formelt er to tabeller fra året 1752 har ingen reel betydning, og i bilag 1's rækker er de opført som 1751 og 1752. Den sidste af disse er den første trykte i Rigsarkivets samling, hvilket svarer til, at generaltabellerne ikke forekommer blandt de udspecificerede trykkeudgifter i politiets regnskaber for 1751, men derimod i 1758-regnskabets udgifter for januar kvar-

tal, som må omhandle 1757-listerne². For de mellemliggende år er kontrol ikke mulig på grund af de nævnte regnskabers mangelfulde overlevering.

For perioden 1756-1800 synes kun for 16 år bevaret »General-Tabelle paa samtlige Laugenes Interessentere, Mestere, Svende og Drengene i Kjøbenhavn ved Aarets Udgang« i original deraf 1776-årgangen endda kun som koncept³. Men fra 1759 er til gengæld hele tabel-rækken frem til 1801 publiceret, dog med undtagelse af 1770-tallene. Det skete 1759-61 i Nye Stats-Tidender og 1762-69 og 1771-1801 i »De til Forsendelse med Posten aleene privilegerede Kiøbenhavnske Maanedlige Stats-Tidender«, og det kan tilføjes, at der i avis-gengivelserne af det her benyttede materiale ikke er konstateret trykfejl i de år, for hvilke originalerne er kendt.

Vi ved, at 1770-generaltabellen blev trykt, fordi udgiftsposten er indført i politiets regnskaber⁴; men den er gået tabt.

De manglende svendetal for årene 1754-58 og 1770 gør det naturligt ad anden vej at forsøge at udfylde hullerne i rækkerne og samtidig at analysere tilblivelsen af disses tal. En mulighed for dette giver murersvendenes tidepengeprotokoller, bevaret fra 1723⁵, og tømrersvendenes kvartals- og regnskabsprotokol 1750-1826⁶. Heri ses 1750-1801 murersvendenes 6 – fra 1779 8 – og 1750-71 tømrersvendenes 8 klasser – år for år – klassevis indført. Fra 1779 var således begge fags svende delt i 8 klasser, hvilket betød, at hver klasse omfattede omtrent en ottendedel af svendene. I den enkelte klasse havde den anciennitetsmæssigt ældste svend laveste nummer og den senest ankomne det højeste. Ved flytning, dødsfald m.v. rykkede svenden op i nummerordenen i sin klasse (mod nr. 1), og nye svende optoges nederst, efter at være fordelt, så der stadig var lige mange svende i klasserne. Dette sidste var af betydning for ligbæringen⁷, som var den oprindelige årsag til opdelingen i klasser.

Her må tilføjes, at svendeformand, ældste og yngste bisidder – efter et repræsentativt valg i klasserne – blev placeret som 1. classes nr. 1, 2 og 3, hvorved de tvang klassens øvrige svende tilbage i nummersystemet. Alle er noteret med nummer og navn. Mestrene aflagde ved St. Hans- og Michaeli-kvartalsmøder regnskab for tidepengene, murermestrene fra 1773 tillige for sygebøsspengene, og svende-indførslerne blev foretaget af fagenes for mestre og svende fælles lavsskriver, 1774-96 tømrersvendeantal, diverse år, er beregnet med sygeprotokollernes medlemstal som grundlag⁸.

Ved for de enkelte år at sammenlægge klassernes svendeantal efter fradrag af dem, som i den pågældende regnskabssides margen har fået notater som: mester (i murersvendenes tideprotokoller tillige frimester), soldat, Holmens arbejde, død, rejst, rømt, slettet på grund af restance o.a., er kolonnerne »beregnet svendeantal« blevet til. Disse år for år fratrukne tal udgør tabel I's kolonne »fratrådt«. Generaltabellerne angiver antal ved nytår, og de beregnede rækker skulle også meddele årsskiftestatus. Fremgangsmåden indebærer imidlertid fejkilder. Alene på grund af en mulig svingende præcision i proto-

kolføringen, men også fordi det under udarbejdelsen af tabel over de efter strejken i 1794 dømte og bortsendte svende viste sig, at svendeindførslerne og vel også udstregningerne blev foretaget efter de to årlige kvartalsmøder, og at »de beregnede svendetal« således snarere må være en opgørelse over situationen efter Michaeli-mødet⁹. Men på trods heraf viser de beregnede kolonner for de to svendegrupper 1752-63 et så ensartet forløb, at en udvikling for årene omkring 1754-58, med 1756 som året med det højeste svendetal i begge fag, tydeligt ses. I forhold til generaltabellernes rækker viser de beregnede tal i nogle år en nogenlunde, undertiden en slående overensstemmelse. Dette gælder især tømrersvendetallene 1751-53 og 1759-63, så de for årene 1754-58 med en vis reservation og afmærkning kan glide ind i generaltabel-rækken og dermed så godt som udfylde denne. Til gengæld er der for andre år så stor forskel, at en forklaring kunne være ønskelig, og for tømrersvende-materialet er der gjort forsøg på at give en sådan for 1750, 1764-65 og 1769 (de i tabel 1 understregede tal).

Den beregnede række viser for 1750 og for årene fra 1764 betydeligt højere tal end politimestrenes. Angående 1764-65 tallene 365 og 381 som modsætning til generaltabellernes 286 og 228 kan oplyses, at 350 navngivne svende den 21. februar 1765 blev indkaldt til møde for at tage stilling til en eventuel betaling af svendelavets gæld. Af de 350 mødte 283, 16 udeblev, 17 var syge og 34 på landet¹⁰. Det beregnede tal for 1764 synes næsten verificeret. Men på den anden side kan de i forbindelse med februar-mødet oplyste tal også vise, at de 286 er de i byen værende aktive svende. Fra de 350 må så fradrages de 34, som muligvis havde arbejdet på landet hele vinteren og desuden eventuelle pensionister eller andre uarbejdsdygtige¹¹. De syges forhold kan ikke efterprøves, da sygeprotokollen 1763-1772 ikke er bevaret.

Når de to 1750- og 1769-tal er så forskellige som henholdsvis 395-250 og 535-219, var situationen ifølge svendenes kvartals- og regnskabsprotokol den, at der var betalt Michaelikvartalsafgift 1750 og 1769 for 348 og 320 svende, og for 325 og 231 af disse blev der atter betalt påske 1751 og 1770¹². Dette må betyde, at det beregnede 1750-tal ligger meget nær det antal af tømrersvende, der befandt sig i København, eventuelt med omegn, i de sidste måneder af 1750. Antallet af indbetalte kvartalspenge 1769-70 dokumenterer umiddelbart kun, at generaltabellens tal forekommer lavt. Og så kunne der endvidere til de indbetalte kontingenter lægges et betydeligt antal restanter. I hvert fald indleverede tømrersvendenes oldgesell i februar 1769 til magistraten en restanceliste vedrørende de svende, som ikke havde betalt til sygebøssen, og han bad oldermanden sørge for, at pengene blev indbetalt, da det var mestrenes ansvar¹³. I slutningen af 1772 og begyndelsen af 1773 klagede såvel (murernes og) tømrernes oldermænd som tømrersvendene igen over, at mestre havde undladt at betale kvartalspenge, skønt de havde debiteret svendene dem¹⁴. Af indlysende grunde betalte ingen mester for arbejdsløse, hvis antal den 9. juni

1773 var »over 100de«, hvilket også forårsagede, at restanternes antal voksede. Hvor meget dette kunne betyde, fremgår måske bedst af den kendsgerning, at af 1762-fradragstallet på 120, var de 80 svende, som blev slettet på grund af restance, kun 30 var rejst bort i dette kriseår, og 11. november 1772 anmodede tømmerlavets oldermænd, Georg Volmeister, om, at alle, som resterede fra 2 til 10 år, slettedes¹⁵. Initiativet fra 1762 var ikke fulgt op.

På en anden måde forklarede samme oldermænd i skrivelse af 23. oktober 1771 situationen i arbejdsløshedsperioden: »om Vindteren, naar icke Mæstren har Arbejde, gaar en heel deel og slæber for Arbejds Karle og Pligs Folck for at kunde fortjene lidet til-Livets Ophold«¹⁶. Sådanne svende stod stadig i deres faggruppes regnskabsprotokol, men de var ikke knyttet til nogen mester, og hvis oldermændene er nået frem til sit til politimesteren i december måned meddelte tal ved at indhente oplysninger om de enkelte mestres folk, som tilfældet var forud for kvartalsmøderne¹⁷, har de undgået optællingen. Ved hjælp af svendeprotokollen kunne de alligevel kaldes sammen som til det ovenfor omtalte møde 21. februar 1765. Men spørgsmålet, om det var en tilfældighed, at dette blev afholdt vinterperiodens sidste dag, eller om svendene fra denne dag skulle være til disposition for mestrene, får stå hen.

Et konkret eksempel på en sådan svend, endog en husejer og øltapper med borgerskab, ses i 1789-listen over svendeskatteydere¹⁸, tømrrersvend nr. 8, Henr. Mørch. For ham betaltes hverken tidepenge 1768-71 eller sygepenge 1772-74 og for 1775 kun 4 sk. for december måned. Men i alle 8 år er han indført i de ved svendeberegningen anvendte protokoller og således talt med i de beregnede svendetal, skønt han i indkvarteringsmandtal for vinteren 1768/69 betegnedes som arbejdsmand. At der blandt almindelige logerende svende var mange, der var i en lignende situation, fremgår alene af de relativt få Michaeli-indbetalinger 1768-71 og derefter af sygeprotokol 1772-82, som for første halvdel af 1770'erne først og fremmest er en fortegnelse over restancer. Ikke før 1776 synes sygepengebetalingen bragt i orden, der betaltes da 26 sk. to gange årligt, sandsynligvis af mestrene.

Ikke kun vinterperioders og krisetidens restanter eller måske arbejdsmænd kan her have ført til højere angivne tal. Helt generelt kunne de næringsdrivende svende af begge fag virke i samme retning. At disse i indkvarteringsmandtal og i 1789-skattelisterne kun betegnedes ved bierhverv, angiver alene, at det var af fortjenesten ved øltapperi, spækhøkeri, tehandel eller anden beskæftigelse, at skatten præsteredes. Men bijobs omfang kunne vel undertiden være så omfattende, at de pågældende svende ikke var i stand til at præstere heltidsarbejde i deres fag. Kildematerialet viser dog ikke, om der blev taget hensyn til dette forhold ved udarbejdelsen af generaltabellerne.

Af afgørende betydning for tømmerfagets tal var det derimod, at frimestrene blev stående som lavssvende, ja, det kunne endog være tilfældet efter at en frimester ved kongelig bevilling havde fået tilladelse til at beskæftige tre sven-

de¹⁹. I denne gruppe fandtes ud over svendene med kongelig bevilling de i faget uddannede og i København bosatte, som var afskediget efter 14 års militærtjeneste, og de, som efter 1789 stod ved det borgerlige artilleri eller ved vægterkorpset.

Trods de svagheder generaltabellerne af de omtalte grunde synes behæftede med betragtet med et senere århundredes mere avancerede krav til statistik, blev de benyttet af samtiden, simpelthen fordi de var det offentlig tilgængelige materiale. Som Henrik Stampe den 8. september 1760 anvendte 1759-tabelens tal²⁰, brugte tømrmestrene 1773-tallene, da de den 2. februar 1774 skrev til magistraten, at lavet »for nærværende tiid havde 398 Svende«²¹, og så sent på året som 22. september 1794 anvendte tømrmestrene 1793-svendetallet²². Derimod havde svendeformanden Jørgen Andersen Brandt allerede i midten af januar 1762 ført 1761-opgørelsen ájour, da han meddelte byens råd, at svendetallet var 449 (ikke 444)²³, hvis differencen ikke blot er udtryk for en læse- eller skrivefejl i datiden.

Allerede i det 18. århundrede blev der gjort forsøg på at fortolke nogle generaltabel-tal, at kontrollere deres anvendelighed til et bestemt formål. Under forarbejderne til brandforordningen af 19. juli 1799 indsendte tømrrerlavets oldermænd Niels Zimmer 4. december 1798, på opfordring, til brandmønstrestringssessionen, efterretning om de tømrrersvende, som havde arbejdet i København siden 1789. Brevet lød: »I Aaret 1790 var med visse og uvisse ialt 435, når fradrages de fremmede Svende, kan regnes de som bestandig blive her, ialt 355 o.s.v.«²⁴ 1798-rækken blev til efter at oldermændene nøye have igiennemgaaet dette med Oldgesellen«, en konferering, som måske ofte havde været forsømt, og baggrunden for denne forsigtighedsregel var, ifølge 4. december skrivelsen tanken om, hvor mange svende det ville være muligt at stille til brandkompagniet; thi selv blandt de svende, som havde fast ophold i København, ville der være mange, som på grund af alderdom og »andre Omstændigheder« ikke var denne opgave voksen. At 1798-svenderækkens tal over svende, der kunne bruges til brandtjeneste, er lavere end generaltabelrækkens er således naturligt.

Men for årene 1795-97 iagttages en meget betydelig forskel mellem generaltabellerne og 1798-rækkens tal, skønt Niels Zimmer som oldermænd 1795-1801 havde ansvaret for begge 1795-98. Sygeprotokollen 1783-1805 giver for årene 1794-96, men også kun for disse, mulighed for en svendeberegning, foretaget efter samme fremgangsmåde som 1750-71-beregningerne²⁵. Denne bekræfter generaltabeltallet 1794, men viser, at den voldsomme tilstrømning af arbejdskraft efter branden delvis bestod af svende uden for lavet. Når samtlige 8 klassers svende for 1796 tælles sammen, bliver resultatet 911, og af disse er 146 af en eller anden grund afkrydset listen. Generaltabelens 950 kan således ikke alene være lavssvende, hvilket også bekræftes af, at tallet for Michaeli-indbetalinger 1795-96 kun steg fra 363 til 424, medens generaltabeltallet æn-

dredes fra 655 til 950. Det var soldater-frimændene, der atter fik en chance, og derfor er generaltabellene de højeste under Københavns genopbygning og muligvis også i enkelte år i slutningen af 1770erne.

Kontrolmaterialet til murersvenderækkerne er ikke så omfattende som for tømrersvendenes vedkommende. Men når magistraten i erklæring af 10. maj 1758 skrev, at »Muursvennene, – bestaar omtrent af 400ede«²⁶) falder det inden for den beregnede rækkes rammer. 1795, 19. september, oplyste rådmænd Carl Pontoppidan i indberetning angående overordentlig samling på svendenes herberg den 18. samme måned, at der »nu for Tiden er i Arbejde hos de p.t. værende 41 Laugsmestere: Af Amts- eller Laugs Svende 745, af Militaire og Friemænd, som er Laugssvende 200«²⁷. Tallene i den over murersvendene beregnede kolonne er frem til midten af 1760erne, i modsætning til tømrersvendenes, forholdsvis lavere end generaltabellernes. Blandt mulige forklaringer herpå kan, bortset fra, at en murersvend slettedes af svenderækkerne, når han var blevet frimester, nævnes, at der i al fald 1755-56 var mangel på murersvende, medens tømrersvende gik ledige²⁸. Murerne har måske derfor været mere tilbøjelige til at betale forskud for at holde på deres svende og derigennem haft forbindelse med dem i vinterperioderne. Betydning har det sandsynligvis desuden haft, at murersvendene overværede kvartalsmøderne. Det var i det mindste tømrerkollegernes indtryk, da de 1743 klagede til magistraten over, at deres mestre befalede dem, at de skulle blive ved deres arbejde den dag, kvartalet holdtes, thi selv om mestrene havde lovet at cavere for svendene, skete det, at også de blev borte, hvad der forårsagede restancer²⁹. Selv om resultatet af klagen blev reskript af 11. marts 1743, som fastslog, at post 27 i murersvendenes lavsartikler af 31. august 1742, at mestrene skulle være ansvarlige for tidepengenes betaling, også skulle gælde for tømrersvendene, kunne den kendsgerning, at samtlige murersvende, oldermann, et par af de øvrige mestre og en rådmænd overværede kvartalsbetalingen for murersvendene, medens tømrersvendenes samling stadig bestod af oldermann, mestrene, få svende³⁰ og en rådmænd, bevirke, at der fra svendeside var en nøjere kontrol i murerfaget. Men selv murersvendene følte dog, at mestrene havde for meget indflydelse. Ved det meget urolige mikkelsdag-møde 1771 påstod de derfor, uden held, at de ikke ville have lavsskriver sammen med mestrene³¹.

I slutningen af 1760erne er dog også murergruppens beregnede tal forholdsvis højere, og i dyrtidsperioden 1770-71 var arbejdsløsheden udpræget blandt fagets udøvere, hvilket i denne forbindelse markeres ved det meget højere beregnede tal 1771. Både disse og tilsvarende senere kan muligvis også hænge sammen med en eventuel forsigtighed med at slette rester. Medens post 2 i tømrersvendenes sygebøsses instruks af 16. april 1741 fastslår, at den, der i fire måneder udebliver med betaling, får sit navn slettet³², ses i marginen af murersvendenes tideprotokol 1769, ud for 5. klasse nr. 10, som her er overstreget, noteret »gaar ud ej betalt siden 1765«. Der var da betalt for påske kvartal.

Udtrykt med forbehold synes tendensen at være, at de beregnede rækkers tal er højest i krise- og arbejdsløshedsperioder, medens de i byggefagernes højkonjunkturår svarer nogenlunde til generaltabellernes oplysninger, hvis da ikke beskæftigelsen af ikke-zünftige³³ svende, som i årene for Københavns genopbygning, bevirkede, at disse sidste blev de højeste. På trods af, at den i tabellerne meddelte svendestatistik for år eller perioder er behæftet med usikkerhed, viser den som helhed en udvikling, der bekræftes af de skrevne kilders udtalelser, hvilket er forsøgt dokumenteret i foranstående fremstilling.

Regnskabsbøger

Under behandlingen af politirettens sager omtales mestrenes regnskabsbøger kun sjældent¹. Men i skifte efter murermester Georg Casper Møller² findes derimod både en »Svenebog« og en »Contra-bog«, begge dækkende årene 1788-93 og ført af samme mester eller polerer, altså eksempler på datidens regnskabsbøger.

I svende-bogen havde hver svend normalt en side pr. kalenderår. På denne er – uge for uge – noteret svendens arbejdsdage og hans tilgodehavende hos mesteren for disse dage. I en kolonne til højre herfor er anført de en gang om ugen, normalt hver lørdag, til svenden udbetalte beløb, svendens credit-side³.

Contra-bogen blev ført over kunderne, af hvilke hver tildeltes en side (eventuelt mere eller mindre) pr. år. Her ses bogført det antal dage, vedkommende har haft svende, kalkslagere og håndlangere i arbejde, kalk, mursten, tagsten eller andre bygningsmaterialer, benyttet hos klienten og desuden oplysninger om, hvor store beløb denne sidste skyldte mesteren for de enkelte poster⁴. Når pengene var betalt, overkrydsedes afsnittet.

Dette betyder, at svendebogen indeholder egentlige svendelønninger, medens contra-bogen giver mester-lønninger, eller at mesteren måtte anvendes svendebogen, når han skulle afregne med en svend, og contra-bogen, hvis en regning til en kunde skulle skrives⁵.

Af svendene var der ikke mange, som kunne føre regnskab. Som regel forbød manglende skrivefærdighed simpelthen dette. Nogle klarede sig så med udskrifter af mestrenes regnskabsbøger. En sådan »Regnskabsbog« imellem tømrmester Hall og tømrrersvend Claus Friis 1792-93, som er ført med samme hånd, som Svend Halls regninger, anvendtes i Claus Friis' sag imod mesteren⁶. Den omtales af svenden som mesterens til ham givne contra-bog. Også tømrrersvend Joseph Everdsen, der samtidig med kammeraten førte sag imod mester Hall havde en tilsvarende bog, som blev forevist i retten 14. november 1793 og modtaget tilbage af svenden den 20. samme måned⁷. Men spørgsmålet: hvor mange mestre, der har udleveret den art kontrol til deres svende, besvarer kildematerialet ikke. En contra-bog 1784-86 i murrersvend Christopher Bagers skifte⁸ er af en helt anden karakter. Her er det svenden, som med

ubehjælpelig hånd har skrevet notater til brug ved afregning med mesteren, som omtales i tredje person. Nogen egentlig regnskabsbog er der ikke tale om, da der ikke angives daglønsatser, og da tilgodehavender hos eller gæld til mesteren kun anføres på afregningstidspunkter. Nogen bog var det knap nok, da kun bladene 1785-86 ses at have været hæftet sammen, ellers er det løse huskesedler, tilsyneladende dog beregnet til at samles, som oplyser den ugentlige udbetalingsdag, arbejdsstedet, antal arbejdsdage i ugen, afregningstidspunkter og størrelsen af de beløb, svenden har modtaget både som betaling og som lån. En lignende bog findes i murersvend Mads Jensen Mallunds skifte⁹. Den omtales i skiftekommissionens forseglingsprotokol som »en Kladder Bog over hans Arbeide«, og der tilføjes »da man ikke kunde see, om han derefter havde noget til gode, siden hans Arbejdsdage alleene derudi var anførte, hvorfor Bogen blev tagen i Rettens Gemme, indtil den dødes Mester, som blev anmeldt at være Muurmester Delffs, kunde indkomme med sin Regning«¹⁰.

Nej, skiftekommissionen kunne naturligvis ikke opstille regnskab på grundlag af disse svendenotater, og mestrene satte dem heller ikke særlig højt. Tømrersvend Johan Fr. Bormann skriver i sit promemoria af 8. juni 1796, at mesteren, J. Buurmeister, nægtede at se hans fortegnelse, men hævdede derimod, at hvad der var skrevet i hans egen bog var sandhed¹¹. Det blev mesteren, som sejrede i den nævnte sag, og sådan gik det ofte, når svendene selv forsøgte at opstille regnskab¹². Til gengæld måtte muremester Johan Christopher Schottmann 25. januar 1794 lide den tort at blive dømt til at betale et svendetilgodehavende, som Chr. Fr. Schneider havde krævet ham for. Begrundelsen herfor var, at klageren havde fremlagt en specifikation over de penge, han havde fået af indklagede Schottmann og optegnelser over hos hvilke bygherrer han havde arbejdet samt over, hvor mange dage han havde arbejdet hos hver, medens muremesteren ikke havde indleveret nogen indsigelse¹³. Det må dog tilføjes, at Chr. Schneider ikke var nogen helt almindelig svend, men en af de to oldgeseller, der 17. marts 1784 på samtlige svendes vegne ansøgte magistraten om højere daglønsatser¹⁴, og han havde ved missive af 26. august 1785 fået tilladelse til, som frimester at udføre murerreparationsarbejde med egne hænder, men alligevel arbejdede han 1792-93 som svend.

Da de bevarede regnskabsbøger som nævnt tilsyneladende indskrænker sig til de to omtalte, må regninger mester og svend imellem give det centrale kildemateriale til vurderingen af lønhøjden. Mest koncentreret findes disse i mester- og svendeskifter¹⁵ samt i retssager de to parter imellem. Men i øvrigt findes der tilsvarende regninger i så godt som alle gennemarbejdede arkivfunds, især i Danske Kancelli, Rentekammeret (bygningsskmissionernes og bygningsskontorets arkiver) og i Partikulærkammeret.

I. Den formelt retslige – for en stor del sædvaneretslige – side af forholdet mester – svend

Ia. De civile svende

Forholdet mellem parterne

Planen med afsnittet var at forsøge at give en fremstilling af arbejdsforholdet og af i hvor høj grad, der – for de to her behandlede svendegrupper – var lovgivet om de enkelte faser – eventuelt situationer – i relationen mester-svend, fra akkordering, det første møde, til afsked. Tanken var også at se, om eventuelt lovgivning havde fundet sted i samme udstrækning for de to fags svende. Der skulle lægges vægt på de økonomiske forhold, og de i indledningen stillede spørgsmål skulle have i tankerne.

Når forholdet: mester-svend skulle etableres, var fastsættelsen af lønnen det helt centrale problem. Herom hed det:

Og skal det stå mesteren frit for, hvorledes han med svendene efter deres dygtighed kan akkordere¹.

I de allerede nævnte plakater af 1754 og 1762 om sygepenge antydes i begges 4. post en prøvetid på 14 dage som det almindelige, når en udefra kommende svend ønskede at komme i arbejde hos en mester i København, eller en københavnsk svend søgte til en ny mester. I plakaten af 28. august 1754 hedder det: »Naar en Tydsk² Svend her til Staden ankommer og haver Arbejdet hos en Mester i 14 Dage, da skal Mesteren tilholde hannem, at han sig hos Formanden Angiver, saa han ved Laugs-Samling paa Herberget kan vorde indskreven, for at svare sine Tide-Penge og anden Laugs-Rettighed, saa længe han her i Staden eller paa Landet sig opholder.« Også et par politirets-sager fra 1790'erne bekræfter en sådan kort prøvetid både for tømrer- og murersvende³. Mere levende beskriver tømrermester Peder Wangede den fase, i hvilken lønftalen træffes, i erklæring af 1. februar 1794: »en Svend, naar han kommer i Arbeide, og ei forhen er bekjendt for særdeles Dygtighed bliver da ej tilstaaet meere end 2 mk. i Dagløn om Sommeren, men naar han har været i en Mands Arbeide i 8 a 14 dage og viist Duelighed, forlanger han Forbedring og naar Mesteren ei vil betale Svenden til Fornøjelse kan han ei forholde ham, naar han derimod vil beholde ham maae han betale ham til Fornøjelse⁴.«

Behandlingen af lønhøjden og problemer forbundet hermed, som i denne

fremstilling indholdsmæssigt burde følge *her*, er placeret efter den juridiske side af forholdet mester-svend som afsnit II⁵. Lignende gælder det, at den nye mester måtte betale eller cavere for den gæld, en københavnsk svend stod i til den tidligere mester, før svenden fra denne sidste kunne få sin afskedseddelse, uden hvilken det ikke var tilladt nogen mester at antage ham. Afskedseddelsen blev også kaldt for seddel, afskedsbevis, afgangsseddel, skudsmål, friseddel, følgeseddel, attest, arbejdseddelse eller gældseddelse⁶, jfr. s. 43.

Arbejdstiden lå fast. For friluftsarbejde i det 18. århundrede måtte arbejdsdagens længde være afhængig af årstiden. Her var tale om sommertid og vintertid. Medens tømrernes sommerdage fra gammel tid begyndte 22. februar⁷, var påskedag murerens første sommerdag⁸. Vintertiden begyndte 29. september for begge fags svende, medens man tilsyneladende ikke var helt klar over, om 22. februar var vinter- eller sommerdag for tømrersvendene⁹. Dette gælder hele det 18. århundrede. Når det i Hof- og stadsretten 2. oktober 1786 blev oplyst, at vinterdagene 1786, efter den af murerlavet vedtagne skik, ej vedvarede længere end til 15. april, da sommerdagene derpå begyndte, er det kun en bekræftelse herpå, idet 15. april 1786 netop var påskelørdag¹⁰.

Det privilegium, som tømrersvendene på dette område havde i forhold til murersvendene, var oldermanden dog villig til at give afkald på 1783 for en eventuel lønstigning på 8 sk. om dagen til både svende og mestre¹¹. Men 1794 havde tømrerne stadig den lange sommerperiode, og da kunne mestrene bruge den til at påvise, at deres svende ikke var så dårligt stillet, som de troede¹².

Endnu mere fordelagtigt end tømrerne havde stenhuggerne det en kort periode i århundredets første halvdel, indtil de blev optaget i murerlavet 1734. Deres sommerdage begyndte samtidig med tømrernes, men deres vinterdage allertidligst Lucæ dag, 18. oktober¹³.

Skibsbygmestrenes anordning af 11. november 1757 har sommer fra 1. april til ultimo september, den periode, som ved paragraf 3 i plakat angående betaling for tømrer- og murerarbejde af 6. april 1813 også kom til at gælde for disse 2 fags håndværkere.

Om den daglige arbejdstids begyndelse og ophør fastslår såvel tømrernes som murerens lavsartikler af 4. november 1682 i post 17, at svendene skal være på deres mesters arbejde, når klokken slår 5 om morgenen, når årstiden tillader det, altså om sommeren. Kgl. reglement af 24. april 1734 siger mere præcist i post 3: »Alle Svenne, saavel Steenhugger Muur= Tømmer= som Snedker=Svenne skulle om Sommer=Dagene præcise om Morgenen Klokken 5 og om Eftermiddagen Klokken 1 ved det sædvanlige Klokke=Slag, være i deres Arbejde, og naar udi ovenbemeldte Haandwerker i Vinter=Dagene havet et eller andet Arbejde, efter Aarsens Tiides Beskaffenhed baade om Morgenen og om Eftermiddagen paa deres Arbejde sig præcise indfinde, og deres Arbejde begynde, saa og ikke før bortgaae, end paa saadan Aarsens Tiid brugelig er; Skulle nogen Svend komme efter den foresatte Tiid, eller før gaae

fra Arbejdet, skal samme betale 8 Skilling i Bøssen, men kommer nogen Svend 1 a 2 timer for sildig eller gaaer 1 a 2 Timer før den fastsatte eller sædvanlige Tiid fra Arbejdet, da skal han kortes den halve Dag Løn som af Mesteren indeholdes«. I murernes lavsartikler af 31. august 1742 gentages ovennævnte så godt som ordret i 15. post. Men helt så galt gik det dog ikke altid for de morgentrætte. Da murersvend Chr. Kuulmann en mandag morgen, september 1795, mødte kl. 6.15, meddelte polereren ham, jfr. s. 26, at han ikke behøvede at arbejde før klokken 8, fordi han efter mesterens befaling kun ville få udbetalt løn for $\frac{3}{4}$ dag¹⁴, 3 timer regnedes således for $\frac{1}{4}$ dag. Foruden middag spiste svendene i arbejdstiden frokost¹⁵ og vesperkost, det sidste måltid tilsyneladende fra kl. 4 til $4\frac{1}{2}$ ¹⁶.

Arbejdstiden var ikke fastslået i tømrernes lavsartikler, hvilket synes at have generet mestrene meget. Af oldermand A. Pfütznerns tidligere nævnte erklæring af 24. februar 1783 fremgår, at han for den eventuelle lønstigning også kunne tænke sig murersvendenes arbejdstid overholdt af tømrersvendene, nemlig at de skulle arbejde om sommeren fra kl. 5-11 og igen kl. 1-7 og om vinteren fra daggry til kl. 11 og fra kl. 12 til mørkets frembrud. Desuden ønskede han, at de i svang gående lange frokoster og vesperkoster i arbejdstiden skulle forbydes¹⁷. Der kom intet ud af denne anmodning, men 4. april 1794 berettede både tømrer- og murerlavets oldermænd for kommissionen til lavsartiklernes forbedring, at deres svende arbejdede fra kl. 5-7 om sommeren og om vinteren så længe, det er dag, og at de holdt 2 timers middag om sommeren og 1 times om vinteren¹⁸.

Der regnedes således med en arbejdsdag på 12 timer om sommeren, hvilket helt klart fremgår af anordning af 11. november 1757 for skibsbygmestre og skibstømrersvende § 16, som slutter: svendene arbejder 12 timer, hvad enten de har en eller to timers frihed om middagen, d.v.s. hvad enten arbejdstiden var 5-11 og 12-6 eller 5-11 og 1-7. Men effektivt arbejde i 12 timer kan der – alene på grund af de ovenfor omtalte lange frokoster og vesperkoster i arbejdstiden – ikke have været tale om.

I partikulærkammerets slotsbygningskommissions arkivalier omtales vinterdagenes længde. Efter en periode i 1730'erne, da stenhuggerne havde følt sig helt uundværlige ved slotsbygningsarbejdet og stillet deres krav derefter, meddelte hofbygmester Nic. Eigtved 15. februar 1741, at der nu, da gæld trykkede mange af svendene, skulle være mulighed for at få dem til at arbejde 10 timer om vinteren og 12 om sommeren, som det var almindeligt i Tyskland. Tidligere havde de kun arbejdet 8 timer om vinteren og 10 om sommeren på trods af reglementet af 24. april 1734¹⁹. Generalbygmester David Haüsser og Eigtved udarbejdede derefter i fællesskab et reglement, dateret 11. april 1741, hvis § 1 har følgende ordlyd: Stenhuggersvendene skal i sommertiden daglig arbejde 12 timer, om vinteren 10 timer. I de korteste vinterdage, når det om morgenen og aftenen er meget mørkt, så de ikke kan arbejde uden lys, har de fri for så

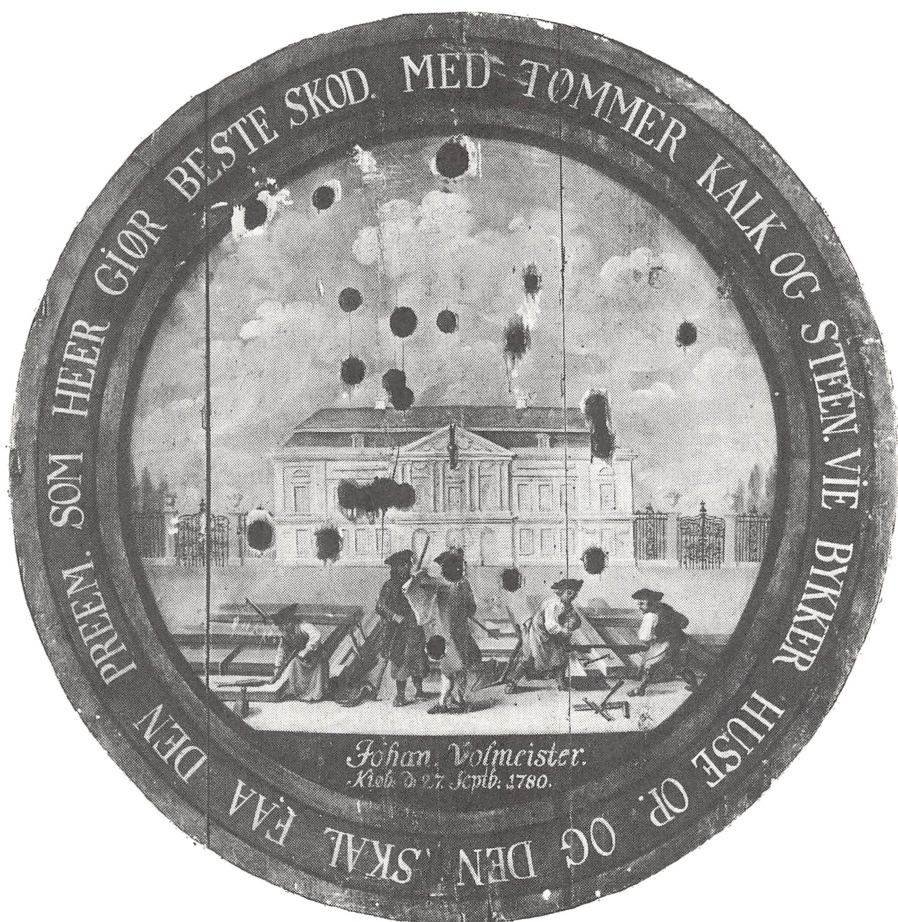
vidt, at hofbygmesteren ikke finder et arbejde nødvendigt, nemlig at svendene fuldt ud arbejder de nævnte vinterdagstimer²⁰. Det var uklare bestemmelser, eventuelt arbejde om vinteren gav problemer, og en murersvend kunne blive nægtet arbejde på grund af dagenes korthed²¹. Kun den nævnte anordning af 1757 for skibsbygmestre og skibstømrersvende tager rationelt på vinterens arbejdstidsproblem, idet post 8 fastslår, at der om vinteren nogle tider kan arbejdes 10 timer, men andre kun 9, 8 a 7, når middagstimen forbeholdes arbejderne til spisning. Arbejdslønnen skal derfor udredes som timeløn.

Søndagsarbejde var – ifølge en række 1777-78 til skibsværfter givne tilladelser til sådant arbejde – noget, der kun måtte udføres, hvis det var tvingende nødvendigt og så efter ansøgning til Danske Kancelli og tilladelse fra dette til politimesteren. I 1777, da der var brug for assistance fra Holmens tømrermænd, og denne kun kunne ydes om søndagen, skulle der holdes bøn med folkene, før arbejdet påbegyndtes. Ja, selv da tømrermester A. Kirkerup 5. august 1790 fik tilladelse til at arbejde om søndagen med dekorationerne til kronprinsens indtog i København, måtte der ikke arbejdes i kirketiden²².

Arbejdsforhold

I det daglige arbejde stod både i tømrer- og i murerfaget, men også kun i disse to fag, mestersvenden eller polereren (fra ty. polier(er)) imellem mester og svende²³. Han ledede ikke blot arbejdet, men skulle tilsyneladende også føre regnskab²⁴, give seddel på, hvad svenden havde til gode, før penge kunne udbetales²⁵, opmåle arbejdet, hvis der var tale om akkordløn, og evt. opsiges svende²⁶. 16. post både i tømrernes og i murerens lavsartikler af 1682 påbød til gengæld, at mestersvenden skulle betales lige så meget for sit arbejde, som en af de bedste svende i lavet kunne fortjene. De større mestre havde ofte til hjælp ved regnskabsføringen en eller flere bogholdere²⁷, eventuelt kaldt fuldmægtige; disse benævnelser anvendtes uden skarpe skillelinier. Således omtales Peter Ludvig Krause, da han i 1780'erne stod i spidsen for murermester G. Morhauers arbejde ved Anholts fyrtårn, både som mestersvend, som polerer og som fuldmægtig, og det ses, at han har ført lønningsregnskab for svende, kalkslagere, håndlangere etc., altså været bogholder²⁸.

Lørdag var lønningsdag. Det antydes af 20. post i murerens lavsartikler af 4. november 1682, som fastslår, at svenden hver lørdag aften skal aflevere 4 sk. danske til sin mester i tide-penge, det ses af murermester Georg Casper Møllers svendebog²⁹ og af mestrenes regninger til svendene³⁰, hvis opstilling netop svarer til siderne i den nævnte regnskabsbog, hvor de udbetalte beløb er posteret på lørdage, og det fremgår af de gennemgåede retssager. Selv murermester P. L. Krause, som 26. februar 1796 hævdede, at lige så mange udbetalte om søndagen³¹, og hvis svoger og tidligere mester G. Morhauer havde udbetalt lønninger om søndagen³², måtte i politiretten indgå et forlig, som

Tømrermester Johan Volmeisters skydeskive 1780, på Københavns bymuseum, viser tømrerfærdigheder. Til højre saves tømmer og til venstre »afbindes« det. Manden i midten med tegningen er formentlig mester selv. Ved siden af ham ses en arbejdsleder, en polerer, med målestok. Woldbye fot. Kbh.'s bymuseum.

indebar, at de tre murersvende-klagere skulle have penge om lørdagen, og et promemoria af 23. maj 1798 fra samme mester³³ viser, at også han da var gået over til at udbetale om lørdagen.

På lønningdagen modtog svenden et a conto beløb, jfr. s. 39 om endelig afregning, som snart kunne være større snart mindre end ugens arbejdspræstation egentlig berettigede til, og som normalt var 1½-2 rd. En mindre udbetaling faldt ikke i god jord hos svendene, hvilket mestrene var helt klar over. Da de tre af P. Ludvig Krauses murersvende i maj måned 1798 havde forladt arbejdet, udtalte mesteren i sit omtalte promemoria, at grunden til deres

lumpne og lovstridige opførsel formodentlig lå i, at »enhver af dem sidste lørdag kun fik 1 rd.«. Dette beløb var tilsyneladende for lavt til en daglig husholdning. Lørdag 23. juli 1796 indfandt 3 tømrersvende sig således hos mesteren, Carl Joseph Wilde, som kun ville give hver 1 rd. På svendenes vegne svarede Niels Sørensen ham, at det ikke kunne nytte noget, da de alle tre arbejdede uden for porten, hvor de ikke var kendte og derfor ingen kredit havde³⁴.

Selv om den ugentlige lønningdag var det normale, fremkommer der også eksempler på færre, men større udbetalinger. Af muremester H. Møllers 19 udbetalinger til Christopher Bager 17. juli 1784-10. september 1786 – af hvilke imidlertid kun 1 fandt sted en lørdag, men 11 en søndag – var

- 9 på 5 rd.,
- 1 på 6 rd. 38 sk. (svendetilgodehavende efter afregning med mesteren),
- 1 på 10 rd. 86 sk. (svendetilgodehavende efter afregning med mesteren),
- 6 på 10 rd.,
- 1 på 12 rd. og
- 1 på 20 rd.³⁵,

og af muremester J. C. Schottmanns 24 udbetalinger til Chr. Fr. Schneider i perioden 27. august 1792 – 5. oktober 1793 var

- 2 på 2 rd.,
- 2 på 3 rd.,
- 1 på 4 rd.,
- 15 på 5 rd.,
- 1 på 6 rd. 44 sk.,
- 1 på 7 rd.,
- 1 på 7 rd. 78 sk. og
- 1 på 8 rd.³⁶

I det økonomiske mellemværende mester og svend var det således nødvendigt både at holde regnskab med antallet af arbejdsdage, som svenden havde præsteret, og med de til ham udbetalte beløbs størrelse.

Med de periodiske udbetalinger var det ikke gjort. Svendens debetside af regnskabet med en ny mester indledes ofte med posten: betalt til den tidligere mester³⁷ og derefter et forskud. Så almindeligt var dette, at Johan Gotlieb Wassermann under forhøret af de strejkende tømrersvende 5. august 1794 meddelte, at han ikke var kommet til byen før sidste fredag og derfor ikke havde haft arbejde, skønt oldermændene havde givet ham 3 rd. i forskud³⁸, og at selv efter en udstået forbedringshusstraf på fire måneder meldte murersvend Carl Demann sig i slutningen af marts 1796 hos mester C. Jennerich »om

arbejde og forstrækning«³⁹. Han fik ingen af delene, men det bortforklarer ikke, at de to ting for svendene var nøje forbundet.

Forskud og mester-udlæg

Forskudsordningen giver forklaringen på, at den jævne svend på en tid, hvor lånekasser var et næsten ukendt begreb – kunne få sine større og store udgifter finansieret. I august 1795 betalte tømremester J. Buurmeister 9 rd. 16 sk. for 5 alen klæde til svenden Johan Fr. Borman og ca. 8 dage senere ses 6 rd. 26 sk. bogført til skrædderen⁴⁰, men ingen lørdag blev svenden snydt for det obligatoriske ugentlige beløb. Dette er ikke noget særtilfælde. Lørdag 16. juli 1791 – altså før der efter Københavns brand 5.-8. juni 1795 blev hårdt brug for svendene – fik Adolf Herman af murermester Carl Jennerich 8 rd., som han foregav at ville bruge til klæder og andre fornødenheder⁴¹. Ja, så almindeligt var mestrenes forskud til svendenes indkøb af klæder, at murersvend hos Johan Chr. West, Anton Homann, bad om sin afskedseddél, da han blev nægtet et forskud på 20 rd. til køb af en ny klædning ud fra den betragtning, at han kunne få mestre nok⁴², og da sedlen blev ham nægtet, indklagede han 25. juli 1796 mesteren for politiretten, hvor murermester West samme dag – for at få svenden til at frafalde sin klage – på trods af tidligere udtalelser, måtte erklære, at han ikke anså klageren for at være nogen dum karl, og at han var villig til at give ham forskud, som han betalte til andre svende, hvis Homann ville vise sig flittig i sit arbejde og høflig i sin optræden⁴³. Også mindre beklædningsstykker forekommer i mestrenes regninger til svendene. Den dag murersvend Niels Andersen begyndte at arbejde hos G. Morhauer, fik han et skødskind, som ses ham debiteret med 1 rd.⁴⁴.

En anden post, som jævnlig findes i mestrenes svenderegninger, er udlæg for disses husleje, idet politiretssager og skiftebilag 1792-99 viser, at mestrene betaler eller kautionerer for denne med beløb fra 5 a 6 til 20 rd.⁴⁵. Af de hertil (note 45) givne eksempler drejede de syv sig om udlæg for tømnersvende, medens kun to var udlæg for murersvende. Naturligt forekommer det derfor netop her at omtale murersvend Carl Kocks årsregnskaber i G. C. Møllers Svendebog. Blad for 1792 er givet som bilag 1 til denne (bilag til indledning nr. 3, s. 221), men også blade for 1791 og 1793 er bevaret. Det ses, at svenden 8. oktober 1791 fik udbetalt 20 rd., 21. april 1792: 12 rd., 9. oktober 1792: 12 rd., 20. april 1793: 12 rd. og endelig 12. oktober 1793: 11 rd. 40 sk. Den sidste udbetaling var fremkommet ved svendens slut-afregning med mester. Disse fem halvårige beløb kunne tænkes anvendt til at betale svendens (evt. hans families) husleje. Hvis dette var tilfældet, modtog Carl Kock størstedelen af den ugentlige difference mellem fortjeneste og udbetaling som halvårige beløb ved påske- og mikkelsdagsterminer, og mesteren måtte have en renteindtægt af denne udbetalingsmåde.

Også i tilfælde af familiebegivenheder, fest eller sygdom og død i svendenes familier, synes det i første omgang at være mestrene, som måtte klare udgifterne. Søndag 7. november 1784 fik murersvend Christopher Bager af sin mester H. Møller udbetalt 20 rd., og den følgende fredag blev han viet i Frue Kirke⁴⁶. Tirsdag 21. marts 1786 modtog murersvend Chr. Schlieber 8 rd. til sin kones begravelse⁴⁷, selv om han ikke arbejdede i hele marts måned (påskedag og dermed sommertidens begyndelse faldt det nævnte år på 16. april), og da murermester Jacob Lyngge ikke ville forstrække svenden Hans Jørgen Splidt med penge under hans sygdom, hans kones nedkomst og barnets død, brugte svenden til gengæld dette som undskyldning for at låne penge hos en kammerat og derefter at gå på fuskeri for at afbetale beløbet⁴⁸.

Vinterperioden var en tid, hvor svendene i særlig grad var henvist til mestrenes forskud. Oldermænd A. Pfützner hævdede i sin erklæring af 24. februar 1783, at tømrersvendene aldrig kunne regne med, at der blev arbejdet mere end et halvt eller i det højeste trekvart år⁴⁹, medens tømrermestrene i september 1794 kun kalkulerede med en vinter-stilstandsperiode på 12 uger for tømrersvendene og 17 uger for murersvendene⁵⁰. Forskellen – for tømrernes vedkommende – i de to udtalelser forklares, når man tænker på, at oldermænd 1783 ville retfærdiggøre en lønstigning på 8 sk. pr. dag, medens mestrene 1794 argumenterede imod strejkens krav om højere løn⁵¹. Murersvend Johs. Lund havde dog firet eller fyret – gået ledig eller arbejdsløs – 23 uger vinteren 1793-94 og yderligere 14 dage efter påske, men det resulterede også i, at han efter et besøg hos oldermænd Carl Chr. Martens indklagede sin mester Carl Jennerich for politiretten, hvor svenden blev tilkendt den eftertragtede afskedsseddel⁵².

Fra 24. december 1791 til 4. februar 1792 havde murersvend Johan Bøllinger ikke arbejdet og dog hver uge, udbetalingsdagen ikke nævnt, fået 1 rd. 48 sk., det var for 6 uger 9 rd.⁵³. Det må dog bemærkes, at svenden 4. februar kun skyldte mesteren 5 rd. 32 sk. Murermester Hans Christopher Ondrup oplyste i retten 30. april 1793, at han vinteren over havde forstrakt Peter Larsen med penge⁵⁴, skønt denne sidste var antaget så sent som efteråret 1792, og Ludvig Krause, 23. maj 1798, at han havde souteneret de omtalte 3 murersvende med forskud hele vinteren⁵⁵.

Udtryk som at have forstrakt eller at have souteneret kunne også dække over svende-udbetalinger, som de ses dokumenteret på Jacob Strubacks blad 1793/94 i murermester Georg Casper Møllers svendebog. I den tid – fra 2. december til 13. marts – svenden ikke arbejdede, fik han hver lørdag udbetalt et beløb, i 11 tilfælde 1 rd. og 2 gange 48 sk.⁵⁶. Christopher Bagers contra-bog viser, at han, som ikke arbejdede fra 11. december 1784 til sidste uge af april 1785, 9. januar og 6. februar fik udbetalt 10 rd. fra mester H. Møller. 1785/86 hedder det 18. december og igen 26. februar: lånt 10 rd., men i begge vintre var realiteten et forskud på 20 rd. eller den fulde løn for 48 sommerdage a 40 sk. eller 60 vinterdage a 32 sk. i den stille vinterperiode⁵⁷.

	Oktober	Winterwagen	
23	1784	1 Uge	6
		i Guldenlund	
30		2 Uge	6
		i Guldenlund	
6	November	3 Uge	6
		i Guldenlund	
12		4 Uge	
		Bekommet af Mester	
		20 ^{de} Nov	Bryllup
		7. 7. November	
		en Fredag	
19		5 Uge	5
		i Gårds	

Side af murersvend Christopher Bagers Contrabog oktober-november 1784. I ugen mellem søndagene 7. og 14. november havde svenden intet arbejde; men han har noteret, at han 7. november fik 20 rd. »af Mester« og ud for datoen 12. samme måned skrevet »Bryllup«. Netop fredag 12. viedes Christopher Bager i Frue Kirke. LA. f. Sjæll.

De sidste her omtalte udbetalinger synes at have en helt speciel karakter: en række mindre eller små periodiske udbetalinger – i et tilfælde på lønningsdagen – eller to store; men i alle fem tilfælde drejer det sig om udbetalinger til murersvende i vinterperioden. Kan det være en art mellem mester og svend aftalt form for arbejdsløshedsunderstøttelse? I Strubacks tilfælde er spørgsmålet overflødigt. Af hans ovenfor omtalte blad i svendebogen fremgår det, at svenden i sommeruger – med 6 dages arbejde eller en indtægt på 2 rd. 48 sk. – fik udbetalt 1 rd. 48 sk., evt. en endnu lavere betaling. Det er forklaringen på hans »arbejdsløshedsunderstøttelse«. Afregningsbladet løber fra 21. oktober 1793 til 23. august 1794, netop til den 68-årige G. C. Møllers død. Skiftekommissionen var på adressen 24. august. Ved periodens begyndelse skyldte svenden mester 1 rd. 48 sk. og ved dens slutning 3 rd. 76 sk.⁵⁸. Denne murersvend fik »understøttelse« af egen fortjeneste eller med andre ord: han klarede sig – stort set – hele året af sommerens løn. Den først omtalte af de fem: Johan Bøllinger havde tilsyneladende på samme måde kunnet betale sin vinter »understøttelse« til ca. 10. januar 1792. I Christopher Bagers tilfælde var det derimod mesteren, der lagde ud. Da svenden havde fået de to udbetalinger a 10 rd., henholdsvis 18. december 1785 og 26. februar 1786, gjorde han 31. marts 1786 regnskab med murermester Hans Møller, som på det tidspunkt havde 22 rd. 32 sk. til gode.

Mere generelt skriver tømremester Niels Zimmer i promemoria af 27. maj 1791 om forskud, at han finder tømresvend Johan Christopher Mous grovherder uforskyldt, da han jo dog har været villig til at forstrække ham med penge, når svenden har ønsket det⁵⁹, og murermester L. Krause fremfører i den ofte nævnte skrivelse⁶⁰, at han ikke har nægtet svendene pengelån, når de på anstændig måde har forlangt det.

Ja, endog murersvend Daniel Schmieder, som under 15. maj 1785 havde afsked fra kongens regiment og derfor havde kunnet arbejde som murer på egen hånd, modtog vinteren efter murermester Joh. Bernhard Schottmanns død 1785 af enken 3 mk. ugentlig at leve for med kone og børn, og de følgende vintre fik han hver uge 1 rd. Grunden hertil var, at svenden af frygt for at blive mulkteret som fuskler havde betalt mesterpenge til A. C. (Anna Cathrine) sal. Schottmanns enke både for det arbejde fru, og det han selv havde skaffet gennem årene 1785-91, og i det mindste 28. juni 1790-11. september 1791 havde han arbejdet som svend for madam Schottmann, selv om det ved resolution i Danske Kancelli 4. november 1790 var oplyst, at han, som dimitteret fra krigstjenesten, ikke behøvede frimesterbevilling for at arbejde selvstændigt som murer⁶¹. Daniel Schmieder anslog – maj 1791 – at det i det højeste kunne regnes for 30 rd. hver vinter, som madammen så igen havde aftrukket om sommeren med 7 rd. om måneden. Han krævede nu – uden held – en del af de erlagte mesterpenge tilbage og tilbød 5% rente af de forstrakte 30 rd., som han havde nydt hver vinter i den tid, han havde haft sin afsked⁶².

At Daniel Schmieders situation ikke har været enestående ses af oldermand Carl Chr. Martens' promemoria af 17. januar 1798 til kancelliet. Heri oplyses simpelthen, at de 6 murer-frimestre, som da fandtes, for størstedelen arbejdede hos »de virkelige mestre«, da de ellers ikke kunne ernære sig.⁶³

Mestrene betalte selvfølgelig ikke de nævnte former for forskud alene for svendenes skyld. General-krigsdirektoriet mener 23. juni 1767, at en del håndværksmestre giver soldaterhåndværkersvendene forskud for at forhindre dem i at gå i anden mesters tjeneste⁶⁴, og også magistraten skriver 22. april 1772, at mestrene for at beholde svendene måtte betale dem forskud, som så skulle arbejdes af⁶⁵. Tydeligt siges det af tømremester Christopher Krane 8. januar 1798: Det er en almindelig skik, at de fleste mestre forstrækker deres svende med penge imod, at disse bliver i deres arbejde til samme er aftjent ... og for ... at sikres for tab er det ligeledes en vedtægt imellem mestrene ikke at antage nogen svend i arbejde, førend han har forevist afskedsseddel fra sin forrige mester⁶⁶. Men kun i et tilfælde ses en svend direkte at have afgivet løfte om at forblive i stadigt arbejde. Det er murersvend Kristopher Kegel, som efter at have fået et forskud på 20 rd. af murermester Johan Martin Quist, afgav et sådant løfte⁶⁷, og det skyldtes, at Kegel var underofficer, og at det iflg. plakaten af 26. august 1767 var forbudt enhver lavsmester at give forskud til de hos dem arbejdende militære. Det kan tillige konstateres, at murermester Hans Chr. Schmidt havde givet musketer-svend Gotlieb Krell forskud⁶⁸, og tømremester Weyle en anden soldater-svend Hans Chr. Lund penge dels til husleje og dels til værktøj⁶⁹. Disse eksempler viser tydeligt, at mestrene i perioder, hvor de havde brug for svendene, betalte forskud på trods af forbudet. Dette ses også for perioden før Københavns brand tillige af tømremester Ole Halls bo's afregning af 31. december 1787 med svende og drenge⁷⁰, – Ia bilag 1, s. 225, – idet 2 drenge, som skyldte boet henholdsvis 10 rd. og 6 rd. 10 sk., var soldater.

Også svendene kunne være interesserede i at have gæld – i det mindste i perioder med arbejdsløshed – da de jo så var sikret arbejde, til det skyldige beløb var arbejdet af.

Tidepenge (kvartalspenge) og sygepenge (bøssepenge)

Blandt de udgifter, som mestrene lagde ud for svendene, indtog tidepengene en ganske særlig stilling.

Murersvendene

Murernes lavsartikler af 1742 fastslog i post 27 ikke blot, at svendene hver måned skulle betale 4 sk. til mesteren, men også at denne skulle være ansvarlig for beløbets betaling til svendeladen ved St. Hans og Michaeli kvartaler, 24 sk. hvert halvår pr. svend. Pengene skulle anvendes til fattige, syge svendes underholdning og til dødes begravelse. Men det havde vist sig, at de indbetalte

beløb blev brugt alene til de dødes begravelse, hvorfor murersvendenes formand Lars Gudmandsen og bisidderne allerede i juli 1740 havde indgivet en ansøgning til magistraten om at få oprettet en sygebøsse, hvis medlemmer skulle betale et indskud på 16 sk. og derefter 1 sk. pr. uge mod til gengæld at modtage en ugentlig hjælp i sygdomstilfælde, således at man, når en svend blev syg, skulle undersøge vedkommendes helbredstilstand og formue, hvorefter oldermanden skulle give ordre om, hvor meget han hver uge skulle have af bøssen. Magistraten havde intet imod, at bøssen oprettedes, blot den ikke stred mod lavsartiklerne⁷¹. Medlemstilgangen gik imidlertid trægt, og september 1744 bad murersvendenes daværende formand, Lars Wendelew magistraten om at befale, at ingen svend måtte unddrage sig betalingen, eller at – hvis det skete – skulle mestrene nedsætte svendenes sygepenge. I samme forbindelse oplystes det, at svendene i sygdomstilfælde nød 64 sk. ugentlig (lønnen var 40 sk. pr. sommerdag). Magistraten svarede, at da sygebøssen ikke var påbudt i artiklerne, kunne den ikke føje svendene⁷². Men i august 1754 tog den alligevel initiativ til, at medlemsskab af sygebøssen, ved ordre til magistraten af 23. august, publiceret ved rådstueplakat af 28. august, blev obligatorisk, hvilket betød, at svendene herefter foruden de 4 sk. månedlig, som lavsartiklerne påbød, skulle betale 1 sk. ugentlig i sygepenge, d.v.s. halvårligt 24 + 26 sk. Til gengæld blev de så sikret en sygeunderstøttelse på 64 sk. ugentlig. Restancer i forbindelse med betalingen af sygepenge fortsatte, hvorfor reskript af 6. august 1772 til Københavns magistrat påbød, at mestrene skulle betale de såkaldte bøssepenge, d.v.s. sygepenge, som de tidligere havde betalt kvartalspenge, d.v.s. tidepenge for deres svende.

Hvis de 64 sk. i ugentlig understøttelse, som sygebøssens medlemmer havde fået, i det mindste siden 1744, i 40'erne og 50'erne havde været tilstrækkelig til kur og underholdning, var de det i hvert fald ikke i 80'erne. 26. oktober 1783 melder murermestrenes oldermand, Joh. B. Schottmann, til magistraten, at samtlige svende havde vedtaget at betale 2 sk. ugentlig til deres sygebøsse i stedet for 1 sk. for derimod i sygdomstilfælde at nyde 9 mk. i stedet for 4 ugentlig. 9 mk. var netop det beløb, som ved plakat af 27. september 1783 var blevet prisen for et ophold på Frederiks hospital (tidligere 7 mk.). Planen blev realiseret ved reskript af 16. februar 1784. Den nye ordning blev imidlertid en belastning for kassen, som i løbet af de følgende 4 år havde et underskud på 900 rd., og sygepengene blev ved reskript af 4. august 1788 sat op til 3 sk.

Murersvendenes tideprotokol⁷³ for årene 1750-1802 viser, at tidepengene, som 1742 var 24 sk. halvårligt, fra Michaeli 1765 blev 36 sk., og at begravelseshjælpen fra samme tidspunkt blev forøget fra 8 til 12 rd. 1787 forsøgte svendene at få dette sidste beløb sat yderligere op, men først 10 år senere lykkedes det. Svendene erklærede sig da villige til at betale 64 sk. tidepenge halvårligt mod til gengæld at få begravelseshjælp på 20 rd., og ordningen approberedes ved kgl. ordre til Københavns magistrat af 6. oktober 1797⁷⁴.

Størrelsen af de beløb, som mesteren lagde ud for svendene, fremgår af ovennævnte tideprotokol; de er vist i nedenstående tabel.

	Sct. Hans		Michaeli	
1750-64	24 sk.		24 sk.	
1765	24 sk.		36 sk.	
1766	36 sk.		36 sk.	
1767	44 sk.		36 sk.	
1768	36 sk.		36 sk.	
1769	44 sk.		84 sk. ⁷⁵	
1770-72	36 sk.		36 sk.	

	kvart.	bøssen	kvart.	bøssen	(jfr. reskript 6. aug. 1772)
1773-83	36 sk.	36 sk.	36 sk.	16 sk.	
1784-87	36 sk.	72 sk.	36 sk.	32 sk.	
1788	36 sk.	72 sk.	36 sk.	64 sk.	
1789-96	36 sk.	92 sk.	36 sk.	64 sk.	
1797	36 sk.	92 sk.	64 sk.	64 sk.	
1798-1800	72 sk.	92 sk.	64 sk.	64 sk.	

Det betyder, at de beløb, som mestrene – under navn af kvartalsspenge – betalte for og følgelig debiterede svendene i regningerne til disse fra 1773, er det samlede beløb, som blev betalt på en kvartalssamling, d.v.s. tidepenge (protokollens kvartalsspenge) + sygepenge (protokollens bøssepenge)⁷⁶. Mærkeligt er det derfor ikke, at den sproglige sondring imellem tidepenge og sygepenge udviskedes i tidens løb, blev usikker. For kommissionen til lavsartiklernes forbedring svarede samtlige oldermænd 4. april 1793, at tidepenge og sygepenge var et og det samme, men 11. april samme år, at bøssepenge var det samme som sygepenge, og kvartalsspenge det samme som tidepenge⁷⁷.

For de betalte beløb var murersvendene sikret en ugentlig sygeunderstøttelse på 4 og fra 1784 på 9 mk. og en begravelseshjælp på 8, fra 1765 på 12 og fra 1797 på 20 rd. (lønnen var stadig – til efter branden 1795 – 40 sk. pr. sommerdag). Bemærkelsesværdigt er det, at svendenes initiativ til reskript af 16. februar 1784 til en sygehjælp, der var så effektiv, at den var i stand til at dække udgiften til et hospitalsophold, blev taget på et tidspunkt, da de, uden at vinde gehør hos, ja, endog uden at få svar fra magistraten, havde forsøgt at få deres daglønsatser sat op⁷⁸.

Tømrersvendene

Tømrersvendene fulgte her, som i andre forhold, murersvendenes eksempel. Kommercekollegiets kgl. resolution af 11. marts 1743 satte således murerlavskollegiets 27. post i kraft også for tømrersvendene. En sygebøsse havde begyndt sin virksomhed 16. april, og den fik sin instruks 20. maj 1741⁷⁹. Post 1 fastslog, at det første indskud var 20 sk., og at der månedlig skulle betales 4 sk. Dette beløb blev dog betalt hver fjerde søndag, d.v.s. at der skulle betales 1 sk. ugentlig. Post 5 lover til gengæld svendene en ugentlig understøttelse på 3 mk. i sygdomstilfælde, og når en tømrersvend afgik ved døden, skulle han som begravelseshjælp nyde 8 rd., nemlig 4 rd. af laden og 4 rd. af sygebøssen (post 13). Men heller ikke denne frivillige kasse kunne klare sig. 18. januar 1762 skrev svendenes nye formand Jørgen Andersen Brandt til magistraten, at kun 172 af 449 svende betalte til sygebøssen, og han ansøgte om, at den plakat, som murersvendene havde fået udstedt 28. august 1754, måtte tildeles tømrersvendene⁸⁰. Det skete ved kgl. ordre til Københavns magistrat af 26. februar 1762, publiceret ved plakat af 10. marts⁸¹. Også tømrersvendene skulle nu betale 24 sk. + 26 sk. halvårligt, d.v.s. indbetalingerne til sygebøssen fandt sted hver 4. uge (m. 4 sk.) til og med 1777 første halvår, først derefter indbetales 26 sk. halvårligt. Derimod synes understøttelsen ikke sat op til 4 mk. ugentlig. I sygeprotokol 1772-82 tales der ikke om understøttelse af et bestemt antal dage eller uger, men mange udbetalinger på 48 sk. og på 1 rd. kan tyde på, at der stadig ydes 3 mk. pr. uge, og sygeprotokol 1783-1805 synes at vise, at også tømrersvendene fra 1784 (her dog først fra 2. halvår) begyndte at betale 2 sk. ugentlig eller 2 × 52 sk. årligt i sygepenge, og også at man fra 26. juni-27. juli 1785 begyndte at udbetale 64 sk. i understøttelse, idet de udbetalte beløb derefter ofte er multipla af 64 sk.

Denne udvikling svarer helt til, at tømrermester Andreas Kirkerup debiterede Joh. Fr. Wagenknecht for 76 sk. i kvartalspenge (24 sk. tidepenge og 52 sk. sygepenge) pr. halvår fra efteråret 1784. Det samme gjorde andre tømrermestre⁸². Men det var absolut ikke en udvikling efter deres ønske. Omtalt er – s. 25 – at mestrene – vel af pædagogiske grunde – kunne tænke sig murersvendenes faste arbejdstider overført. Men i øvrigt var de ikke interesseret i at få 1742-regler. Om det siges i brev til Københavns Magistrat af 2. februar 1774: »(saa maatte en Dreng og ved vores Profession, ligesaavel Lære i 3de Aar som ved Deres som og) da hver Muur Svend giver i alt til Lauget 1 rd. 3 mk. aarligen at Tømmer Svende Lauget samme og Allernaadigst blev paalagt«⁸³.

For tømrersvendene kom tide- og sygepenges erlæggelse dog ikke helt i orden, før et ved rådstueplakat af 8. december 1785 offentliggjort kgl. reskript gjorde mestrene ansvarlig for den. Alle lavsmestre blev under mulkt forpligtede til at indeholde tidepengene (her i betydningen kvartalspenge – tide- og sygepenge –) i deres svendes løn.

Først da løn-niveauet var hævet efter Københavns brand 1795 synes tøm-

No.	Patientens Navn	Ålder	Boo stæder.	Retninger eller Næringsveie.	Hjætfæller eller andre Pacatrenter.	Udvalgte Sygehistorier.	Uanset Dagene.	Naar indkomne.	Naar forlodte.	Naar udgangs eller døde.	Patient. Penge.
1015	Maria Maria	45	←	Gift med en Arbejdsmand Hj. Jørg. Svendsen		1778 1778 1778 1778				1778 1778 1778 1778	1778 1778 1778 1778
1018	Christian	28		Handl. Jørg. Svendsen		1778 1778 1778 1778				1778 1778 1778 1778	1778 1778 1778 1778
1019	Johan Christian Lindfort	42		Handl. Jørg. Svendsen		1778 1778 1778 1778				1778 1778 1778 1778	1778 1778 1778 1778
1020	Johan Valdemar	19		Handl. Jørg. Svendsen		1778 1778 1778 1778				1778 1778 1778 1778	1778 1778 1778 1778

Frederiks hospital. Opslag i regnskabsprotokol for 1794 vedr. patientpenge fra indlagte syge nr. 1015 og 1018-20. Betaling pr. uge for kur og ophold på fællestue med ordinær kost forhøjedes 1783 fra 7 til 9 mk.; for bedste pleje i fællestue til 18 mk. og for enekammer til 21 mk. pr. uge for at indtægterne også kunne dække betaling for de fattige gratister (bl.a. nr. 1015, den 45-årige Ide Maria, gift med en arbejdsmand), som ved attest fra en rodemester i eget kvarter og logivært skulle bevise, at de intet havde til at betale læge og underhold med. RA.

rrersvendene at have følt, at der var penge tilovers til højere betaling for sikring under sygdom og hjælp til begravelse. Ved klassesamling⁸⁴ i dagene 11., 12., 16. og 17. februar 1796 – to klasser pr. dag – foreslog svendene, at de ugentlig skulle betale 5 sk. alt i alt (tidepenge + sygepenge) og til gengæld nyde 9 mk. ugentlig til forplejning under sygdom og 12 rd. ved begravelse. Ordningen blev approberet af Danske Kancelli ved skrivelse til magistraten af 5. november⁸⁵. Mesterens halvårslige udlæg for en tømrersvend var herefter 1 rd. 34 sk.⁸⁶, og samme sociale sikring som murersvendenes var opnået, men som nævnt var murerne allerede året efter atter foran med en begravelseshjælp på 20 rd.

Instruksen af 20 maj 1741 for tømrersvendenes sygebøsse oplyser intet om, i hvor lang tid sygepenge måtte udbetales. Da Melchior Pfeiffer i slutningen af april 1787 klagede til magistraten, at han var syg og sengeliggende, men alligevel ikke havde fået penge siden 14 dage før jul, fik han af oldermænd og oldgeseller at vide, at han havde fået sygepenge i næsten et år og herefter ville få 24 sk. ugentlig i pension⁸⁷. Terminen »i næsten et år« hænger sammen med, at svende, som havde været syge og ikke kunnet arbejde »i det ringeste et Aar

omkring« ifølge fattigforordningen af 24. september 1708 (kap. 1 § 14) kunne få del i de offentlige almisser.

Ud over de omtalte beløb til svendenes socialforsikring udlagde murer- og tømrermestrene iflg. reskripter af henholdsvis 6. august 1772 og 19. september 1788 svendenes 16 sk.'s bøder for udeblivelse fra ligbæren, og da tømrersvend Abraham Lundberg 18. april 1791 var kommet i Hans Weyles arbejde, betalte mesteren til lavet 7 rd. 92 sk. for fuskeri og resterende kvartalspenge⁸⁸. Af langt større rækkevidde var det imidlertid, at tømrermestrene kom til at administrere afbetalingen af svendenes gæld efter mester Boye Junges oldermandsperiode 1767-71, stammende fra kvartalspengenes utilstrækkelighed, et ejendoms-køb i Adelgade og en lang række processer⁸⁹. I juni måned 1774 meddelte de magistraten, at de ville stå inde for svendenes gæld, når de måtte fradrage 8 sk. ugentlig af deres svendes løn, og dette blev – med svendenes tilladelse – godkendt ved kgl. reskript af 29. september, som pålagde mestrene at debitere svendene $1\frac{1}{3}$ sk. af hver dagløn eller 8 sk. pr. uge. En gang om måneden skulle pengene indbetales til lavets oldermænd. I denne afbetaling skulle de i arbejde værende militære svende deltage på lige fod med lavssvendene⁹⁰. På denne måde blev gælden nedbragt i årene 1774-82, og ved møde i klasserne 30.-31. maj 1782 blev 227 svende enige om at tage 900 rd. af deres lade til restgældens betaling, så de fra 1. juni kunne ophøre med betaling af $1\frac{1}{3}$ sk. (13 stemte imod). Beløbet blev herefter overført fra svendeladen til oldermændene⁹¹.

Da svendenes nye herberg skulle opføres 1799, havde de vedtaget, at hver svend skulle yde en byggehjælp på 3 mk. pr. kvartal eller 1 rd. årlig i 3 år. Svendenes formænd henvendte sig atter til mestrene for at få disse penge krævet ind, »hvilket vi som formænd ikke kan indlade os med«⁹²; oldgesellen skulle i samme periode af hver svend, der lod sig indskrive – foruden de sædvanlige indskrivningspenge – tage 3 mk. til ombygningsarbejdet. Det var deres mening, at mestrene skulle betale denne hjælp, som de betalte »kvartals- og sygepenge«. Men af 17 mestre stemte i lavssamling 10. juli 16 imod forslaget ud fra den betragtning, at svendene, og især de gifte, havde ondt nok ved at betale kvartals- og sygepenge⁹³. Alligevel blev svendenes ønske opfyldt ved ordre til magistraten af 10. september efter nye møder i klasserne, ved hvilke 335 afgav stemme (225 for det vedtagne forslag). Som tømrermestrene – mod deres ønske – var blevet ansvarlig for tide- og sygepengenes betaling til svendeladen, havde de efter reskript af 29. juni 1774 måttet påtage sig at debitere svendene for $1\frac{1}{3}$ sk. pr. arbejdsdag (eller 8 sk. pr. uge) til svendegældens betaling. Nu måtte de så fra mikkelsdag 1799 tilbageholde 3 mk. fra hver i arbejde stående svend og gøre det i 6 kvartaler, sandsynligvis af sociale hensyn.

Dette betød, at tømrersvendegruppen i højere og højere grad økonomisk kom under mesteradministration.

Afregning

Med visse intervaller måtte der gøres afregning parterne imellem. I slutningen af marts 1768 påstod tømrersvendene, at mestrene forholdt dem deres afregning og dagløn, og de ansøgte magistraten om, at mestrene måtte tilholdes at gøre månedlig afregning⁹⁴. Klagen blev sendt til oldermandens erklæring, men så skete der ikke mere. Murersvend Samuel Steyer hævder i skrivelse af 6. november 1772, at afregning normalt foretoges hver 6. uge i murerprofessionen⁹⁵. 1793 har tømrermester P. Wangede indtrykket af, at der afregnes hver 5.-6. uge⁹⁶, og 1798, 25. juli, hedder det i promemoria fra murersvend Fred. Chr. Weirup, at en sådan afregning finder sted hver måned⁹⁷.

Bevarede regninger viser dog, at man også har benyttet sommer- og vintertidens ophør som afregningsperioder, eller i det mindste delvis har taget hensyn til disse faste terminer⁹⁸. Og tømrermester Johan Weyles regning over Abraham Lundbergs arbejde fra 18. april 1791-22. juni 1793 er delt i 5 regnskaber⁹⁹. Ja, endnu længere perioder kunne forløbe. Tømrersvend Johann Fr. Bormann anker 18. juni 1796 til politiretten over, at han ikke har kunnet få afregning med mester J. Buurmeister fra maj forrige år¹⁰⁰, og regning fra tømrermester J. Chr. Müller, dateret 15. marts 1802, til Johs. Steinwands bo angiver kun 3 afregninger for den periode fra 1785 til 28. august 1790, Steinwand var i Müllers tjeneste¹⁰¹, nemlig

første afregning 11. oktober 1787,
anden afregning 17. november 1788 og
tredie afregning 28. august 1790.

Endnu et eksempel er murersvend Samuel Steyer, der i sin tidligere nævnte skrivelse¹⁰² oplyser, at det hverken for ham eller for de andre af murermester Stollens svende havde været muligt at få afregning i årene 1766-72. Men betydning har det i det sidste tilfælde, at perioden afsluttedes med mesterens død efter ophold i gældsængsel.

Om afregningers rent praktiske forløb oplyser en erklæring af 2. oktober 1787 – i Hof- og stadsretten: Det er en skik, når mestrene gør afregning med svende, at ingen anden må være til stede, imedens at afregningen sker, ej heller må daglønnen betales, når nogen er nærværende¹⁰³. Murermester G. Morhauer skriver 1794, 27. september, at der ikke finder noget lovformeligt bevis sted imellem svende og mesteren¹⁰⁴.

En afregning betød ikke altid udligning af tilgodehavende og gæld. Oftest opgjordes blot svendens gæld, som derefter overførtes til en ny regnskabsperiode¹⁰⁵. Men selvfølgelig forsøgte mestrene at få deres penge hjem ved at tilbageholde en del af svendens fortjeneste. 48 sk. betragtede svendene som et rimeligt ugentligt afdrag på gæld. Dette beløb blev murermester L. Krause 25. maj 1798 enig med sine tre svende om. 6. marts anomodede murersvend Jørgen Weirup politiretten om at skaffe en aftale med madam Schottmann

imod, at han tilbyder at afdrage 48 sk. ugentlig af en gæld på 32 rd. 32 sk. Det lykkedes ikke. Dommen lød på, at Jørgen Weirup skulle betale gælden imod at få sin afskedsseddel¹⁰⁶. 1799, 18. april forpligtede murersvend Søren Damann – ved forlig med sin daværende og tidligere mester – sig til at gå i kapt., murermester M. H. Petermanns arbejde. Denne skulle af svendens fortjeneste ugentlig indeholde 48 sk. for dermed at betale Damanns gæld til murermester Johs. Lohbert¹⁰⁷. I tilfælde af større gældsposter findes aftaler om afdrag på 1 rd. om ugen (1 mk. pr. dag), i et tilfælde 1 rd. i perioden med sommer- og 48 sk. i perioden med vinterløn¹⁰⁸.

Svendenes gæld

Tømrerlavets mestre gør 22. september 1794 kommissionen opmærksom på, at de sætter penge til ved forskudsordningen, nemlig når svendene løber bort, når de afgår ved døden, eller når mestrene må afskedige dem på grund af liderlighed¹⁰⁹ (tidens ord for at være »af slet ingen værdi«). Som illustration til dette forhold kan nævnes, at 18 svende og 8 drenge, som tidligere omtalt, tilsammen skyldte tømremester Ole Halds bo 518 rd., 52 sk. 31. december 1787¹¹⁰, og at murermester L. Krause i sit allerede omtalte promemoria af 23. maj 1798 konstaterer, at det er på grund af en del svendes bedræglige forhold og nogles borttrømmelse fra byen året i forvejen, da han havde et tab på mere end 200 rd., at han er blevet forsigtig med at udbetale store beløb til sine svende¹¹¹.

Hvor forgældede svendene kunne blive, viser bevarede politiretssager fra 1790erne. Selv om gælden ikke altid er den egentlige årsag til, at en svend kom for retten, vil en sag, som berører mellemværendet mester/svend, let komme til at oplyse den kontante side af forholdet, tilgodehavende eller gæld. For beløb under 10 rd. finder vi både svende-tilgodehavender og svende-gældsposter, men for mellemværender over 10 rd. konstateres kun svendegæld, idet de gennemgåede politiretssager afslører, at 9 tømrrersvende og 32 murersvende på de tidspunkter, deres sager behandlede, i gennemsnit skyldte deres mester henholdsvis 37 rd. 14 sk. og 21 rd. 48 sk.¹¹².

Selvfølgelig er det ikke muligt at generalisere ud fra retssagernes klientel. Minimumstal for antal af gældsposter er det sandsynligvis, idet det kunne tænkes, at flere svende end de her præsenterede var forgældede; men de af dem, som afdrog deres gæld i overensstemmelse med aftaler med mestrene, optrådte jo ikke i retten. Til gengæld må det antages, at en del af de største gældsposter findes blandt de 41 omtalte.

Et andet udsnit af forgældede tømrrersvende har vi i 103 – efter strejken 1794 – bortsendte svende (jfr. liste til afsnit IV note 10). Af de 102 svende, hvis regnskab er gjort op, skyldte 66 mestrene penge, medens 30 har tilgodehavender.

42 svende skyldte mesteren 0- 5 rd.
13 svende skyldte mesteren 5-10 rd.
8 svende skyldte mesteren 10-20 rd.
2 svende skyldte mesteren 20-30 rd.
1 svend skyldte mesteren 42 rd. 70 sk.

Blandt de 30, som har penge til gode, har 9 et krav på mesteren på mere end 5 rd., og heraf har 7 fra 5-10 rd., en svend 10 rd. og en 11 rd. til gode. De to sidstnævnte var tyske svende. Det må dog bemærkes, at 14 tømrrersvende havde et tilgodehavende på mindre en 2 rd., altså et mellemværende med mesteren, som kunne være blevet udlignet, hvis en normal lønudbetaling havde fundet sted lørdag 2. august 1794.

Men en større eller mindre gæld hørte således med til dagens orden blandt det 18. århundredes murer- og tømrrersvende, hvilket også kan læses af den kendsgerning, at der kun er fældet dom i 7 af de 22 ved 2. prot. omtalte sager for årene 1796-99. 15 sager er forligte (sluttede eller hævede), et forhold af betydelig social interesse.

Nogle svende forsøgte – som nævnt s. 40 – at unddrage sig gælden ved at »løbe bort«. At dette virkelig var et problem i arbejdsløshedsperioden i 1770ernes første år, ses af promemoria af 16. juli 1775 fra tømrrerlavets oldermand G. Volmeister til kongen. Heri gøres opmærksom på, at mestrene om vinteren må underholde deres svende med forskud at leve af og at andre borgere – uden for lavet – samtidig har »krediteret« svendene for kvarter o.a., alt i håb om at få deres betaling, når svendene kommer i arbejde igen, »men tvert imod alt sådant håb må man med bedrøvelse påse, hvor sådanne skyldig bleven svende i store hobe-tal går herfra og ud på landet 50 til 70 ad gangen så snart som foråret kommer uden pas eller bevis fra lavet«¹¹³. Danske Kancelli gentog ved ordre til magistraten af 27. november 1776 tidligere påbud om, at svende ikke måtte rejse fra København eller antages i købstæderne uden pas. Centraladministrationen fik også mulighed for at gribe ind, hvis svendene gik til militæret, da de militære kollegier ikke var interesserede i at betale svendenes gæld. Foranlediget af Kommercekollegiet og Generalitets- og Kommissariatskollegiet påbød Danske Kancellis promemoria af 5. december 1778¹¹⁴ Københavns magistrat at publicere en plakat som fastslog, at ingen håndværkssvend, der lod sig hverve ved de hvervede regimenter i Danmark og Holsten, måtte indrulleres, før hans gæld til den mester, som han sidst havde arbejdet hos, var betalt. Rådstueplakaten er dateret 7. december. Bestemmelsen udvidedes 1797 til også at gælde for søetaten, idet Admiralitets- og Kommissariatskollegiet tog initiativ til kancelli-promemoria af 29. juli¹¹⁵, efterfulgt af rådstueplakat af 1. august, som ordinerede, at man også ved divisionerne og håndværkerstokken kun måtte indrullere gældfri svende. Og 1798-99 blev

endelig den af stavnsbåndsforordningen givne mulighed for mod betaling som lejet soldat at stille for en værnepligtig standset for de gældtyngede svende. 1798 korresponderede tømremester Jørgen West med landmilitssessionen for Københavns amt om et tilgodehavende på 30 rd. 36 sk., som mesteren havde hos lejet landrekrut Niels Mathias Sørensen¹¹⁶; 22. december, samme år påbød Kancelliet landmilitssessionen ved årlige plakater, at de håndværkersvende, der fremstilledes som lejede, kun måtte antages ved sessionen, når de – ved bevis fra sidste mester – kunne fremlægge dokumentation for, at de var gældfri¹¹⁷. Da Niels Mathias Sørensen ikke var i besiddelse af de 30 rd., som han havde modtaget af lejeren, blev hans gæld – efter fornyet brevveksling mellem Danske Kancelli og landmilitssessionen for Københavns amt – betalt ved, at kreditor årligt fik de 5 rd., som rekrutten modtog i dusør, til fordringen var tilbagebetalt¹¹⁸. Ved kancellicirkulære af 19. januar 1799 udvidedes denne bestemmelse til at gælde for samtlige landmilitssessioner¹¹⁹.

At disse påbud så dagens lys i det 18. århundredes sidste fjerdedel kan måske i sig selv være et tegn på, at svendenes økonomiske situation var dårligere end tidligere, og at de derfor i større antal søgte til militæret. På den anden side er de store forskud et udtryk for en arbejdskraftmangel, der skulle tilbyde svendene bedre vilkår. Tjenesten kan også have fristet som en – ganske vist – langsom, men sikker genvej til reelt at blive frimester.

Afskedssedlen

Som tidligere omtalt (s.24 og s. 33) var det – for at sikre mestrene mod tab – en vedtægt imellem mestrene ikke at tage nogen svend i arbejde, før han havde forevist en afskedsseddel fra sin tidligere mester, for at de deraf kunne se, »om nogen gæld hæftede ved ham fra hans forrige kondition«¹²⁰.

Kildematerialet viser kun murersvende-afske­dssedler, normalt sedler med en trykt meddelelse om, at en navngiven svend måtte tages i arbejde hos den af amtsmestrene i København, som behøvede ham. 1773 erfares, at kun ol­dermanden måtte lade sedler trykke¹²¹; men han skulle til gengæld levere dem gratis til mestrene. Ofte har der imidlertid været mangel på sedlerne, hvad der fremgår af de håndskrevne beviser, som også ses i retssagerne, og bemærkningen »håndskrevet af mangel på trykte sedler« går igen. Skønt tømrerne har benyttet afskedsbeviser på samme måde, og skønt disse allerede nævnes i lavets vedtægt af 13. marts 1730 med magistraten som skriftlig afsked »at må gå til hvilken mester, som måtte have dem fornøden« bilag til afsnit Ia nr. 3, s. 230, synes ingen af de sedler, som gang på gang omtales i sagene, bevaret, men udgiftsposter som

for trykte sedler til lavet	6 rd., 1776 6. juni og
for trykte sedler til afsked	5 rd., 1786 29. april

i tømrmestrenes lavs regnskabsprotokoller 1750-1831, viser, at også tømmerlavet har benyttet trykte sedler.

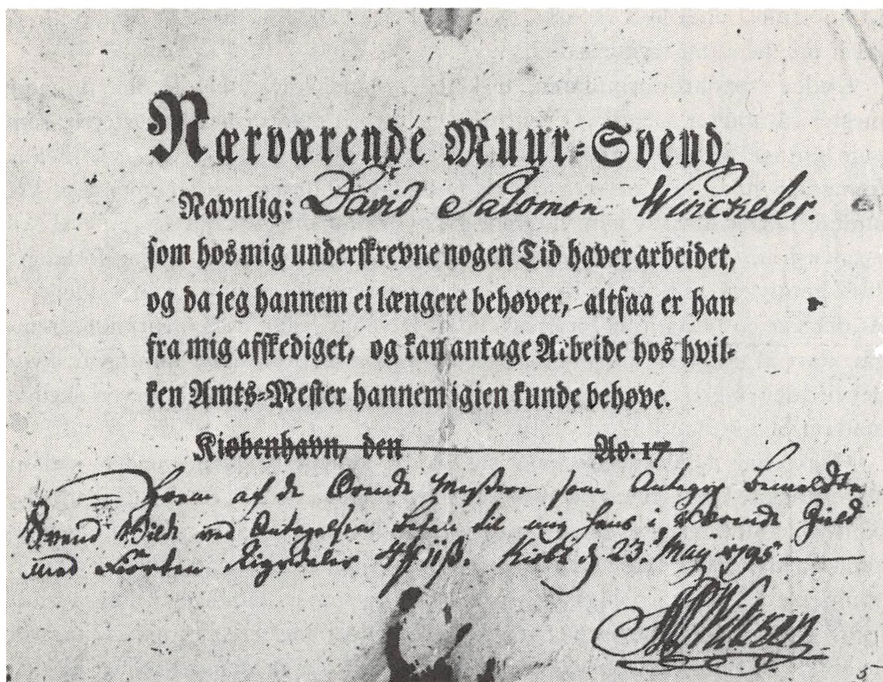
Under standard-formularen, trykt eller håndskrevet, havde den tidligere mester så noteret svendens eventuelle gæld med opfordring til mesteren, som ville antage sedlens indehaver, at betale gælden. Så almindelig var denne fremgangsmåde, at tømmer-svend Hans Chr. Lindgren i promemoria af 26. januar 1797 skrev, at han var rede til at betale sin gæld på 4 rd. 57 sk. til mester Joh. Christopher Suhr, og han fortsatte, »hvilken gæld jeg forlangte efter håndværkets brug og sædvane, at mesteren ville tegne på min seddel«¹²². At det var en belastning for en svend at have en sådan dokumentation, fremgår klart af murersvend Jørgen Weirups skrivelse af 6. marts samme år, hvor det hedder: ingen mester tager imod så stor en gældseddell. Skrивeren skyldte madam Schottmann 32 rd. 32 sk.¹²³.

Måske har nogle mestre kviet sig ved at forsyne en svend med et sådant afskedsbevis. Undertiden fik svendene i hvert fald i stedet »en skriftlig seddel«, på hvilken det var ham tilladt at tage en anden mester imod, at denne betalte hans gæld¹²⁴ eller imod, at gælden på en eller anden måde blev mesteren bonificeret¹²⁵, d.v.s. et slags »afregningsbevis«, som en sådan seddel også kaldtes¹²⁶ eller et lidet bevis på, at svenden skyldte mesteren et nøjere angivet beløb¹²⁷. Når der derefter var truffet en ordning om gældens afvikling, fik den nye mester svendens trykte afskedseddell, og på denne behøvede der så ikke at være nogen gæld noteret. Dette fremgår desuden af murersvend Jens Hartigs trykte afskedseddell fra Christen Wittus, dateret 9. september 1796. Denne har ikke noget gælds-notat, selv om Jens Hartig skyldte mesteren 25 rd. 52½ sk.¹²⁸.

Så godt fulgte gælden svenden, at tømmer-svend Johan Gottlieb Schneider, som i oktober 1795 var vendt tilbage fra sit ufrivillige Tysklandsophold efter strejken, og i februar 1796, da han var i arbejde hos tømmermester Casper Hollander, blev kaldt til rådstuen, hvor oldermand Niels Zimmer opfordrede ham til at betale sin gamle gæld på 7 rd. 12 sk.¹²⁹ (jfr. bilag, liste til afsnit IV note 10 N.Z.'s bortsendte svend nr. 5, s. 290).

For mestrene medførte de store svendegældsposter en ringere likviditet – her ses bort fra det forhold, at kravene om at yde forskud naturligt har været foruddiskonteret i sommerens mestersalær. Det kunne – både før og efter branden 1795 – være dyrt at få svende i arbejde. Murermester Joh. Martin Quist (bevilling af 1.11.82) måtte 28. maj 1795 betale 28 rd. 8 sk. for de to murersvende, som havde trykte afskedseddeller – under 23. maj – fra A. C. Wilcken (jfr. fot. s. 44).

Svendene bad tilmed om forskud og fik 6 rd. tilsammen, hvorefter de arbejdede en halv dag – og forsvandt¹³⁰. Dette og de følgende eksempler er klare vidnesbyrd om en kolossal arbejdskraftmangel. Murermester M. H. Petermann måtte 22. maj 1796, da han antog svendene Peter Møller og Johan Chr.

Trykt afskedseddél til murersvend David Salomon Winckeler med påført mester-gæld at overføre til svendens eventuelle nye mester: »Hvem af de ærede mestre som antage bemeldte svend ville ved antagelsen betale til mig hans iværende gæld med 14 rd. 4 mk. 11 sk. Kbh. 23. maj 1795. A. C. Wilcken«. LA. for Sjæll.

Møller, indestå for henholdsvis 22 rd. 36 sk., jfr. bilag nr. 1 til: Lønglidning efter branden 1795, og 26 rd. 48 sk. til deres tidligere mester Hans Møller¹³¹. Mathias Schottmann erklærede sig på moderens vegne 27. juli 1796 villig til at betale muremester Andreas Sihm 55 rd. (jfr. bilag nr. 2b., s. 228-229) for to svende, som efteråret 1795 havde forladt sidstnævntes arbejde for at begynde hos madam A. C. Schottmann, der havde fået henstand med betalingen til påske det følgende år¹³², og muremester Chrisen Wittus indgik 14. november 1796 forlig med mester P. Egerod om i løbet af et par måneder – at betale en svendegæld på 18 rd. til sidstnævnte, imod at få svendens trykte afskedseddél, selv om han kun havde haft den omdiskuterede svend i sit arbejde i otte dage¹³³. Mestrene gik derfor efterhånden med til, at svendegælden, som de havde krav på, kunne betales i flere rater eller afdrages¹³⁴, ja, murersvend Andr. Johansens håndskrevne afskedseddél havde simpelthen formuleringen: Nærværende murersvend Andr. Johansen, som ved afregning er mig blevet skyldig 14 rd. 81 sk. Hvilken af d'herrer amtsmestre som antager bemeldte svend, må forinden han stilles i arbejde, meddele mig Deres skriftlige tilståel-

se, at de for ovenmeldte gælds afbetaling med 1 rd. ugentlig vil være mig god! I manglende fald er denne seddel af ingen værd. Kiøbenh. den 11. sept. 1798. Bälckow¹³⁵. L. Thranes trykte afskedsseddel til murersvend Niels Sønnesen af 14. november 1799 oplyste, at svenden ved afregning skyldte mesteren 15 rd., og at den mand, som tog ham i arbejde, skulle betale denne sum straks eller også give Thrane bevis på, at han – på Niels Sønnesens vegne – ville betale 3 mk. ugentlig¹³⁶. Ja, på en seddel fra murermester N. S. Kurtzhals, som lød på, at mesteren, som antog Andr. Lundberg, skulle betale en svendegæld på 7 rd. 94 sk., før svenden blev sat i arbejde, kunne Lundberg simpelthen ikke få arbejde, og Kurtzhals gik så med til at ændre afskedssedlen således, at mesteren modtog ugentlig afbetaling¹³⁷. At en afskedsseddel – håndskrevet af mangel på trykte sedler – som indeholdt flg. afsnit: »Dog kan jeg ikke undlade at bekendtgøre for enhver mester, som kunne få i sinde at antage ham, at han er en af de 6 svende, som for omtrent 4 uger siden forlod sit arbejde uden mindst af mig givne årsag, men af egenrådighed, så at det kan befrygtes, at han er anstikkende, hvor han kommer i arbejde. Kbh. d. 15. jan. 1796. J. Jansen«, ikke faldt i svendenes smag kan ikke undre. De måtte på ny henvende sig til politiretten, hvor murermesteren 18. januar erklærede sig villig til at meddele hver af de 5 klagere en af de sædvanlige trykte afskedssedler¹³⁸.

Afskedssedlen (udfyldt eller blank) var en slags værdipapir. November 1797 bad murersvend Otto Chr. Joh. Kilian mesteren, M. H. Petermann, om tilgodehavende og afskedsseddel. Han fik det svar, at mesteren foruden svendens penge havde sendt brændevinsmand Erich Petersen afskedssedlen som pant, fordi han vidste, at Kilian stod i gæld til Erich Petersen. Brændevinsbrænderen ville ikke give Kilian sedlen, før han fik sit tilgodehavende. Men da svenden jo ikke kunne få arbejde uden at have denne, anmodede han om at få både mesteren og kreditoren indkaldt for politiretten¹³⁹, hvor han fik afskedsbeviset imod at forpligte sig til at meddele Erich Petersen, hvilken mester han kom i arbejde hos, og til at afbetale de til rest skyldige 13 rd. på den måde, han havde lovet for forligelseskommissionen 14. juni 1797¹⁴⁰.

Også for mestre kunne det være vanskeligt at erhverve sedlerne, ganske vist de blanke. 7. december 1795 søgte murermester Jacob Lynges magistraten om, at murerlavets oldermann måtte blive opfordret til at overlevere ham nogle stykker tyske og danske afskedssedler, som ved svendes afrejse udstedes af den mester, de sidst har arbejdet hos¹⁴¹. Ved mødet for magistraten vedblev oldermann Carl Chr. Martens at undslå sig, men en skrivelse fra Jacob Lynges¹⁴² viser, at oldermannen havde svaret mesteren, at han selv gerne ville meddele sedler, men at han ikke turde for de andre mestre, og Jacob Lynges så heri et bevis på det had, amtets mestre nærede mod ham på grund af hans kongelige privilegium¹⁴³. Endnu 28. februar 1797 ville Jacob Lynges give en svend, der skulle afskediges, fordi han var mødt beruset på arbejde, en skreven seddel, medens svenden påstod, at den skulle være trykt¹⁴⁴. Der må simpelthen være

gået politik i sedlernes fordeling, og så måtte samme oldermand endda 17. januar 1798 opføre Lynge på den til politimesteren stiledede liste over de mestre, som var inkorporeret i lavet ved kongelig bevilling og altså berettiget til at antage ledige svende¹⁴⁵.

Afskedssedlen til at rejse på, som opfordrer oldermanden til at hjælpe svenden med at skaffe rejsepas, når han kan bevise, at han ikke er lavet noget skyldig, findes i det københavnske materiale kun i et enkelt eksemplar og da »i mangel af anden afskedsseddel« så gennemrettet, at den ikke overstregede del af den trykte tekst, svarede til de tidligere omtalte sedler¹⁴⁶, atter et bevis på, at murernes trykte afskedssedler var en mangelvare.

Opsigelse

Ville en svend forlade sin mester, var afskedssedlen nødvendig, men det var ikke gjort hermed. Også opsigelsesterminen måtte iagttages.

Både tømrernes og murernes lavsartikler af 4. november 1682 giver – i 18. post – kun svendene ret til at forlade deres mesters arbejde o. mortensdag (11. november), hvis der ikke var indgået en anden akkord, medens 24. post i murernes og stenhuggernes artikler af 31. august 1742 indfører den modifikation, at svende, som ønsker at rejse, blot skal sige op med 8 dages varsel. Denne mulighed for at få afsked uden for den årlige rejsetid benyttede svendene sig af. Dette var forudset 1742, idet den omtalte 24. post bestemte, at den svend, der havde taget afsked for at rejse, og som derefter alligevel ønskede at blive i byen, skulle blive tiden ud hos sin første mester, og bøderne for den mester, som alligevel tog ham i sit arbejde, fastsættes. På trods af dette havde den omtalte praksis 1763 taget så voldsomt til, at murernes oldermand Johan Chr. Conradi 23. december i lavet kunne forevise skrivelse af 5. december fra mestrene Søren Poulsen, Michel Bälckow og Johan B. Schottmann ang. »den store uorden, som går i svang i vores lav«, og som bestod i, at både unge og gamle svende var opsætsige imod mestrene, som ikke turde tale til svendene, hvis første ord var: »giv mig afsked eller jeg tager den selv«. Svendene tog afsked for at rejse udenlands, hvorefter andre mestre antog dem og sendte dem på arbejde på landet¹⁴⁷. For at dæmme op imod denne udvikling forpligtede samtlige mestre sig under 9. december til at overholde følgende 4 poster, nemlig:

1. Når en svend havde taget afsked fra sin mester for at rejse udenlands og havde fået rejsepas, så måtte ingen anden mester tage ham i arbejde hverken til by- eller landarbejde. Forså nogen mester sig herimod, straffedes han efter lavsartiklerne.
2. Murersvende, som stod i kongens tjeneste, skulle have deres afsked fra den mester, de sidst havde arbejdet for, før en anden mester måtte give dem arbejde. Den mester, som forså sig herimod, skulle ikke blot straffes, men

han skulle også betale den klagende mester, hvad krav han havde på svenden.

3. Landmestre, som var indlemmet i lavet, måtte ikke antage nogen svend, uden at han havde rigtig afsked.

4. Unge svende skulle det første år blive hos deres læremester, som efter bedste skønsomhed bestemte, hvad en sådan ung svend kunne fortjene. Når ungsvendeåret var forbi, havde svenden frihed til at tage, hvilken amtsmester han ville, eller til at rejse udenlands.

Kun murermester Hans Uttenthal havde ikke villet skrive under, før skrivelserne var ført ind i lavsprotokollen. Det skete; ang. underskrifterne henviser protokollen til originalen, som imidlertid ikke er bevaret.

Generede udviklingen – som skitseret – murermestrene, måtte den også være en torn i øjet på tømrrersvendene, som i januar 1762 havde taget radikalt fat på at løse problemet ved at kræve gensidig opsigelse, idet art. 4 i krofader Brandts selvgjorte artikler sagde, at lige så vel som en mester havde frihed til at give sin svend afsked, når han ville, så ønskede svendene, at magistraten ville tillade, at svendene måtte tage afsked fra mesteren, når de ikke kunne blive enige om den akkorderede dagløn, som svendene skulle have¹⁴⁸. Mestrene henholdt sig – såvel for magistraten 3. februar som i notat i kopibogen under 23. februar – til de lavet allernårdigste meddelte lavsartikler, og det fik de lejlighed til at gøre også 31 år senere.

1790 havde Kancelliet under 6. januar foranlediget Københavns magistrat og Kunstakademiet til at nedsætte en kommission for at overveje lavsordningens forandring og forbedring¹⁴⁹, og 1793, 4. april var lavenes oldermænd til møde i kommissionen, hvor de bl.a. blev spurgt hvilke regler, der iagttoges imellem mester og svende med hensyn til opsigelse. Som hovedregel vedtog kommissionen at foreslå, at opsigelse skulle være reciprok. Kun tømrrer- og murerlavets oldermænd fastholdt, at de rettede sig efter lavsartiklerne¹⁵⁰. Resultatet heraf blev, at kommissionens betænkning af 28. januar 1794 – på dette område – fik følgende formulering: generelt: man har proponeret al opsigelse reciprok undtagen for murer- og tømrrerlavene, hvor man har fulgt lavsartiklerne, siden omstændighederne ikke tillader anderledes¹⁵¹, og specielt for murer, stenhuggere og gipsere: Når en svend begiver sig i en mesters tjeneste, skal han blive hos ham til mortensdag med mindre anden akkord i forvejen imellem mesteren og svenden er oprettet eller og han vil rejse, da han 8 dage i forvejen opsiger sin tjeneste. Rejser en svend ikke efter af den grund at have fået sin afsked, forholdes i alle måder som om han ulovlig havde forladt sin tjeneste. Skulle der imidlertid være meget gyldige årsager på svendens side til at forlange sin afsked, og mesteren ikke vil give ham den, skal magistraten dømme, om den forlangte afsked bør tilstås ham eller ikke. Vil mesteren afskedige sin svend, opsiger han ham 8 dage i forvejen. Vil en svend forlade sin mesters tjeneste om mortensdag, siger han op mikkelsdag forhen. Betænkning-

gen lyder for tømmerlavet: med opsigelse ved dette lav forholdes som ved murerlavet¹⁵².

Lavskommissionen af 1790 havde således mere end 15 måneder før strejken talt den gensidige opsigelsesfriheds sag, og – da det ikke lykkedes at komme igennem hermed – i det mindste villet ophæve forskelsbehandlingen af de to genstridige lav.

Betænkningen af 28. januar 1794 lå i Kancelliet til 23. marts 1794, da hørtes Kommercekollegiet, hvor den endnu var, da tømmerlavet 12. august 1794 skulle præcisere deres krav for den 11. august nedsatte kommission ang. adskillige ved lavene i København indtrufne uordner, og da nævntes netop den gensidige opsigelsesfrihed som punkt nr. 1¹⁵³. Strejken havde imidlertid ikke gjort mestrene ret meget mere forhandlingsvenlige. Da de 22. september ville strække sig så vidt, som det stod i deres magt, tilbød de, at de fremmede svende, som ville rejse bort, måtte få frihed til det, blot skulle de sige op 8 dage i forvejen. Denne indrømmelse skulle dog ikke gælde for svende, der som formænd eller polerere havde forestået et arbejde, og mestrene slog samtidig fast, at hvad angik de svende, som blev i byen, da kunne den almindelige lov ikke være anderledes, end at de, som forhen, måtte blive i tjeneste til mortensdag, hvis mesteren kunne være tjent med at beholde dem så længe¹⁵⁴.

1790-kommissionens betænkning af 28. januar 1794 blev 1. november 1794 returneret fra Kommercekollegiet til Kancelliet for at dette – før Kommercekollegiet gav sin specielle betænkning – kunne oversende den til den under 11. august nedsatte kommission. Dette skete 3. november, og denne sidste kommission, i hvis arkiv betænkningen stadig ligger, afgav betænkning 23. oktober 1795, og heri foreslås gensidig opsigelse med 14 dages frist fra begge sider¹⁵⁵.

Efter forskellig brevveksling med Kancelliet resulterede betænkningen i en kgl. resolution af 18. juli 1798¹⁵⁶, som fik endelig form i forordning af 21. marts 1800, hvis paragraf 1 stk. 6 lyder: I tilfælde af, at ingen sådan skriftlig kontrakt er indgået, skal opsigelse fra begge parter ske med 14 dages varsel; dog må en svend, så længe han står i gæld hos mesteren, ikke forlade dennes tjeneste uden hans samtykke; så bør han og, når han har et betinget stykke arbejde under hænder, fuldføre dette, forinden han forlader hans tjeneste.

Hermed havde tømmerlavetenes første krav fået lovs form, men som nævnt havde myndighederne i dette stået på svendenes side.

Blandt afsnit I's iagttagelser, som må holdes fast af hensyn til senere vurdering, kan fremhæves:

1. Lovgivningen om murerlavetenes tide- og sygepenge blev iværksat efter en fælles oprædten fra mester- og svendeside – enten ved en fælles henvendelse eller en oldermandsanbefaling af en svendeansøgning. Noget tilsvarende konstateredes inden for tømmerlavet, kun 1762 i Jørgen Andersen Brandts 1. formandsperiode. Ellers forsøgte tømmerlavetenes – forgæves – at undgå de forskellige udlæg.

2. Problemet om forskud og svendegæld. En række dokumenterede eksempler på store forskud som vidnesbyrd om en fantastisk arbejdskraftmangel, i højsæsonen, er fremdraget. Men da langt de fleste af de 41 omtalte svendegældsposter (de 37) stammer fra genopbygningsperioden efter branden, vil spørgsmålet derfor blive nærmere behandlet i afsnit V.
3. Georg Casper Møllers svendebog.
Det ser ud, som om murersvend Carl Kock – af sin løn – har kunnet betale en halvårlig husleje på 12 rd. i de tre år – 1791-1793 – han var i mesterens arbejde, og at kollegaen Jacob Struback i vinteren 1793/94 kunne leve af egen fortjeneste. (Det må dog tilføjes, at Simon Reger, som arbejdede for G. C. Møller til 1789, var ældste bisidder 1789-1791 og murersvendeformand 1791-1793, skyldte mesterens bo 42 rd. 76 sk.).
4. Stemmeprocenter. En eventuel forklaring på tømrersvendenes lave stemmeprocent 1782 og 1799 – godt 50% i forhold til generaltabel-tal – vil blive forsøgt givet i generaltabel-afsnittet og efter afsnit III, jfr. s. 17 og s. 101.

Ib. De militære svende, frimændene

Blandt svendene indtog soldaterne en særlig stilling med for dem karakteristiske problemer. Fra gammel tid havde der eksisteret et modsætningsforhold mellem lavene og de militære håndværkersvende¹, der – som en arbejdskraftreserve – kunne drages ind i byggesektoren, når det havde været nødvendigt som efter Københavns brand 1728, men som ellers – efter lavenes mening – skulle holdes borte derfra. For disse svendes virke som arbejdskraft i alle fag var der – stort set – to udgangspunkter: For det første: gamle militære, fortrinsvis afskedigede, som med eller uden ret ernærede sig ved – for militære – at arbejde med egne hænder i lærte håndværk. Et andet udgangspunkt var de stående hærafdelingers såkaldte Passevolanter – senere Frimænd –, et lille, nøje fastsat antal numre i hvert kompagni, hvis lønninger tilfaldt kompagnichefen til afholdelse af forskellige udgifter. I øvrigt holdtes den faste styrke til fast tjeneste år efter år, hvad der var nødvendigt i usikre tider, men belastende for statskassen², (jfr. nedenfor frimænd). Deres muligheder for at drive borgerligt erhverv var i slutningen af 1730'erne indskrænket og fastlagt således, at det efter forordningen af 24. januar 1738 kun var tilladt de på grund af svagelighed eller efter 14 års tjeneste afskedigede, at drive borgerlig håndtering med egne hænders indsats, og de måtte tilmed kun arbejde for regimenterne og de militære. Til gengæld bestemte reskripterne af 11. januar og 12. april 1737 samt 12. december 1738, at de frimænd³ eller afskedigede håndværkersvende, som arbejdede for mestrene, skulle nyde samme rettigheder som andre svende. Som her skitseret var situationen frem til 1795, og således blev den 7. juli 1764

trukket op af Henrik Stampe, hvis udtalelse ordret blev anvendt af Danske Kancelli som svar på en forespørgsel fra Krigskancelliet. Dette havde haft indtrykket af, at det var frimændene eller militære i almindelighed forbudt at ernære sig som svende hos mestrene og ønskede, at afskedigede svende måtte arbejde for alle⁴.

Forklaringen på, at generalprokurørens erklæring om frimandsinstitutionen blev ham afkrævet i november 1763 og næsten ekspres – »om Ophold skeer, da Aarsagen at indberette, Cancelliet den 14. Novbr. 1763 O.Thott« – var forårets fredsslutning efter Syvårskrigen med følgende hjemlige begivenheder. Efter at såvel nationale som hvervede regimentter var vendt tilbage til Danmark, blev generelt 4.200 mand hjemsendt som frimænd⁵. Dette skete vel fortrinsvis af økonomiske årsager, men også fordi der efter H. Stampes erklæring – var mangel på svende i de fleste fag. I København måtte hvert kompagni have 30 frimænd, først og fremmest de nationale, som var stukket ind i sikringsperioden som erstatning for de deserterede og de døde⁶. Disse frimænd skulle fortsat betragtes som hørende til deres regimentter som »Frimænd«. En soldat, som havde tjent 2 af tjenestens normale 8 år, blev betragtet som sådan, hvis han gav afskald på sin løn. Derefter skulle han kun møde en gang årlig til eksercits eller våbenøvelse i 3 – fra 1785 4 uger⁷. I øvrigt kunne de søge arbejde i by og på land efter lyst og oplæring. Hvert år søgte skarer af frifolk til hovedstaden, hvor mulighederne var de største. Hertil medbragte de fuld mundering fra provinsregimentterne, som derfor lod et antal befalingsmænd, under en kaptajn, følge med til København. Disse førte tilsyn, opbevarede munderingen, sørgede for de syge og ydede forskud, af den smule lønning – 5 rd. jfr. s. 42 – der var tilbage. De sparede pengesummer gik i kompagniernes, senere i regimenternes kasser eller i statskassen. Regimentterne var derfor interesseret i at have det størst mulige og tilladte antal frifolk.

En underofficer mødte i retten med den soldat, der havde en sag til behandling i Hof- og stadsretten, hvor sager mellem borgere og militære behandledes fra 1771.

Baggrunden for Krigskancelliets opfattelse 1764 er det ikke vanskeligt at se. Allerede 1707 havde magistraten til lavene udstedt en plakat, om ikke at tage soldater i arbejde, så længe lavssvende var at få⁸, og gennem hele perioden stod byens råd på lavenes side i forholdet til de militære. Selv 1729, da der var brug for al arbejdskraft, udtryktes ønske om, at soldaterhåndværkersvendene skulle opstilles et bestemt sted, så byherrerne kunne afhente dem der hver morgen. Hensigten med forslaget hævdedes også at være at sætte amtssvendene i bedre stand⁹, og selv om udtalelsen ikke indgik i den endelige betænkning, viser den magistratskredsens tankegang. Efter at størstedelen af de 1728 nedbrændte huse var genopført, et det muligt at spore en mindre eller større arbejdsløshed gennem lavssvendenes klager over soldaterne.

Da murerlavet 2. april 1738 behandlede en af formanden Villum Pedersen

på samtlige svendes vegne indgiven klage over 4 mestre, som havde soldater i arbejde, viste forhøret i politiretten, Kbh.'s Politi- og Kommercekollegium, at hver af mestrene kun beskæftigede en militær svend, og at det var tilstrækkeligt til, at der reageredes¹⁰. I oktober 1742 anmodede murersvendene magistraten om, at det måtte forbydes mestrene at tage soldater i deres tjeneste, så længe der var ledige svende¹¹, og i september 1746 indløb en lignende ansøgning, som gav det svar, at svendene ville få arbejde, hvis de opførte sig ordentligt¹², men disse henvendelser må kunne tages som udtryk for en vis ledighed blandt murersvendene på de nævnte tidspunkter, og i begyndelsen af marts 1756 fremlagde oldermand, tømrmester Peder Andersen Møller, problemet for magistraten. En stor del af hans lavssvende lå ledige, og en del mestre beskæftigede samtidig soldater. Han anmodede om, at seks navngivne mestre måtte forbydes at have militære i arbejde, så længe de kunne få amtssvende. Mestre fik opfordringen 15. marts¹³.

I dyrtidsårene i begyndelsen af 1770erne klagede tømrsvendenes altgesell 19. februar 1772 over, at en del mestre, blandt andre Joh. Jac. Steinfass skadede lavet ved at antage militære, medens amtssvende, på hvem adskillige byrder hvilede, var arbejdsløse¹⁴. I maj 1773 lod svendene atter høre fra sig, stadig havde Steinfass og J. M. Topling soldater i arbejde, skønt svendene blev pålagt at betale mere til laden og havde pligter ved brandtjenesten¹⁵; og i juni hed det i en ny ansøgning til magistraten, at skønt over 100 af dem var ledige, havde Steinfass, Topling, Boye Junge og Peder Hall soldater i arbejde. Svendene anmodede om at blive taget under beskyttelse. Indkaldt for magistraten erklærede Steinfass, at han havde afskediget de hos ham arbejdende militære. Topling lovede et skriftligt svar, og Peder Hall svarede, at han havde givet sin soldat afsked¹⁶.

Samtidig med, at beskæftigelsessituationen var anspændt inden for tømrfaget, viste en klage fra soldater-murersvende i maj 1772, at noget tilsvarende var tilfældet blandt murerne. Den sendtes til Danske Kancelli gennem Generalitets- og kommissariatskollegiet, som oplyste, at de militære svende ikke kunne få arbejde hos mestrene, og bad Kancelliet råde bod derpå, såfremt det kunne ske uden krænkelse af lavets rettigheder¹⁷. Magistraten, som fik sagen tilsendt, indkaldte murerens oldermand, der forklarede, at årsagerne til, at de tre klagere ikke havde fået arbejde, var, at der var lavssvende ledige¹⁸. 10. maj 1773 strammedes situationen endnu mere, idet lavsmestre, forsamlet hos oldermanden, murermester H. Brandemann, blev enige om at afskedige soldaterne, så længe der, på grund af mangel på arbejde iblandt mestrene, var fattige ledige svende på murerherberget¹⁹.

Noget i retning af en katastrofe for soldater-svendene var det også, at magistratsplakat af 26. august 1767 på trods af, at det ved reskript af 11. januar 1737 var befalet, at mestrene skulle antage og lønne soldater i deres arbejde som andre amtssvende, havde forbudt mestre i københavnske lav at give

forskud til svende, som stod i militær tjeneste. I det mindste ville erlagte forskud ikke kunne inddrives ad rettens vej, hvilket naturligvis var forsøgt, når en med gæld behæftet frimand var indkaldt til regimentet for at gøre tjeneste der. Besværlighederne forbundet hermed var grunden til Generalkrigsdirektoriets promemoria af 23. juni 1767²⁰, som resulterede i sjællandske missive af 21. og plakat af 26. august samme år. Også denne gav de militære svende en svagere position, hvorfor det er naturligt, at de i arbejdsløshedsperioder blev løntrykkere, men netop derfor også at fra disse år er bevaret retssager angående soldater-daglønnen, sager, hvis oplysninger, først og fremmest om murer-svendelønninger supplerer de spinkle oplysninger, som det øvrige kildemateriale meddeler.

I 1746 førte musketer Cordt Olten sager mod muremestrene Knud Halle og Anders Michelsen. Svenden krævede af begge mestre 40 sk. i sommerdagløn²¹. Ved kendelsen i Politi- og kommercekollegiet blev Cordt Olten af Knud Halle godtgjort 36 sk. i sommer-daglønnen, da en anden svend ved samme arbejde havde fået den sats²². 36 sk. blev han også tilkendt af Anders Michelsen, da denne ikke havde kunnet bevise, at svenden var udygtig til arbejdet, og heller ikke, at der var akkorderet en dagløn på 24 sk.²³, det beløb, mesteren havde villet betale. Men svendens krav om 40 sk. 1746 lader formode, at denne dagløn i det mindste var anvendt, og svarende hertil krævede grenader Henrik Ottesen 32 sk. for vinterdage, i hvilke han havde gået fyrig fra 25. december 1755 til 24. januar 1756, da han ikke havde fået sin afskedseddél²⁴. Svenden fik ikke pengene, men attesten tilkendt²⁵.

Fra årene 1772-73 ligger – i Hof- og stadsrettens arkiv – en række lønsager, især takket være muremester Gottlieb Morhauers påholdenhed over for beskæftigede soldater. Musketer Nicolaus Mühlbach førte i foråret 1772 sag både mod muremester Morhauer²⁶ og mod mester J. Høstmarck²⁷. Han krævede 40 sk. i dagløn og begge arbejdsgivere svarede i retten 26. oktober, at ingen mester i lavet betalte nogen murersvend, som var soldat, mere end 32 sk. i dagløn, og Høstmarck tilføjede, at svenden var så slet en arbejder, at han ikke engang kunne fortjene 32 sk. Nic. Mühlbach måtte under forhøret tilstå, at han af Morhauers svende havde fået at vide, at han kun fik 32 sk. i dagløn, og han måtte derfor – for Morhauers arbejde – nøjes med denne sats²⁸.

Gottlieb Morhauer havde lovet at retfærdiggøre den lave løn til soldater med en attest fra oldermændene, og denne ligger som bilag til Mühlbachs sag mod J. Høstmarck. Oldermændene, Hendr. Brandemann citerer murerlavets artikler, 25. post, om den svend, som ikke arbejder lige med andre gode svende, og som derfor skal være tilfreds med den løn, han i forhold til arbejdspræstationen kan tilkomme, og han tilføjer »er og saaleedes i Muurlaугet vedtaget, i Seerdeeles for de af Krigs Standen som arbejder i Lauget, siiden disse ere befriede for den afgift som en Amts Svend maae Svare til Lauget«. Denne udtalelse, som ikke stemmer overens med reskriptet af 11. januar 1737,

kan uden tvivl tages som et bevis for, at det har været almindeligt blandt murermestrene at betale den militære svend en lavere sats. Oldermændene rykkede selv til undsætning for fremgangsmåden.

Attesten kom imidlertid ikke til at betyde noget for den aktuelle sags forløb. Svenden havde nemlig fremlagt en udtalelse fra bygherren, som viste, at Høstmarck havde ladet sig betale 48 sk. for klageren som for andre svende. Af den grund, men også fordi mesteren ikke havde kunnet godtgøre, at klageren ikke arbejdede så godt som andre gode svende, blev svenden tilkendt de 40 sk. dagløn²⁹ eller udtrykt med andre ord: Hof- og stadsretten underkendte oldermændens attest.

Morhauer blev ofte indstævnet for retten af sine militære svende og drenge. Murerdrengen, musketer Chr. Louman krævede således 2. december 1772 18 sk. i dagløn. Mesteren ville kun give den sædvanlige drengeløn på 16 sk., men måtte dog indrømme, at han havde tilsagt Louman 18 sk., hvis han ville være flittig, og dommen gav drengen ret, da Morhauer ikke havde bevist, at Louman havde været forsømmelig³⁰.

Konstabel, murersvend Niels Andersen fik for perioden 10. juni til 24. oktober 1772 32 sk. både for sommer- og vinterdage, men da svendens klage ikke drejede sig om lønsatsens højde, må man formode, at denne har været akkorderet³¹.

Musketer, murersvend Georg Schreieck's regning kræver 40 sk. pr. sommer- og 32 sk. pr. vinterdag, og da den indstævnte mester hverken mødte i retten eller lod en anden møde for sig, tabte han sagen ved dom af 19. april 1773³².

Lars Haugaard og Gotfridt Hasse havde på samme måde 14. april 1773³³ vundet deres sag om 40-32 sk.'s dagløn. Morhauer syntes at have tabt troen på at kunne vinde sager mod sine folk, eller han opgav sagerne for ikke at spille tiden, som det blev sagt om murermester J. M. Quist i politiretten 1784³⁴.

I samme periode tabte murermester C. Stollens enke – ved dom 1. februar 1773 – sagen imod musketer, murersvend Samuel Steyer. Også denne svend krævede foruden 20 sk. for en drengedag »den Løn alle Murersvende får om Sommeren, nemlig fra Påske til mikkelsdag 40 sk. og om Vinteren 32 sk.«. Mesteren ville kun give 18 sk. for drengedage og 36 (s.) – 28 sk. (v.) for svendedage, fordi Steyer var soldat, men dommen lød, at indklagede på ingen måde havde søgt at bevise, at en soldat skulle have mindre i dagløn, hvorfor klagerens påstand burde følges, og den af ham forlangte dagløn betales³⁵.

Disse retssager fastslog således, at 40 sk. (s.) – 32 sk. (v.) var almindelig murersvendeløn i begyndelsen af 1770'erne.

Angående tømrersvendeløn ses, at tømmersvend af 1. klasse nr. 52 Niels Pedersen Schiøtt ved forhør 30. oktober 1772 erklærede, at han som svend havde fået 32 sk. i dagløn hos tømrermester Peder Hall sommeren før han kom i majestættens tjeneste, og at han endnu havde 6 rd. til gode. Mesteren mødte ikke, og svenden fik sit tilgodehavende tilkendt ved dom af 6. nov.³⁶

Musketer, tømrersvend Johan Kreutzberg krævede i sag anlagt mod tømrermester A. Kirkerup i begyndelsen af 1779 16 sk. for drengedage og 32 sk. (s.) – 24 sk. (v.) for svendedage. Mesteren ville kun give 24 sk. også for sommerdage, da ingen af hans »ulærte« dreng blev tilstået mere, fordi de ikke fortjente det, men dommen fastslog 12. april 1779, at indklagede aldeles ikke havde bevist, at klageren var så slet en arbejder, at han ikke fortjente den samme arbejds løn som en anden svend og som efter sædvane og i almindelighed er for en vinterdag 24 og for en sommerdag 32 sk. – og at det ifølge lavsartiklernes 16. post burde have været mesterens sag forud at akkordere med klageren, hvis han ikke troede, at svenden ved sit arbejde kunne fortjene den sædvanlige betaling³⁷. Denne sidste dom må nok snarere ses som et udtryk for, at selv ikke en ungsvendeløn under det normale i første svendeår, som tidligere er omtalt for murersvendenes vedkommende, kunne udbetales, uden at der forud var akkorderet, end som et forsøg på at trykke en soldats dagløn, men konstateret bliver, at Hof- og stadsretten betragtede 32 sk. (s.) – 24 sk. (v.) som de almindelige tømrersvendedaglønssatser i 1770erne.

Baggrunden for, at de militære håndværkere nok alligevel ofte fik lavere lønssatser end andre svende var næppe alene det forhold, som murernes oldermand, H. Brandemann, fremdrog i sin ovenfor nævnte attest af 3. november 1772, at soldater intet skulle svare til lavet, en fordel, der i øvrigt allerede blev pillet ved for tømrernes vedkommende i 1774, da svendenes gæld skulle betales. Reskript af 29. juni fastsatte afbetalingsraten til 1/3 sk. pr. svend pr. dag eller 8 sk. pr. uge, og det skulle også de militære svende svare, så længe de var i arbejde. Men da tømrermester Jørgen West 5. november 1798 skulle gøre rede for, hvorfor han ikke var interesseret i, at en af hans tidligere svende, daværende landrekruit Niels Mathias Sørensen skulle arbejde 30 rd. 36 sk. af i hans arbejde, gav han – foruden personlige grunde – en helt anden forklaring: »Jeg har tilforend haft Prøve paa, at endeel Tømmersvende, som staae i Tienesten ved Militair Etaten, ikke altid vil Lystre deres Mesters Ordre; ligesom disse ikke hellere kan bruges uden til Indenbys Arbeide. Desuden skal jeg i den bedste og mest profitable Tid give Slip paa Karlen, naar Korpset forlanger hans Nærverelse, altsaa bliver hans Arbeide mig til liden eller ingen Nytte«³⁸. Disse sidste grunde må have været generende for mestrene i sommerens arbejdsrytme. Murermester Hans Chr. Schmidt, som 25. juli 1797 klagede til politiretten over svenden Gotlieb Kreel, oplyser således samtidig, at han i to år ved ansøgning har skaffet ham frihed i eksercertiden³⁹, den periode på normalt 4 uger, frimændene hver sommer skulle møde for at holde deres militære færdigheder ved lige.

Det kan ikke fyldestgørende klargøres, hverken hvor stort et kontingent af militær arbejdskraft, som kunne fremdrages, eller hvor mange soldatersvende der var i arbejde hos mestrene på et bestemt tidspunkt. I en enkelt situation kastes der et strejflys over en enkelt side af forholdet. Da forbudet mod forskud

til militære svende var publiceret 26. august 1767, foredrog murerlavets oldermand Niels Hansen Møller 21. september for magistraten, at muremester E. Fr. Platz havde udlånt 34 rd. 88 sk., fru Henriksen 34 rd. 88 sk., J. B. Schottmann 20 rd. og Andreas Nielsen 22 rd. 44 sk. til adskillige svende, som stod i arbejde hos dem, og nu ville de gerne hjælpes til at få pengene igen⁴⁰. Krigsdirektoriet afslog i skrivelse af 10. oktober at betale beløbene og fastslog, at gældens afvikling måtte vente, til folkene eventuelt på et senere tidspunkt kunne præstere arbejde for de skyldige summer⁴¹. Helt præcist synes antallet af militære svende kun givet 1795, 19. september. I indberetning til magistraten om murersvendesamling 18. september oplyses, at der i arbejde hos de 41 lavsmestre af amts- eller lavssvende fandtes 745 og af militære og frimænd, som var lavssvende, 200⁴². Men det var også et tidspunkt, da Københavns brand 5.-8. juni havde indvarslet nye toner for soldaterne. 4. juli udgik kancelli-cirkulære om, at landsoldater ikke måtte forhindres i at arbejde som svende i lavene, og 1. september anmodede endog murerlavets oldermand magistraten om, ved Generalitets- og kommissariatskollegiet, at få udvirket, at provinsens militære, som havde lært murer- og tømmerhåndværk, måtte komme til København⁴³. Resultatet blev, at kancellicirkulære af 8. september opmuntrede købstædernes håndværkersvende til at søge arbejde i København, skønt mere end hver femte murersvend i hovedstaden som nævnt allerede 18. samme måned var soldat. At dette blev et problem på arbejdspladserne ses af forordning af 21. marts 1800, 1. kap. § 5, der fastslog, at håndværkersvende, som nægtede at arbejde med »deres Medbrødre der staae i Vor Krigs Tjeneste«, straffedes med 4 dages fængsel på vand og brød, og at straffen fordoblede i gentagelsestilfælde.

IIa. Lønnen frem til 1794

Afsnittet (IIa og IIb generelt) skal handle om den ret statiske svendeløn, men også om tømrersvendenes forsøg på at opnå samme lønhøjde som murersvendenes. Det skal forklare baggrunden for, at forsøgene blev gjort netop på de angivne tidspunkter og meddele eventuelle resultater af svendeansøgningerne. Tanken har desuden været at se på lønnens struktur, de tillæg, der blev givet til eller forlangt af enkelte svende, da det sidste er et udtryk for, at sådanne løndele var kendt. Se også afsnit IV s. 104 om Wagenknechts lønsatser hos tømrermester A. Kirkerup 1784-91.

Endelig har det – på trods af kildematerialets meget skæve fordeling over den her behandlede periode – været hensigten at forsøge at spore en hjemlig udvikling, som kunne gøre jordbunden modtagelig for de påvirkninger, som 1794 førte til arbejdsnedlæggelsen.

De lønsatser, som vil blive behandlet, er daglønninger, fordi den overvejende del af kildematerialet meddeler denne form for lønoplysninger, men først og fremmest fordi disse, som betaling for arbejdspræstationer i samme tidsinterval, gør det muligt at sammenligne de to faggruppers indtægtsvilkår. Akkordlønninger medtages kun når de er fastsat som dagbetaling, eller når slutresultatet gives omregnet til dagløn¹. Lønnen, som mester og svend skulle blive enige om ved arbejdsforholdets etablering, var det skillingsbeløb, som svenden skulle have udbetalt af mesteren for en dags arbejde, og denne lønsats, den egentlige svendeløn, er det, som i nærværende fremstilling uden yderligere bemærkninger omtales som svendeløn. Når mesterens regning til en byherre (kongelig, statslig, kommunal eller privat) derimod anfører »1 svendedag«, dækker posten mesterens fordring af den byggende for en svends arbejde i en dag. Denne sidste lønsats betegnes som mesterlønnen, og differencen mellem mesterløn og egentlig svendeløn er mesterens salær.

Mesterlønnen var for begge fags svende i perioden frem til 1794 48 og 40 sk. henholdsvis sommer og vinter. Det konstateredes 28. august 1739 af oldermand for tømrerlavet Jacob Ivers i specifikation til magistraten, sidste afsnit: »Saasom Reparationer icke vel kand accorderes men maa skee i daglønns arbejde, saa kand det icke ringere gøres, end sædvanligt, som er 3 mk. for en Svend ... daglig, eftersom Mesteren icke nyder meere for sin tilsuun ved Arbeidet, og de der til brugende Redskaber end det Lidet Ofverskud for Folckenes dagløn«². 1762 18. januar erklærede oldermand Nicolaus Hansen: »de sædvanlige 3 mk. dagløn for een Tømmersvend haver været i Almindelighed mange aar«³, hvilket bekræftes af magistraten 20. januar⁴. 1783 ansøger oldermand, tømrermester A. Pfützner, forgæves byens råd om et tillæg på 8 sk., så taksterne ville

blive 56-48 sk.⁵, og 1791 27. maj, hedder det i en i Hof- og stadsretten fremlagt attest fra oldermænd og bisiddere ved tømmerlavet, »for en Tømmersvend er stedse bleven betalt og endnu betales, som enten arbejder for Kongens eller Particulær Regning til deres Mestere 3 mk. Dagligen her i Staden«⁶. I magistratens erklæring af 4. december 1793 i Lundbergs sag ses, at det er »bekendt, at Tømmer-Mestrene udi deres Regninger for Arbejde, som Dagviis betales sædvanlig anfører 3 mk. om Dagen for hver Svend«⁷, og det samme skriver mestrene i deres promemoria af 22. september 1794 til den efter strejken nedsatte kommission⁸.

Murersvende-materialet er meget spinkelt, men 1. december 1772 fremlægger en underbetalt murersvend (soldat) i Hof- og stadsretten dokumentation for, at murermester Høstmarck havde ladet sig betale 48 sk. (i sommerløn) for hans som for andre svenndes arbejde⁹.

De citerede mester- og magistratsudtalelser svarer helt til de så godt som ubrudte rækker af prishistoriske sedler med mesterlønninger på 48-40 sk. for i København arbejdende tømmer- og murersvende¹⁰. At 2 sedler skrevet ud fra kærnerregnskabet 1766 viser en mesterløn på 52 sk. for nedbrydningsarbejde i 27½ og 14½ tømmersvendedage generer ikke helhedsindtrykket. Mesteren tager også en højere betaling, nemlig 56 (sommerbetaling) og 48 sk. for poleddage, men de registrerede arbejdsdage er få¹¹.

Den egentlige svendeløn

I oldermænd A. Pfützners erklæring af 24. februar 1783 hedder det: »Det er sandt, at vi have gl. Laugsartikler skreevne paa Pergament og siden 1682 bekommet samme paa Tryk, som udgjør 2 til 3 Seculo, men altid har den sædvanlige løn, som Forældre efter Forældre har kundet mindes at fortælle deres Børn vedvaret«¹².

For så nogenlunde at blive i den her behandlede periode, forbyder punkt 2 i Københavns tømmerlavs vedtægt med magistraten af 13. marts 1730 mestrene at lokke nogen svend fra andre ved at give dem mere dagløn end forhen har været brugeligt, og i kopibogens margen er her med samme hånd indført »2 mk om Sommeren og 24 sk. om Vinteren ligesom Svenden kan fortienne«¹³.

Oldermænd, tømmermester, Peder Rasmussen omtaler 13. juli 1747 32 sk. (i sommerløn) som fuld dagløn og resolverer, at når nogle mestre havde betalt denne lønsats til en svend, var andre også forpligtede til det¹⁴.

Som en nuancering af den faste løn, men især som en forklaring på oplysningen om, at mesterlønnen ikke kunne være lavere end 48 sk., skrev Nic. Hansen januar 1762: »Mesteren maae give nogle af Svennene, som kand Fortiene det og er dygtige i deres Profession, somme 4te og somme 8 sk. meere om dagen, paa det de andre derved kand opmuntres at gjøre sig habil udj Professionen«¹⁵, og A. Pfütznér 24. februar 1783: »vi have og de Svenne, som

vi giver 40 sk., 48 sk. og 56 sk. om Dagen og nyder derfor icke meere end som den sædvanlige Dagl. af Bygherren«¹⁶. Det må dog tilføjes, at de citerede oldermandsudtalelser havde lønpolitisk sigte, nemlig 1762 at forhindre en frygtet 4 sk.'s nedsættelse af mesterlønnen og 1783 at få både den egentlige svendeløn og mesterlønnen hævet 8 sk. Berettiget må det i al fald være at antage, at antallet af svendelønninger højere end eller blot på højde med mesterlønnens 48 sk. har været af stærkt begrænset omfang. Mere neddæmpet oplyser oldermænd P. Pfütznar da også 15. november 1793 i anledning af Abraham Lundbergs promemoria: »En Tømmersvend som er habil og dygtig til Arbeide, nyder betalt dagløn 44 sk., andre 40 sk., og den ringeste betaling er 36 sk. og 32 sk., alt efter Omstændighederne og accordten imellem Mestre og Svendene«¹⁷ og tømrermester P. Wangede 1. februar 1794, at en svend, hvis dygtighed ikke er kendt, kun får 32 sk. om sommeren¹⁸. Men da mester Svend Hald – ud fra den betragtning, at 32-24 sk. var den almindelige tømrersvendeløn – 10. februar samme år henvendte sig til lavet for at få mestrene til at vedtage, hvad en tømrersvend med rette kunne forlange af sin mester i dagløn, fik han som svar kun en henvisning til lavsartiklernes post 16¹⁹.

Angående murersvendelønnens højde svarer lavet 16. august 1764 på en skriftlig forespørgsel, at det stedse har været skik at give nye svende 32 og 36 sk., og ligesom de tid efter anden blev ældre og habilere, fik de som de gamle 40 sk. daglig²⁰.

Prishistorisk materiale til sammenligning med de nævnte udtalelser om svendelønnen foreligger ikke i samme omfang som for mesterlønnens vedkommende, thi for perioden 1771-1800 er der kun taget stikprøver i skiftematerialet og at opstille lønrækker på så spinkelt et grundlag vil være at tegne for skarpt et billede. Mere rimeligt må det være blot at anføre det hovedindtryk, som havde bundfældet sig efter gennemgangen²¹.

Af de for perioden før 1771 fra skiftebilagene indsamlede lønninger ses, at tømrermester Jens Pedersen Wisborgs svende 1765 fik udbetalt 32 og 24 sk. for henholdsvis sommer- og vinterdage 1756-58 og murermester Joh. Michael Burchners svende 1761: 40 og 32 sk. for 1759-60. Også i den senere periode krævede oldgesell og bisidder 1789 for »forsømmelsesdage«, i hvilke de skulle forberede en arbejdskammerats, Hans Poulsens, begravelse »den Dagløn, som os sædvanligen bliver betalt a 32 sk.,« og murersvende, som arbejdede i byen synes i hele perioden at have fået udbetalt 40-32 sk. i dagløn.

Mestrenes salær pr. svendedag skulle efter dette være 16 sk. for en tømrer og 8 sk. for en murer. At dette er en realitet dokumenteres af en regning over »Mesternes Sallarium« under opførelsen af Skydebanens nye bygning 1786-87 i murermester J. Fr. Smiths bo²², her ses 3 murer- og 3 tømrermestres salærer for det nævnte arbejde. Tømrermester Chr. Magens skifte, har desuden for arbejde 1787 posten: 30 vinterdage i akkord, hvorfor mig tilkommer for hver dag 16 sk. er 5 rd. På den anden side viser et andet bilag i Smiths bo, at

tømrersvendene fik udbetalt 36 sk. om sommeren og 28 sk. om vinteren for arbejdet ved Skydebanen. De 4 sk., som svendene fik ud over, hvad man egentlig skulle vente, var rospenge, som ofte udbetaltes og netop med 4 sk. pr. dag²³. Også betalingen 40 og 36 sk., tilsyneladende for sommer- og vinterarbejde 1788-90, forekommer i et enkelt skifte²⁴, og sammen med satserne 36-28 sk. kan de ses som udtryk for, at tømrersvendenes dagløn ikke lå så fast som murersvendenes.

Forekommer det her gennem mesterudtalelser og domme givne rids af byggefagenes svendelønninger 1756-94 at være en vandring på stedet, betyder det ikke, at det ikke gærede under overfladen, eller at svendene ikke forsøgte at komme til orde. Arbejdsklimaet var ikke lutter idyl.

1755 var kampen om kolonierne på ny blusset op, og året efter løb den i Europa sammen med den preussiske syvårskrig. Blandt krigsvirkningerne for Danmark var en forsinkelse af de franske subsidiebetalinger og øgede forsvarsudgifter, som især finansieredes gennem en øget seddeludstedelse, hvorfor kurantbanken 1757 måtte ophæve indløsningspligten, og prisniveau'et var stigende²⁵. Krigstiden plejede at være indbringende for den københavnske handel, og der blev truffet store forberedelser til at udnytte situationen. 12. juni 1756 var neutralitetsforbundet mellem de skandinaviske stater en realitet.

I denne dyrtidsperiode synes antallet af såvel murer- som tømrersvende i København at være så højt som ikke tidligere. Taget med alt muligt forbehold opholdt der sig i hovedstaden ved udgangen af 1756 ca. 493 murersvende og 22 mestre. Tømrertallene syntes at være 624 og 28. Men alene et blik på tabel 1's beregnede svendetal viser en situation, som måtte indeholde sprængstof: I begge fag mange svende, hvoraf en stor del var nye på stedet, jfr. de fra 1750 til 1756 stigende tal, over for få mestre. Men dermed var ligheden mellem forholdene for de to fags udøvere også forbi. Murermestrenes oldermand Jacob Schiønning klagede i ansøgning til kongen 13. oktober 1755 over mangel på svende, hvilket formentlig forklares ved opførelsen af Frederiksstadens »mange foranderlige, anseelige og kostbare bygninger«²⁶. Mestrenes udtrykte ønske om at beholde de unge svende hjemme blev imødekommet ved kongelig resolution af 16. februar 1756, som ændrede lavsartiklernes 14. post således, at murersvendenes rejse blev en helt frivillig sag, medens den unge svend tidligere efter et år hjemme i København havde skullet arbejde to år udenlands²⁷. Men en resultatløs protestskrivelse fra svendene 17. april viser et spændt forhold parterne imellem²⁸.

Samme forår indberettede tømrernes oldermand Peder Andersen Møller i første trediedel af marts måned til magistraten, at en stor del af lavets svende var ledige²⁹, hvilket betød, at de ud over dyrtid også havde arbejdsløshed at frygte. Den følgende sommer rejste så tilmed hofbygmester Laurits Thura 9. juli det ikke blot gennem hele århundredet, men både før og senere aktuelle rossproblem³⁰, som havde sin grund i den opfattelse, at svendene fra gammel

tid var berettigede til at tage affald og spåner med sig, og som også spillede en rolle for marinen³¹. Han rettede en forespørgsel til oldermændene for Københavns tømmerlav og fulgte den senere op i skrivelse af 22. august til overhofmarskal A. G. Moltke, fra hvilken den den 26. gik til Danske Kancellis oversekretær grev Holstein. Skikken omtales som noget i udlandet ukendt, men i den danske hovedstad til gengæld en realitet både ved kongelige bygninger og ved byggeri i almindelighed, og det blev fremført om tømmerlavene, at de ikke havde skammet sig ved at skære enderne på 1, 2, 3, ja, flere alen af bjælker og sparrer, hugget dem i stykker, kun for at erhverve mere ross. Herved havde de ikke blot ødelagt mestrenes tømmer, men også spildt arbejdstiden. Oldermændene henledte opmærksomheden på de 4 sk. rosspenge, som såvel svende som drenge 1731-44 fik tildelt i stedet for ross i tillæg pr. dag ved Christiansborg Slots opførelse, et tillæg som også borgerskabet var blevet anbefalet at give, og magistraten forudså i erklæring af 8. september, at det ville forårsage urolighed iblandt tømmerlavene, hvis det blev forbudt at tage ross eller at få ølpenge. Allerede på dette tidspunkt antydes således, at de to arter af tillæg er af samme værdi. Men det almindelige forbud blev søgt gennemført i reskript af 1. oktober 1756 til Københavns magistrat efterfulgt af plakat af 6. oktober gående ud på, at tømmerlavenes såkaldte ross skulle være aldeles afskaffet, hvilket i realiteten betød et lønnedslag på 4 sk. og dette omtrent samtidig med, at borgerforsamlingen »de 32 mænd«, 25. oktober i et forgæves forsøg på at opnå udførselsforbud skriver til Rentekammeret om stærkt stigende priser på korn og alle slags fodevarer³². Magistraten fik ret. Reaktionen lod ikke vente længe på sig. Midt i november måned meddelte tømmerlavformændene Niels Knudsen, Henrich Robbersen og Michel Rummerich, at de »ved det dem er forbuden Ross, har ansøgt hos Lauged at få samme dagløn som muursvenerne, men har faaed et saadant Svar, som de ei kand være tient med«, derfor bad de magistraten om at tage sig af deres sag, henledte opmærksomheden på vinterstilstandsperioderne og fremhævede, at deres redskaber var dyrere end muursvenernes. Sluttelig gentoges ønsket om samme løn som disse, nu direkte angivet som 40 sk.'s dagløn i sommer- og 32 i vinterperioden³³. Oldermændene blev indkaldt, og svendene mødte 22. november i rådstuen, hvor de fik at vide, at de måtte akkordere med mestrene. 6. december indkom en ny ansøgning fra svendene. Resolutionsprotokollens svarnotat er »forbl. ved forige«.

En stadig aktivitet iblandt tømmerlavene må have været årsag til, at oldermænd Peder Møller 30. marts 1757 klagede over, at svendene efter eget behag holdt møder på herberget, hvor der ofte forekom kiv, trætte og slagsmål³⁴. Lønkravet nævnes ikke; men 4. april fik formændene i fremmøde for magistraten at vide, at de ikke måtte lade svendene samles uden oldermændens vidende og tilladelse, så enten han selv eller nogle mestre kunne overvære møderne. På trods heraf gentog oldgesellerne inden månedens udløb deres

tidligere fremførte ansøgning om daglønns forhøjelse³⁵. I protokollen noteres nu: »herved er intet at gøre«.

Samme år, endnu medens priserne var stigende, mislykkedes derimod muremestrenes forsøg på at få svendelønnen for arbejde uden for byens porte, sat ned³⁶. Svendene blev bakket op af magistraten, men af større betydning var sandsynligvis den tidligere omtalte mangel på murersvende.

Fra 1758 var prisniveau'et vigende og spændingsforholdet mellem mestre og svende dermed mindre udtalt, men i 1762 – næste internationale dyrtidsår – tog svendene atter lønproblemet op. I januar var kornpriserne og kødtaksterne sat op, og i månedens sidste dage klagede tømrersvendenes nye initiativrige formand Jørgen Andersen Brandt over mestrene, som kun ville give dem 32 sk. om sommeren og 24 om vinteren. Han bad magistraten sørge for, at svendene fik deres dagløn som forhen, for at de ikke skulle »crevere« og søge deres brød andetsteds³⁷. De mødte for repræsentanter for magistraten 3. februar, resultatet blev det allerede kendte, besked om, at daglønningen skulle akkorderes efter lavsartiklerne. Hvad der derimod ikke blev noteret i resolutionsprotokollen, er, at det var magistraten, der synes at have sammenfattet (»recederet«) de 1762 af svendene stillede krav i »Kroe Faderen Jørgen Brandts selvgjorte Artichler« dateret den 12. februar 1762³⁸. Som for at døve egen samvittighed eller muligvis snarere som en art reverens for mestrene fastsloges først, at lavsartiklerne skulle holdes efterretteligt. Derefter følger krav om svendedagløn på 36-28 sk. for henholdsvis sommer- og vinterløn samt om, at eventuel dusør eller drikkepenge fra bygherren ikke skulle berøre de nævnte satser, og det sidste formulerede krav var ret til afsked, når mester og svend ikke kunne enes om den akkorderede dagløn, igen er det murersvenderettigheder, som ønskes³⁹, og hermed var mestrene i februar 1762 præsenteret for de to væsentligste problemer, som var dem og svendene imellem i den her behandlede periode: svendenes krav om højere lønsatser, løn som murerkollegerne, og ret til at forlade mesterens arbejde også uden for mortensdag-terminen, og der resumeres, »at vi maa nyde vores Rettighed med Dagløn og Rosse Penge, at vie ikke skal nøde til at søge vores Rætt videre paa behørigte Stæder«. Lavets svar af 23. februar er den sædvanlige henvisning til lavsartiklerne⁴⁰.

Hvor aktivt Jørgen Andersen Brandt gik ind i lønkampen, ses blandt andet af, at han i regnskabet for sin første formandsperiode 8. april 1761 til 30. april 1763 krediterede sig selv for følgende post: »Formandens Forsømmelse for at søge for Tømmersvendene om mere Dagløn i Alt 26½ Dag a 2 mk. ... 8 rd. 5 mk.« Tonen var skarp. I et brev også af 23. februar fra oldermann og mestre til politimeser Frederik Horn⁴¹ hedder det: »Samtlige Mestere have sig at besvære, hvorledes de ikke af Deres Svenne nyde den tilbørlige Lydighed, hvortil de ved Deres mange Sammenkomster uden Laugets Vidende den Eene af den Anden bliver Ophidsede«⁴². Som yderligere forklaring på lønkravet netop på denne tid, kan oplyses, at der i sommeren 1762 var mangel på svende⁴³.

I J. Andersen Brandts formandstid frem til 1765 lagdes ved mange retstviser kimen til den gæld, som svendene måtte betale af på fra 1774⁴⁴.

Omtrent samtidig med, at tømrersvendene krævede løntillæg antydedes en anden mulig konsekvens af rosspengenes afskaffelse i skrivelse af 31. december 1761 fra Københavns bygningskommission til magistraten. Spørgsmålet, kommissionen stillede, var, om de 4 sk.'s bortfald burde komme bygherren eller mesteren til gode, eller om mesterlønnen skulle være 44 eller 48 sk. pr. svendedag i byen. Mestrene klarede frisag i begyndelsen af 1762 og beholdt de 48-40 sk.⁴⁵, medens svendene tilsyneladende havde ført et nyt forgæves forsøg på at få deres løn hævet. Men en diskussion mellem tømrermester Jens Suhr og andre lavmestre i foråret 1772 viser, at situationen ikke var helt så enkel. Meget høje priser i de første år af 1770erne, blandt andet forårsaget af, at høsten slog fejl både i 1770 og i 1771, bevirkede, at det i hele det 18. århundredes sidste halvdel latente lønproblem atter blev akut. Men da »Tiiderne var besværlig og nøden stor«, og forholdet for tømrerfaget et sådant, at en del af mestrene i denne arbejdsløshedsperiode måtte arbejde som svende, og mange af svendene, især om vinteren, tjene til livets ophold som arbejdsmænd samtidig med, at mestrenes likviditet var så dårlig, at de tilbageholdt afkrævede svendesygpenge⁴⁶, blev der ikke stillet generelle lønkrav, men som nævnt kun yttret utilfredshed med en enkelt mester, som ikke syntes at betale de generelle lønsatser. I foråret 1772, endda efter at sommertiden var begyndt, medens mere end 100 tømrersvende var uden arbejde og beskæftigelsesproblemet nu også var aktuelt for murersvendene⁴⁷, ankede Niels Holst med flere svende 4. marts til lavet over, at tømrermester Jens Suhr havde afskediget dem uden forudgående opsigelse og taget andre svende i arbejde. Grunden var, at han kun ville betale 24 sk. i vinterløn for kongeligt arbejde, medens svendene hævdede, at 28 sk. var den almindelige betaling. Mesteren svarede, at svendene for 3-4 uger siden var begyndt at tage for meget af Frederiks Hospitals tømmer, og fra den dag ville han kun betale dem 24 sk. dagløn, »da hand vil over beviise dem, at de under forbuddet alligevel har borttaget af Raas og brædestumper«⁴⁸. Forsynet med altgesell Carl Platos og 1. bisidder Johan Adam Schmidts anbefaling og med oldermand Georg Volmeisters påtegning, at Suhr »maatte tilholdes at betale«, sendte svendene klagen til magistraten, i hvis resolutionsprotokol den ses indført under 18. marts. Parterne mødte i rådstuen, hvor Jens Suhr erklærede, at han først ville have spørgsmålet forelagt i lavet⁴⁹. Det skete 21., og mesteren spurgte da ved promemoria af samme dato, om en tømrersvend i almindelighed fik mere end 24 sk. i vinterløn, og desuden om en mester, som i en periode havde givet sine svende ross, men ikke akkorderet eller lovet dem det som noget tillæg til deres dagløn, var forpligtet til at vedblive at give svendene rosset, og han oplyste, at magistraten havde ønsket, at lavets afgørelse måtte blive noteret under hans skriftlige indlæg⁵⁰. Samtlige mestre – 6 underskrifter inklusiv oldermandens – resolverede: »I

stæden for det ved Arbejdet saa kaldede Affald eller Ross, siden samme allernaadigst er bleven forbuden at nyde, har mestrene af Deres Salarium tillagt Svendene 4 sk. istæden om dagen, med mindre hand forud slutter anden Accordt med sine Svenne om meere eller mindre Dagløn.« Hof-tømremester Jens Suhr erklærede, at han denne gang ville give de klagende svende de ønskede 4 sk. om dagen i stedet for de såkaldte rosspenge, men det måtte ikke betragtes som en rettinghed i fremtiden⁵¹. Denne resolution blev 25. marts leveret til magistraten. Jens Suhr gentog sit løfte om at betale, hvilket sidste blev meddelt svendene. Men den 30. bad altgesellen om, at pengene, som han ikke havde kunnet få, måtte blive afleveret til magistraten. 6. april mødte Jens Suhr imidlertid og nægtede at betale med den begrundelse, at det var rosspenge. Begivenhedsforløbet marts 1772 viser, at mestrene på det tidspunkt ikke var enige om 4 sk.'s tillægget, men på den anden side også, at forbuddet mod rosspenge næppe på noget tidspunkt har været 100% effektivt. I modsat fald var en lønglidning i gang 1772.

Murersvendene udnyttede Struensee-periodens mod lavene rettede politik til ved kabinetsordre af 15. september 1771 at få bekræftet deres gamle ret til skarværksarbejde, til at udføre småreparationer, for egen regning og endog uden mestertilladelse, i middags- og aftenstunden og sikrede sig derigennem mulighed for et supplement til lønnen⁵². Hverken bevarede københavnske skifter eller retssager giver mulighed for en vurdering af fritimearbejdets omfang, men svendenes iver for at sikre sig arbejdet og mestrenes lige så ivrige forsøg på at forhindre dem deri 1771 og 1775, er et udtryk for, hvor næringsfattige årene 1771-75 var, og helt naturligt forekommer det, at diskussionen eller kampen om også de mindre reparationsarbejder foregik netop da. I øvrigt foregik murersvendenes lønkamp i disse år i Hof- og stadsretten, idet en række soldater-frimænd stævnedes deres mester for at opnå almindelig svendeløn: 40-32 sk. (sommer-vinter), og som tidligere omtalt lykkedes det ofte⁵³.

Hvor elendige levevilkårene var for bygningshåndværkersvendene netop i disse år, markeredes vist tydeligst i slutningen af 1772. Samtidig med, at »de 32 mænd« i skrivelse af 12. november til magistraten stadig taler om »den umaadelige høye Priis hvori alle Slags Korn-Vare paa Torved ere steegne og endnu daglig vedblive at stiiige«⁵⁴, tilbød en kongelig resolution af 18. november de murer- og tømnersvende, som med oldermands-attest kunne bevise deres duelighed og ædruelighed, og som ville rejse til St. Croix at deltage i genopbygningen efter den voldsomme orkan, der 31. august var gået hen over både denne ø og St. Thomas, fri sejlads samt kost undervejs, tilsammen i december betalt med 30 rd. pr. svend, og 10 rd. i rejsepenge⁵⁵. Der meldte sig ikke færre end 38 tømrer- og 47 murersvende til den farlige midvintertur⁵⁶, medens det tidligere havde været meget vanskeligt at få folk fra Danmark over på de vestindiske øer⁵⁷. Det viste sig 1772, at der kun var behov for 12 tømrer- og 8 murersvende⁵⁸, og af sted med skibet Christian den Syvende, ført af

kaptajn Niels West Bohn, kom henholdsvis 10 og 8, i alt 18 mand⁵⁹, medens rekrutter kun måtte overføres 6 a 8 i hvert skib for at forhindre sygdomme under sejladsen⁶⁰. Alle ankom til St. Croix 17. april 1773⁶¹. Under listen over de 10 rejseklare tømrersvende skrev oldermænd Volmeister udover at bekræfte deres dygtighed, at flere gerne ville have været med, men at det, som afholdt dem fra det, var, at de sad i en gæld, der var større end forskuddet, og så skulle de tilmed anskaffe dobbelt værktøj, da de ikke straks kunne supplere enkelte stykker på øerne, samt »at Deres Vercktøj i Complett Stand kand koste dem hver 20 til 30 rd. meere end som en Muur Svend har nødig«⁶². Dette sidste fremføres i denne situation af oldermændene, ikke af svendene.

Anden halvdel af 1770'erne var præget af en ny opblomstring af handelen under krigen i Amerika (1776-83). Medens København i 1777 ejede 182 skibe, havde i 1782 340 hjemsted i byen. Drægtigheden var samtidig steget til det tredobbelte, og fremmede skibe anløb Københavns havn i større tal end tidligere. Handelsopsvinget medførte en voksende byggeaktivitet, som i disse år symptomatisk koncentreredes om opførelsen af de store pakhuse⁶³. Udviklingen kan aflæses af periodens voksende svendetal, og når dertil føjes, at der samtidig konstateres mangel på svende, kamp om de til byen nyankomne bygningshåndværkere, især tømrersvende, som allerede 1776 vistes direkte fra toldboden til hoftømrermester Boye Junge for at reserveres til kongeligt arbejde ved Christiansborg Slot, så tømrerarbejdet her kunne være afsluttet, når den kongelige familie skulle tiltræde vinteropholdet, til gene både for lavet og de private mestre⁶⁴. Denne diskussion om tømrersvendene varede ved til oktober 1778⁶⁵, og den måtte give de eftertragtede svende en voksende selvbevidsthed. Netop fra denne periode viser det bevarede kildemateriale også den højeste bygningsautoritets første anerkendelse af et fags svendegruppe som magtfaktor. Da reparationen af Børsens spir under C. F. Harsdorffs ledelse nærmede sig afslutningen, sendte tømrermester, stadskaptajn Georg Volmeister 16. april 1777 bygningsdirektionen en ansøgning om 50 rd. til svendene, for at de kunne fejre den dag, fløjstangen skulle opsættes på det, hvad tømrerarbejdet angår, næsten færdige børstårn; anmodningen oversendtes til Rentekammeret 29. samme måned med en følgeskrivelse, som slutter: »Da det er en gammel Skik ved Tømmer og Muur-Professionerne, at Svendene den dag, de ved et saadant farligt og vigtigt Arbeide opsætte det sidste Stykke, holde en slags Høytidelighed, og hvortil den af Bygherren altid rekkes en Gave: saa henstille vi til det Kongelige Rente-kammer om det ikke maatte behage Samme at udvirke Tømmermester Volmeisters Tømmerfolk, som have arbejdet ved bemelte Taarn og Spir en liden Gratification af 50 rd. til at fornøye sig den dag de efter deres Haandverks Ceremonier opsætte Fløy-Stangen; hvortil vi saa meget mere ville have dem recommanderet, som det i andre Tilfælde har sin Nytte, at Haandvercks-Svendene i saa stort et Laug ikke gøres misfornøede, men opmuntres«⁶⁶. Pengene bevilgedes, og som tak for hjælpen inviteredes

Mesteren – A. Kirkerup – med pipe i munden (kun mester må ryge under arbejdet og på gaderne) og vinkel i højre hånd til kontrol af de arbejdende svendes tagrejsning.

Murersvend trækker båndgesims. Mørtelen i kalkkasser af kurvefletning.

Tømrersvende (den ene evt. en »polerer« med målestok) bærer afbundet spær til ophejsning og tagrejsning.

Bygningsdirektionen 13. juni med til højtideligheden den 20. klokken 4 slet efter middag i anledning af fløjens opsættelse på det nu færdige børstårn.⁶⁷

Under den nordamerikanske frihedskrig var priserne i København moderat frem til begyndelsen af 1780'erne, og der var ro på arbejdsmarkedet, men med de stigende priser i 1781 og især i 1782 begyndte en ny svendeaktivitet.

Ved tømrersvendenes møde på herberget 30. og 31. maj 1782 besluttedes med 227 stemmer mod 13 at tage 900 rd. af laden, for med dette beløb at betale deres gæld, så de fra 1. juni kunne høre op med at betale 1 $\frac{1}{3}$ sk. pr. dag eller 8 sk. om ugen, som mestrene havde fradraget til dette formål ifølge reskript af 29. juni 1774⁶⁸. Var dette ikke nogen stor »lønforhøjelse«, kunne det vel alligevel mærkes, og det var først og fremmest det mulige, det tillæg, svendene var i stand til at bevilge sig selv. En irritationskilde var hermed fjernet.

Senere på året, da krisen efter våbenstilstanden i den nordamerikanske frihedskrig begyndte at mærkes, tog begivenhederne fart. I oktober hørte den gunstige krigskonjunktur op, og en række af landets største virksomheder kom i alvorlige økonomiske vanskeligheder. Omfattende forsendelser til Vestindien i forbindelse med en dårlig høst bevirkede mangel på fedevare med deraf følgende høje priser⁶⁹. Som modforanstaltning nedsatte kongelig plakat af 3. oktober tolden på smør, saltet og røget flæsk, der indførtes til København fra fremmede stæder, og plakat af 11. november 1782 angående visse nærmere foranstaltninger til at forhindre mangel og høje priser i Danmark, især København, angående toldsatser og udførselsforbud blev publiceret. Samtidig indførtes i magistratens resolutionsprotokol under 13. november en ansøgning fra tømrersvendenes oldgesell Johan Gotfried Schmidt og bisidder M. Robertsonn, som udtrykte ønske om, at deres svende måtte få lige så meget i dagløn som murersvendene⁷⁰. Denne anmodning sendtes, modsat de tidligere, til oldermandens erklæring, som indløb 24. februar 1783. Andreas Pfütznerns tidligere flere gange omtalte udtalelse⁷¹ bakkede svendekravene op, oldermanden gjorde opmærksom på, at prisniveauet var højt, samt at svendene måtte gå ledige om vinteren, så de normalt ikke kunne regne med mere end seks eller i det højeste ni måneders beskæftigelse pr. år, og derfor kun kunne tjene 70 rd., og endelig, at de sammen med murersvendene måtte forrette brandvagter uden at få vederlag derfor. Pfütznern konkluderede, at svendedaglønnen var utilstrækkelig for ugifte og i endnu højere grad for gifte svende med kone og børn. Derfor anmodede han om, at de ved allernådigst reskript måtte tillægges 8 sk. mere såvel i sommer- som i vinterløn, så en mester herefter måtte betale 56 sk. i sommer- og 48 sk. i vinterdagløn og svendene henholdsvis 40 og 32 sk. Når C. Nyrop på grundlag heraf omtaler de 16 sk. i salær som et nyt mesterkrav⁷², kan det ikke være rigtigt. De tidligere fremlagte mesterudtalelser om mester- og svendeløn viser, at de 16 sk. har været det salær, mesteren gennem hele den behandlede periode havde af de svende, med hvilke der ingen speciel

akkord var aftalt⁷³. Når de nu var villige til at betale 8 sk. mere end mindstelønnen mod til gengæld at få mesterlønnen hævet tilsvarende, kan det kun være et udtryk for, at den lønglidning, som notorisk var foregået⁷⁴, havde nået en højde, som gjorde også mestrenes situation i dyrtidsperioden vanskelig.

Til gengæld tilbydes, at tømrersvendene måtte blive pålagt at arbejde fra klokken 5 til 11 og fra 1 til 7 om sommeren og om vinteren fra daggry til klokken 11 samt fra klokken 12 og så længe de kan se. Dette havde tidligere ikke været præciseret i fagets lavsartikler, men mestrene ville nu købe svendene til at overholde arbejdstiden, reglerne for at komme for sent genoptoges, den lange frokost- og »Fesberkoste«-tid skulle afskaffes, og svendene måtte ikke forlade arbejdsstedet. Ross-forbudet gentoges samtidig, og oldermanden mente, at publikum kunne være tjent med at betale 8 sk. mere pr. dag, hvis de nævnte bestemmelser gennemførtes. Tømrermestrene havde ganske simpelt haft disciplinære vanskeligheder med deres svende.

Rygtet om, at noget var i gære ved nytårstid 1783, må have bredt sig, thi allerede inden magistraten modtog tømrerlavets oldermands svar, 24. februar, indløb en ansøgning om forhøjelse af murersvendenes dagløn fra oldermand, murermester Johan Bernhard Schottmann. Den indførtes i resolutionsprotokollen 15. januar⁷⁵, og da den blev gentaget af oldgesellerne Chr. Fr. Schneider og Jens Jansen i marts 1784, var kravet 8 sk.'s tillæg⁷⁶. Murersvendene, de højstlønnede, ønskede således deres lønforspring bibeholdt, og resultatet blev, at ansøgningerne for begge fags svende 1783 i protokollen fik ekspeditionsbemærkningen: »Udsættes indtil viidere«, medens murersvendeanmodningen 1784 indførtes uden nogen bemærkning. Men det skete også på et tidspunkt, da Kommercekollegiet i skrivelse af 28. februar 1784 til Danske Kancelli havde udtrykt ønske om en ophævelse af murerlavet, hvis mangel på »udenlandske Arbejdere« ikke gjorde dette umuligt⁷⁷. Nu var det igen murersvende, der var for få af i København, måske også et forhold, der lå bag kravet om højere lønninger, og murermester G. Morhauer havde 7. februar klaget over, at de mestre, som havde det meste arbejde og bedst fortjeneste, søgte at engagere de til byen ankomne svende, før de kom til herberget⁷⁸.

Samtidig med, at tømrersvendenes ansøgning blev behandlet, skrev rådstue-vagtmester Erich Clausen 17. december 1782 til magistraten: »Jeg har forhen købt 1 lispd. Grønsalted Flæsk for 4 mk. og nu meste tiden af Vinteren giver 1 rd. 3 mk. Tønden af Ærter før 2 rd. og for nærværende 4 rd. 1 mk., og saaledes er alting som vel bekjændt steget til Høye Priser og dog ikke faar meere for Forpleiningen end som i de gode tiider, og ieg anseer Arrestanter som med Mennesker og Giver dem for Forpleinings Pengene Lige saa fuldkommen som forhen, efter som endog i de gode tiider 4 sk. Daglig er ickun ringe at leve af«⁷⁹. De omtalte 4 sk.'s forplejningspenge var fastsat i forordning om delinkventsager af 13. januar 1747 § 4. Nu fik vagtmesteren i økonomikommissionen 18. december 1782 bevilget 1 sk.'s tillæg pr. mand pr. dag til

arrestanterne i rådhusarresten for året 1783. Den ene skillings tillæg forlængedes ved resolutioner af 19. december 1783 og 23. marts 1785 på grund af »Føde Vahrenes iværende høje priser« for årene 1784 og 1785 og dernæst 6. april 1786 uden tidsbegrænsning⁸⁰. Samtidig må gældsarrestanternes 6 sk. fra 1783 være sat op til 7 sk., thi da forordning angående fængslernes bedre indretning og de fængnes underholdning af 5. april 1793 § 1 havde sat de fængsledes 5 sk. op til 6 uden hensyn til graden af deres forseelse, skrev politimester Johan Thomas Flindt 24. maj til Københavns Magistrat, at personer, som kun var »Civiliter hæftet« fremdeles skulle have 7 sk. til underholdning⁸¹.

I årene 1782-93 var arrestanternes underholdningspenge således forøget med 50%, medens bygningshåndværkersvendenes lønproblem 1783 blev udsat, og der skulle gå en halv snes år, før der atter rørttes ved det. 1780erne var som nævnt år med høje priser. Fra 1783 til 1788 synes kun 1787 at have givet en god høst, så selv brødpriserne, som man af sociale hensyn forsøgte at holde nede gennem takstpolitik, viste udpræget stigning. Socialt skete der imidlertid det, at murersvendene i perioden imellem fagets to forgæves forsøg på at få deres løn hævet, ved at tilbyde at betale 2 sk. i stedet for 1 i ugentlige sygepenge, ved reskript af 5. marts 1784 opnåede at få deres sygeunderstøttelse forøget fra 4 til 9 mk. pr. uge, d.v.s., at de netop fik det beløb, som dækkede betalingen for behandling på Frederiks hospital⁸². I en sådan sag var myndighederne, magistrat og kancelli, lydhøre. Det var jo fattigkassen, som sparede de penge, som svendenes forsikring dækkede. Også mestrene tog et initiativ i dyrtidsperioden. I oktober måned 1786 ansøgte oldermændene for en række lav, og deriblandt murernes og tømrernes, magistraten om lettelse i de høje priser. I resolutionsprotokollen ses anført: »herom er allerede gjort forestilling under 2. marts d.a.«⁸³.

Naturligt, om lønkravene skærpedes, og at spændingen mellem mestre og svende voksede. En bekræftelse på en sådan udvikling antydes ved en gennemlæsning af det første bind af Københavns politidirektørs hovedjournal, som samtidig er hovedjournal for politiretten, 1779-1789. Heri oplyses ikke blot sagernes parter, men også forseelsernes art opføres med stikord, blandt hvilke: svendeløn, ugeløn, løn, dagløn, ross, forsømmelse, opsætsighed, fornærmelse og afsked er tilbagevendende. Noget fuldgyldigt bevis for en voksende spænding giver dette ikke, da de nævnte problemer også eksisterede tidligere, og da alene det voksende svendetal må medføre flere sager, men først i den omtalte protokol kan sagernes antal konstateres med en rimelig tids anvendelse. Til bunds i dem er det ikke muligt at komme, da selve dokumenterne for 1780erne kun undtagelsesvis er bevaret. At tømrermester A. Hallander 4. oktober 1784 klagede til magistraten over, at hans svend Keil Block havde forladt sit arbejde, forført arbejdskammerater til at gøre det samme – og tilmed slået en svend, som ikke ville parere ordre, må være af interesse for sammenligning med

begivenhederne knap 10 år senere. Mesteren fik 1784 kun at vide, at han skulle klage til politiretten⁸⁴, men en sådan henvendelse ses ikke indløbet hertil.

»De 32 mænd« synes stadig at have ført en begrænset form for pris- og lønkontrol. En erindring fra forsamlingen blev årsag til påbud af 20. september 1790 fra magistraten til stadens kærner, gående ud på, at alle regninger for leverede varer og håndværkerfolks arbejde skulle have økonomikommissionens approbation før – og ikke som hidtil et halvt eller et helt år efter – betaling præsteredes. Baggrunden var at sikre sig, at de til byens brug anvendte varer ikke debiteredes over de på leveringstiden kurante priser, hvilket hævdedes at være sket »i de seeneste Kærner-Regnskaber«. Regninger over daglejeres sædvanlige dagløn, vognmænds takstbetaling o.lign. kunne dog stadig betales, før indsendelse fandt sted⁸⁵. Dette kan være et udtryk for, at en lønudvikling var begyndt. I begyndelsen af 1790'erne ses ross-penge-problemet da også diskuteret i politiretten. Tømrersvend Mads Persen Vinnekilde kræver i sin regning af 20. januar 1791 36 sk. for sommer- og 28 for vinterarbejde, 32 sk. samt 4 sk. i ross-penge, som han formoder bliver ham tilstået. Tømrermester Svend Halds opgørelse har satserne 32-24 sk.⁸⁶, og kendelsen af 28. oktober lyder, at klageren ved at fordre særlige penge i stedet for ross har handlet imod plakaten af 6. oktober 1756, men da hans mester ikke har tilstået ham ross-penge, kan den straf, som denne ellers havde udsat sig for, bortfalde⁸⁷. Den 10. november 1792 taler Sv. Hald atter om ross-penge i retten. Tømrersvend Søren Wraae – 1789-liste, tømrersvend nr. 15 – har anmodet om sit tilgodehavende samt sin seddel, og forskellen parterne imellem var atter 4 sk. pr. dag⁸⁸. Søren Wraae nægtede at have fordret eller anført ross-penge, men derimod ølpenge, som overalt gives og er brug, og med to tømrersvende som vidner vil han bevise, at selv om Svend Hald ikke vil give mere end 32 sk., var det skik, at svendene fik 36 sk. om sommeren både for kongens og for magistratens arbejde⁸⁹. Domprotokollen konkluderer, at svenden ikke har bevist, at han – foruden den lig med andre svende tilståede løn – er tilstået 4 sk. daglig, som han kalder ølpenge, men som mesteren benævner ross-penge, og at han derfor ikke kan tilkendes pengene⁹⁰ eller stadig: en tømrersvendeløn højere end 32 sk. pr. sommerdag udbetales kun efter akkord.

Da der i 1794 igen er 4 sk.'s difference imellem Hans Hoffs krav om højere betaling for arbejde på landet og mesterens tilbud, gav Sv. Hald straks ross-pengene skylden og anførte i sit promemoria til politiretten 29. januar: »om han skulle driste sig til at paastaae viidere enten under Navn af Rosse eller Ølpenge etc; henholder jeg mig underdanigst til hans Majestets derom givne Forordning af 1682«⁹¹. Men at det forekom mesteren uvant, at lønproblemet var blevet diskussionsemne, ses af udtalelsen i et følgende brev 1. februar, at det »ikke har været i almindelighed hidindtil, at der imellem Tømrer Mestrene og deres Svende er indløben Desputer om Daglønnen«. Han meddeler derfor

samtidig, at han har rettet en henvendelse til lavet for at få at vide, hvad en tømrrersvend i almindelighed og uden nogen modsigelse skal kunne forlange af sin mester. Lavets svar af 21. marts var det klassiske, nemlig opfordring til fri akkordering efter artiklernes påbud.

I den omtalte sag, som sluttedes med, at Hans Hoff's hustru 5. maj erklærede, at hendes mand begærede sagen hævet⁹², havde Sv. Hald dog taget fejl. De 4 sk., der her var tale om, var hverken ross- eller øpenge, men et udtryk for, at tømrrerfagets mestre og svende endnu i begyndelsen af 1794 ikke havde en klar aftale om honorering for arbejde uden for byens porte, medens murerens tilsvarende forhold i hele den her behandlede periode lå fast.

Da oldermand Jacob Schiønning på samtlige murermestres vegne ved supplik af 3. september 1757 havde søgt at få deres betaling til svendene for arbejde uden for byen sat ned, gik magistraten nemlig imod dette og meddelte i erklæring af 5. samme måned, at mestrene altid krævede højere dagløn for en svend, som arbejdede på landet, og at det derfor var rimeligt, at denne, som hidtil, fik 8 sk. mere i dagløn for landarbejde. Danske Kancelli tilsluttede sig dette og mente, at mestrene desuden skulle betale svendenes logi ud fra den betragtning, at de fleste murersvende som gifte havde kone og børn i byen at sørge for, også når de selv arbejdede uden for denne⁹³. At en tilsvarende koncis afgørelse for tømrrersvendene ikke var truffet, konstateredes i magistratens brev til bygningskommissionen af 20. januar 1762⁹⁴, men at også disses mestre tog højere betaling for arbejde uden for byen fremgik af tømrrerlavets attest af 27. maj, fremlagt i Hof- og stadsretten 4. juli 1791. Det hedder heri: »For en Tømrrersvend er stedse bleven betalt og endnu betales, som enten arbejder i Kongens eller Particulair Regning til deres Mestere 3 mk. Dagligen her i Staden. Og desuden 3 mk. 4 sk., 3 mk. 8 sk. og 3 mk. 12 sk. ligesom Stedet heruden for Staden ere enten kortere eller længere borte herifra«⁹⁵.

Da Hans Hoff i tidligere nævnte promemoria af 22. januar 1794 påstod, at han skulle have 40 sk. i dagløn for arbejde på Emdrup og desuden 2 sk. i kvarterpenge, kan han have tænkt på murersvendenes 8 sk.'s tillæg for landarbejde og 2 sk. kvarterpenge. Mesteren ville kun give 32 sk. pr. sommerdag og 4 sk. landpenge plus logipenge. Han har betragtet stedets beliggenhed som svarende til en afstand, der efter attest af 27. maj 1791 skulle honoreres med 4 sk. Svend Hald oplyser samtidig, at de 11 rd. 85 sk., som svenden efter dennes opgørelse havde til gode, var betalt til Hans Hoff's værtinde som afdrag på skyldig husleje⁹⁶, hvilket sandsynligvis har været medvirkende til, at svenden opgav sin fordring.

Baggrunden for de omtalte sager i politiretten i begyndelsen af 1790'erne var løndebatten mester og svend imellem. I sig selv kan den muligvis være et blandt mange vidnesbyrd om, at dønningerne efter den franske revolution havde bragt samfundene ud af balance. Helt centralt placeret er tømrrersvend Abraham Lundberg, hovedpersonen i næste kapitel.

I Ib. En lavtlønnet tømrersvend og hans forhold til myndighederne

Abraham Lundberg 1793-94

Ved promemoria af 24. august 1793 til politimester Johan Thomas Flindt indkaldte tømrermester Hans Johan Weyle svenden Abraham Lundberg¹, anklaget for arbejdsforsømmelse, og 9. september mødtes mester og svend i politiretten. Mesteren havde hævdet, at Lundberg ikke havde været hos ham i 8 uger, skønt der ofte var sendt bud efter ham. Lundberg svarede hertil, at han otte dage før jul 1792 var blevet færdig med mesterens arbejde, og at han derefter selv havde skaffet sig noget at bestille, dels hos juvelér Fabritius, dels hos din vært i Springgaden 37. Da dette arbejde, som udførtes for mesterens regning, var afsluttet, havde han, i løbet af 14 dage, fire gange været hos Weyle for at få arbejde anvist. Han fik en lørdag 1 rd., men intet arbejde og gik så på landet, hvor han havde arbejdet for egen regning i 9 uger, men nu erklærede han sig villig til, når regnskabet parterne imellem blev opgjort, da at betale, hvad han skyldte og at tage på Weyles arbejde igen. Mesteren nægtede, at Lundberg havde meldt sig hos ham i perioden fra otte dage før jul til 6. eller 7. maj, og at han i den periode havde forlangt afskedsseddel, arbejde eller penge. Nu opfordrede han svenden til den følgende dag at gå på arbejde i Lille Kongensgade. Dette var imidlertid ikke muligt, da Abraham Lundbergs værktøj var på landet².

Inden næste retsmøde 13. september var kravene opstillet, og nu mente begge at have penge til gode. Mesterens regning lød på 22 rd. 64 sk. og Lundberg, som 9. september mente at skyldte mesteren penge, præsenterede nu denne en fordring på 11 rd. 94 sk.³.

Weyles regning for de godt to år, Abraham Lundberg var i hans tjeneste, havde for årene 1791 og 1792 daglønsatserne 32 sk. for sommerdage og 24 sk. for vinterdage og for 1793 40 sk. i sommerperioden⁴. Af en senere ekstrakt, dateret 21. september 1793, fremgår, at denne højere løn betaltes for det arbejde, svenden havde skaffet⁵.

Lundbergs regning noterede 40 sk. pr. sommerdag og 32 sk. vinterdag, desuden 4 sk. mere om dagen for det arbejde, han selv havde skaffet. Når hertil føjes, at svenden helt så bort fra mesterens udlæg til lavet, kvartalspenge og bøde for fuskeri, og det forhold, at han tilmed krævede dagløn for 42½

vinterdag, i hvilke han var på akkordarbejde, som gav ham den lavere betaling: 19 33/85 sk. om dagen, fremkommer differencen på de 34 rd. 62 sk.⁶.

Abraham Lundberg måtte imidlertid tilstå, at han ingen akkord havde med mesteren og indrømme, at Hans Weyle efter hver afregning havde sagt ham, hvor meget han skyldte samt 21. september endelig at være sin mester de 22 rd. 64 sk. skyldig; desuden erklærede han sig villig til at ladé sig afkorte 1 rd. ugentlig af sommerlønnen og 3 mk. af vinterlønnen. På disse vilkår sluttedes der forlig. Dog skulle Lundberg herudover betale 32 sk. til politikammerets fattigbøsse, og mesteren lagde straks beløbet ud på svendens vegne⁷. Men gælden blev ikke arbejdet af. Nøjere eftertanke overbeviste måske skyldneren om, at der ikke ville være meget tilbage til ham selv, hans kone og to børn at leve af, hvis afdragene skulle falde efter forligets bestemmelser, eller muligvis har mesteren ikke kunnet skaffe arbejde⁸. Lundberg gik i hvert fald andre veje. Under 10. oktober 1793 modtog Danske Kancelli med hans underskrift et underdanigt promemoria, hvori der spørges: »Der skal findes i Det kongelige Danske Cancellie, at En Tømmersvend skal have ligesaa meget i Dagløn som en Muursvend?« Af denne bestemmelse udbad han sig genpart og tilføjede, at han ikke havde haft arbejde hos sin mester siden otte dage før jul sidste år, men som en fattig mand været nødt til at ernære sig med sine »Hænders Gerninger«, hvor han havde kunnet fortjene noget⁹.

To dage efter, at han som tømmersvend havde underskrevet brevet til kancelliet, opgav han håndværket, idet han fra da var daglig arbejdskarl, laboratoriekarl, hos apoteker Hagens, Salomons apotek, i hvis hus han af og til – i ledige perioder – havde arbejdet fra omkring 1785¹⁰. For dette arbejde fik han september 1794 24 sk. daglig¹¹.

Kancelliet behandlede sagen seriøst, hørte magistraten, som rettede forespørgsel til oldermændene, og 11. januar 1794 anmodedes endelig byens råd om at meddele Lundberg, at der ikke i kancelliet fandtes nogen anordning, som bestemte, at en tømmersvend skulle have samme dagløn som en murersvend.

Af særlig interesse i denne korrespondance er det, at oldermænd P. Pfützner 15. november 1793 skrev: »En Tømmersvend som er habil og dygtig til Arbejde, nyder betalt dagløn 44 sk., andre 40 sk., og den ringeste betaling er 36 sk. og 32 sk., alt efter Omstændighederne og accordten imellem Mestere og Svendene«, og at magistraten 4. december bemærker: »Iøvrigt er det bekiendt, at Tømmer-Mestere udi deres Regninger for Arbejde, som Dagviis betales, sædvanlig anfører 48 sk. om Dagen for hver Svend, hvoraf det, som fra Svendens Løn overskyder, udgiør den saa kaldte Mester-Løn¹², hvorved det dog forekommer noget besynderligt, at Mesteren beregner sig mindre Fordeel af den dygtigste Svend end af den mindre dygtige, og altså maae finde best Regning ved at tilsende de byggende de sletteste folk.« Dette sidste er toner, som atter lyder under arbejdsnedlæggelsen, ord, som svendene da gør til deres.

Svaret afholdt ikke Lundberg fra inden 20. februar 1794 igen at henvende sig til kancelliet, oplyse, at han havde arbejdet hos mester Weyle i 2½ år og i den tid kun fået 32 sk. i dagløn om sommeren og 24 sk. om vinteren, hvorfor han anmodede om, hvad der var ham fradraget, idet han mente, at anordningerne tilstod ham mere, og bad om, at ansøgning fra tømrrersvendene, antægelig indløbet i perioden 1760-63, med en sådan resolution som følge måtte blive eftersøgt¹³. Magistraten, som gennem mesteren havde fået udskrift af politiretens protokol, var nu 31. marts tydeligt irriteret på »denne tømrrersvend Abraham Lundberg«, som i stedet for at have noget til gode hos mester Weyle, har måttet tilstå at være ham 22 rd. 64 sk. skyldig, og konstaterede, at han havde fået at vide, at der ikke fandtes nogen resolution, som bestemte tømrrersvendenes dagløn¹⁴. Tilsyneladende blev der efter 15. april 1794 givet mundtligt svar på denne anden henvendelse¹⁵, hvad der svarer til, at Lundberg i de senere forhør omtalte sagerne som samtaler med hr. konferensråd Colbiørnsen¹⁶. Men tydeligt synes det at være, at han havde været i kontakt med tidligere arbejdskammerater, og at Jørgen Andersen Brandts artikler ikke var glemt.

3½ måned senere var Abraham Lundbergs krav formelt samtlige tømrrersvendes krav.

IIc. Kunne tømrersvendene leve af deres løn?

Gennem hele den behandlede periode og direkte udtalt fra 1762 (krofader Jørgen Andersen Brandt) hævdede svendene, at de ikke kunne eksistere for deres løn. Men passede det?

En slags indrømmelse af det fra myndighederne, især i situationer, hvor det ikke kostede noget, er allerede set, når svendene ønskede syge- og begravelseshjælp forbedret. Desuden ses en sådan indrømmelse eller social hensyntagen fra Danske Kancellis og Generaltoldkammerets side, når en eventuel lempelse af de forskellige former for afgifter, der hvilede på bryllupper, skulle behandles. Det drejede sig ikke blot om konsumtionen, kopulationspengene, som betales med faste takster efter brudgommens rang og stilling. I midten af 18. århundrede betalte en håndværkersvend 2 og en arbejdsmand 1 rd. for ægteskabs indgåelse. Men fra 16. januar 1728 var der – gennem stadsmusikant Andreas Bergs privilegium kommet det helt nye til, at alle brudepar – enten de ønskede musik eller ej – skulle betale en afgift til stadsmusikanten. Kældermænd, øltappere, skibsfolk, arbejdsfolk og andre af ringe stand skulle betale 4 mk. og folk af meget ringe stand 1 til 2 mk.¹⁾ Målt med tømrersvendenes dagløn, 2 mk., som målestok, var selv de sidste beløb ikke helt små. De blev dog indskrænket noget – i henseende til de fattige – ved stadsmusikantskifte efter Andreas Bergs død 1764. Efterfølgeren måtte – før hans bestalling udfærdigedes – gå ind på, at hans betaling fra kældermænd, øltappere og andre borgere af ringe stand blev 3, 2 og 1 mk. For tømrersvende var det således stadig fra 1½ til ½ dagløn. Også disse lavere satser blev afskaffet 1780, da Bartholomæus Philip Schreiber overtog stillingen²⁾. Dette havde reelt været en ekstraskat på vielser, og for betaling af den kunne der ikke snydes; thi uden stadsmusikantens kvittering på kopulationssedlen måtte præsten ikke foretage handlingen. Denne situation gjaldt dog kun for perioden 1728-66; thi under 15. august sidstnævnte år blev håndværkersvende, daglønnere, arbejds- og tjenestefolk fritaget for kopulationsafgiften³⁾ og dermed tillige for betaling til musikanten. Men forud for denne sidste mere omfattende gestus var der foretaget en undersøgelse af, om økonomien kunne bære det. Et bilag til meddelelsen fra Generaltoldkammeret til magistraten⁴⁾ viser, at kopulationspenge under 4 rd. i de foregående 4 år havde været langt under halvdelen af det samlede indkomne beløb. Men 23. december samme år bestemtes ved plakat, at de, der søgte vielsesbrev til at vies »i huset«, betalte efter forordningen⁵⁾. Bortset fra disse 2 laveste klasser til 2 og 1 rd.'s kopulationspenge, de 1766 afskaffede, var

4 rd. den laveste vielsesbetaling, den blev svaret, for eksempel af en urtekræmmer, en høker og en tehandler; hertil kom dog stadig det beløb, stadsmusikanten skulle have.

Også ekstraskattekommissionen af 1789, 11. marts, havde set vanskelighederne for de dag- og ugelønnede, derfor fritoges disse for at svare indtægts-skat⁶.

Mestrene vidste, på grund af deres udlæg for og tilgodehavender hos svendene, at det kneb for disse. Det var derfor ikke underligt, at 16 ud af 17 10. juli 1799 stemte nej til, at de skulle tilbageholde 3 mk. i 6 kvartaler (3 år) til tømmerlavets herbergs ombygning. De hævdede, at svendene, især de gifte, havde nok at gøre med at betale kvartal- og sygepenge, men krise eller ikke krise, ved reskript af 10. september blev det dem påbudt⁷.

Men præcist at bevise, at svendene ikke kunne leve af lønnen, er en anden sag. Til dette hjælper heller ikke oversigten over de 103 bortsendte svendes økonomiske situation. De tyske svende, som havde været her en kort periode og havde den højeste løn og desuden timebetaling for overtid, havde naturligt de laveste gældsposter. Når Burmeisters svend nr. 33, Gottlieb Morbach, den bedst betalte gennem flere år, ugift, havde en gæld på 17 rd. 16 sk., gik de 6 rd. 5 mk. tilbage til hans tid hos tømmermester Kirkerup (d.v.s. før 3. maj 1794), og 5½ rd. var betalt som husleje til indflytning Michaelis 1794, men tilbage var en gæld på 4 rd. 80 sk.⁸.

Skal der af det nævnte skemas oplysninger tages et repræsentativt udsnit, må det være de 17 danske bortsendte svende eller dem af dem, hvis lønninger var afregnet (en var akkordlønnen og arbejdet ikke gjort op). De 16 havde i gennemsnit en gæld på 6 rd. 22 sk., dog med en spredning fra en gæld på 29 rd. 50 sk., denne gæld havde Andreas Uhr, som i perioden 15/4-14/10 1794 var sat i skat til ¼ portion som øltapper, til et tilgodehavende på 9 rd. 36 sk., igen individuelle forskelligheder i levevis⁹.

Klarest synes et bidrag til et svar givet i den understøttelse, som de bortsendte danske eller her bosatte svendes koner generelt fik udbetalt for perioden 5. august-10. september, 3 mk. til hustruen selv og 1 mk. til hvert barn pr. uge, »det nødvendige til sit og sine« eller »til nødtørftig ophold«¹⁰. Hvis det var et eksistensminimum synes f.eks. en tømmermandsfamilie med 3 børn ikke at kunne klare sig for lavtlønnen, de 2 rd. pr. uge, og det havde den endda kun, når der kunne arbejdes eller var arbejde til samtlige ugens 6 arbejdsdage. Der er i det svar regnet med, at svenden spiser mere end hustruen, d.v.s. for mere end ½ rd.

Straks vanskeligere bliver problemet, når de forskellige priser for kost betragtes:

I en hel særklasse billig var den marketendermad, som de 123 svende fik serveret i kastellet i dagene 6.-8. august. Den 6. om morgenen kl. 6 fik de 6 ad gangen af kastelets marketendere foran kirken gratis serveret brændevin,

smør, ost og koldt kød. Middag og aftensmad fik de mulighed for at købe og ligeledes 3 måltider 7. og 2 8. august, til de sendtes bort sidst på eftermiddagen. Hver svend havde således mulighed for at spise 7 måltider foruden det første, der var gratis. Men en del (og blandt andet Morbach, listens nr. 55, spiste kun 3 gange middag, Morbach for 4, 7 og 4 sk., i alt 15 sk.). Pengene havde svendene ikke, de skulle senere refunderes af Da. kanc. Den samlede regning lød på 28 rd. 16 sk., for hver svend i gennemsnit 21,98 sk. for 7 mulige måltider. Den almindelige pris for middag var 4 sk. Af 94, som spiste middag 5. august, spiste

83 for 4 sk.

7 for 5 sk.

3 for 6 sk.

1 for 7 sk.

Middagspris i gennemsnit 4,17 sk. den dag¹¹.

Tømrermester Joh. Christopher Wahl sen.'s svend nr. 2 havde dog også i de sidste 16 uger før strejken kunnet nøjes med at betale 4 sk. for middagsmad – endda for søndagsmiddag – hos en svendekollega¹².

Af skiftebilag for afdøde murersvende ses, at kost kunne fås i forskellige prislag. Joh. Christopher Gotfrid Schwartz skulle 1784 betale 56 sk. pr. uge hos auktionsbud i Hof- og stadsretten¹³, Henr. Jes for perioden fra Michaelis til december 1796, tilsyneladende 12 uger (a 36 sk.), give 4 rd. 49 sk.¹⁴, og Rasmus Knudsen muligvis betale knap 29 sk. pr. uge for »Spisning og Nødtørfvig Underholdning« hos murersvend nr. 9 i 1789-listen over næringsdrivende svende, G. F. Müller¹⁵.

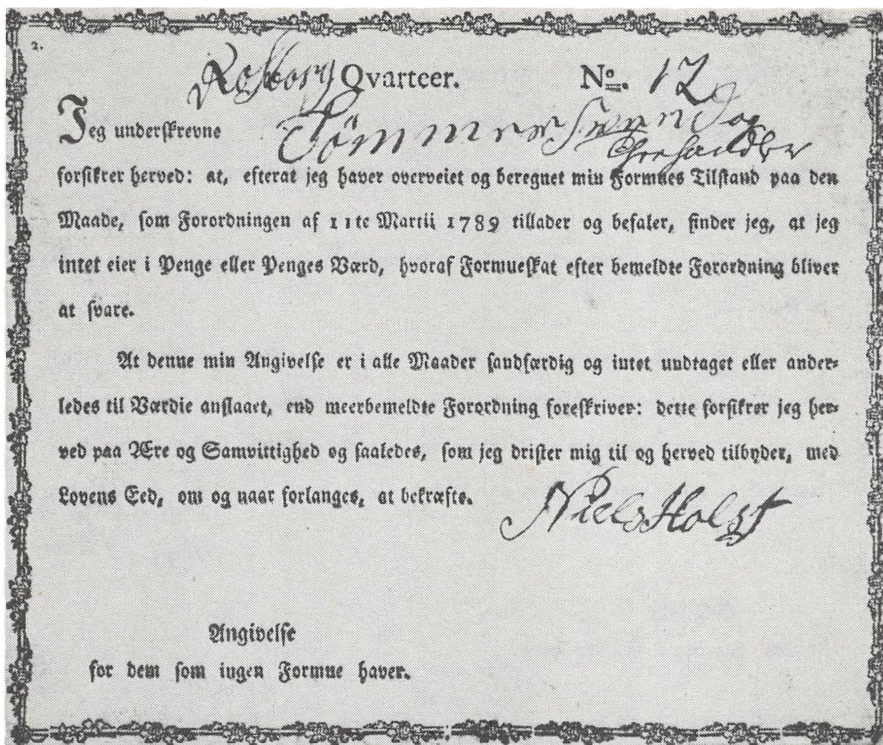
Endelig skulle de tre daglige måltider hos øltapper Struck af en af de der logerende, strejkende svende have været betalt med 91¼ sk. pr. uge (middagen kostede pr. uge 48 sk.)¹⁶. Betalt blev heller ikke denne regning. Sammen med den ligger en – fra værten, skræddermester Schlegel, Rosenborg kvarter nr. 172 – erklæring om, at øltapper Anton Struck (eller Storck) var fattig og – fra Rosenborg kvarters rodemestre – en udtalelse om, at tømrersvendenes ophold havde ruineret ham aldeles. Vinteren 1794/95 fik hans skattebillet af dem betegnelsen »fattig«, og derefter forsvandt han fra indkvarteringsmandtallene. Når det kunne gå, som dette sidste tilfælde viser, var forklaringen den enkle, at det ikke var de bedst betalte svende, som logerede og spiste dyrest, men Zimmers svende nr. 4 og 5 samt Suhrs nr. 3 og 4, som arbejdede for lavtlønnen 32 sk. pr. dag; kun den sidste havde overarbejde til timebetaling og blot for 5 timer. Alene Wahl sen.'s svend nr. 3 havde en dagløn på 36 sk.¹⁷.

Et eventuelt svar kan derfor kun blive, at svendene og (eller) deres hustruer ikke var lige gode økonomer, og måske kan forsøgene på at få en næringsindtægt ses som et bevis på, at svendene ikke kunne leve af deres løn eller i det mindste, at en familie ikke kunne leve af tømrersvendens indtægt. Hustruerne måtte derfor bidrage til de fælles husholdninger.

III. Næringsdrivende tømrer- og murersvende

Da tømrermestrene i skrivelse af 22. september 1794 havde meddelt kommissionen, nedsat 11. august 1794, i anledning af uroligheder blandt håndværkslavene i København, at en stor del af de gifte svende havde andre næringsveje, fortsattes der, »og deres Koner ere dem mere til Fordeel end til Byrde, naar de ikke ere slet givte, og i saa Fald kan ingen Indkomme forslaae«. Måder, hvorpå koner (mødre eller døtre, eventuelt en hushjælp eller tjenestepige) kunne være svendene til økonomisk støtte, fremgår bl.a. af 1762-skattekommissionens svar af 26. april 1763 på tømrersvend Henrich Julius Hoffmanns ansøgning om fritagelse af skatten for sig selv, hustru og voksen datter. »Manden er hverken gammel eller ung (1762 59 år), Arbejder daglig som Huus-Tømmermands Svend hos Mester Fitzner (Pfützner), Konen er paa samme Alder, frisk og stærk, fortjener tillige penge i byen som Vasker Kone, og de har en voxsen datter om en trent 1 Snees Aar, som de formaaer at holde hjemme, uden at komme ud at tiene; desuden har, eller for meget kort tid siden har de havt 2de Tømmer Svenne hos sig i Qvarteer, hvoraf de ogsaa har fordeele, og samtlige Naboerne siger, at de staaer sig got, saa deres frietagelse vilde give mange anledning til at paastaae samme«¹. Kvinderne vaskede således for folk, ude, som i det omtalte tilfælde, eller hjemme², og de gjorde det muligt for ægtefæller (sønner eller fædre, eventuelt husbond) at have logerende eller pensionærer. Deres indsats kan ikke generelt opgøres i rigsdaler og skilling; men den må have været af betydning, thi som H. J. Hoffmann 1762 havde 2 tømrersvende i logi i Nørre kvarter nr. 229 havde af 1789 listernes næringsdrivende svende de 19 tømrersvende og 34 murersvende, som 1. juli 1787 boede på samme adresse som 11. marts 1789 (formueskattens ekstraktprotokoller) ifølge folketællingen 6 tømrersvende tilsammen, 17 og 7 murersvende 12 logerende, medens 1 tømrersvend havde 10 gevorbne soldater indkvarteret³. Det var således tømrersvendene, som oftest supplerede lønnen på denne måde, og hvor elastisk, svendenes muligheder for at yde husly til arbejdskammerater var, ses af undersøgelsen af de i 1794 strejkende svendes logiforhold⁴. Der kom sandsynligvis ikke flere svende til København i det nævnte år end så ofte før. I 1776 havde således allerede 26. juli 118 fremmede svende indfundet sig⁵; men strejken og især politisagen gav mulighederne for en dog delvis kontrol.

Betaling for logi var 16 sk. pr. uge, dog ses en enkelt uge i december 1798 til 20 sk., men en længere periode a 16 sk. ugen⁶, og for en indkvarteret soldat 1 sk. pr. nat⁷, og hvad det kunne betyde for en lavtlønnet tømrersvend at have en

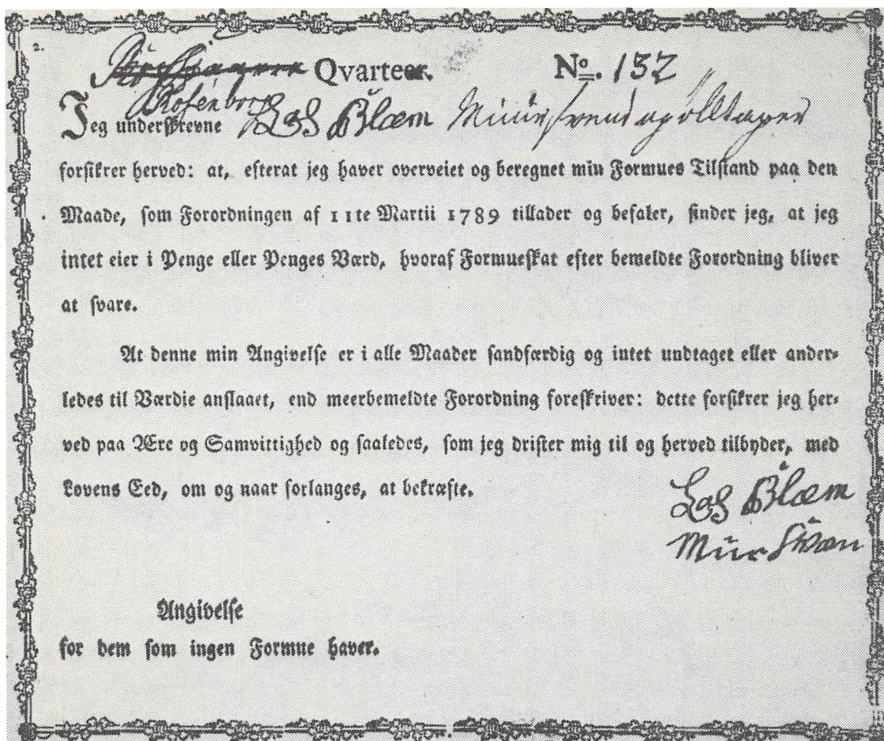

Selvangivelse til formueskat efter forordning af 11. marts 1789 (skat af formue, indlagt og næring) for næringsdrivende tømrersvend nr. 16 Niels Sørensen Holst. Svenden angiver kun navn og fag og erklærer, at han ingen formue ejer, hvorefter kommissionen tilføjer den næring: tehandel, hvoraf næringskat skal svares, jfr. s. 258. RA.

kollega på kost, fremgår måske tydeligst af, at Abraham Lundberg overfaldt Benjamin Golche på gaden da den sidstnævnte havde meddelt, at han ikke længere ville spise hos ham⁸.

For over for mesterbetragtningerne 1794 at stille en københavnsk skattemyndigheds mere generelle vurdering af de to fags svendegrupperes økonomiske situation, er byens kvarterers ekstraktprotokoller for ekstraskatten af 11. marts 1789 af formue, indtægt og næring gennemgået og de der og i de tilhørende selvangivelser (til formueskat) indførte oplysninger om tømrer- og murersvende udskrevet⁹. Der er stort set kun tale om nærings-indførsler, da håndværkersvende og daglejere, som daglønnede, ikke skulle svare skat af deres indtjening¹⁰; der forekommer dog enkelte formueangivelser. Skatten var 5% af næring og 1/2% af formue.

De fremkomne lister indeholder 24 tømrersvende og 39 murersvende, af disse var henholdsvis 19 og 33 husejere og igen 7 og 18 sat i en skat så lav som

Selvangivelse til formueskat efter forordning af 11. marts 1789 for næringsdrivende murersvend nr. 24 Lars Blem; her er det af øltapperi, næringskat skal betales. RA.

1 rd. Alene det at eje et hus betragtedes som næring, beregnet til at give en nettofortjeneste på 20 rd., og 1 rd. pr. år eller 8 sk. pr. måned var netop skatten heraf. Tre ejere var dog efter sidste afsnit i instruksens stk. 11 »De, der som Næringsdrivende ere anførte i Protocollen, men, efter befundne Omstændigheder, ikke formaar at betale Næringskat, anmærkes i Protocollen som Fattig, der intet kunne betale«, sat i skat til O. De tre: tømrersvend nr. 4 og murersvendene nr. 4 og 5 var 1789 henholdsvis 46, 51 og 62 år gamle. Til denne kategori henregnedes også murersvend nr. 27, en tehandler, som senere samme år gik konkurs.

Stadig med henblik på konernes betydning, kan det konstateres, at af de 19 tømrersvendeejere er 8, men af de 33 murersvende kun 2 eftermænd i ægteskabet. At de 10 i nogle tilfælde ikke blot erhvervede hus, men også erhverv ved ægteskabet vil fremgå af det følgende.

Ud over listernes 24 og 39 svende er af 1789 skatteydere medtaget 6 tidligere svende betegnet som forhenværende (fhv.) tømrersvend litra a-d og fhv. murersvend litra a-b. Netop fordi de ikke længere betaler som svende, kan de belyse svendemuligheder uden for faget.

Denne Friseddel har Bekommenbe personligen
at fremvise for Commissionen til Spødsugning i
hvert Aars Samværs-Raad, eller udledes den
af Begæren.

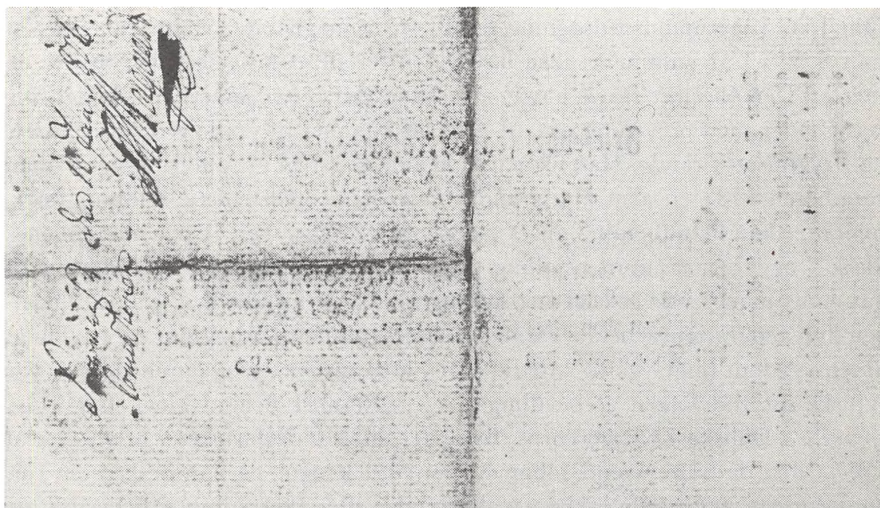
Friseddel fra Ekstraskatte-Commissionen.

No. 192

Herved fritages *Jørgen Berkefen*
for at svare Ekstraskat, og foreviser dette Bevis, ved hver Ombytning,
for den nye Husvært, som sligt ved Navnet i hans Angivelse anfører.
Den Kongelige Ekstraskatte-Regulerings-Commission for Sta-
den Kiøbenhavn den 5 Julij — 1805.

J. M. Madsen *J. M. Madsen*

10 aar 10 1/2 forinden

Enkelte frisedler fra ekstraskattekommissionerne er bevaret fra 1804 og 1805. De letter forståelsen af datidens skatteadministration gennem de opfordringer, som ved dem blev givet til modtagerne. Lejere skulle forevise frisedden for en ny husvært, som uden friseddel skulle betale lejerens ekstraskat. Sedlen skulle også præsenteres i ekstraskattekommissionen i januar måned, da den ellers slettedes i protokollerne over skattefritagelser. RA. Rtk. 461.21.

Om de i alt 69 svende er der, hvis muligt, udarbejdet stikords-småbiografier, her meddelt som bilag til listerne. Disse vil blive benyttet til fremsættelse af mere generelle betragtninger om de enkelte næringsgrenes muligheder. I perioden 1756-1800 er Københavns indkvarteringsmandtal ikke bevaret for årene 1779-93.

Næring i faget. Frimestre

Den egentlige næring i fagene var mestrenes arbejdsområde; når den overhovedet kan komme frem her, skyldes det, at de tømrersvende, som, blandt andet ved kongelig bevilling, havde fået tildelt frimesterret, tilladelse til med egne hænder at arbejde i det lærte håndværk¹¹ blev stående i svenderækkerne med deraf følgende ret til syge- og begravelseshjælp. Murersvendene derimod blev slettet ved første »kvartals«møde, efter at det kgl. missive var givet. Derfor er fri-tømrermester Hans M. Rave anført som tømrersvend nr. 24, men murerfrimester Johs. Kirchner som fhv. murersvend litra a. Kun de to betalte skat af deres håndværk, begge var de 66 år gamle 1789, og deres næringsskat, det i kolonnerne for næring anførte tal efter fradrag af 1 rd. for hus, var henholdsvis 2 og 1 rd. svarende til næring på 40 og 20 rd.

Hvordan var forholdet i svende-frimestrenes yngre år? Tre af rækkens tømrersvende, nr. 10 Jens Ingermand, nr. 24 den omtalte Rawe og nr. 3 Christopher Schlud, havde 8. januar 1768, 1. april 1768 og 1. juli 1788 fået bevilling. Om Jens Ingermands ansøgning fremhævede magistraten i sin erklæring, at han – 52-53 år gammel – ikke havde kræfter til at arbejde i dagløn hos en mester. Den 45-årige Rawe havde armskade. Året efter søgte han udvidet sine rettigheder med oplysning om, at han var kommet til skade ved Børnehusets og Bryghusets brande. Han fik »en til hjælp«. Efter 14 år som frimester fik han sommeren 1783 en arm knust under et af ham opført hus i Rådhusstræde, hvorefter han fik udbetalt 3 mk.'s sygepenge i 24 uger, i alt 12 rd., af svendenes kasse¹² og 1784 16. april bevilling til at holde 2 svende; men da magistraten gav hans manglende indsigt i tømrerfaget skylden for ulykken, gjaldt tilladelsen kun reparationsarbejde. De her nævnte grunde til ansøgning og bevilling: alder, sygdom (gigtsyge og broklidelser), arbejdsulykker og familiehensyn var typiske for tildelingen af bevillinger¹³. Christopher Schlud blev, efter 9 års tjeneste i Danske Livjægerkorps, frimester efter de Reformertes privilegier af 1747. Men da murersvend Johan Kyhorn 1783 søgte, fik han besked om (jfr. suppl.prot.), at bevilling ikke var nødvendig efter 14 års militærtjeneste (fhv. murersvend litra b¹⁴).

Bevillinger som de her omtalte blev fortrinsvis givet efter at generalprokurør Henrik Stampe i erklæring til reskript til magistraten af 10. april 1761 havde fremsat de tanker, der lå til grund for lønsnelsen af lavsbåndet og tillige for regeringens mulighed for at lede lavets rekruttering¹⁵. Stampe, Danske Kancellis juridiske rådgiver erklærede til dette, at en fattig mand, der – som dokumenteret eneste mulighed for at ernære sig – søgte om tilladelse til at arbejde med egne hænder i en eller anden profession, skulle have denne ret. Hvis det i faget var nødvendigt med en dreng eller håndlanger til hjælp, skulle også dette tilstås ham. Havde han derefter i nogle år bevist, at han forstod håndværket og leverede godt arbejde til en rimelig pris, kunne han efter

ansøgning få bevilling til at indtages i lavet eller at holde et par svende og drenge. Se mesterlister til næringsskat 1789 med angivelse af dato for evt. kgl. bevilling til optagelse i lavet¹⁶.

Jens Ingermand, Hans M. Rawe og fri-murermester Johs. Kirchner havde 1768 deres kgl. bevillinger, men arbejdsmulighederne manglede. I skrivelse af 23. oktober 1771 klagede lavsmestrene ganske vist til magistraten over »de mangfoldige Frie Mestere hvis andtall overgaaer Laugets Mestere, som slaer sig i Hobetal tilsammen og opfører heele nye Bygninger, uagtet deres allernaadigste Privilegier ikkun tillader dem at arbejde hver for sig mens ey med forrenede Kræfter og fælleshjælp, og som ey ikke engang sværger sit Borger-skab derpaa¹⁷«. Men 1760erne og især 1770ernes første halvdel var en lavkonjunkturperiode, markeret ved, at lavets mestre arbejdede som svende hos hinanden, og svendene var arbejdsløse eller arbejdede som arbejdsmænd, jfr. s. 62f. 1771-75 var også de år, hvor både murermestre og -svende var interesserede i skarværksarbejdet »saadant lidet arbejde«, som udførtes i middags- og aftenstunden, og derfor foregik diskussionen om det netop da. Kabinetsordre af 15. september 1771 havde givet svendene arbejdet¹⁸, men det kan ikke spores i næringsskattelister.

Både tømrmestere og -svende havde gæld til lavet, mestrene fordi de havde indkrævet svendenes tidepenge, men undladt at lade beløbene gå videre. Svendene skyldte sygepenge (4 sk. pr. 4 uger), som endnu ikke administreredes af mestrene. Frem til regnskabsåret 20. oktober 1772-9. november 1773 skyldte Hans Rabe (også stavet sådan) 1 rd. 48 sk., og Lars Grundfør, som havde fået frimesterskab, 18. marts 1768 2 rd.¹⁹. Men mere siger det om svendenes fattigdom, at tre svende, for hvem der var udfærdiget frimesterbevilling, Chresten Sørensen Baar, 57 år, 1. februar 1765, Joh. Henrich Rheins, 10. januar 1766 og Joh. Fr. Blom, 2. november 1770, ikke var i stand til at betale de 3 rd., som frem til 1. maj 1771, var prisen for et kgl. missive (derefter 4 rd. 32 sk.). Dog, de 3 rd. repræsenterede for svendene 9 dages løn, og det var en arbejdsløshedperiode²⁰. Netop i disse år oprettede Hans Holck, de fattiges tolk 1765 en alm. sygekasse og 1769 en spisningskasse under sygekassens værge.

Men så de svende, som havde betalt – som var blevet frimestre, blev resultatet af tilladelsen tilfredsstillende for dem? Det ville forekomme mærkeligt i en økonomisk situation, som den forud skitserede, og de for årene 1758-78 gennemgæede indkvarteringsmandtal med indførte næringsskatteangivelser, dog udtrykt i portioner²¹, idet ¼ p. det andet halvår 2 mk. 13½ sk. = $\frac{182}{4}$ sk. (note 7), viser de to tømmerfrimestre indført som tømmer-svende – og ingen nærings-skat er noteret, også i Øders efterretninger 1771 står de som svende.

Men så murerfrimesteren? Den her fhv. murersvend litra a, der 1758 fik sit navn indført i svendenes tideprotokol og derefter udslettet med betegnelsen »frimester« noteret i margenen. Han er indført i ekstraskattemandtal 1762

No 611. Notis fraan de Gensmaalne daadag.
 antvandt Bræcken til.
 No 612. Ovar President Begjæring og haad
 i Liabøufagen aulægnuden at
 Casper Johan Frederic Blum man
 nødvendigt af samme maade
 godkendt.
 H. J. G. T. vi givr fuld fræmme til liden
 at vi nfr Johan Frederic Blum af Oders
 Kongelig Residente. Had Liabøufagen ska
 Læse for at blynt som Dgand yndt. Ser.
 samme maade læigt pæren Indvædi
 da 1790. Gæns fraan alle viden.

Joh. Fr. Blums frimester-bevilling af 2. november 1770, for hvilken ingen betaling, dengang 3 rd., ses indført i årets sportelregnskab; er derfor overstreget i Sjællandske Missiver (nr. 612) og tydeligt mærket »Cassered«. RA.

som frimurermester, fik som sådan 1763 tilskødet en ejendom, Helsingørsgade nr. 320, ses endog indført i Oders efterretninger som husvært og murerfrimester, men dette viser intet om hans næring, er sandsynligvis oplysninger givet af ham selv, svarende til de oplysninger, der fra 1787 ses i Vejviserne om alle 4 frimestre. I indkvarteringsmandtal 1764-78 står også han som murersvend og uden næring.

Inden 1794, som er året for Københavns første indkvarteringsmandtal efter 1778, var Jens Ingermand død efter at have modtaget pension (a 24 sk. ugentlig) af svendenes sygekasse 11. oktober 1789 til 2. september 1793 (5 svende fik pension samtidig 1790). 2. september begravedes tømmer-svend Jens Ingermand 80 år gammel fra Frue Kirke. Tømmer-svend nr. 24, Hans Mogens (Monsen) Rabe eller Rawe, anførtes som fri tømmermester, husejer og skulle svare ½ portions næringskat (5 mk. 11½ sk. for ½ år), medens fhv. murersvend litra a, Johs. Kirchner både 1794 og 1794/95 stod som murerme-

ster, men kun var sat til $\frac{1}{4}$ portions skat. Antagelig havde Rabe sin højere næring takket være de 2 svende, som den nævnte bevilling af 1784 havde tildelt ham.

Frem til 1796 ses det, at der er betalt kvartalspenge for Hans Rabe. 1797-98 er han ikke indført i Vejviserne, og 13. oktober 1799 begravedes tømrmester Hans Monsen Rahbe 76 år gammel (Frue Kirke).

1795 5. juni døde Johs. Kirchner. Han havde da 1785-95 været indført i Vejviserne som muremester, og derefter boede hans enke i huset – hun svarede ingen skat 1795. I 1794-listerne står tømrsersvend nr. 3 kun omtalt som Schlud og fhv. murersvend litra b som murersvend, begge uden næring.

De her fremdragne oplysninger om tømmer- og murerfrimestres næring eller snarere mangel på samme, bekræftes af lavenes oldermænd i forbindelse med den forsøgsvisse optælling af byens frimestre, som kronprins Frederik fik sat i gang efter branden. Tømrmester Niels Zimmer meddelte 12. februar 1798 politimester Chr. Magdalous Thestrup Cold, at af »Frie Mestere er her i Staden en ved navn Rabe, Skulde der være flere er det laugget ubekjendt«²² og murermester Carl Chr. Martens 17. januar s.å., at de 6 frimestre, der var ved murerfaget for størstedelen arbejdede for de virkelige mestre, da de ellers ikke kunne ernære sig²³. Oldermændene kviede sig naturligvis ved at indrømme, at nogle frimestre dog klarede sig. Tømrrernes oldemand nævner Rabe, som mere end et år tidligere var gledet ud af vejviseren, men ikke Schlud, som senere 1798, jfr. nedenfor, betalte fuldt mesterborgerskab – som frimester.

Men denne lave næring giver en naturlig forklaring på, at ingen frimester tog borgerskab. Det skete først, efter at kanc.prom. af 14. marts 1795 havde fordret det, så tog murerfrimester Daniel Schmiuder 15. juni 1796 borgerskab. Det samme gjorde Joh. Christoph Schlu, her tsv. nr. 3. 1798 21. november, efter at plakaten af 9. januar 1798 havde meddelt, at næringsdrivende i København ved mandtals udarbejdelse skulle vise rodemestrene borgerbrev, og med borgerskabet synes han at forsvinde fra svenderækkerne. Begge betalte fuldt mesterborgerskab 10 rd. 60 sk. og 2 rd. for indskrivning. Men efter forordning af 21. marts 1800 blev betalingen for et frimesterborgerskab halveret til 5 rd. 30 sk. og 1 rd. Uden forklaring står stadig, at tømrmestrene 1794 ikke syntes at vide, at tømmerfrimestrene var i svenderækken²⁴.

Næring uden for faget, men på grund af faget, uden bevilling

Øltappere

Af egentlig næring var øltapperiet den almindeligste form. De opstillede lister for 1789-skatten viser, at 2 tømrsersvende (nr. 17 og nr. 20) og 7 murersvende (nr. 7, nr. 8, nr. 10, nr. 12, nr. 24, nr. 29 og nr. 31) svarede skat som øltappere. Disse stod for salg af øl og brændevin i små mål, i potter og kander (a 2 eller 4 potter a 4 pægle)²⁵. Baggrunden for dette var, at de to fags udøvere som

kyndige i husets bygning og indretning fra gammel tid havde været knyttet til de gældende brandordninger. På grund af det farefulde arbejde, der påhvilede dem, var underbrandmestre og »Tilhjælperne« fra 1680erne fritaget for den »lille vagt« eller skarvagten, der gjorde polititjeneste i gaderne om natten. 1733 fik (reskr. til Kbh.'s magistrat 6. februar 1733) de 20 af brandfolkene, som var knyttet til sprøjternes vedligeholdelse og forpligtet til at »komme først til stede« ved brande, samme frihed, som soldater og matroser havde, til at arbejde med egne hænder i det lærte fag.

At også øltapperiet hørte til blandt rettighederne, viste sig efter at forordn. af 3. december 1742 (udarbejdet i Kommercekoll.) havde forbudt håndværkere, skippere m.fl. at udskænke eller udtappe drikkende varer. Straks i begyndelsen af januar 1743 henvendte tømrer- og murersvendene sig i fællesskab i rådstuen for at oplyse, at de ikke kunne klare sig økonomisk, hvis de på grund af det nævnte forbud skulle fratages retten til at tappe øl, samt at de og deres hustruer intet andet havde at ernære sig ved om vinteren²⁶. I anbefalingen til kancelliet (kongen) var magistratens begrundelse, at de to fags svende da intet arbejde havde, og at det var nødvendigt, at de gjorde tjeneste som brandfolk. En kgl. befaling af 8. marts samme år gav derefter de tømrer- og murersvende, som stod ved brandværnet, tilladelse til at udtappe øl og brændevin, når de havde taget borgerskab²⁷.

Det totale antal af svende-øltappere er det ikke muligt at bestemme på noget tidspunkt. 1753 var der 176 brandsvende af tømrer- og murerfaget²⁸. Så mange var da berettiget til at bruge erhvervet, hvis de nødvendige betingelser forefandt, d.v.s. svenden skulle have et hus eller egnede lejede lokaler, gerne en kælder, desuden de rent fysiske kræfter, som vel også håndværket krævede, og endelig en kone eller et andet kvindeligt familiemedlem til at passe næringen, medens han selv tog sig af håndværkets daglønnede og derfor 1789 skattefri arbejde, hvis han havde noget sådant.

Men som skatteydere ses i ekstraktprotokollerne for 1789-ekstraskatten for formue, indtægt og næring kun indført 2 tømrer- og 7 murersvende som øltapper, værtshusholder eller krofader (dette sidste udtryk kan have en speciel betydning). Kun disse betaler som husejere skat højere end 1 rd., og kun disse betaler skat, hvis de ikke er grundejere.

Når antallet af skattebetalende øltappere var så påfaldende lavt, kan det måske hænge sammen med den tilsyneladende tilladte »skattefri« etableringsperiode – s. 85. – Med en sådan vil der være en naturlig forskel på en eventuel skatteydere og skattemyndighedernes vurdering af, hvornår en næring var omfattende nok til at komme i betragtning som skattegrundlag. Af betydning for det lave tal var også oprettelsen af Borgerligt Artillerikorps 1789. Dets 200 menige medlemmer, håndværkersvende af alle professioner og lav – altså også tømrer- og murersvende – skulle have frimesterret og nogle skattelettelser. Af de gennemsete skattebilletter ses nogle at have påtegningen »Ved Det Borger-

lige Artilleri – og derfor fri.« Anordningen om korpset var af 19. juni 1789, men brandmajor Junge foreslog dets oprettelse i januar. Når en sådan skattefrihed straks blev givet, kan det for eksempel også tænkes, at skattelists murersvend nr. 38, som i folketællingen 1787 anførtes som borgertambur, var fritaget for at betale skat, selv om hans borgerskabsforhold var i orden.

De 9 svende kan muligvis suppleres med rækkernes tømmerersvend nr. 1 og murersvend nr. 2, som i generalmandtal over vægterpenge 1784 (Kbh.'s Stadsarkiv) er anført som øltappere, men i ekstraktprot. betegnes som henholdsvis tømmerersvend, ejer og murersvend, ejer, og begge betaler også kun 1 rd. i skat, således i alt 11 øltappere. De to sidstnævnte havde muligvis opgivet næringen. Den første af dem var 62, og den anden betegnedes som enkemand i folketællingen 1787.

De 11 øltapperes borgerskabsforhold.

÷	tsv.	nr. 1	ses ikke at have borgerskab
senere	tsv.	nr. 17	borgerskab 24.4.93 (som øltapper)
	tsv.	nr. <u>20</u>	borgerskab 12.10.88 som værtshusholder
÷	msv.	nr. 2	ses ikke at have borgerskab
senere	msv.	nr. 7	borgerskab 8.8.91 som øltapper
	msv.	nr. <u>8</u>	borgerskab 19.12.68 som øltapper
	msv.	nr. <u>10</u>	borgerskab 22.1.81 at handle efter priv. (16 rd. 2 rd.)
	msv.	nr. <u>12</u>	borgerskab 11.6.88 som herbergerer, (16 rd. 2 rd.)
	msv.	nr. <u>24</u>	borgerskab 12.5.84 som øltapper
senere	msv.	nr. 29	borgerskab 5.7.94 (øltapper)
÷	msv.	nr. 31	ses ikke at have borgerskab

Af disse 11 svende havde således de 5 borgerskab 1789. Det var tømmerersvend nr. 20, strejketidens svendeformand, der 1788 havde betalt som værtshusholder, medens murersvendene nr. 8 og 24 i henholdsvis 1768 og 84 tog øltapperborgerskab. De sidste 2 af de 5 havde betalt en ganske anden pris 1781 og 1788, nemlig 16 rd. og desuden 2 rd. for indskrivning (jfr. afsnittet om tehandlere).

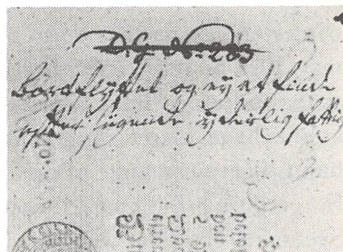
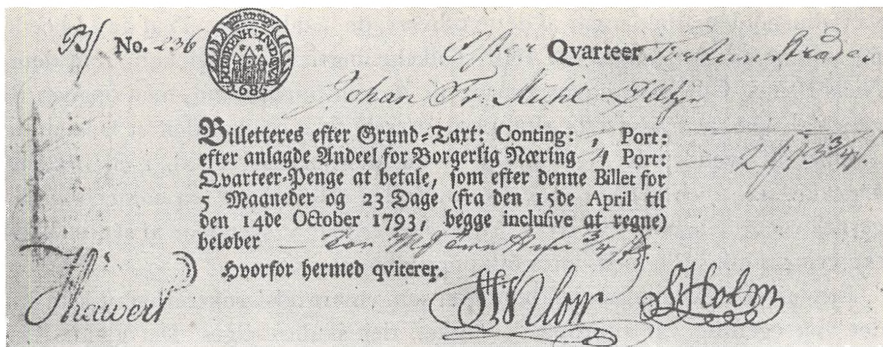
Tre af de 11 svende, tsv. nr. 17, msv. nr. 7 og msv. nr. 29 tog borgerskab i henholdsvis 1793, 1791 og 1794. At det har været betragtet som rimeligt og til en vis grad lovligt at sikre sig en vis næring, før beløbet investeredes, fremgår ikke blot af disse eksempler, men især af bilag til Peter Chr. Frotst's borgerskab som øltapper 5. maj 1784. I denne anbefaling anfører C. F. Harsdorff, at svenden i 2 år har boet i et ham tilhørende hus, Amaliegade 69 C, og der på en

sømmelig måde drevet sin næring samt betalt ham den akkorderede leje til rette tid. De sidste tre ses ikke at have taget borgerskab. Det gælder tsv. nr. 1, Joh. Ludolph Lymann, som ikke blot endnu 1784 betegnes som øltapper og i folketællingen 1787 værtshusholder, desuden msv. nr. 2, som 1787 kun betegnes som murersvend. Men disse to »eftermænd« har muligvis klaret sig med konernes enkerettigheder. De er så sandsynligvis hørt op med at drive næring før 1789. Tømrersvenden var 1787 60 år og hans kone 66 år, medens murersvenden var blevet enkemand før tællingsdatoen 1. juli 1787. At endelig msv. nr. 31, Joh. Fr. Rotche ikke havde været i stand til at betale de 7 (evt. 9 som værtshusholder (ekstraktprot.)) rd. kan evt. ses af, at den da 39-årige måske endnu følte sig utryk ved tanken om egen nærings muligheder. Berettiget havde det været, thi øltapper Joh. Rosky's skattebillet, kvittering for betalt skat (¼ portion) for halvåret 15.4.-14.10 1791 blev ikke udleveret til ham, den fik påtegningen »fattig«, og rodemestrene opgav at indkræve beløbet²⁹.

Ved hjælp af de her nævnte skattebillerter kan der kastes lys over svende, som ikke betalte næringskat 1789. Msv. nr. 38, Johs. Mühle, på skattebilletten 1793 benævnt øltapper Johan Fr. Mühl, Øster kvarter nr. 283, som 1787 var 45 år og tamburmaj, tog 1788, 25. august borgerskab som øltapper, ændrede det 1790, 15. februar til fiskehandler. Men selv denne husejer fik skattebilletten for 15.4.-14.10 1793 påført »fraflyttet og ej at finde efter sigende yderlig fattig.« (Flyttet til Fortunstræde 236). Ja, selv om en tilsyneladende så velkonsolideret murersvend som nr. 24, Lars Blem, der som omtalt havde borgerskab 1784, 5. maj, der som ikke-husejer betalte 1 rd. for øltapperiet 1789, og 1790, 8. marts fik tilskødet Nørre kvarter nr. 230-31, afslører hans »billet« for huskøbsperioden, vinterhalvåret 15.10.89-14.4.90 med notat »fattig«, at hans økonomi var anstrengt til det yderste.

Selv om borgerskabstagens som nævnt kunne udskydes, viser bevarede politiretssager fra 1790erne, at kravet om borgerskab blev stillet. Under murersvend nr. 11, Peder Linneds sag imod mester Joh. Martin Quist kom det 12. maj 1791 frem, at svenden drev borgerlig næring som øltapper uden at være berettiget dertil, d.v.s. uden borgerskab, og den 25. august betalte han første del af bøden, som var fastsat i forbud af 3. december 1742, 10 rd. til politiretten, og 27. september de resterende 10 rd., til konventhuset³⁰, og 1793 måtte tømrersvend Hans Manstrøm, under mesteren Mathias Robertsons sag imod ham, tilstå, at han holdt værtshus uden at have borgerskab, men han mente, at hans næring var for ringe til, at den kunne komme i betragtning³¹. Om det var derfor, at dommeren konstaterede, at det var pågældende sag uvedkommende³², får stå hen.

Men i året 1798 forsøgte man generelt at komme dette eventuelle skattesnyderproblem til livs. Ved plakat af 9. januar blev det påbudt rodemestrene, der skulle forfatte skattemandtal over byens kvarterer, at kontrollere enhver næringsdrivendes borgerskab. Det hjalp straks. I året 1798 tog bl.a. 12 marskan-

Skattebillet for næringsdrivende murersvend nr. 38 Joh. Fr. Mühl 1793, 1789 Dybensgade 283 (jfr. bagsiden: bortflyttet og ey at finde efter sigende yderlig fattig).

Skattebilletterne til Københavns næringskatter var udformet som stadskonduktørens, J. H. Rawert fra 1790, og rodemestrenes kvitteringer for betalte skattebeløb. Men forsynet med et rodemestrenotat som »fattig«, »ikke at finde«, »borte« eller »borgerlig artillerist derfor fri«, blev de i stedet dokumentation for ikke betalt skat eller for personer, som unddrog sig skatteopkrævning ved at flytte, måske kun til et andet kvarter, hvorved de kom under andre rodemestre. Kbh's Stadsarkiv.

disere, 3 billardholdere, 165 øltappere, 39 værtshusholdere, 68 spækhøkere, 23 porcelæns- og tehandlere, 7 marketendere, 7 lysestøbere og 4 teskænkere borgerskab³³. Langt de fleste af disse må være fuldtidsbeskæftigede næringsdrivende, men blandt dem iagttages en af de 1794 strejkende og bortsendte svende (Peder Wangedes svend nr. 1, Andreas Uhr³⁴), og imellem de frimestre, som samme år tog borgerskab, var tømrrersvenderækkens nr. 3, H. Christopher Schlud. Andre antal tog borgerskab 1799, men på trods heraf viste de første fra rodemestrene til politidirektøren 28. juli 1800 indløbne lister, at der da stadig var 73 øltappere eller værtshusholdere, 6 tehandlere og 1 kaffeskænker, som ikke havde borgerskab³⁵.

Men et spørgsmål er det stadig, hvor mange blandt året 1798's øltapperborgerskabstager, og også hvor mange personer, som endnu år 1800 ikke havde taget borgerskab, der var heltidsøltappere, og hvor mange, der var svende med bierhverv. I Københavns indkvarteringsmandtal fra påske til Michaelis 1800 (Kbh.'s Stadsarkiv) er de naturligt indført som øltappere eller

værtshusholdere, da det var af dette erhverv, de betalte skat. 35 af de 73 boede på samme adresse 1. februar 1801. Folketællingen benævner kun en af dem, Niels Bruus, Christianshavns kvarter nr. 4, som murersvend, men opgiver til gengæld ikke, at han driver øltapperi. Ja, selv ikke muligheden at konstatere antallet af svende, der – trods alt – tog øltapperborgerskab i en bestemt årrække, står åben, da borgerskabsprotokollen ikke oplyser om borgerskabstagerens eventuelle andre erhverv. Men givet er det, at svendene af skattetekniske grunde gik stille med deres øltapper-erhverv.

Erhvervet blev efterhånden betragtet som en art udskænererhverv, selv om det vist egentlig var tilproppede flasker, der skulle sælges. Det gjaldt især spækhøkeriet. I magistratens erklæringer i forbindelse med anmodninger om frimesterskab nævnes de to næringsgrene som to sider af samme sag. Da fhv. msv. litra a, Johs. Kirchner 1758 havde indgivet sin ansøgning om frimesterskab, endte den ham givne anbefaling med en konstatering af, at svenden let kunne have klaret sig, skønt han havde indgået ægteskab, »allerhelst naar hand, ligesom mange af de andre gifte svende, vil foretage sig tillige at holde Borgerlig næring med Øltapperie eller Spæk-høkkeri, som Tømmer- og Muur Svennene ere tilladte, naar de derpaa vinde Deres Borgerskab«³⁶. Ligeledes lød magistratens afstandtagen fra et muligt frimesterskab for Niels Olsen Riss, som ikke fik nogen bevilling, at han var en ung og frisk mand, der lige som de øvrige gifte tømrrersvende havde frihed til at bruge spækhøkeri og øltapperi³⁷. Samme år skrev tømrrerlavets oldermænd, Johan Boye Junge, 3. december til Københavns Magistrat, at tømrrersvend Niels Hansen Berg, ikke behøvede frimesterskab, da han drev borgerlig næring som spækhøker, hvorved han havde sit gode udkomme, var ansat til ¼ portion næringskat 1771. Han havde da borgerskab af 7. maj 1770 som spækhøker, endnu også det billigste borgerskab (jfr. note 27)³⁸.

Det tegnede forhold iagttages også i de til svendematerialet givne biografier, idet tsv. nr. 4, Andreas Thorup, 1784 tog borgerskab som værtshusholder og samme år ses indført som spækhøker i generalmandtal over vægterpenge, også i skødeprotokollen, 14. oktober 1799, noteres han som borger og høker. Tømrrersvend nr. 12, Niels Petersen Beck med borgerskab som spækhøker, 17. september 1759, er i indkvarteringsmandtal 1757/58-61 og atter efter kriseårene i 60'erne og første halvdel af 70'erne, i 1778 indført som øltapper, og betalte i næringskat ¼ portion. I den mellemliggende periode ses han 1762-1769/70 kun benævnt tømrrersvend – uden næring. I samme periode blev han 1766 valgt til 2., 1767 til 1. bisidder og 1768 til svendeformand. 1770 solgte han hus, Sankt Annæ Vester kvarter nr. 260, købte et nyt, Købmager kvarter nr. 273 1775, og i den mellemliggende periode har det ikke været muligt at lokalisere ham. Også den tidlige blandt de 11 øltappere, Søren Møller, som 1789 betalte næringskat af denne næringsgren, og som tog øltapperborgerskab 8. august 1791, står i indkvarteringsmandtal 1794 indført som høker.

Retten til øltapperi var således også en ret til spækhøkeri, men endnu videre fortolkedes brandsvendenes rettigheder i 18. århundredes sidste halvdel. I en udtalelse om fhv. tsv. litra b, Møller og spisemester ved opfostringshuset, Johs. Wilh. Steenberg, skrev tømrmester P. Wangede, at der fandtes mange tømrrsvende i København, som tillige var øltappere, marketendere m.v.³⁹. Marketendere forekommer også i listen over næringsdrivende svende. Tsv. nr. 2, Christen Hedegård betegnes i realregistret som spisevært, hans forgænger i ægteskabet var marketender, han ses ikke at have borgerskab, mens msv. nr. 32, Henr. Schiolle, som i realregistret ses som murerpolerer, 27. august 1788 tog borgerskab som herbergerer (betalt med 16 rd. + 2 rd. for indskrivning), (sammenlign blandt andet med øltapperne Peter Zachariasen og krofader Chr. Iversen Schmidt. De 2, 1 tehandler, Zachariasen og 1 herbergerer Schmidt, nævnes 8. februar 1796 blandt håndværksmestre, som brandofficerer, duelige og pålidelige folk, de var da underbrandmestre ved brandkompagniet og indstilledes af brandmajor, tømrmester Joh. Bøye Junge, som mulige sekondløjtnanter ved det nye brandkorps- (1799 ordning). Jfr. afsnittet om behandlere⁴⁰.)

En realitet var således de to fags svendes ret til øltapperi og spækhøkeri efter borgerskabstagelse. Fiskebløderiet synes at falde inden for de ikke helt præcist afstukne rammer om brandsvendenes rettigheder. Borgerskabet for en fiskebløder kostede som spækhøkerens eller værtshusholderens: 8 rd. + 1. Tømrrsvend, ikke husejer, Joh. Fr. Rust ses i 1789-skattelisten – som nr. 18, Rosenborg kvarter nr. 30, sat i næringsskat til 1 rd. af denne næring. I sommerperioden, 15. april-14. oktober 1792, St. Annæ Vester kvarter nr. 119 var han derimod ikke i stand til at præstere den forfaldne $\frac{1}{4}$ portions skat. De 2 mk. $13\frac{3}{4}$ sk. var næsten $1\frac{1}{2}$ dags løn, hvorfor hans skattebillet med et påført »fattig« fra rodemestrene sendtes tilbage til stadskonduktøren. Noget borgerskab havde fiskebløderen ikke, men 1794 strejkede han fra 1792-adressen, var blandt de den 8. august bortsendte og den 5. september tilbagevendte svende⁴¹.

Et eksempel på et nyt erhverv præsenteredes 1797/98 af tømrrsvendenes formand (tsv. nr. 20). Han havde som nævnt borgerskab som værtshusholder. For årene 1794-97 var han i indkvarteringsmandtal noteret som ejer af Købmager kvarter nr. 190 og 192 uden næring. Som formand 1793-1800 havde han hvert halvår 1794-96 10 rd. og fra 1796/97 15 rd.⁴². Med det regnskabshalvår, der begyndte 15. oktober 1797, netop da en begyndende arbejdsløshed efter byens genopbygning viste sig, optrådte han som trådhandler med $\frac{1}{4}$ portion som skattehøjde (trådhandelen hørte normalt inden for urtekræmmernes eller silke- og klædekræmmernes domæne (iflg. vejvisere)). Samme status (trådhandel og $\frac{1}{4}$ p. skat) havde familien til Stine Wagenknechts død, 18. juni 1806 (gigtssyge), Petri kirke, på trods af, at W. i folketælling 1801 står som pottehandler. Almindelig træghed i afmelding o.lign. er formodentlig årsag til, at

trådhandelen endnu forekommer i vinterhalvåret 1806/07. 1807 havde Købmager kvarter 190 og 192, nyt nr. 179, samme ejer, men ved skøde af 28. august 1809 solgtes ejendommen til nålemager Frands Chr. Hiorth.

Alle de nævnte næringer kan straks karakteriseres som kvindearbejde, kornernes bidrag til de fælles husholdninger. En eventuel tvivl kan bortdokumenteres. Det er allerede nævnt, at såvel murersvend nr. 2, Eskild Sandbergs erhverv som Wagenknechts trådhandel ophørte med ægtefællernes død. Angsten for noget tilsvarende kan ligge bag Chr. Iversen Schmidts handlemåde 1788. Denne murersvend nr. 12 er krofader 1789 anslået til 5 rd.'s næring eller til en nettoomsætning på 100 rd. Han var da 42 år, står i folketælling 1787 som murersvend, med kone på 31 og 2 børn 6 og 1 år gamle. Men i samme husstand bor »moderen«, hvilket her blot behøver at betyde kromoderen? Maren Testrup, der er 82 år og værtshusholder, samt en ugift tjenestepige 26 år gammel. Maren Testrup betalte 1789 10 rd. i formueskat (af en formue på 2000). Det ser ud, som om krofaderen, murersvenden, enten damen er et familiemedlem eller ej, har villet sikre sig, da han i 1788 tog borgerskab som herbergerer⁴³.

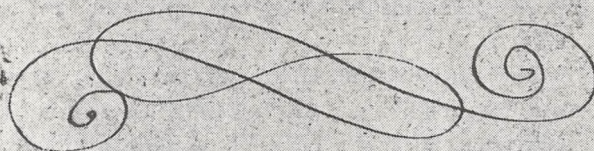
Næring uden for faget, efter kgl. bevilling

Tehandlere (en art urtekram)

Om 1789-listernes skattebetalende øltapper og murersvend (nr. 10) Peter Zachariasen er det oplyst (s. 85), at han havde borgerskab til at handle efter privilegiet (d.v.s. med sukker, sirup, kaffebønner samt ost- og nogle vestindiske varer). To svende i Rosenborg kvarter er noteret til at svare 1 rd. i næringssskat som tehandlere, det drejer sig om tømnersvend nr. 16 Niels Sørensen Holst og murersvend nr. 26 Laurits Thrane⁴⁴.

Tehandlerne solgte te, citroner, rom, røg- og snustobak, kinesisk porcelæn (det sidste forhandles dog kun hos mange store tehandlere), tællelys samt sukker i små vægte⁴⁵. Når denne næringsgren dukkede op i den florissante periode, er det forståeligt nok. De svende, som 1743 havde troet, at deres økonomiske problemer blev løst, hvis de fik øltapper-ret, erfarede i krisetiderne, at det ikke var tilstrækkeligt. Det var ikke kun bygningshåndværkersvendene, der ikke kunne klare sig – men fra alle dele af bybefolkningen indløb der til Danske Kancelli ansøgninger om at deltage i detailhandelen med de nye varer. – Til kongelig landmåler Hans Chr. Hald udstedtes – bev. 21. okt. 1796. Den indløstes ikke, kasseredes, jfr. s. 82. Det dyre borgerskab betaltes 19. febr. 1798, efter at han, på grund af uhelbredelig nervegigt, ved kgl. rtk. resol. 1797 nr. 295 – rtk. 11.80 – var tildelt en årlig pension på 100 rd. med første udbetaling 1. jan. 1798. (Kammeret skulle sørge for, at den slags pensioner aldrig oversteg 5). Fælles for alle her behandlede ansøgere er, at hustruernes andel i næringen anerkendes. De søger for sig selv og hustru efter egen død.

Regnskab
over
Cancellie Sportlerne
fra
1te Maji 1771
Fra hvilken Tid samme bliver
den kongl. Casse betegnede.

Kardus-omslaget om Regnskab over Kancellisportlerne 1. maj-31. december 1771, det første efter den nye Kancelliinstruks' ikrafttræden, meddeler, at beløbene fra da inddroges af statskassen.

I Zahlkasseregnskaberne ses da også fra samme tidspunkt sportelindtægterne (både fra Danske og Tyske Kancelli) kvartal for kvartal indført; thi heller ikke efter Struensees fald genindførtes sportelafsløning af kancelliembedsmændene.

Kancelliinstruks af 4. marts 1773 oprettede derimod et kassererkontor vedrørende sportlerne. RA.

Selv om det i »Adskillige Bestillinger« ser ud, som om handelstilladelserne blev givet til begge ægtefæller, fremgår det af Sjællandske Registres kopier, at bevilling kun blev tildelt hustruen i enkesituationen.

Men gratis blev man ikke tehandler i det 18. århundredes sidste halvdel; og særlig galt blev det fra 1771. Rammeudgifterne, kancellibevilling, prisen for et åbent brev⁴⁶, og indehaverens borgerskab var fra 1728 frem til 1771:5 rd. og det dyreste borgerskab 2 rd., i alt 7 rd., eller omsat til svendedagløbninger betaling for 21 tømrrersvende- eller 16, 8 murersvendesommerdage.

Fra 1771 var udgifterne helt andre: Efter 1. maj, da kancelliinstruks af 20 apr. trådte i kraft: det åbne brev 7½ rd. og fra 5. juni samme år ifølge takst for borgerskabs betaling efter Reglement ang. Kbh.'s økon. og borgerlige indretninger⁴⁷ for et borgerskab som te- og porcelænshandler 16 rd. samt desuden 2 rd. for indskrivning i protokollen, i alt 25½ rd. eller 61½ dagløbninger a 40 sk., murersommerløn.

Det ville have været 87½ tømrrersvendenedage, men af en eller anden grund, med eller uden myndighedernes vilje eller vidende, ser det ud til, at disse fortsat har kunnet nøjes med øltapperborgerskabet (frem til 1785? herom senere), men selv så: 7½ + 7 rd. = 14½ rd. eller 43½ sommerdages arbejde. Tømrrersvendebevillinger:

tsv. nr. 22. Chr. Sørensen Lind, øltapper 1. oktober 1755, bev. 1764, 8. juni.

tsv. Peder Pedersen Quidding, tidl. ægtefælle, bev. 1774, 1. juli, død 1776.

tsv. nr. 16. Niels Sørensen Holst, eftermand, bev. 1777, 14. juli.

tsv. Mathias Robertsen, bev. at handle 13. februar 1784. Tehandlerborgerskab 30. marts 1785. På mesterliste 1789 jfr. s. 250.

Den tidligere øltapper Chr. Lind klarede sin handelsbevilling af 8. juni 1764 på øltapperborgerskabet 1755, solgte Rosenborg kvarter 231, hvor han havde drevet øltapperi 1757/58, 58, 60, 61, 62, 62/63, 63 og hvert halvår svaret ¼ p., 1764 tilskødet Vester kvarter nr. 15, hvor han havde sin tehandel, står opført som tehandler 1766, 66/67 uden næring og 1770, 71 og 78 til ¼ portion næring men 1773 og 75 uden næring. 1794 husejer uden næring⁴⁸.

Som kommentar til pausen i næringen kan det oplyses, at Chr. Lind 1767 var 2. bisidder, 1768 1. bisidder og 1769 formand for tømrrersvendene, hvad der fra 1750 lønnedes med 10 rd. 2 gange årligt af tidepengene, efter fratræden 10 rd. samt efter sædvane 5 rd., i alt for en formandsperiode på 1 år i fast løn 35 rd.⁴⁹ I 1770 var Chr. Lind nr. 1 i 4. klasse. Desuden fik formanden dagløn (32 sk.) for de dage, han arbejdede for svendelavet, jfr. f.eks. Jørgen Andersen Brandt, der i 1762 krediterede sig selv for 26½ dag for at skaffe kammeraterne en højere løn, og bilag ang. de tre svenderepræsentanters hjælp til døende kolleger – også i forbindelse med begravelser⁵⁰.

To tømrrersvende fik den omtalte handelsbevilling i 70erne. Det var 1789-

tømrersvende-skattelistsens nr. 16, Niels Holst og dennes »formand« i ægteskabet, Peder Pedersen Quidding, der drages ind her som eksempel på, at det »billige borgerskab« kunne tages også efter at tehandelnæringen var en realitet. Det viser forholdene – 1771-81 – i tehandelen, Springgade 12. Af denne svarede tehandler Peder P. Quidding i årene 1771-75 ¼ portion næring. Han fik 6. juli 1772 tilskødet huset som borger og tehandler på trods af, at han ikke vandt borgerskab – som øltapper – før 25. april 1774. 1. juli samme år modtog han handelsbevilling, da han ikke havde kunnet leve af øltapperiet, som han for kort tid siden havde taget borgerskab til⁵¹. Han blev valgt til yngste bisidder samme år, men 24. april 1776 begravedes tehandleren, 42 år gammel, fra Trinitatis Kirke.

Forløbet forekommer lidt bagvendt. Tehandel drives, hus købes, øltapperborgerskab tages, hvorefter ansøgning indgives og bevilling tildeles, men skulle øltapperiets manglende mulighed for at ernære familien benyttes i ansøgningen, måtte det jo have været forsøgt.

1777, 29. marts, ca. 11 måneder efter begravelsen, melder enken Mette Johansdatter sin mands bo til skifte (der er 2 børn i ægteskabet)⁵², og 9. maj vies hun i Trinitatis Kirke til værtshusholder Niels Sørensen Holst (ja, der betales 4 rd. i kopulationspenge foruden den tilsvarende afgift til stadsmusikanten for at slippe for at vies som tømrersvend.) (Det havde været gratis, men måske markerer han netop derved, at han vil påtage sig næringen?). Samme år vælges brudgommen til at være yngste bisidder i svendelavet – i 1778 til ældste bisidder 1779 og til formand 1780.

Er dette en gestus fra lavets side til hjælp til forsørgelse af de 2 børn, hvis far var valgt til yngste bisidder 1½ år før sin død? Mestrene skulle udtage kandidater, og en gang udtaget, kendte svendene N. Holst⁵³. Den fjerde nævnte tehandler, bevillingsindehaver, tømrersvend Mathias Robertsen (Robertson el. Robbert), nåede lige at betale borgerskab som mester i tømmerlavet inden formueskattens dato 11. marts 1789, det skete 18. februar samme år, derfor er han opført som den sidste tømrer på mesterlisten (han var søn af listens tsv. nr. 14, Henr. R., som havde været formand 1757). 1753-65 var formandsperioden 2 år. Jørgen Andersen Brandt beklædte embedet i to perioder. Henrich Robertsen, som 1787 stadig boede i Studiestræde 113 som 66-årig enkemand med en ugift tjenestepige.

1781, 20. april, på det 32 mand store hovedforsamlingsmøde⁵⁴, da Niels Holst gik af som formand, valgtes Mathias Robertsen som yngste bisidder, og 1783, 26. marts til formand. Ved mødet fik den netop tiltrådte Alt-Gesell i forskud 25 rd. til næste kvartal.

1785, 11. marts afgik han som formand, med 10 rd.'s løn for sidste kvartal (halve år) og tog allerede 30. marts borgerskab at handle med ost- og vestindiske varer, hvad der må formodes at være te- og porcelænshandlerborgerskabet til 16 + 2 rd. Kontrolleres kan det ikke, thi netop for 1785 mangler Kbh.'s

kæmnerregnskabs indtægtsbilag litra A, som fra 1771 giver årlige præcist udspecificerede overblik over de for borgerskaberne indløbne beløb. At det dyre borgerskab blev taget, sandsynliggøres også af, at tehandler Mathias R.'s skattebillet for sommerhalvåret 1786 ligger uindløst med påtegningen »fattig«⁵⁵.

Tehandelen i Studiestræde 113 fortsætter ifølge vejvisere efter 1789, så det kan være et spørgsmål, om faderen, til han døde 1793, maj, 73 år gammel, med en kvindelig medhjælper driver forretningen eller om Mathias R. har ønsket at have to adresser, en til bolig, ejendom og en til næring? Det var fra Studiestræde 113, ansøgningen til kancelliet blev sendt.

Selv om de her omtalte tømrersvende – tehandlere er få, er det af betydning at konstatere, hvor præcist deres næringsetableringer falder ind i eller måske snarere bestemmes af terminerne i deres indtjening som valgte svendepre-sentanter. Egentlig syntes det at være svendeladen, der financierede svendefor-mændenes deltagelse i det florissante eventyr, på et beskedent plan ganske vist, men alligevel.

Det er konstateret, at også efter at have modtaget handelsbevilling kunne tømrersvendene ændre næringsform efter de økonomiske konjunkturer (jfr. især Niels Holst som fiskebløder 1797-1807/08). Men når samme tehandler både i folketælling 1787 og 1801 ses opført som lysestøber, må det betegnes som faldende inden for branchens område. En forretningsdrivende, der solgte tællelys, kunne sandsynligvis se fordele ved selv at støbe lysene, og for kunderne, der købte de hjemmestøbte lys, blev han så lysestøberen.

Af murersvendene fik følgende handelsbevillinger:

msv. nr. 9 Georg Fr. Müller (borgerskab?) bev. 26. juni 1761

msv. nr. 4 Jens Ronander (øltapper-borgerskab 1770) sukkerbev. 1767, 29. maj

msv. nr. 27 Johs. Nielsen Bynch bev. 1771, 17. maj.

msv. nr. 25 Simon Jørgensen Løndahl, bev. 1774, 5. august.

msv. nr. 26 Lars Laurberg Thrane, bev. 1779, 5. november.

msr. nr. 19 Joh. Henr. Wrigge, bev. 1780, 15. december.

msv. nr. 10 Peter Zachariasen, bev. 1781, 12. januar.

Alle ansøgere, dog med undtagelse af Johs. Nielsen Bynch, som blev viet 1772, har søgt og fået bevilget tilladelsen til sig selv og hustru efter egen død.

Generelt kan det siges, at alle 7 blev stående i svenderækkerne (dog med undtagelse af Peter Zachariasen, der gik ud, da han tog borgerskab, men atter meldte sig ind 1792 mod et lidt højere indskrivningsgebyr end det sædvanlige). (Dette må være det korrekte, hvis det skete samtidig med, at han vendte tilbage til øltapperiet, som han betalte næringssskat af fra 1794 – men når det ellers accepteredes, at de andre blev stående, må det være ud fra den betragt-

ning, at alle svende-næringerne efterhånden blev små udskænkingssteder, som skulle behandles ensartet).

De fem sidste med bevilling efter 1. maj 1771 betalte som modsætning til tømrersvendene det dyre borgerskab, og virkningerne udeblev heller ikke⁵⁶. I København betaltes der således – ganske vist i en lidt tidligere periode – som modsætning til forholdene i provinsbyerne for borgerskab også efter kgl. bevilling fra kancelliet, normalt, udfærdiget ad Mandatum⁵⁷.

De første tre af rækkens murersvende fik deres bevillinger i krisetider, og nogen egentlig næring ses de første to ikke at have haft, de er frem til 1778 indført i indkv.'s mandtallene som murersvende.

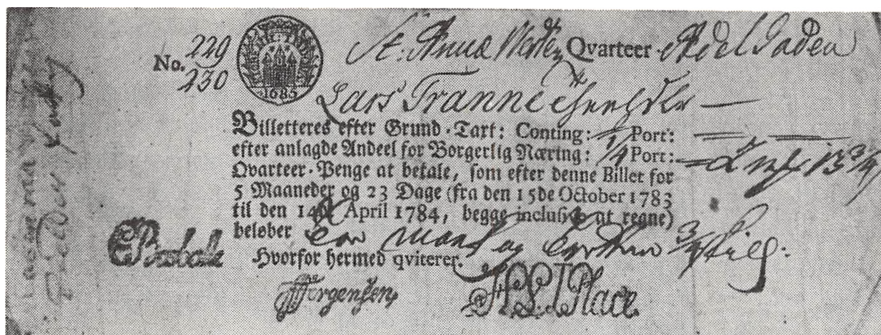
Efter at have set, hvilken betydning et enkelt eller et par års sikker indtægt som svenderepræsentant kunne have for næringsdrivende tømrersvende, var det nærliggende at forsøge at opstille en murersvendeformandsrække. Det skulle være muligt ud fra murerlavets tidepengeprotokoller, selv om det mere sparsomt bevarede murerlavsarkiv (i lavet) ikke ville give så mange supplerende oplysninger. Fra kildegennemgangen især af Københavns Magistrats arkivalierækker, er 15 oldgeseller kendt. Af dem findes kun en, Joh. Nagel,

8.

Førrige Aaringers
2de Quartal

1773	Nov. 12. obbr. Mstj James Farrell Test. Conf. N ^o 257.	23-3-
	26. Musf. Binte. Laurids Svindt at man i Sollerod søgn Thee, Dikkern. Caffee og andre Specier, som 17 Nov. 1773 bro. gratis. N ^o 261. <i>ke dyrt</i>	00
1771	Maji 17. obbr. Binte Johannes Nielsen Bynch, bræccing at faavde med Dikkern J. N ^o 8	7-3-
1773	Decembr 31. obbr. n. Alottern Fonger Arnesen og Gjstn. Test. Conf. som 13 April. 1774. bro. paa 4 ^{de} pap. N ^o 318.	7-3
	Maji 21. obbr. n. Jens Bersagel og Gjstn. Brevs som 10 d' skiftet Bro. N ^o 46	7-3
	Nov. 3. obbr. n. Lars Jostensen Plasta og Gjstn. Test. Conf. som 24 Novermb bro. paa 7 ^{de} pap. N ^o 270	7-3-

Sportelregnskab 1774 viser blandt førrige års (krisearene 1771-73) kongebreve, indløst i 2. kvartal, næringsdrivende murersvend nr. 27, Johs. N. Bynchs sukkerbevilling af 17. maj 1771, der betaltes med den da nye sporteltakst for åbne breve: 7½ rd. RA.

Skattebillet 1783-84 for tehandler Lars Thrane, Adelgade nr. 229-230 med påført »Aabenraa, boer i en Kielder, fattig«. Chr. Basballe, stadskonduktør fra 1767-90. Kbh's Stadsarkiv.

formand 1779-81, murersvend nr. 28 i 1789-skattelisten, og han betaler kun skat som husejer, 1 rd. (gennemgangen af murersvendeformandsrækken viste kun, at også murersvend nr. 39, Hans Druben, blev formand 1790(-91)). I forbindelse med tehandlergruppen er det dog mindre væsentligt at kende murersvendenes status som valgt svenderepræsentant, da deres udgifter til borgerskab (16 rd. + 2) er så omfattende, at de fleste af dem alligevel ikke kunne klare sig. Tydeligst ses dette i murersvend nr. 27, Johs. Nielsen Bynchs tilfælde. Det åbne brev af 17. maj 1771 kunne han ikke indløse med de 7½ rd. før i 2. kvartal af 1774, og borgerskabet til næringen blev taget 10 år senere, 26. april 1784. Netop i disse år havde han både købt og 3 år senere måttet sælge hus i Klædebo kvarter nr. 207. Murersvend nr. 26, Laurits Thrane m. bevilling af 5. november 1779 (indløst 1. kvartal 1780) og nr. 19, Joh. Henr. Wrigge med bevilling 1780, 15. dec. kunne heller ikke tage borgerskab før efter 1782-83-krisen, nemlig 8. nov. og 13. okt. 1784.

Ikke blot optakten, men også det endelige resultat var nedslående for de fleste af dem. Det er allerede nævnt, at hverken msv. nr. 9, Georg Fr. Müller eller nr. 4, Jens Ronander opnåede at få nogen næring, og af dem er Ronander 1789 opført som fattig med en skat på 0. 2 af de 5 øvrige gik konkurs, det var nr. 27, Johs. Nielsen Bynch og nr. 19, Joh. Henr. Wrigge i henholdsvis 1789 og 1791.

Msv. nr. 26, Laurits Thrane betalte – som ikke-husejer – 1789 1 rd. i næringsskat, d.v.s. af en nettoindtægt på 20 rd., men tog 20. april 1795, før branden, borgerskab som murermester i lavet efter kgl. bevilling af 27. marts samme år.

Murersvendene nr. 10 og nr. 25, Peter Zachariasen og Simon Jørgensen Løndahl skulle 1789 begge præstere 5 rd. af formue (stor 1000 rd). De to havde begge i 1780erne haft adskillige huse og var således en art ejendoms-handlere, som har kendt hinanden, idet de i fællesskab 12. marts 1787 blev tilskødet Nørre kvarter nr. 22, som brændte 1795, og tehandler P. Zachariasen

23. marts 1796 blev beskikket til at være kurator for Chr. Løndahl, hvis far var død i oktober 1794.

På trods af, at disse to »ejendomshandlere« var de bedst situerede i tehandlergruppen, forlod begge dog denne næringsgren. Løndahl blev 1789 sat i skat som høker og Zachariasen, som 1792 igen meldte sig ind i murersvendegruppen, betalte fra 1794-96 indkvarteringskat som øltapper, hvilket betyder, at selv de svende, som kunne klare sig, forlod næringen. Den finere tehandlerbetegnelse dukkede dog op i mere juridiske udtryk som kurator og i forbindelse med officersstillingen i brandkorpset. Der var det borgerskabet, som betød noget.

Den ovenfor omtalte murersvendeformandsliste kunne anvendes til hjælp i en helt anden forbindelse.

Blandt de fra kildegennemgangen 15 kendte murersvendeoldgeseller blev Jens Jansen valgt til formand 1784, 17. marts, men det følgende år forlod han hvervet for at lave mesterstykke. Et blik på den til 1789 næringsskatten udarbejdede mesterliste viser, at han står opført som mester uden kgl. bevilling med borgerskab 3. august 1785. Det samme gælder Georg Adam Gross, som også havde været formand. Han havde taget borgerskab som mester 26. maj 1784. Det må formodes at være nogenlunde generelt – det viste sig kun at være fem af 29 – at murerformændene bruger deres ved hvervet tjente penge til mesterstykkefremlægning (listen viser også, at murerlavet allerede året efter Stampes erklæring af 8. sept. 1760 begyndte at optage mestre efter kgl. bevilling, hvad tømmerlavet ikke gjorde før efter branden 1795. På den måde klarede de bedste af murerfrimestrene sig som bevillingsmestre i lavet. Svarende hertil: da oldermænd Martens 17. januar 98 indberetter antallet af frimestre i murerlavet til politimester Cold, nævnes ved navn kun de 16 bevillingsmestre. – Antallet, som arbejder med egne hænder kun som »en 6 Stykker, men som for største delen er hos de virkelige mestre«.

Det er allerede flere gange konstateret, at de næringsdrivende svende efter konjunkturer, og vel lyst, kunne skifte næringsgren. Det mest faste i det mønster er en start og en afvikling som øltapper, men allerede det antyder måske noget for stabilt, selv om det kunne være et mindre byrdefuldt arbejde i den senere del af livsforløbet.

Men nogle svende foretrak eller blev påtvunget at drive en næring uden for fagene (lavene). Men før der trækkes et par eksempler på det frem, skal tømmervend nr. 23, Niels Olsen Lindgren have sin helt specielle plads med pottehandel som en art selvpensionering som overskrift.

1778 i indkvarteringsmandtal som tømmervend

1784, 3. november borgerskab som pottehandler (da 65 år) (8 rd. + 1 rd.)

1785-87 svend i 8. klasse som nr. 7, der er betalt for ham alle tre år (ingen restancer, kvindearbejde?)

1787-folketælling, 68 år, pottehandler
1794 indkvarteringsmandtal, pottehandler, ¼ p.
1794, svendesygekasse 3.-31. august, 13. august N. O. L. død – udbetalt 9 rd.
32 sk. 2 ugers sygepenge + begravelsesgodtgørelse 2 × 4 mk. + 8 rd.
1794 15. august tømrersvend N. O. L. begravet, 75 år gl., Frue Kirke
1794/95 indkvarteringsmandtal, pottehandler ¼ p.
1795 indkvarteringsmandtal Niels Olsens enke, pottehandler, husejer

Hvordan falder denne næring inden for det tilladeliges rammer? Kan det være associationen med tepotter, tømrersvendenes billigere borgerskab og mandens alder, der gør, at der ses bort fra bevilling fra kancelliet?

Tsv. nr. 6, Rasmus Rasmussen Haugaard. Som en tømrersvend, der i sine sidste år havde fundet en supplerende indtægt af en helt anden art, en lidt »pænere« form for arbejdsmandsindtægt, kan nævnes, at husejer (fra januar 1764) Rasmus Haugaard 19. maj 1796 begravedes fra Garnisons tyske menighed som bud ved det Berlingske kontor. Han var da 65 år gammel. Fra svendenes sygekasse fik hans bo 16 rd. 48 sk. (12 rd. begravelseshjælp og 3 ugers sygepenge a 9 mk.) jfr. s. 37. Kun i 1794 ses han i indkvarteringsmandtal at have haft næring, ¼ p. skat. Hans søn overtog huset, og ifølge 1801-folketællingen levede hans enke af det.

Forhenværende svende

Af de 6 svende, som efter 1789-skattens lister er opført som fhv. svende, er sammen med svendegrupperne behandlet dem, som vender tilbage til faget – som mestre eller frimestre – efter branden.

Tilbage er den slettede restant, Niels Larsen Dragsted, fhv. tsv. litra a. I begyndelsen af 1770erne, da de to s. 81 omtalte tømrerfrimestre skyldte henholdsvis 1½ og 2 rd. i sygepenge, havde daværende 3. kl. nr. 6, Niels Larsen Dragstedt den højeste svendegæld, nemlig 5 rd. 64 sk. I et forsøg på at se gældens afvikling, viste det sig, at virkeligheden var en ganske anden end formodet. De sidste tidepenge for ham var indløbet i 1. halvår 1768, dog blev svenden derefter år efter år indført i rækkerne, skønt intet beløb betaltes. 1778-79 noteredes en restance stor 3 rd. 4 sk. og derefter gled han ud, men var således en af de restanter, som var medvirkende til, at de beregnede svendetal i kriseårene var højere end de reelle (jfr. s. 17). Han blev blot ikke som den der omtalte Henr. Mørch stående som svend. I den periode, der blev betalt tidepenge for ham, blev han som arbejdsmand, viet i Frelsers Kirke 29. april 1761. Allerede 1762 i ekstraskatten ses han som spækhøker Christianshavns kvarter 251-52. I dette kriseår og i de følgende år havde han ikke næring, men 1765, 23. juni fik han som borger og høker tilskødet samme kvarter nr. 359A,

og var i indkvarteringsmandtal 1767, 1768, 1769 og 1769/70 som høker ansat til $\frac{1}{4}$ portions næringsskat.

Endnu medens han stod indført i tømrersvendenes sygeprotokol som svend, tog han 8. juni 1774 borgerskab som spækhøker. Efter anordning af 5. juni 1771 var betalingen 8 rd. og 1 rd. for indskrivning, og allerede året efter, 17. juli 1775 ændredes det til efter privilegiet at handle med sukker, sirup o.a. For ændringen betaltes 9 rd. og 2 rd. (er sammenlagt prisen for et urtekræmmerborgerskab). I folketællingen 1787 er han 50 år, enkemand, men har en tjenestepige på 28 år, i 1789-skattelister (fhv. tsv. litr. a), øltapper, svarende 1 rd. af næring. I vejvisere er han så sent som 17. december 1795 opført som handler, Torvegade 359, skønt hans enke (efter 2. ægteskab) i indkvarteringsmandtal 1794 ses som ejer af de to nævnte huse. Han døde som oldermand ved færgelavet, skifte holdtes 19. august 1793 (jfr. også færgelavets arkiv, Stadsarkivet, kladdebog 1790-92 og skifte⁵⁸).

Chr. Fædderhold, fhv. tsv. litra d. For ham er der betalt sygepenge 1783, han ses ikke indført 1784, tog borgerskab 1789, 11. februar, som hyrekusk (10 rd. 60 sk. + 2 rd.). Den fhv. svend, der havde betalt borgerskab af samme højde som murer- og tømrermestrenes, var sammen med tehandler P. Zachariassen og herbergerer Chr. Iversen Smidt (begge disse havde betalt 16 rd. + 2 rd.) blandt brandkorpsets officerer, som ellers udgjordes af mestre.

Svendenæring generelt

Kredsen af svende, der havde næring ved siden af håndværket, var ikke blot tømrer- og murersvende, som er behandlet her. Mulighed for en udvidelse blev allerede mulig, da generalbygmester J. C. Ernst 7. januar 1722 anbefalede, at en tømrermester frit kunne tage en snedkersvend i forbundt, hvis denne blot forlod sit oprindelige håndværk. Når snedkersvendene benyttede denne ret, skyldtes det, at snedkerne ingen gifte svende tålte⁵⁹. Mere generelt ser det ud, som om selve den administrative praksis tog sociale hensyn. Det synes for eksempel at have været tilfældet, da 25 gifte bødkersvende 29. juni 1782 (4½ måned før tømrersvendene anmodede om lønforhøjelse) til Danske Kancelli indleverede en ansøgning om, at de fortsat måtte stå som svende, selv om de var borgere med øltapperi, »som ved vores Hustruer kand besørages, og som dog for Dem og Børn er til nogen Understøttelse og Hielp.« De hævdede at have drevet næringen i »20, 30 og fleere Aar« og samtidig svaret såvel tidepenge til bødkerlavet som penge til lig- og sygekasserne samt båret lig, enhver efter sin tur; men 1782 havde daværende oldermand for bødkerlavet anmodet magistraten om at få dem slettet, så de ville miste rettighederne⁶⁰. Disse 25 bødkersvendens situation havde svaret til de her behandlede næringsdrivende svendes, men de havde ikke øltapper-rettigheden af 1743. De fik deres bevil-

ling ved reskript af 1. februar 1783, fordi de havde været uvidende om, at deres lavsrettigheder ville blive berøvet dem, hvis de tog borgerskab på en binæring.

Forekommer det her skitserede billede af murer- og tømrersvendenes næringsmuligheder noget flimrende, kan der måske være en smule trøst at hente i det forhold, at den, der har forsøgt at rede trådene fra hinanden, har følt det samme, og at samtiden tydeligt var generet af det og senere forsøgte at ændre det. Da Da. Kanc.'s reskript til Københavns Magistrat 26. april 1816 igen (jfr. forbud af 3. december 1742, jfr. s. 84) sigtede mod at indskrænke antallet af udskækningssteder i byen, var en i den forbindelse afgørende bestemmelse, at kun personer, der var fyldt 45 år, for fremtiden kunne få bevilling til at drive næring som marskandiser, jernhandler (m. gl. jern), auktionsholder, værtshusholder, øltapper, kaffe- og teskænker, billardholder, marketender og høker i København. Var ansøgere yngre, var dokumentation for, at vedkommende, uden egen skyld, ikke længere var i stand til at klare sig økonomisk af den profession, han som ung var uddannet til, samt at han ikke var politiet bekendt fra en ufordelagtig side, nødvendig. I forordning om handelsberettigelser m.v., dateret 23. april 1817 var § 19 af betydning, idet den forbød udstedelsen af te- og porcelænsborgerskabet (det dyre, til 16 + 2 rd.) og bestemte, at bevilling til at handle med ostindiske, kinesiske og nogle vestindiske varer kun måtte udstedes med speciel kongelig tilladelse. Den var tidligere, i de her behandlede tilfælde, givet af kancelliet («ad mandatum»). Porcelænshandelen skulle forenes med pottehandelen, og den, der tog borgerskab som porcelæns- og pottehandler, måtte sælge teer, men ikke andre varer, som hørte under urtekramhandelens område, samt skulle for magistraten godtgøre, at han havde handelskundskab. Endelig blev ved plakat af 12. november 1821 angående bestemmelser for spækhøkere, værtshusholdere, øltappere m.fl. grænserne mellem de enkelte næringer fastlagt. Stk. 5 bestemte, at te- og kaffeskænkere skulle i organisation med værtshusholdere, således at næringstagerne i disse grene fik del i hinandens rettigheder.

Det, der skete, i 19. århundredes andet og tredje årti var igen en codificering af en udvikling, som havde fundet sted. Antallet af de i 1790erne givne bevillinger havde vist en nedadgående tendens (fra 48 til 15 pr. år), 1801-1805 blev ingen bevilling givet, 1806 en og 1811 atter en.

Standsningsen 1801-05 kan sammenstilles med en tilsvarende i de næringsfattige år i 1770erne, fra 27. maj 1771 – finanskollegiets oprettelse – til 24. dec. 1773. Også i november 1773, da udstedelserne på ny var under forberedelse, lød magistratens erklæring, at de mange privilegier til at handle med de kurante kramvarer, som var udstedt til enhver uden forskel, havde skadet de handelsuddannede, uden at de privilegerede havde kunnet klare sig. (RA. Da. Kanc. Suppl.prot. 1773 sidste halvår 6S nr. 619).

Den moralske kamp mod drikkeriet, snævert forbundet med ønsket om at få svendene tilbage til håndværket (de nyttigere sysler) foregik naturligt i en tid

med mangel på svende, og i samme periode, da det efter forordning af 26. maj 1812 på grund af krav om mesterprøve og efter forordning af 23. oktober 1822 krav om samme mesterstykke som af lavsmestre, blev stadig vanskeligere for svende at blive frimestre⁶¹.

Indholdet i den ovenfor nævnte plakat af 1821 beviser, hvad der i de foregående afsnit har været formodet, at så godt som alle næringsgrene uden for faget har været betragtet som udskænkererhverv, og i dette kan der ligge en art forklaring på, at murer- og tømrersvende, som, efter reskript af 8. marts 1743, måtte holde værtshus, når de tog borgerskab, og blev stående i svenderækkerne som borgere med borgerskab som øltappere eller værtshusholdere. Svarende til dette blev de stående i rækkerne som tehandlere, der udskænkede rom uden hensyn til borgerskabets art, hvis de da ikke direkte udmeldte sig som Peter Zachariasen (jfr. s. 264).

Konklusionen er, at svendegrupperne var langt mere differentierede end hidtil antaget. Det gælder intellektuelt, – nogle kunne knapt skrive, underskrev »med påholden pen«. Det gjaldt for eksempel de to tømrersvende, Ole Jensen Møller og Joh. Chr. Frederichsen, som under 25. maj 1798 til Kbh.'s politiret indgav næsten enslydende klager over den dagløn, de havde fået af tømrmester Jørgen West⁶². Andre politisager viser, at der var svende, som ikke kunne læse. Af l. prot.s forhørsprot. nr. 1, 1793 nr. 853 fremgår, at Henrik Johansen mødte på muremester Morhauers vegne, men »uagtet han beså og bekkede den indleverede regning, var han ikke i stand til at udmærke de steder i denne, som adskiller sig fra den sum, som klageren murersvend F. P. Ravsted står på«⁶³. Andre svende skrev lidt hjælpeløst, jfr. Lars Blems selvangivelse til formueskat (msv. nr. 24 i 1789 rækken), og murersvend Christopher Hansen Baggers contra-bog 1784. Til gengæld ses der i murersvend Joh. Christopher Sumpes skifte under 5. august 1779 registreret en spændende og da aktuel bogsamling med bøger af blandt andre forfattere som Huitfeldt, Suhm, Erik Pontoppidan, Horrebow, Holberg, Egede m.fl.⁶⁴. Sumpe (Zumbe, Zumpe, Sumbel), var blevet indskrevet i de danske murersvenderækker 23. juni 1755, blev kopuleret 21. januar 1764 som arbejdskarl (i en vinter- og kriseperiode) for 1 rd., men indført i Garnisonskirkens danske menigheds vielssesprot. den 25. som murersvend. Blandt faddere ved datteren Johanne Dorotheas dåb 5. august 1765 var bygningskommissionssekretær, Mich. Joh. Poehn.

Det er tillige konstateret, hvordan den honnerte ambition især betød noget for de dårligst lønnede og derfor mindre velsete tømrersvende, så de betalte 4 rd. (den fra 1766 laveste sats) og desuden penge til stadsmusikanten for at blive kopuleret (og viet) som tehandlere, endda med borgerskab som øltapper eller værtshusholder, skønt håndværkersvende efter 1766 intet skulle betale (se s. 73).

Men afgifter til kirken var ikke blot et spørgsmål om vielser og begravelser, men i nok så høj grad om plads under gudstjenester eller måske blot at blive

set i kirken, når sognets beboere mødtes. Problemet er ikke undersøgt til bunds, men et forsøg på at kontrollere, om evt. tehandler Peter Zachariasen havde en kirkestol i Vor Frelsers Kirke, viste ikke blot, at han 1786-1800 betalte 4 rd. årlig i leje af nr. 47 af de Lange Mands Stole, men også, at tømrrersvend Mads Pedersen Holm (tsv. nr. 7), murersvend Christen Wittus (msv. nr. 8) og tømrrersvend Henrich Thomsen Mørch (tsv. nr. 8) hver betalte 3 mk. pr. år i leje for en af de »gamle små klapper«⁶⁵.

For Rasmus Haugaard's hustru, Store Kongensgade 147 blev der betalt 4 mk. pr. år for plads på bænke midt på gulvet i Nikolaj Kirke⁶⁶.

Frimestre anvendte mestertitlen, og der var gået inflation i denne sidste efter at tilbudet om det mere generelle frimesterskab blev givet 12. august 1794. Ejendommeligt forekommer det, at 1789-tømrrersvendelister nr. 22 Chr. Lind, som havde øltapper-borgerskab 1755, som efter sukkersalgsbevilling 1764 betalte indkvarteringskat som tehandler frem til 1778, men som i indkvarteringslisten 1794 var indført som tømrrersvend og ejer og svarende hertil 1790 og 1795-98 i vejviserne som tømmermand, i de følgende årgange 1799-1802, da 77-80 år gammel, blev noteret som tømrrermester på trods af, at han fra december 1798 til november 1799 havde modtaget sygepenge (9 mk. ugentlig) og derefter pension (24 sk. ugentlig frem til maj 1805 af svendenes sygekasse, og at han 13. oktober 1799 blev indlagt på Vartov som tømrrersvend, »nu bestiller intet«.)

Også strejkens svendeformand (formand 1794-1800, 7 år), Johan Fr. Wilh. Wagenknecht fik en mestertitel, dog efter døden. 1823, 10. november, da han skulle begraves fra Helliggeist Kirke, er han ført ind i kirkebogen som tømrrermester. Han var død 68 år gammel i Læderstræde 27, hvor han boede hos snedkermester E. A. Nøtzl, med hvem han 26. februar 1820 havde indgået fledføringskontrakt⁶⁷.

Af forskelle – mellem de to fags her behandlede svendes næringsforløb – som senere vil blive taget op igen, kan nævnes:

1. Tømrrersvendene erhvervede oftere end murersvendene hus, eventuelt næring, ved ægteskab.
2. Medens 5 af 29 murersvendeformænd benyttede de ved formandshvervet tjente penge til dygtiggørelse i faget, at lave mesterstykke, var der kun to – vist af 26 – tømrrersvendeformænd, der gjorde dette, (tømrrersvend Joh. Adam Schmidt, svendeformand 1773-1777, borgerskab som mester 19. marts 1781, død 1783 og Mathias Robertsens (s. 134), på mesterliste 1789). Det er tidligere konstateret, at de deltog i den florissante handel. Tallene er få, men sammenholdt med andre udtalelser, kan de måske siges at danne et mønster.

IVa. De strejkende og strejken 1794

Blandt de københavnske bygningshåndværkere var der i begyndelsen af året 1794 en række uløste problemer. Kommissionen af 6. januar 1790 til Lavsartiklernes Forbedring havde i sin betænkning af 28. januar foreslået, at opsigelsen skulle være reciprok undtagen for murer- og tømmerfaget, som fortsat havde ønsket at følge lavsartiklerne, dog således, at tømmerlavet skulle have murernes ret til 8 dages opsigelse ved bortrejse. Betænkningen oversendtes til Kommercekollegiet (jfr. s. 48).

I februar måned 1794 var der som omtalt både på mester- og svendeside usikkerhed med hensyn til tømmer-svendelønnens højde; men hverken mester Svend Halls henvendelse i lavet eller Abraham Lundbergs forespørgsel i cancelli og magistrat fik fremdraget nogen forordning om fastlægning af svendelønnen, jfr. s. 69 og s. 72.

Under 9. juli indgik på ny en ansøgning til Københavns magistrat. På »Samtlige tømmer-svendes« vegne anmodedes om, at byens tømmermestre måtte beordres til at betale dem en dagløn på 40 sk., »som er lige med Muurers, da vi nu ikke faar meer end 32 sk., og dermed er det os umuelig til Tæring med videre at udkomme«¹. Lavsbudet Ole Sørensen Holst tilstod senere at have været omkring på arbejdspladserne for at samle underskrifter, og der foreligger vidneudsagn om lempeligere og voldsommere fremgangsmåder under indsamlingen². 31. juli kom det i politiretten frem, at han – på et »Stykke Papiir« havde indsamlet omtrent 100 navne på svende, som ønskede tillæg til deres løn, jfr. 115.

Brevet var underskrevet af to af svendelederne, nemlig oldgesell Johan Friedrich Wagenknecht³, som var født i Sachsen, men havde boet i København i 15 år, havde borgerskab som værtshusholder og derfor aflagt borgered, og af yngste bisidder, den danske Svend Møller (skrevet Müller). Begge de to var valgt på svendenes kvartalsmøde 26. november 1793⁴. De tre øvrige underskrivere, repræsentanter for de menige svende, var alle tyskere, nemlig: Friedrich Edelmeyer, Gottlieb Morbach og Fridrich Willmann (Christian Friedrich Willmd.). Af disse fem underskrivere havde

1. Wagenknecht arbejdet hos A. Kirkerup 1783-91,
2. Svend Møller arbejdet hos A. Hallander, (jfr. s. 104)
3. Friedrich Edelmeyer arbejdet hos A. Kirkerup 1793-94,
(Fr. Willmann arbejdet hos J. C. Wahl, herom s. 291) og
4. Gottlieb Morbach arbejdet hos A. Kirkerup 1792-93 og hos J. E. Burmeister 1793-94.

Deres promemorium oversendtes 14. juli til oldermænd Johan Volmeister. Han blev bedt om en erklæring, men det blev ikke ved det; nu var tidspunktet kommet, da svendenes gang på gang gentagne påstand, at deres sommerdagløn var 32 sk., skulle kontrolleres. Kopier af ansøgningen blev udfærdiget og den 22. sendt fra oldermændene til hver enkelt mester, vedlagt en forespørgsel, om den pågældende havde en eller flere af underskriverne i deres arbejde, og – i bekræftende fald – hvor høj pågældendes dagløn var. Oldermændene, Johan Volmeister, ønskede også at vide, om mestrenes svende fik forskellige lønsatser og disses størrelse⁵.

Af de positive mester-svar til oldermændene for tømmerlavet var A. Hallanders udateret, medens udskriften af A. Kirkerups »Afregnings Bøger«, dateret den 25., oversendtes Volmeister den 26., og Burmeisters afregning med Morbach indløb endelig under 29. juli.

Medens Svend Møller, i arbejde hos Hallander, »havde 40 sk. i dagløn om sommeren og 32 sk. om vinteren, nemlig fra Michelj til 22. Feb^r« eller den eftertragtede murersvendeløn, fik hofarkitekt Andreas Kirkerups svend Edelmeyer i perioden 11. maj 1793 til 29. marts 1794 kun minimumssatserne, 32 (sommer) og 24 (vinter) sk., dog 40 (sommer) og 32 (vinter) sk. for arbejde på Ørholm⁶.

For Johan Fr. Wagenknecht, altgesellen, og Gottlieb Morbach, som også havde haft arbejde hos A. Kirkerup, var lønforholdet ikke helt så enkelt. Wagenknechts regnskab, som ses udspecificeret fra januar 1783 til december 1791, d.v.s. en periode, i hvilken svenden hverken var formand eller bisidder, viser 1783 både lønsatserne 32 (sommer) – 24 (vinter) sk. og 36 (sommer) – 28 (vinter) sk. uden at det ses, om den højere løn betales for arbejde uden for byen. I 1784 tillægges, efter at der i perioden 15. juni til 28. september har været arbejdet 81½ dag a 32 sk., for 48 dage 4 sk. pr. dag (nemlig 2 rd.) uden nogen begrundelse. Fra 29. september betales for 28 vinterdage 28 sk. og for 28 dages akkordarbejde 35 sk. daglig.

1785 fik svenden i 157 sommerdage 32 sk. og i 2 dage 36 sk., hvorefter der for 47½ dag tillægges 4 sk. pr. dag. Men i de følgende år var satserne 36 (sommer) – 28 (vinter) sk. de normale, selv om de lavere 32 (sommer) – 24 (vinter) sk. også anvendtes⁷. Gottlieb Morbach, som synes at være kommet til København i sommeren 1790, betales fra 27. juni 1792 til 6. april 1793 lavtlønnen 32 (sommer) – 24 (vinter) sk., dog hos Classen 36 (sommer) – 28 (vinter) sk., men i forbindelse med de højere satser ses portpenge betalt, hvilket betyder, at det pågældende arbejde må være udført uden for byen. I afregningsperioden 6. april til 18. juli 1793 forekommer efter 84 sommerdage a 32 sk. et tillæg a 4 sk. for 51 dage⁸.

Fra 18. juli 1793 var Morbach i arbejde hos tømmermester J. E. Burmeister, hos hvem han fra tiltrædelsesdagen til 5. oktober fik 36 (sommer) – 28 (vinter) sk. og 4 sk. pr. time, men fra 6. oktober 1793 til 3. maj 1794 32 sk. i vinterløn,

men 40 sk. (for 7½ dag, 27. februar til 4. marts, på Christiansborg slot og for 21½ dag, 16. april til 5. maj hos mesteren selv) og 54 sk. (for 41½ dag 4. marts til 15. april på Amalienborgpalæerne) i sommerløn. Han var den bedst betalte af mesterens senere bortsendte svende⁹.

Angående oldermændens andet spørgsmål om eventuelt forskellige daglønninger svarede A. Hallander: »andre af mine Svende lønes ligeledes efter fortieneste med 2 til 3½ mk. daglig« og J. Burmeister: »Gienpart af Tømmer-svend Gotlieb Morbachs Afregning udviser, at han fra 18. Juli 1793 til 3. Maii h.a. har havt i Dag Løn fra 1 mk. 12 sk. – 2 mk. 4 sk. – 2 mk. 8 sk. til 3 mk. 6 sk. lige ved andre af mine Svende, som i Forhold efter Fortieniste lønnes paa samme Maade.«

Om den sidste af underskriverne Chr. Fr. Willmann, som undgik »afsløring« i juli 1794, fordi afskriveren havde læst hans navn som »Willer«, kan det af regnskabet over de bortsendte svendes mellemværende med deres mestre konstateres, at han fra den 12. juli arbejdede hos J. C. Wahl jun. for 36 sk. om dagen¹⁰. Det er ganske vist efter ansøgningens udfærdigelse 9. juli, men da svenden 12. juli skyldte mesteren 10 rd. 56 sk., er det ikke usandsynligt, at han også tidligere har arbejdet for samme lønsats, som var mesterens laveste og tilsyneladende almindeligste, den udbetaltes til 4 af hans 5 straffede svende.

Oldermændens formodning viste sig således rigtig. Kun en af de 5 underskivere havde en dagløn så lav som den i ansøgningen anførte, 32 sk. Men disse 5 svendes lønsatser viser, at det ikke var situationen som valgt leder eller ancienniteten hos mesteren, men især, arbejdets art, der var afgørende for lønhøjden¹¹.

Uskarpt står Svend Møllers »murersvendeløn«, da mester Hallander, hverken her eller senere, da afregningerne over de bortsendte svendes økonomiske forhold til mesteren skal stilles op (jfr. bilag) oplyser de enkelte svendes lønninger eller arbejdssteder. Kun i listen over mesterens strejkende svende (nr. 12 – s. 109) kan Svend Møllers placering som den førstnævnte svend i arbejde hos assessor Horn, Kulturvet, antyde, at han kan være polerer¹². Men lønningerne giver desuden en for vurderingen af 1794-materialet afgørende oplysning, den, at Fr. Edelmeyer, der, som nævnt, 12. oktober 1793 blev indskrevet (som Michael E), havde arbejdet for A. Kirkerup 11. maj 1793 til 29. marts 1794 for minimumsbetalingen. I sommeren 1793 var han således ikke forpligtet til at betale og ses heller ikke debiteret for kvartalspenge på trods af, at han arbejdede som svend. Selv regnede han da også sit ophold i København som løbende fra indskrivningsdagen, hvorfor han under forhøret 5. august 1794 oplyste, at han havde været i staden i ¾ år. Ham meddelte desuden, at han var gift og derfor gik tilbage til arbejdet. De to andre svendrepræsentanter, som havde været her i 4-5 år, var ugifte og fandtes blandt de strejkende og senere bortsendte svende¹³.

Rejselystne svende

Netop medens svendenes lønninger blev kontrolleret fra 22. til 29. juli, og svendenes ansøgning af 9. samme måned derfor stadig lå ubesvaret i Københavns rådstue, behandledes i politiretten sager, som på afgørende måde kom til at gribe ind i det senere handlingsforløb. Tømrersvend Johan Lindner fra Sachsen fik trods mester A. Hallanders ønske 26. juli dom for at få afskedsseddel til at rejse uden for den almindelige opsigelsestid, da hans fader var død og hans nærværelse derfor påkrævet i hjemmet i Tyskland. Domspræmisserne fremdrog analogien med murerlavets artikler af 31. august 1742 post 24¹⁴. Men mesterens iver efter at give afskedsseddel før den lovbefalede mortensdag blev ikke større af dette. Da to tyske svende Johan Runge og Hermann Winther om aftenen den 27. forlangte tilladelse til at rejse, simpelthen fordi de ikke havde lyst til at blive i København længere, og ikke nøjedes med det, men nedlagde arbejdet, blev resultatet, at Hallander indstævnedes svendene for politiretten. Denne dømte 30. juli 1794 efter lavsartiklerne af 4. november 1682, post 18, at svendene i 6 nætter og dage på egen bekostning skulle hensættes i rådhusarresten på vand og brød, da de ikke havde særlig grund til bortrejse eller speciel opsigelsesaftale med mesteren¹⁵; derefter pålagdes de at vende tilbage til deres arbejde.

Af de tre svende, som ønskede at forlade mester Hallander og København, havde Johan Christopher Lindner fra Sachsen været i Hallanders arbejde fra 9. marts 1793 og ses indskrevet i svendenes hovedprotokol 12. oktober samme år uden dog at kvartalspenge ses betalt for ham i sygeprotokollen. Johan Runge havde været i mesterens arbejde siden 14 dage efter mikkelsdag 1793, men Hermann Winther kun i omtrent fire uger. De to sidstnævnte er ikke indskrevet i svenderækkerne. Alle tre havde således arbejdet 1794 uden at betale til svendeladen, og Hermann Winther oplyste under forhøret, at han ønskede at komme hjem til sit fædreland Tyskland, samt at han havde i sinde at tage til Rostock eller Stralsund.

Rygtet om, at baggrunden for de to svendes rejseønske skulle være, at mesteren havde nedskåret deres løn, og han derfor senere (8. august) publicerede deres regnskab i Adresse-Contoirss Efterretninger:

»den ene for 108½ dag, i dagløn 36 sk.	40 rd. 34 sk.
17 dage efter Akkord (a 77 sk.)	13 rd. 61 sk.
timer	1 rd. 64 sk.
den anden for 9 dage, i dagløn 36 sk.	3 rd. 36 sk.
17 dage efter Akkord (a 77 sk.)	13 rd. 61 sk.
timer	– rd. 36 sk.«

kan kun betragtes som et udtryk for, i hvor høj grad løndiskussionen optog sindene i begyndelsen af august 1794. Svaret på det omtalte avertissement,

som ikke blot synes at give det fuldstændige regnskab over svendenes arbejde i Hallanders tjeneste, men også over deres arbejde i Danmark i det hele taget, var således ikke noget tilfældigt læserbrev, som hævdede af Jens Chr. Manniche¹⁶, men et indlæg af de to 30. juli dømte svende Johan Runge og Hermann Winther. Efter censur – jfr. s. 130 – hos Københavns politimester og i Danske Kancelli blev det bragt i nummeret 12. august¹⁷. De meddelte avisens læsere, at der var foretaget en på alle måder korrekt afregning parterne imellem, hvorefter svendene, som mente at have fået løfte om at kunne hente deres sedler 28. juli, gik den for bortrejsende svende normale tur rundt i byen for at betale enhver sit, skaffede sig skibslejlighed og mindede til sidst mesteren om afskedsedlerne, som han nu nægtede dem, hvorefter de søgte hjælp hos politimester Flindt, men samtidig var klagen fra Hallander indløbet.

Allerede dagen før, 11. august, havde et flyveblad konstateret, at rygtet ikke sagde, at svendene var nægtet fuld løn, men at de var utilfredse over at arbejde for en mester, som stak næsten en trediedel af det, de havde måttet slæbe for, i egen lomme, eller at de ikke kunne arbejde for almindelig svendeløn efter at have haft den meget bedre akkord¹⁸.

Med begivenhederne om Hallanders svende var kravet om gensidig opsigelsesret stillet fra svendeside og som i 1762 samtidig med, at et krav om højere løn var præsenteret. At sagen så af begge parter, gennem pressen, som nævnt blev lagt frem for offentligheden, viser hvilken fart udviklingen havde taget siden det 1. februar samme år var noget nyt for tømrmester Svend Hald, at mester og svend diskuterede daglønnens højde. Offentliggørelsen kan betragtes som et nachspiel til politirettens dom afsagt 30. juli kl. 8.30, hvis umiddelbare resultat blev den første store organiserede arbejdsnedlæggelse i Danmark¹⁹.

Allerede medens retssagen verserede, gærede det blandt tømrrersvendene. Efter at formanden Wagenknecht var gået i seng om aftenen 29. juli, kom fire svende til ham for at opfordre ham til at spørge oldermændene Joh. Volmeister om grunden til arrestationen af Hallanders svende. Men da han klokken knap 6 om morgenen den 30. opsøgte Volmeister, fik han blot at vide, at det ikke vedrørte ham. Straks klokken syv gik han så til sit arbejde i Amaliegade uden at tale med de øvrige svende ved arbejdet på Classens bibliotek, da der dér kun arbejdede en tysk svend. Alle de andre var danske, og blandt dem var der ingen, som havde opfordret ham til at gå til oldermændene²⁰. I denne sidste udtalelse fra W.'s første forhør i Politiretten 30. juli, om formiddagen, lå der måske allerede et forsvar mod en eventuel beskyldning for at være ansvarlig for begivenhedernes udvikling.

Tømrrersvendestrejken 1794

Arbejdsnedlæggelsen begyndte på byens største arbejdsplads, de tre palæer

omkring Frederiks Plads, Grev Moltkes palæ, Grev Schacks palæ og det Levetzause palæ, som efter Christiansborg Slots brand, natten mellem 26. og 27. februar 1794, var købt af den husvilde kongefamilies medlemmer, og som under hofarkitekt C. F. Harsdorffs ledelse var under ombygning til residens, bolig for kronprins Frederik og for arveprinsen. Bygningsarbejdet fremskyndedes stærkt sommeren 1794, medens hoffet lå på landet.

På palæerne var, da svendeformanden 30. juli klokken 7 kom tilbage efter samtalen med oldermændene, tilsyneladende beskæftiget mindst 89 tømmer-svende, i arbejde hos følgende mestre: 64 hos J. E. Burmeister, 12 hos A. Hallander, 5 hos oldermændene Joh. Volmeister, 3 hos Hans Weyle, 3 hos Niels Zimmer og 2 hos J. Chr. Wahl jun.²¹. Når svendetallet er et minimumstal, skyldes det, at ikke alle mestre til politimesteren indleverede lister over deres strejkende svende.

Straks efter forlod alle de arbejdende svende arbejdet. Efter klokken 8, tilsyneladende i frokostpausen²² gik en del tømmer-svende rundt på værkstederne for at overtale kammeraterne dér til at nedlægge arbejdet, og kl. 9 præcis eller en halv time efter at dommen over Hallanders svende var afsagt, indfandt mester Burmeister sig på politikammeret og meddelte, at hans svende havde nedlagt arbejdet uden at angive nogen årsag. Af den af mesteren 4. august på politikammeret indleverede liste ses, at det drejede sig om 77, af hvilke som nævnt de 64 arbejdede på Amalienborg (liste ved promemoria nr. 9 ved 3. prot.). Hypotesen, at strejken begyndte her, bekræftes af, at tømmermester Wahl jun. samme dag meddelte (liste ved promemoria nr. 10), at netop de to af hans svende, som var beskæftiget på Amalienborg, forlod arbejdet den 30. om morgenen, 2 andre samme dags eftermiddag, 1 eller 2 den 31., og de 13-14 øvrige 1. august, at mester Hans Weyle oplyste (liste ved promemoria nr. 11), at de 3 svende, som arbejdede på Grev Moltkes palæ, var de første, som nedlagde arbejdet onsdag, 30. juli formiddag, 5 i arbejde i Store Kongensgade om eftermiddagen kl. 4 slet, 4 onsdag aften og de resterende 7 torsdag den 31., og at mester Hallander, som havde 12 svende i arbejde på Moltkes palæ, mødte i retten kort tid efter kl. 9.30 og meddelte, at nogle af hans svende havde forladt arbejdet (liste ved promemoria nr. 12). Også blandt Niels Zimmers svende var de 3, der arbejdede på Amalienborg blandt dem, der nedlagde arbejdet den 30. på strejkens første dag.

Fra 1. august synes arbejdsnedlæggelsen således at have været total. Hvad dette så betyder, er det straks vanskeligere at bestemme, kun 280 svende er det muligt at fordele blandt mestre efter de den 4. august i promemorier indleverede lister:²³

30 sv. hos	Joh. Volmeister (liste i prom.litra A ved 2. prot.)	0 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
19 sv. hos	M. Robertsson (liste i prom. nr. 1 ved 3. prot.)	0 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
32 sv. hos	N. Zimmer (Rapport ved 1. prot.)	12 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
15 sv. hos	Joh. Chr. Wahl sen. (liste i prom. nr. 2 v. 3. prot.)	4 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
19 sv. hos	Joh. Chr. Wahl jun. (liste i prom. nr. 10 v. 3. prot.)	5 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
51 sv. hos	A. Hallander (liste i prom. nr. 12 v. 3. prot.)	10 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
19 sv. hos	Hans Weyle (liste i prom. nr. 11 v. 3. prot.)	2 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
? sv. hos	Andr. Kirkerup, ingen liste	9 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
? sv. hos	Peder Wangede, ingen liste	4 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
? sv. hos	Joh. Wilh. Zahn, ingen liste	1 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
18 sv. hos	Joh. Christ. Suhr (liste i prom. nr. 13 v. 3. prot.)	4 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
77 sv. hos	Joh. E. Burmeister (liste i prom. nr. 9 v. 3. prot.)	52 bortsendt (pr. 23.-25. aug.)
280		103

Men hvem var initiativtagerne, hvem var det, der som de første nedlagde arbejdet? Af de 42 af tømremester Burmeisters senere dømte svende, som i året 1794 var kommet til København fra tyske havne, var 1 kommet i februar, 1 i april, 15 i maj, 16 i juni og 9 i juli. Hertil kunne føjes 2 (Burmeisters nr. 38 og nr. 40, som 30. juli var blandt Hallanders svende), hvis arbejdsperioder og tildeling af rejsepenge indicerer, at de er ankommet ca. 7. juli. Alle var ugifte tyske svende mellem 21 og 30, og de 41, hvis alder blev opgivet under forhøret, i gennemsnit 24,93 år.

Af Niels Zimmers 32 strejkende svende var de 14 kommet 1794, 1 i vinter og 13 i sommer. De 14, af hvilke en arbejdede på Amalienborg, var det, som sammen med 2 andre på de nævnte palæer, udgjorde den halvdel af mesterens svende, som nedlagde arbejdet 30. juli. Zimmers 9 bortsendte svende var fra 21 til 29, i gennemsnit 24,89 år gamle og ugifte.

Som et bevis for, at svendene virkelig var kommet til landet i 1794 kan anføres, at regnskabet for 5 af dem begynder med et forskud fra mesteren. Daniel Hop, født i Rostock, som under forhøret 5. august opgav at have været »her« i 8 uger, havde »bekommet« 16 rd. og derefter arbejdet 36,25 dage a 32

sk. og 52 timer. På samme måde havde Johan Møller, Gotfred Bast, født i Mecklenburg, Johan C. L. Wunderlig og Jacob Chermenes modtaget 18, 10, 24 og 18 rd. og arbejdet 39,50, 25,25, 55,25 og 42,25 dage samt 65, 0, 65 og 60 timer.

Af en lignende svendeflok, hvoraf 4 arbejdede hos A. Hallander (tabellens A. H. nr. 4, 6, 8 og 10), 4 hos Kirkerup (A. K. nr. 4, 5, 6 og 7) og 1 hos Peder Wangede (P. W. nr. 4) er de 4 kommet i sommer og 5 i vinteren 1793/94. Svendene var ugifte, fra 23-30 år og i gennemsnit 25,89.

Fælles for de 3 grupper af dømte svende var, at ingen af dem, der opgives at være kommet i sommeren 1794 (Burmeisters 42, Zimmers 8 og de øvrige mestres 4, i alt 54) ses meldt til svendelavet, hvorfor de ikke er indført hverken i hovedprotokollen eller i sygeprotokollens svenderækker. De 7 svende, der var kommet vinteren 1793/94, Burmeisters nr. 51, Zimmers nr. 4, Hallanders nr. 4, Kirkerups nr. 5, 6 og 7 og P. Wangedes nr. 4, ses indskrevet i svendelavets hovedbog ved kvartalsmødet 26. april 1794, men kun for en enkelt er der betalt kvartalspenge en gang (Burmeisters Petermann)²⁴.

Konklusionen af dette må være, at disse 54 unge tyske tømrersvende udgjorde en helt homogen gruppe. Om de var kaldt til København for at deltage i arbejdet ved de kongelige palæer, hvortil de blev bragt direkte fra toldboden²⁵, eller om de var rejst herop på eget initiativ efter at have set Hamb. Corresp. 1794 nr. 77 14/5 eller Altona Mercurius nr. 76 13/5 kan ikke oplyses. Måske havde de hørt om licitationen af 26. maj ang. bl.a. opførelse af kommunikationsbygningen mellem Amalienborgpalæerne, som blev meddelt i Adresse-Contoires Efterretninger nr. 116 af 9.s.m. Givet er det, at blandt dem var de omtrent 50²⁶, svende, som med mesterord skulle »styre de øvrige og iblandt disse opsætsige Svende skal efter forlydende Lorentz Kramp være som en Formand«. Denne sidstnævnte havde været i København omtrent 7 år, var en af de to af mester Wahl jun.'s svende, som forlod arbejdet ved palæerne 30. juli om morgenen og var desuden den af alle bortsendte svende, som forlod Danmark med den største gæld til mester, nemlig 42 rd. 70 sk. Samtidig skyldte han sin værtinde 23 rd., hvad der ikke gjorde hans situation mindre prekær.

Svendenes logi

Sankt Annæ Vester kvarter

De 54 svende kunne således ikke være påvirket af nogen form for dansk tradition. En undersøgelse af deres logiforhold – i de nye omgivelser – vil vise, om de ønskede at blive det. 43 af dem var kommet til Danmark efter 1. maj, 10 efter 1. juli. Blandt dem var ikke blot Hermann Winther (Hallanders svend nr. 8), der efter de 6 dages fængselsophold, løbende fra dommen 30. juli, sluttede sig til de strejkende, men også 2 svende, som han logerede sammen med hos tømrersvend, husejer Henrich Meyer i Borgergade nr. 203. De 2 var Burmei-

sters nr. 27, Chr. Ludvig Ernsting, i København siden 3. maj, da han kom fra Berlin, og nr. 49, Henrich Hæmel, som Winther sandsynligvis var kommet fra Bremen til København med 28. juni. Imellem de senere bortsendte svende kan det være af interesse at nævne samme mesters nr. 39 og nr. 44, som logerede på Joh. Lindners adresse, Lars Bjørnstræde 198, fra 1790 ejet af tømrrersvend Joh. Christopher Frost. Disse 2 var indskrevet i svendeorganisationen 26. april 1794, og da der ved dem ingen dato ses angivet på mestrenes liste af 4. august, må det formodes, at de har været i København i længere tid. De kan have logeret i Nørre kvarter 198 sammen med Lindner, men på grund af den tidligere ankomst er de ikke talt med blandt de 54.

Når der til disse oplysninger om Hallanders svendes logiforhold føjes, at Burmeisters nr. 7, Christoff Schulp Møller, født i Bremen og ankommet til København 27. april, også logerede Borgergade 203, er interessen for de 3 svende forklaret også på grund af et logibekendtskab. Joh. Lindner og Herm. Winther, hvis adresser er kendt, logerede sammen med henholdsvis 2 og 3 af de i 1793 eller de netop til byen komne svende. De hørte selv til i flokken. Den sidstnævnte kan have kendt 6 fra den fælles hjemby, Bremen, og en af dem rejste han, som nævnt, antagelig til København sammen med.

Men også mere generelt holdt de tyske svende sammen i den nye hovedstad, i hvilken de søgte og ofte fik logi sammen med samtidig eller tidligere til byen komne landsmænd og fagfæller. Tydeligst ses det måske i Rosenborg kvarter nr. 172, i Store Brøndstræde, ejet af skrædder J. J. Schlegel. Her anføres hos den i Altona fødte øltapper Anton Struck, som logerende tømrrermester Joh. Christopher Suhrs svende nr. 3 og 4, Carl Weller og Joh. Fr. Plogge, som havde været i København i henholdsvis 6 og 3 år, mester Niels Zimmers nr. 5 og 4, Joh. Gotlieb Schneider og Jockum Gotfr. Spart, hvoraf den første var kommet til byen »i sommer« og den sidste »i vinter« samt Joh. Christopher Wahl sen.'s svend nr. 3 Joh. Busch, som angiver at være 77 år, var født i Bremen og – da han ikke er opført i de danske svenderækker – kan han være rejst til landet i 1794 sammen med de unge svende.

De nævnte 5 spiste alle morgen- og middagsmad hos øltapperen, 2 desuden frokost. Men gode betalere var de ikke. Ved strejkens udbrud skyldte de logipenge for mellem 4 og 16 uger samt kostpenge for 4 til 6 uger²⁷. Af denne sidste oplysning fremgår, at svendene allerede logerede sammen, medens underskriftindsamlingen til ansøgning af 9. juli fandt sted.

Logerende hos Struck var desuden Zimmers nr. 12, den »i sommer« ankomne Martin Benj. Kitzky, hvis regnskab med værten tilsyneladende var gjort op, da svenden fik arbejde ved Helsingør toldbods bolværk, hvorfra han var »forskrevet til dette op tog« den 3. august²⁸. Sidstnævnte vendte tilbage til arbejdet.

Ikke blot hos øltappere, men også hos tømrrersvendekolleger og disses familie logerede svendene i byens forskellige kvarterer, lige over for tømrrersvend

Henrich Meyers hus i Borgergade således Burmeisters nr. 34 og 35, som kom til København 27. maj fra henholdsvis Bremen og Lübeck, i nr. 200, ejet af slagter Rasmus Schmidt og skråt over for samme nr. 203 lå nr. 88, hvis ejer var øltapper Jens Hansen. I dette hus logerede Burmeisters svende nr. 4, 5 og 47, hvoraf de første 2 var kommet til byen 21. juni og den sidste 16. juli fra henholdsvis Bremen, Harburg og Hamburg, hos daglejer Mattis Petersen Steenberg²⁹, broder til tømrersvend Chr. Petersen Steenberg, som logerede hos sine forældre i St. Peders Stræde 171. Logi i samme ejendom havde desuden Burmeisters nr. 3, som også havde været i København siden 21. juni og Zimmers nr. 2, som var kommet »i sommer«, men kildematerialet meddeler ikke, om det var enkeltvis hos de 2 derboende danske svende, den gifte Lorentz Brønne, svend hos M. Robertsson, og Joh. Botlieb Fasche, født i Gribsvad, kommet »i sommer«, om begge logerede hos den ene af dem eller hos en anden i nr. 88 boende, som f.eks. øltapper Jens Hansen.

Ved en gennemgang af det øvrige af Sankt Annæ Vester kvarter i nummer-rækkefølge ses Fr. Nebe, Kirkerups nr. 2, der var indskrevet 13. oktober 1792 fra Königsberg, som logerende i Borgergade 107. I Borgergade 185 logerede hos tømrersvend Ruff en af Hallanders strejkende svende, som ikke kom med i Kastellet, Burmeisters nr. 40 Joh. Christoph Wild, hos tømrersvend Ulrich Ruff, midt i gaden, hvor der bor en urmager Johan Schone. Wild efter 21. juli i A. Hallanders arbejde, opført i mesterens liste 12 ved 3. prot. – desuden logerede Zimmers nr. 1 og nr. 9, begge kommet »i sommer« og Hallanders nr. 3, som havde været i København i 4 år og nr. 6, kommet 20. april. Desuden 3. prot. nr. 25 Mathias Adolph Lebou, f. svensk. Pommern – tidl. indskrevet, eller der var 6 logerende + Ruff i gadens nr. 185.

I Adelgade nr. 208, hos husejeren Joh. Ludolph Lymann, også svend hos Andr. Kirkerup³⁰, logerede 2 andre af denne mesters svende, nemlig Kirkerup nr. 1, Joh. Poul Ertel, fremmed, her forlovet, og nr. 4, Adam Fuchs, tysk svend, som, da han ikke er debiteret for kvartalspenge, tilsyneladende var kommet til København i sommeren 1794.

I Helsingørgaden boede 2 danske svende. Det var i nr. 322, den 44-årige tømrersvend Andreas Uhr, som var gift. I indkvarteringsmandtal ses han opført som øltapper og sat til $\frac{1}{4}$ portions næringsskat eller til at betale $45\frac{3}{4}$ sk. for $\frac{1}{2}$ år (15. april-14. oktober 1794). Han tog ikke borgerskab før 5. marts 1798. I nr. 324 boede Wahl sen.'s svend nr. 1, Hans Slingerup, 30 år og gift. Det kan tilføjes, at der i numrene 321-22 og 324, foruden Andreas Uhr, boede 2 værtshusholdere, også sat i skat til $\frac{1}{4}$ p. Hans Borch og Peder Meyer.

En tredje dansk svend Johs. Kirchner angives blot at logere i gadens nr. 320. At svendens fader af samme navn, som ejede huset, var fri muremester, meddeles ikke³¹.

Af fremmede svende opgiver 2 at logere i gaden. Det drejer sig om den i Hamburg fødte svend Chr. Sivers. Da kun 1 person af navnet S. dømtes og

bortsendtes, må det være mester Zahns nr. 1, Siegf. Christopher Sivers, og underskriveren Fr. Edelmeyer³². Af disse 2 kan som yderligere adresse den første kun tilføje, at han logerer hos en tømrrersvend og den sidste intet. Edelmeyer gik som tidligere nævnt på arbejde.

I nr. 335, Dronningens Tværgade³³ logerede Peder Larsen Lyngbye, Hans Weyle nr. 1 hos Hans Pedersen Holm. I samme gade, matr. nr. 342-43 havde enken Dorthea Elisabeth, nogle værelser til leje³⁴. I disse havde hun som logerende tømrrermester Joh. Christopher Wahl jun.'s svende nr. 1 og 3, J. Lorentz Kramp (Gramp), som havde været i København i 7 år og underskriveren Chr. Fr. Willmann, indskrevet 25. april 1789. Derudover opgiver Burmeisters svend nr. 10, Peter Engel, ankommet til den danske hovedstad fra Hamburg 14. maj 1794 at logere i Dronningens Tværgade nr. 343. Logiforholdet her viser samme træk: svende i arbejde hos forskellige mestre og svende ankommet til København på forskellige tidspunkter logerede sammen. De 2 førstnævnte var desuden på kost hos enken³⁵. Det sidste må formodes at have været tilfældet oftere end efterladte regninger indicerer. Dorthea Meyer sad tilbage med krav på 23 rd. og 22 rd. 60 sk. hos de to svende.

I »Kokkegade 420« meldtes 5. august på samme måde 4 ugifte tyske tømrrersvende som logerende. Det drejer sig om:

1. Burmeisters nr. 32 Gotlieb Frodofsky (el. Rodofsky), noget ankomsttidspunkt ses ikke angivet for ham, da strejken begyndte, arbejdede han hos mester Hallander, på hvis liste han er opført, tilsyneladende må han have været i København i nogen tid. Der udbetales nemlig sygepenge til ham i perioderne 18/5-8/6: 1 rd. 32 sk. og 8/6-6/7: 2 rd. for 2 og 3 uger³⁶, selv om han ikke ses indført i sygeprotokol-svendelisterne (som modsætning til Burmeisters nr. 37, for hvem mesteren yder udlæg for hans ophold på Frederiks Hospital i to perioder³⁷).

2. Peder Wangedes nr. 4, Fr. Brasch, f. i Rostock, indskrevet 26. april.

3. Kirkerups nr. 8, Joh. Henrich Meyer, indskrevet 26. april og

4. en ikke på note 10's liste opført, men 8. august bortsendt svend Joh. Fr. Basse, f. i Mecklenburg, her 12 uger.

På samme adresse boede den danske svend, Chr. Holm, 48 år, gift. Fra ham er bevaret en uspecificeret regning til Kirkerups nr. 8 for kost og logi på 3 rd. 85 sk., dog underskrevet Chr. Hohn Kockegaden nr. 420 B i stuen³⁸, og Burmeisters nr. 19 Joh. Altrop (Albruch), som kom 29. juni fra Berlin, logerede i Kokkegade i Nyboder hos en spækhøker. 420 D ejedes fra 31. juli 1786 af murersvend Niels Pedersen Lund (msv. nr. 3 1789).

Sankt Annæ Øster kvarter

På lignende måde logerede mester Burmeisters svende nr. 21, 45 og 46, som kom til København 7. juli, på »Garnisons Kirkeplads«. Kun hvis der hermed mentes Sankt Annæ Plads, forstås nr. 21's tilføjelse »ned mod Vandet«. Den

fortolkning svarer til Burmeisters nr. 30's adresseopgivelse: Garnisonspladsen på hjørnet af Bredgade, men så må nr. 192, som opgives af svend nr. 45, være nr. 92. Men de 3 førstnævnte af gruppen havde 30. juli kun været i København i 3½ uge, og logistedet havde de næppe alle fundet på ankomstdagen. Men de huskede kirken og gav pladsen navn efter den.

De tyske svende logerede, som allerede vist, tættest i kvartererne nærmest palæerne. I de fjernere områder er der ikke matrikelnumre, som gentages så ofte under forhørene 5. august. Her er det enkelte fremmede svende sammen med danske, men hvor forholdet forekommer at være af betydning for strejkens forløb, er det noteret.

Klædebo kvarter

I nr. 223, i kahytskriver Jesper Iwens hus logerede Peder Søeborg, Peder Wangedes nr. 2, Hans Jensen, Hallanders nr. 5, begge født i København og Burmeisters nr. 24, August Eisendrath, som var født i Sachsen-Gotha og kommet til byen 3. maj fra Stettin.

På samme torv, men uden nr.-angivelse, logerede Burmeisters nr. 50, som 7. juli kom fra Schwerin, men også var født i Sachsen.

Købmager kvarter

I Pilestræde nr. 104 logerede Zimmers nr. 11 Ditløv Ram, indskrevet oktober 1792, og Hallanders nr. 10, Carl David Schlack, indskrevet 13. april 1794. Herfra var værten, Hans Peter, 38 år, gift, født i Sverige, med i Kastellet, men gik derefter på arbejde. (1. prot. nr. 15).

Nørre kvarter

Ud over, hvad der tidligere er nævnt om beboerne på Lindners adresse, Lars Bjørnstræde 198³⁹, kan det oplyses, at der i Teglgårdsstræde nr. 235 boede en 31-årig gift dansk svend, Anders Gotvoldt. Logi havde den 20-årige Jochum Bager, begge var født i København, og begge gik på arbejde igen.

I samme hus logerede den i Lübeck fødte 28-årige Daniel Dyssing, mester Joh. Christopher Wahl sen.'s nr. 2, hos tømrrersvend Christopher Richter, som pr. 30. august havde 3 rd., 64 sk. til gode for kost og logi⁴⁰.

Rosenborg kvarter

Af betydning, især for strejkens optakt, var, at underskriveren Gottlieb Morbach logerede i Springgade 32 hos lavsbudet Ole Sørensen Holst, som stod for indsamlingen af underskrifterne. Han var forlovet med en svigerinde til værten for tilholdsstedet for Hallanders svende, Nørre kvarter matr. nr. 198 og havde af ejeren af Springgade 32, borger og skrædermester Peter Gunst 28. juni 1794 lejet bagstuen i bygningen, hvor parret skulle bo fra Michaelis samme år⁴¹.

I Landemærket nr. 112 logerer Zimmers nr. 6, kommet »i sommer«, og Hallanders nr. 7, indskrevet oktober 1793. Værten var Joseph Kiønse (Kynsel), tømrersvend og barber, en af Hallanders strejkende svende, som ikke var med i Kastellet.

Vester kvarter

Burmeisters nr. 22 og 23, som var kommet til København 16. juli fra henholdsvis Rostock og Lübeck, logerede i Henrich Fyrens Gang hos en murersvend.

Øster kvarter

I Svoldergaarden 205, ejet af Georg Køhler, logerede Joh. Christopher Hertzner hos Ludolph Thiesen, murersvends enke, med hvem han havde været forlovet i 2 år⁴².

Frederiksberg

På Frederiksberg logerede Burmeisters svende nr. 26, Trangott Wulff, til København 30. maj og nr. 43, Fr. Wilh. Eisenreich, som var kommet til byen 4. juni, hvor de sammen med mesterens nr. 30 (logi på hjørnet af Garnisonspladsen og Bredgade) arbejdede på klædekræmmer Peter Chr. Bødtgers (Amager Torv 52) bygning, nuv. Allégade 6⁴³.

Bekendtskab fra hjemlandet, eventuelt byen, fra rejsen, arbejdspladsen eller logistedet kunne således være medvirkende til at vedligeholde interessen for Hallanders svende, hvis skæbne de tyske kammerater fortsat fulgte med interesse. Som allerede vist søgte de tyske svende sammen i den nye, den fremmede hovedstad. Skønt ufuldstændige, blandt andet på grund af tyskerens manglende lokalkendskab, må de fremlagte logiforhold være tilstrækkelige til at bevise, at de i 1794 til landet komne tyske svende ikke var tilpasset danske forhold, snarere kan det hævdes, at de bevidst søgte at undgå integration i den københavnske befolkning. Nogle måtte naturligvis arbejde og logere sammen med danske svende, ældre eller yngre, og der sporedes da også allerede før strejken et modsætningsforhold imellem de to svendegrupper. Det ses 9. juli alene af den kendsgerning, at dagens svendeansøgning foruden formanden, den tyske Wagenknecht og den danske yngste bisidder Svend Møller, kun var underskrevet af tre tyske svende, på trods af, at det under forhør 31. juli blev oplyst, at lavsbudet ca. 3 uger tidligere havde været rundt med et »stykke papir«, hvorpå formanden og desuden omtrent 100 svende havde skrevet deres navne som bevis på, at de ønskede tillæg til deres løn. Det ses desuden af Wagenknechts tidligere nævnte udtalelse i politiretten 30. juli, om, at han ikke havde talt med arbejdskollegerne på Classens bibliotek, fordi de var danske, og ingen af dem havde opfordret ham til at opsøge oldermanden for at spørge til Hallanders svende.

Strejken og lønproblemet

Det er allerede nævnt, at de omtalte 5 underskriveres sommerdagløbninger varierede fra 32 til 54 sk. Den sidste sats blev betalt for arbejde på Amalienborg-palæerne 4.-15. april 1794 eller netop efter, at kongefamilien 10. marts var flyttet ind der, og at Hallanders svende Johan Runge og Herm. Winther frem til 28. august havde en dagløn på 36 sk. og i 17 dage akkordløn på ca. 77 sk. og det på trods af, at svendene i deres ansøgning hævdede, at de havde 32 sk. som sommerdagløn.

Det spørgsmål, der herefter må stilles er: Hvad fik den almindelige i København arbejdende tømrersvend eller måske mere konkret: Hvad fik de strejkende i dagene eller ugerne frem til 30. juli? Kildematerialet tillader ikke en generel besvarelse af spørgsmålene. Men en brevsag i Danske Kancelli har gjort det muligt at opstille oversigten over regnskab og lønsatser for 10 mestres 8. august bortsendte og 23.-25. august ikke tilbagekomne svende⁴⁴.

Regningerne over mestrenes tilgodehavender – i alt lydende på et beløb af 254 rd. 40 sk. – er dateret 23. og 25. august – eller efter at de danske svende ved kongelig resolution 21. august havde fået tilladelse til at komme tilbage. Tømrerlavets oldemand anmodede 24. november magistraten om at få beløbet udbetalt, men rådstuen skrev til Danske Kancelli om at sende pengene; under 13. december meddelte dette, at det var umuligt, da de bortrejste svendes opholdssted var ukendt.

De 10 mestres regnskab med bortsendte svende var:

mester	antal svende	lønsatser angivet for
1. Niels Zimmer	12	12
2. Joh. Christ. Wahl sen.	4	4
3. Joh. Christ. Wahl jun.	5	5
4. Andr. Hallander	10	0
5. Hans Weyle	2	2
6. Andr. Kirkerup	9	8
7. Peder Wangede	4	3
8. Joh. Wilh. Zahn	1	0
9. Joh. Christ. Suhr	4	4
10. J. E. Burmeister	52	52
	103	90

Udtrykt i daglønninger havde de 90 svende frem til arbejdsnedlæggelsen arbejdet:

462 dage a 32 sk.
2.536 dage a 36 sk.
356 dage a 40 sk. og
114 dage a 48 sk.

i alt 3.468 dage

og akkordlønnen blev udbetalt for 107 dage, deraf

5 dage a 36 sk.
85 dage a 51 sk. og
17 dage a 75 sk.

der blev desuden udbetalt timeløn for 4.085 timer a 4 sk.⁴⁵

Spredningen i daglønsatserne er mindre. Ses der bort fra arbejde på Gørslev (Kirkerups nr. 1) og i Helsingør (N. Zimmers nr. 12) bliver tilbage, for arbejde i København-Frederiksberg

462 dage a 32 sk.
2.530 dage a 36 sk.
251 dage a 40 sk. og
19 dage a 48 sk.

i alt 3.262 dage deraf 5 søndage på
palæerne og
(Burm.s sv. 51).

hertil 3.980 timer a 4 sk.

For arbejde i de udenbys kvarterer og på Frederiksberg betaltes der generelt 4 sk. mere pr. dag end for præstationer inden for voldene. Det svarer til Niels Zimmers 36 og Burmeisters 40 sk., medens Wahl sen. giver 36 sk. til svende, både i København og på Frederiksberg.

Fradrages også disse beløb, ses arbejde i de indre københavnske kvarterer lønnet med

462 dage a 32 sk.
2.443 dage a 36 sk.
143 dage a 40 sk. og
19 dage a 48 sk. (heraf 5 sønd. på A.P.)
og 3.637 timer a 4 sk.

Heraf omfatter arbejdet på Amalienborg:

3 dage a 32 sk.	(Kirkerups nr. 9)
1.569 dage a 36 sk.	
70 dage a 40 sk.	(Gotlieb Morbach)
14 dage a 48 sk.	(Lorenz Kramp)
5 søndage a 48 sk.	
<hr/>	
1.661 dage	
og 3.027 timer a 4 sk.	og

borgerligt arbejde i hovedstaden:

459 dage a 32 sk.	
874 dage a 36 sk.	
72 dage a 40 sk.	(tsv. Cloetta 65, mester
<hr/>	
1.405 dage	(Peder Wangedes
og 592 timer a 4 sk.	svende 7)

Dette betyder, at det store flertal af de på listen opførte strejkende svende både før og efter ansøgningens dato, 9. juli havde en dagløn på 36 sk. Det svarer til en ny udtalelse af 4. august fra P. Wangede⁴⁶, at ingen tømrersvend i kongeligt arbejde havde mindre end denne sats. Den udbetaltes til gengæld til svendene uden prøvetid fra de netop var kommet til landet og uden at have været i lavet, direkte fra toldboden var bragt til palæerne. Hos mesteren indførtes de derefter på det løbende ugeregnskab mandag-lørdag. Således ses f.eks. Burmeisters svend nr. 9, som ankom til København torsdag 1. maj, indført i ugeregnskabet fra mandag 28. april til lørdag 3. maj, og mesterens svende nr. 10 og 11, ankommet 14. maj, indført i ugeregnskab 12.-17. Ved ankomsten fik svendene desuden udbetalt 2 rd. i rejsepenge, et beløb, som tilsyneladende slettedes efter 36 eller 37 arbejdsdage (sommerdage)⁴⁷. At disse udbetalinger standsede med den 7. juli kan skyldes, at dages aftagen da var begyndt, og at mesteren derfor ikke mente at kunne få tilstrækkelig nytte af de udbetalte beløb, især ikke hvis to timers overarbejde var en betingelse, som var knyttet til modtagelsen af de 2 rd.

Svendene, som arbejdede ved palæerne, havde således med de 2 timers overarbejde, som var det normale ved slotsarbejdet, en daglig fortjeneste på 44 sk. for 15 timers daglig arbejde, dog deraf 1 times middagspause⁴⁸. For de netop ankomne kan måske dertil lægges en ekstra betaling på godt 5 sk. pr. dag i 36 dage, hvis rejsepengene slettedes efter 36 dages forløb $5\frac{1}{3}$ sk. Startdag-lønnen kunne således være $49\frac{1}{3}$ sk.

Svendenes hjemsteder

Når disse unge tyske svende, hvoraf de fleste – som meddelt i forbindelse med de enkeltes logiforhold i København – kom fra nordtyske havne i videste forstand, kunne blive de udslaggivende i en strejke i en fremmed hovedstad, hvor de kun havde opholdt sig i uger eller måneder, må forholdene i København på en eller anden måde have mindet om situationen i de byer, hvor de havde stået i lære eller arbejdet efter uddannelsesstiden. Af de på den til strejkeafsnittets note 10 meddelte liste over lønforhold m.m. opførte 103 straffede svende er 65 enten indført i svendenes hovedprotokol 26. april 1794 (det gælder 8 af dem) eller kommet til den danske hovedstad i 1794, de 54 om sommeren. Af disse 65 var 9 født i Mecklenburg, deraf 3 i Rostock og en i Gadebusch. Hertil kan lægges endnu en i Mecklenburg født svend (forhør ved 2. prot. nr. 31,) Joh. Fr. Basse, som 5. august opgav at have været »her« i 12 uger (han har ikke skyldt sin mester penge eller arbejdet hos en mester, som ikke havde indgivet regning) d.v.s. 10 af 66 svende. Hertil kommer, at 2 kom rejsende fra Schwerin (Burmeisters nr. 17 og 50), hvor de kan have lært de derværende forhold at kende, eventuelt arbejdet. 15% af de netop til landet komne og efter strejken straffede svende var født i Mecklenburg (10 af 66), 18% må formodes at have kendt forholdene⁴⁹ (jfr. Manniches tabel Historie X 4 1974 s. 555, 21 af 125 tyske svende var født i Mecklenburg m.v.: 16%).

I de mecklenburgske byer var der i 1790'erne uro blandt svende og daglejere, tumulter og arbejdsnedlæggelser forårsaget af prisstigninger på grund af eksport af fødevarer til proviantering af hære under revolutionskrigene. Men samtidig med, at priserne steg 1792-96, var lønnen den samme, som den havde været et halv århundrede tidligere. Håndværkernes dagløn var 16 skl. (sk.lybsk), formelt den danske lavtløn, da der skulle 2 skl. til 1 skda.

1791 strejkede snedkersvendene i Rostock, og 1793 blev militæret sat ind mod et større antal håndværkersvende i Ribnitz. I 1794-95 var der konstant uro i Rostock. Efter et sammenstød mellem studenter og politi forlod studenterne byen. Svendeoppositionen mod mestre og råd viste sig især i en strid mellem hvedebrøds- og rugbrødsbagersvende. Under en skiltflytning – jfr. s. 140 – blev nogle rugbrødsbagere arresteret. Svendegrupper af alle fag støttede dem, og skønt rådet underrettede militærkommandoen, besatte svendene 19. juli – i stort tal – rådhusets trapper og gange og krævede de arresterede rugbrødsbagere frigivet. Det blev de, hvorefter håndværkerne med musik hentede studenterne tilbage til byen⁵⁰.

De mecklenburgske svende i København kunne høre nyt fra deres hjemland hos skipperne og søfolkene ved toldboden. En sammenhæng synes ligefrem at foreligge, når Herman Winther (den ene af de to den 30. juli dømte svende og – på note 10-listen – Hallanders svend nr. 8) netop 29. juli i Kbh.s Politiret nævnte Rostock som det første af de steder, han ønskede at komme til (det

andet var Stralsund, svensk område). At det ikke var fri fantasi ses af, at Adressekontorets Efterretninger nr. 194 5. august oplyser, at galeasen Marie Elisabeth, ført af kaptajn Henr. Davids »om nogle dage« ville afsejle til Rostock med fragtgods og passagerer. Usandsynligt er det ikke, at oplysninger om besættelsen af rådhuset i Rostock var nået København før strejken, og at Københavns magistrat kendte bagernes strid dernede, synes at fremgå af de senere begivenheder. Rostock var jo den af de mecklenburgske Østersø-havne, som havde den tætteste småskibsforbindelse med Danmark i 1796⁵¹. Med disse fremmede – for en stor del netop til landet komne – svende som de ledende, ligger der samtidig heri en mulighed for, at påvirkningen udefra, som allerede blev nævnt i samtiden, men som det ikke har været muligt at spore i diplomaters korrespondance⁵², er kommet til København med de aktive svende. Den blev overført med småskibsfartens skippere, der som nævnt kunne betragtes som en art nyhedstjeneste. Det må være tilladt at betragte de mecklenburgske svende som eksponent for svende fra mange af Europas urocentre under den franske revolution og de derefter følgende kriges periode, i hvilken det generelle træk var dyrtid og lønninger, som ikke fulgte med priserne op.

Af de ovenfor omtalte 65 svende var ud over de mecklenburgske svende
6 født i Bremen
4 født i Hamburg og 6 andre kommet fra Hamburg,
9 kommet fra Berlin (Sachsen)⁵³.

Strejkeperioden

Netop onsdag 30. juli, da Hallanders svende var dømt klokken 8½, og tømrersvendenes arbejdsnedlæggelse derefter begyndte, underskrev tømrerlavets oldermand den i rådstueskrivelse af 14. juli afkrævede udtalelse om lønninger for 9. juli-ansøgningens underskrivere. Herom svarede, at mestrenes medsendte attester (jfr. bilag underskriverlønninger s. 278-289) viste, at det ikke var rigtigt, at svendene kun fik 32 sk. i dagløn. Men brevet var på 3-ugers-dagen fra ansøgningens dato stilet til magistraten, i hvis resolutionsprotokol den er noteret indkommet 4. august. Onsdagens hovedbegivenhed, strejken, blev ikke nævnt.

Efterhånden som arbejdsnedlæggelsen blev udvidet, samledes de utålmodige svende i tømrerkroen i Adelgade. Herfra sendte de allerede om formiddagen en delegation, bestående af altgesell Joh. Fr. Wagenknecht, de to bisidder, lavsbud Ole Sørensen Holst og et par andre svende, til politimester Johan Thomas Flindt for at få at vide, hvorfor Hallanders svende var arresterede, og om svende ikke måtte forlade deres mestres arbejde. Under besøget hos politimesteren arresteredes Wagenknecht, hvorefter Lorentz Kramp (Gramp) (Joh. Christopher Wahl jun.'s svend nr. 1) af de strejkende konstitueredes som ny formand. Lidt om stemningen ses af, at den arresterede formand i middags-

stunden forsøgte at berolige sin ængstelige kone Stine W., som af politimesteren havde fået tilladelse til at tale med ham i overværelse af et par betjente, ved at sige, »at han blev ikke enten Hængt eller Brændt, og siden han af de andre Svende var bleven udvalgt til deres Formand, saa maatte han og paastaae deres Ret«⁵⁴. (Kbh.'s Politiret, 2. prot. nr. 453 rapport nr. 6). Den nye altgesell og andre svendekammerater forsøgte at få Wagenknecht løsladt. Resultatet blev flere arrestationer og sager mod oldgesellen og andre svende. Under forhørene nægtede alle at kende magistratsplakat af 24. november 1749 om arbejdsnedlæggelser. Ved dom af 1. august dømtes Wagenknecht, som – efter at have fået plakaten læst op i retten – straks fortrød og bad om tilgivelse, til at betale en bøde på 25 rd. til politikassen, Lorentz Kramp til forbedringshus i 5 og lavsbud Ole Holst i 3 uger, medens Conrad Gustav Hintze (Hans Wyles svend nr. 2) ved dom af 2. august fik forbedringshusstraf i 6 uger, en hårdere straf, fordi han som soldat havde svoret kongen troskabsed.

»Samtlige Tømmer Svende«, der, som nævnt, stadig ikke havde fået nogen besked fra »Den høye Magistratt«, hvortil de havde stilet deres promemoria af 9. juli, sendte 31. s.m. en ny ansøgning – til kronprinsen. Nu anmodede de, ud over at få Hallanders svende, også om at få deres egen oldgesell, husejer og borger her i byen, løsladt. I centrum stod stadig ønsket om murersvendelønnen, som de begrundede dels med, at de to fags svende havde samme arbejdstid sommer og vinter, men især med, at ingen borger eller anden byggende ville lide ved en eventuel lønstigning, thi enten en mester betaler sin svend 32 eller 40 sk., beregner han sig selv 48 sk. i sommerdagløn. Netop de tanker, som magistraten drog frem, da den havde Lundbergs forespørgsel (af 10. oktober 1793) til Da. Kanc. til udtalelse (s. 71). Tonen i brevet er skærpet, thi selv om ansøgerne sluttelig bekræfter, at de tror at være under en mild og nådig regering, så fortsættes der »saa troer vi og at de indseer, hvem som bærer byrden og drager Aaget, og derpaa forventer vi een allernaadigst Bønhørelse«⁵⁵.

Allerede 2. august udformedes en tredje ansøgning, denne gang til kongen. Heri ses – ud over at få de to samme dag, til forbedringshus dømte løsladt – også ønsket om at få mestrenes pligter over for svendene givet lovs form, fremlagt⁵⁶, så en sådan kunne blive ophængt på deres herberg (NB som plakat af 1749 24. november skulle have været det).

Samtidig med at politiretten behandlede sagerne mod svendene, og disse udformede deres krav, forsøgte danske embedsmænd forgæves at tale de tyske svende til rette. Det var 1. august politimester Flindt og senere kapellan ved Nikolaj kirke, J. H. Rørbye og 2. august generalprokurør Chr. Colbjørnsen, til hvem de afleverede deres ansøgning af 2. august⁵⁷.

Efter en stille søndag – tog begivenhederne fart mandag 4. august. Politiretten modtog i dagens løb promemorer fra de 10 mestre, som klagede over, at deres svende endnu ikke var mødt på arbejde. Vedlagt var lister (jfr. s. 109) over

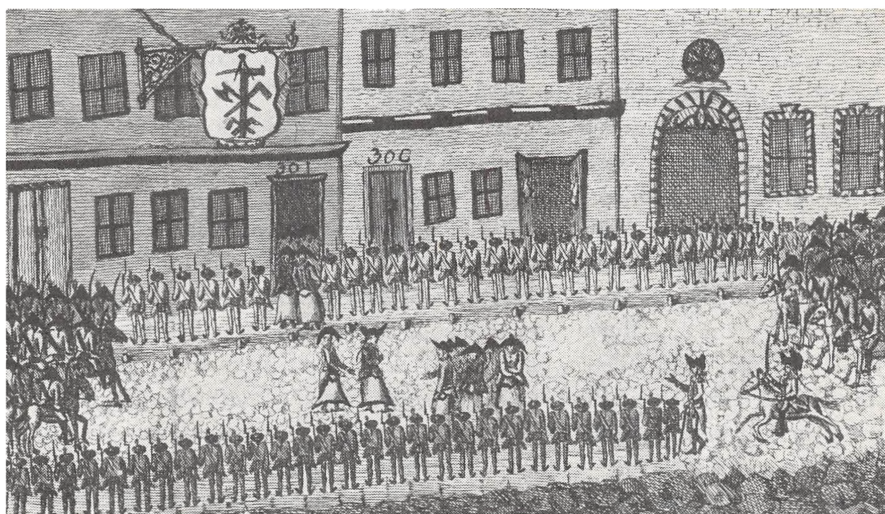
Pastor J. H. Rørbye ved Nikolaj kirke formaner de strejkende i Tømmerkroen. Stik på Kbh.'s bymuseum.

de strejkende, som mestrerne ønskede indkaldt for retten og forhøret. Også samme dag orienterede magistraten Da. Kanc. om svendenes ansøgning af 9. juli. Den gjorde det med henvisning til egen erklæring af 4. december 1793 angående Abraham Lundbergs brev af 10. oktober; stadig fremhævedes akkordering som den bedste løsning på grund af svendenes forskellige evner. Nyt var derimod et forslag om en trykt formular, hvorpå svendens løn skulle noteres efter den mundtlige aftale med mesteren. En sådan kunne forhindre fremtidige diskussioner⁵⁸. Også den 4. oversendtes fra kancelliet til politiretten svendenes ansøgning af 31. juli (til kronprinsen). I følgebrevet, som var udformet til afsendelse 2. august, men ikke blev ekspederet før den 4., opfordres svendene til at genoptage arbejdet og først derefter indgive en eventuel ansøgning, så ville de få resolution⁵⁹. Kancelliet modtog den oversendte ansøgning tilbage samme dag og fra politiretten en kopi af politisagen mod Hallanders 2 svende samt en oplysning om, at de ville blive løsladt den følgende dag, den 5., da deres straf udløb; men at det lå uden for rettens kompetence at udtale sig om svendenes ansøgning om højere løn, det måtte være en opgave for byens magistrat!

Efter ordre fra politimester Flindt endnu den 4. tilsagde 3 betjente kl. 1 tømmerstvendene – til stede på herberget var da ca. 50 – fortrinsvis tysktalende – til at møde i politiretten på rådhuset kl. 15 for at høre afgørelse og besvare

spørgsmål. I to timer ventedes der – 4. august – i politiretten på rådstuen kl. 15-17, så måtte et par af rettens håndhævere atter tage turen til tømmerkroen, hvor de skønnede, at der var ca. 300 svende. Disse nægtede også at møde den følgende morgen kl. 8. Da de havde afleveret deres ansøgning til konferensråd Colbjørnsen, fandt de det rettest, at han bekendtgjorde dem svaret. Og deres afskedsord var, at »dersom Resolutionen ikke var saaledes, At de efter deres Begjæring blev bevilget 2 mk. 8 sk. om dagen, gik de Aldeles ikke på Arbejde«⁶⁰. I brevudveksling mellem kancelli og politimesteren den følgende dag var truslerne iøjnefaldende. Kancelliet opfordrede atter retten til at bringe svendene til at møde. Flindt svarer 5. august med en udskrift af rettens protokol angående de 4. august først indleverede 6 mesterindberetninger (dog ikke helt korrekt gengivet, idet mester Suhrs 18 strejkende svende mangler, for at tallet bliver det opgivne 210⁶¹, jfr. s. 109 Strejkeafsnittet) om strejkende svende, idet han anmodede om kancelliets eller om fornødent kongens resolution, og samtidig indberettede, at tømrrsvendene havde været hos murersvendene, med skriftlige sedler for at få dem til at tilslutte sig tømrrsvendenes bestræbelser.

Den længe ventede og ofte efterspurgte resolution blev udfærdiget af Danske Kancelli 5. august. Resultatet blev ikke en meddelelse til svendene, men to breve til politimester Flindt⁶². Det første (politimesterens promemoria nr. 7) oplyste, at Kancelliet »i dag« havde modtaget en ansøgning fra samtlige tømrrsvende, som anmodede om at få deres til forbedringshus dømte kammerater løsladt og om, at deres dagløn måtte forhøjes. Angående det sidste

De strejkende tømrrsvende arresteres af en afdeling soldater og føres til Kastellet. På muren hænger lausskiltet. Stik på Kbh.'s bymuseum.

problem hed det, at sagen måtte undersøges nøjere, men at svendene skulle begynde at arbejde. Det andet brev (promemoria – nr. 8) var – efter Hans Majestæts resolution – en ordre til politimesteren om straks fra kommandanten at forlange en vagt på 200 mand og med den at gå til herberget for – i kongens navn – at spørge svendene, om de ville genoptage arbejdet; hvis ikke skulle samtlige forkyndes arrest. Resultatet blev, at 202 svende fra herberget førtes til kommandantens hus, hvor politiretten blev nedsat (det må være 3. protokol – politimesterens). En efter en skulle svendene fremkaldes – og hvis de ikke straks lovede at genoptage arbejdet, forhøres og dømmes. Også politirettens øvrige tilfornede med deres protokoller (1. og 2. protokol) måtte føres til citadellet.

Samme dag anmodede Kancelliet generalløjtnant og kommandant Magnus Ernst von Fircks om ved marketenderiet at sørge for evt. arresterede svendes forplejning. Udlæg ville blive erstattet⁶³ (er omtalt i forbindelse med spørgsmålet: kunne svendene leve af deres løn?) s. 74.

I 1. prot.s sagliste under 5. august ses sager, der var planlagt til at skulle påbegyndes kl. 4, 4½ og 5 forandret til »andre forretninger foretaget«. I 2. prot. var der kun fastlagt sager til om eftermiddagen. Ingen sagliste eksisterer ved 3. prot.

Den politimesterbekendtgørelse, som svendene fik mundtligt på deres herberg 5. august om eftermiddagen, blev trykt dagen efter, 6. august, men først publiceret flere dage senere jfr. s. 129f.

Forhøret 5. august

Blandt de 202 var der kun en enkelt af tømrersvendene fra 1789-listen over næringsskattebetalende svende, idet svendeformanden Wagenknecht, nu som nævnt foruden værtshusholder også husejer (Km. 190-92), som omtalt havde fået sin straf og holdt sig tilbage. Men iblandt dem var alligevel 2 danske svende, hvis økonomiske forhold minder om rækkens svendes. Det var den 40-årige Andreas Mønnicke, borger og husejer, Vester kvarter nr. 305 (forhørsnr.: 3. prot. nr. 38), iflg. Vejviser 1795 kaffeskænker og billardholder, og Anders Henrichsen, der var 39 år og ugift, boede hos tømrermester Joh. Wilh. Zahn, Adelgade nr. 238, og havde borgerskab, af 30. maj 1792, som øltapper. Denne sidste var svend hos Burmeister og havde arbejdet på Amalienborg-palæerne jfr. s. 108 var nr. 8 i liste i prom. nr. 9 til 3. prot., frem til strejken og var naturligvis kommet med flokken fra arbejdspladsen til herberget (forhørsnr. 3 prot. nr. 39). Men fra kastellet vendte disse 2 borgere tilbage til arbejdet. Af 2 i København gifte svende var Peder Wangedes svend nr. 1, Andreas Uer (eller Uhr) 1794 (15/4-14/10) sat til at svare ¼ portions næringsskat som øltapper, medens 1789-listens tømrersvend nr. 18, fiskebløder Joh. Fr. Rust, i 1792 ikke havde kunnet betale de 2 mk. 13¾ sk., som var det kontante beløb, der skulle

udredes for en tilsvarende skatteansættelse. Skatteyder eller ej, begge strejkede de, og begge var med i kastellet.

Men stort set har det været daglønnede svende, som kom i forhør. Men hvor vanskeligt det er at få noget konkret ud af svendenes svar på spørgsmålet om, hvorfor de strejkede, er tidligere påpeget (jfr. Mannicke s. 552-53) – og ses vel tydeligst ved at betragte de svar, som blev givet af de 12 svende, som reelt havde arbejdet for de 32 sk. i sommerdagløn, lavtlønnen. Det var 5 af Zimmers og 7 af Kirkerups svende, som for arbejdet i den indre bys kvarterer havde fået denne løn (jfr. liste til strejkeafsnit note 10).

Af disse 12 begrundede kun 3 deres deltagelse i strejken med ønsket om tillæg, mens de øvriges begrundelser var:

3 hensyn til kammeraterne,

1 frygter prygl og

1 kan ikke begynde, fordi han er tysk; indskrevet 24. april 1794 endelig svarer 4 kun nej eller bestemt nej til at begynde at arbejde.

Sammenholdt med, hvad tidligere er oplyst om hjemsted, må det nævnes, at 3 af de 12 er født i Mecklenburg, 1 af dem i Rostock. At netop Daniel Hop, som var født i Rostock, var en af de 3, som talte om tillæg, og at svenden, som ikke kunne begynde at arbejde, fordi han var tysk, var født i Mecklenburg, tilføjes for fuldstændighedens skyld. Tallene er få, og naturligt er det, at de dårligst betalte reagerer skarpest.

Som modsætning hertil svarede Gottlieb Morbach (Burmeisters svend nr. 33), den bedst betalte af Burmeisters svende og den eneste, som havde 40 sk. for arbejdet på palæerne, bestemt nej til at begynde at arbejde, medmindre svendene fik det ansøgte tillæg. Men han havde også tidligere haft en dagløn på 54 sk. (jfr. bilag til underskrivernes daglønsatser).

Af forhørets forløb eller resultat sammenholdt med kendskabet til svendenes logi- eller boligforhold (den boende havde, også da, selvstændigt lejemål med værten) tegner der sig dog et mønster, som bekræfter mestrenes udtalelser om, at der var ca. et halvt hundrede tyske svende, som styrede det hele. Dem var det, der sammen med deres danske eller her gifte værter og tyske eller danske arbejds- eller logikammerater holdt ud i strejkedagene og derfor 5. august kom med i kastellet, hvor de udgjorde den bevidste kerne af de 202.

Blandt de 78, som under forhøret faldt fra, lovede at begynde arbejdet den 6. morgen, var, som nævnt, et par borgere, der nærmest ved et tilfælde var kommet med. Det var svende, der, som en af de to, logerede hos mestre, svende, der logerede hos forældre, men det var også ældre danske og her gennem en årrække bosatte udenlandske svende med familie. Naturligt måske, men interessant alligevel, at det kan dokumenteres.

De danske svende, som holdt fast ved at strejke, og som blev straffet derfor, var dels nogle af svendenes værter, dels unge svende, som logerede sammen med og evt. også arbejdede på samme arbejdsplads som de netop til landet

ankomne tyske svende. De på listen værende 17 danske eller her gifte svende, som blev udvist (men som alle senere kom tilbage), var i gennemsnit 34,24 år, og de 16 af dem, hvis regnskab er gjort op, skyldte i snit mesteren 6 rd. 21,9 sk., dog med stor spredning (fra 29 rd. 50 sk.'s gæld til et tilgodehavende på 9 rd. 36 sk.) jfr. s. 41. Gælden har næppe været uden betydning for deres situation⁶⁴.

Opgør med tyskheden 8. august – 126 svende udvises

Af de 123 blev de 122 6. august dømt til 4 måneders strengt arbejde i fæstningen, medens Hermann Winther, som den 5. var løsladt efter de ofte omtalte 6 dage på vand og brød, den følgende dag fik 6 måneder. Appel ønskedes ikke, men en svendebemærkning om, at skulle de i slaveri, ville de hellere være kongens end mestrenes slaver, hørtes. Dommen blev dog ikke eksekveret. I geheimestadsrådet under 8. august benådedes alle 126 dømte svende, 3 fra forbedringshuset (jfr. s. 121) og 123 til fæstningsarbejde dømte, fordi de fleste af dem var fremmede og ukendte med landets love og forskrifter, så de i stedet »ufortøvet skulle bringes ud af vore Riger og Lande, og deri ikke meere nogen-sinde indfinde sig.« Ordre blev givet til chefen for briggen Lougen, generalløjtnant, kaptajn løjtnant H. Kaas om i tre anviste kongebåde, efter vind og vejrskaffenhed at søge Rostock eller Lübeck⁶⁵. I de tre både, 39 i Maagen, 48 i Vindhunden og 39 i Makrelen forlod svendene København sidst på eftermiddagen 8. august⁶⁶. De havde spist middag, men ikke aftensmad, medens de den 6. og 7. havde fået tre måltider af marketenderne i citadellet. Også som en art tidsangivelse, kan det tilføjes, at igen den 8. blev politiretssager, tilrettelagt til kl. 4 og 5, formedelst andre forretninger ej foretaget. (Der sejledes til Travemünde).

Samme dag gav kronprinsen mundtlig ordre til deputeret i rentekammeret Jac. Edv. Colbjørnsen, at tømmerarbejdet ved de kgl. palæer på Amalienborg i nogle dage, på grund af mangel på tømmerfolk, skulle besørges af Holmens tømmermænd (50 der beskæftigede var, som tidligere nævnt, blandt de bortsendte). Admiralitets- og Kommissariatskollegiet blev derfor anmodet om at sende så mange tømmermænd, som professor C. F. Harsdorff stadig fredag rekvirerede fra Holmens chef til at begynde arbejdet den følgende dags morgen, en lørdag. 9.-14. august i 5 dage arbejdede 45 tømmermænd under 2 formænd, d.v.s. sædvanlig militær kommando, og 4 snedkere, medens hofbygmesteren anviste formændene, hvilket arbejde, der skulle forrettes⁶⁷.

Under 14. august takkede Rentekammeret Adm.'s og Komm.'s kollegiet for det gode arbejde, Holmens tømmermænd havde udført, »man« mente da, at arbejdet kunne bestrides af byens håndværkere, eller at der ikke længere var brug for den militære hjælp. Men muligheden for at benytte Holmens folk stod tilsyneladende åben⁶⁸.

En formand for Holmens tømmere havde fra 1792 samme mundering som underofficererne ved divisionerne. For dem karakteristisk var en opstående krave, og at de var bevæbnet med pike. Ellers bar de menige håndværkere samme uniform: en blå kjole med røde opslag, blå knæbenklæder samt en rundpudlet hat. RA. Ahm. 66 nr. 50.

I samme forestilling, som benådede de 126, bestemtes, at udenlandske svende af alle fag, som foretrak at forlade landet, i løbet af 24 timer skulle have deres mesters afsked. Ønsket skulle dog forelægges denne i løbet af tre dage. (Kanc. pr. af 8. august).

Af Københavns pasprotokol for 1794 ses, at 10 tømrrersvende benyttede sig af den givne mulighed. Det var:

Med pas af 13. august rejste 9:

	mester	dato for ankomst til Kbh., fra	13. aug. pas nr.	til	indskrevet 11/10 fra
1. Nicolai Binette	Burmeister	14. maj Slesvig	85	Lübeck	Slesvig
2. Joachim Krause			86	Stettin	
3. Joach. Gotl. Vasito			87	Stettin	
4. Joh. Henr. Matz	Zimmer	i sommer	88	Stettin	Stralsund
5. Joachim Siwers	Burmeister	3. maj, Berlin	89	Wien	Bremen
6. Chr. Hamann	Burmeister	21. maj Harburg	90	Wien	Hamburg
7. Joh. Chr. Fogt- berger	Burmeister	12. juni, Schwerin	91	Ofen	Gerau
8. Henr. Christopher Kohr	Hallander		92	Wien	
9. Joh. Michael Obel	Burmeister	3. feb., Hamburg	93	Ofen	
Med pas af 14. august rejste 1:			14. aug. pas nr.		
10. Johan Runge	Hallander		11	Lübeck	Stralsund

Dette betyder, at en af de to Hallander-svende, der var den umiddelbare årsag til strejken, Johan Runge, efter denne, uantastet kunne forlade landet og igen et par måneder senere komme til København og blive indskrevet i svenderækkerne. De her oplyste 6 tilmeldelser ved kvartalsmødet 11. oktober 1794 kan samtidig være en art bevis for, at de danske økonomiske forhold – for svendene – da var på højde med de tyske.

Skemaet viser, at fem af tømrrermester Burmeisters før strejken ved palæerne beskæftigede svende, forlod København netop i de dage, Holmens tømmermænd havde overtaget arbejdet der. Det kan have været en medvirkende

årsag. Af de her givne grunde forekommer det naturligt, at oversigten over de 10 pas bringes i bogens tekst.

Ved kancelli pr. 11. august 1794 fastsloges, at det ikke var nødvendigt for duelige svende at rejse på deres fag, før de kunne blive mestre.

Opgøret med de danske svende

Efter at de tyske svende, i det mindste de mest højrøstede af dem, var sendt bort, stod tilbage opgøret med den danske del af svendeoppositionen. Tonen var allerede mildnet; også Københavns rådstue var 8. august nået til det resultat, at retfærdigheden måtte vige for nåden, da de »i dette øjeblik« havde fået indleveret et under 7. august fra mestrene til kongen udfærdiget brev, i hvilket det hed, at en del af de nylig komne svende ikke havde bekymret sig om at kende lovene, som de skulle have rettet sig efter, samt at mestrene selv var parat til at se bort fra deres ret til at kræve svendenes arbejde til mortensdag⁶⁹.

Tidligere er det oplyst, at politimester Flindt 5. august omtalte sedler til murersvendene (jfr. s. 123), hvilket betød, at fra det øjeblik strejken var en realitet, var spredningen af den også begyndt. Oldermænden for murerlavet, Carl Chr. Martens, oplyste 6. august i magistraten, at nogle murermestre ikke kunne anvise deres svende arbejde på grund af tømrersvendenes arbejdsstandsning, og at han frygtede, uroen ville brede sig. I den situation tilrådede magistraten samme dag, at disse murermestre skulle vedblive at give deres svende dagløn »i de faae Dage, inden hvilke Tømmer=Svendenes Ustyr haabes at være standset.« Dette synspunkt billigedes af kancelliet 7. august, men tilsyneladende for sent⁷⁰. Den 8. august kunne der fra rådstuen oplyses, at ikke blot murersvende, men også skrædder- og snedkersvende og bagere var forsamlede på deres herberger, som de ikke ville forlade, før tømrersvendene var løsladt. Da, men også kun fordi generalstrejken var under udvikling, svarede Danske Kancelli 9. august, at det ville være gavnligt, »om Mestrene ved Opmuntring af meere Dagløn og ellers kunde formaae de danske Svende at gaae paa arbejdet og ej forlade samme«, og på trods af, at magistraten, – efter samtaler med indkaldte oldermænd og oldgeseller fra de nævnte lav – havde oplyst, at der ikke var uro blandt bagersvendene, skrev kancelliet, at den især måtte sørge for, at hverken malingen af mel eller brødbagning standse⁷¹. Om der bag dette lå en angst for, at udviklingen skulle løbe løbsk som i Rostock, kan ikke siges. (Også i Paris havde der været uro blandt bagersvende 1794. Brev fra Paris 5. maj meddelte, at bagersvende havde forlangt højere løn og større kødration, end loven bestemte – sådanne svende skulle betragtes som fordægtige)⁷².

Også som forsøg på at berolige stemningen i byen og specielt de danske svende, oversendtes til magistraten 9. august den kgl. bekendtgørelse, som de strejkende svende havde fået oplæst af politimester Flindt den 5., og som var

trykt 6. august. Bekendtgørelsen skulle ophænges på offentlige steder og uddeles, i et eller flere eksemplarer, til ethvert hus i byen og i forstæderne⁷³. Nu blev det publiceret, at ansøgningen om daglønnsens forhøjelse skulle tages under nøjere overvejelse, men før det kunne ske, måtte de tyske svende være ude af landet.

Efter befaling fra kronprinsen skrives der også til magistraten om at sørge for det nødvendige til ophold for de bortsendte tømmerersvendenes koner og børn. Kancelliet vil til sin tid godtgøre det udbetalte⁷⁴.

Det er tidligere (s. 126) omtalt, hvor hurtigt omsvinget skete, fra 8. august, da Holmens tømmermænd omgående, en lørdag morgen, skulle overtage arbejdet på palæerne, til rentekammeret den 14. samme måned mente, at byens håndværkere igen kunne bestride det. Baggrunden for dette var nedsættelsen af: Kommission vedrørende urolighederne mellem håndværkssvendene i København 11. august⁷⁵. Den skulle modtage svendenes klager og give forslag til lovændringer. De enkelte fags svende og mestre blev tilsagt og – vel at mærke – svendene først. Allerede den første egentlige arbejdsdag, 12. august blev tømmer- og murerersvendene tilsagt, deres mestre 14. august, men mestrene ønskede at indgive betænknings, som indløb henholdsvis 22. og 15. september. Magistraten fik meddelelsen derom samme dag⁷⁶ og samtidig at vide, at der ikke måtte trykkes noget, der vedrørte de urolige tømmerersvende⁷⁷. Denne indskrænkning af trykkefriheden blev af stærkt begrænset varighed, ophævedes igen den 20.⁷⁸, men da havde den givet kommissionen arbejdsro i bevægede dage, som modsætning til strejkeperiodens regn af flyveskrifter. Samtidig med, at forbudet hævedes, blev der givet tilladelse til at trykke akterne i sagen angående uordenerne blandt tømmerersvendene⁷⁹. Det var i sig selv noget helt nyt for det 18. århundredes kommissioner, og nyt var det også, at forhandlingerne foregik for åbne døre⁸⁰.

Efter nedsættelsen af kommissionen blev der taget fat. Tømmerersvendenes 3 krav, sidst nævnt i ansøgningen af 2. august til kongen⁸¹:

1. at en svend måtte rejse, når han ville,
2. at daglønnen fastlægges som 40 sk. sommer- og 32 sk. vinterløn, og
3. at en plakat skulle fastsætte mestrenes pligter imod svendene; og endelig, at deres arresterede kammerater måtte tilgives og komme tilbage.

Allerede 12. august blev der fremsat et tilbud om en ny form for frimesterskab. De tidligere kendte frimestre med kgl. privilegier havde som regel været fattige og ikke velsete, især ikke fra mesterside. Nu skulle de svende, som ønskede det, efter 4 års svendetid, kunne blive frimestre, og efter at have klaret sig 4 år som frimester med frimesterborgerskab, blive mester i lavet med nyt borgerskab og ret til at holde svende og drenge og til at uddanne de sidste.

Udsigten til den lettere adgang til frimesterskab fik tømmerersvendene til

samme aften at love at genoptage arbejdet den følgende morgen. Baggrunden for, at lønkravet så hurtigt glemtes, forstås kun, når man erindrer den betydning, bevillinger til at arbejde på egen hånd trods alt havde haft for svendekolleger, som var slået ud af alder, sygdom eller efter arbejdsulykker⁸². Men at ikke alle lavtlønnede svende var tilfredse med denne flertalsafgørelse ses blandt andet af den enlige protest fra Abraham Lundberg, afsnit IIB's lavtbetalte tømrrersvend (s. 70), som i en regning – dateret 11. september 1793 – til tømrrermester Weyle havde krævet 40 sk. i sommer- og 32 sk. i vinterløn, og som 10. oktober samme år havde anmodet Danske Kancelli om en genpart af en evt. bestemmelse om tømrrersvendeløn som murersvendenes. På trods af at han intet opnåede, var han i egen tanke den første, der forlangte tillæg, og han følte også, at han havde et krav på sin mester, Hans Weyle (boende Sankt Annæ Øster kvarter nr. 211c – omslagsbygning – fra 1794). Skønt han ikke brugte øksen længere, havde han jævnligt besøgt herberget i strejkedagene, havde således været der, da politimester Flindt 5. august bekendtgjorde den kgl. resolution, og han var også med tømrrersvendene i kommissionen 12. august, tilsagt af et par svende, som han mødte, da han den 11. afleverede læserbrevet fra Hallanders svende (Hermann Winther og Johan Runge) til Adresse-kontoret.

Netop den tirsdag aften, 12. august, da svendene havde lovet at genoptage arbejdet, var det, at Lundberg, ifølge magistratens indberetning af 22. august til kancelliet:

- a. bebrejdede sine kammerater, at de havde forladt ham og modtaget tilgivelse fra Hans Majestæt med løfte om at forholde sig som gode undersåtter,
- b. ved at erklære ikke at ville gå på arbejde, før han havde fået det påståede, tydeligt lagde for dagen, at han ville være formand for og give nyt eksempel på overhørighed og
- c. udtalte, at han ikke ville holde op, så længe der var noget af ham.

Brevet forårsagede uro, da det var indløbet i kancelliet 23. august⁸³. På konceptarket har Chr. Colbjørnsen (inden den 25. da svaret blev ekspederet til kommissionen) skrevet: »Jeg mener, at Commissionens Betænkning bør indhentes.

Måske kunde herom handles mundtligén i Collegio paa Tirsdag.

Jeg befrygter, at enkelte Mestere, i dette Øjeblik, ikke ugerne saae Svennene at forlade arbejdet paa nye og at forårsage lidt Uroe.

Alle Svenne have jo gaaet paa Arbejdet.

Er denne udebleven maatte jo hans Mester føre klage derover.

Er han Arbejdskarl hos Apoteker Hagen, er han jo icke nu Tømmersven⁸⁴.

Frygten var Colbjørnsen ikke ene om, man afventede ikke tirsdagen den 26. Allerede samme dag, den 23., greb han, tidligere medlem af og sekretær for

den store landbokommission, 1787, 16. august, fra 1788 generalprokurør, juridisk vejleder, for Danske Kancelli og på grund af kancellipræsident Chr. Brandts alder og svaghed, kollegiets virkelige leder, direkte ind i begivenhederne. Han bad tømrrersvend hos oldermænden Christopher Chrone (Chroner), som sammen med oldgesellen havde været i kommissionen den første dag, den havde møde, sørge for, at svendene som bevis på deres troskab, bortviste Lundberg, da han ikke var tømrrersvend længere. Chroner og Johs. Kirchner, en anden af oldermændens svende, søgte forgæves Lundberg på kroen lørdag den 23., og søndag formiddag gik Chroner sammen med tømrrersvend Anthon Wegner til Springgade 37, hvor de meddelte Lundberg, at svendene ikke ønskede at blive bragt i fortræd ved hans komme i deres herberg. Tirsdag den 26. fik Colbjørnsen under et møde i kommissionen at vide, at det var sket⁸⁵; og 4. september, d.v.s. dagen før de danske svende formelt var kommet tilbage, blev politiretten anmodet om at tage forhør angående tømrrersvend Lundbergs udtalelser⁸⁶, hvilket skete 6.-29. september og 15.-16. oktober. Forhøret, som er bevaret samlet i Hof- og stadsretssag pådømt 30. april 1795, indeholder ikke nye oplysninger om strejkeforløbet, men gennemlæsningen giver en art følelse af at høre brudstykker af svendesamtaler fra strejkeperioden.

Af politiforhøret ses, at tømrrersvend Johs. Kirchner (strejkende, med i Citadellet, men derfra på arbejde, jfr. s. 112), vidne nr. 6, af sin mester, oldermænd Joh. Volmeister havde fået at vide, at Lundberg forårsagede spektakler⁸⁷, og at konferensråd Colbjørnsen havde underrettet en anden af oldermændens svende, Christopher Chroner, ikke anmeldt som strejkende, om at den forhørte var gårdskarl hos apoteker Hagen, Salomons apotek⁸⁸.

Spørgsmål, som ønskedes besvaret, var:

Havde Lundberg

1) anvendt de i magistratsskrivelse af 22. august refererede udtryk?

Til dette spørgsmål svarede vidne 6 (Kirchner), at han ikke selv havde hørt det, men »Det kan gjerne være, da han alle tiider har været gavmundet«⁸⁹.

2) til madam Weismann på kroen sagt, at nu skulle urolighederne først begynde, nu skulle de have fat i karlene, mestrene, for de 9 års 8 skilling⁹⁰.

3) engang han kom fra haven op i stuen, sagt: »Jeg hilste på hattemager Schultz, som sad dernede«, men »Jeg hilsede ikke Mesterne, dem maa Rakkeren og Bødlen hilse«⁹¹.

4) til Chr. Lippert, rådstueskriver-stuen, medens urolighederne varede, sagt, at han var udnævnt til deputeret⁹² for tømrrersvendene, eller, at han skulle tvinge magistraten til at give dem 40 sk.⁹³, og

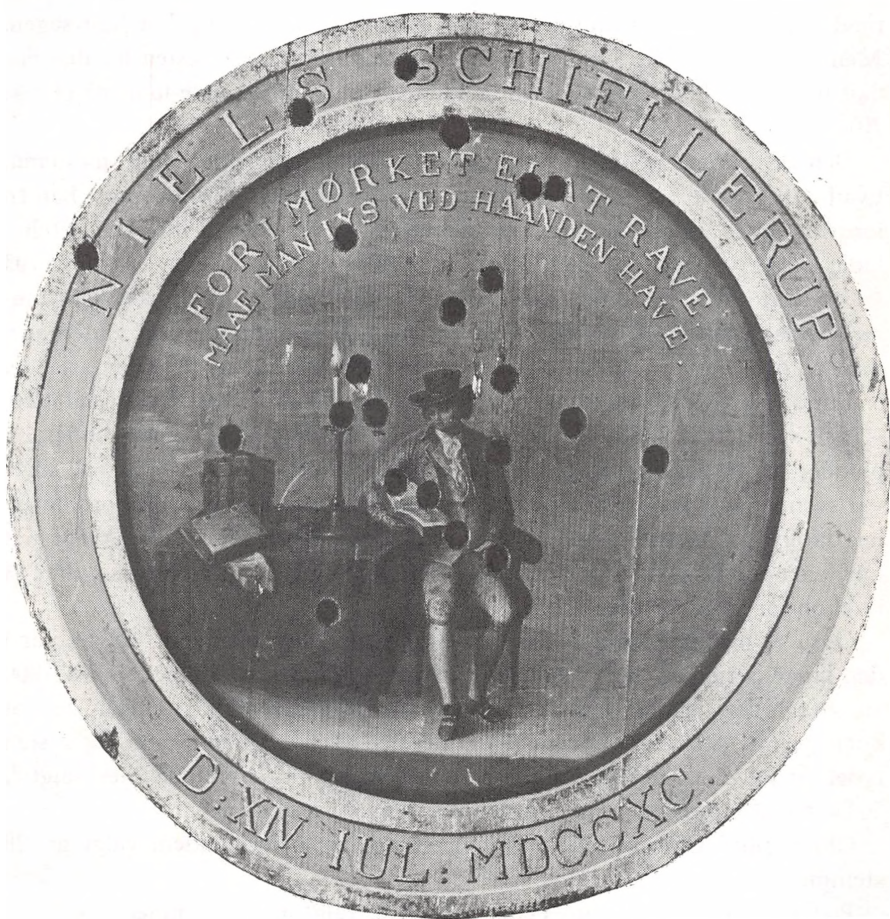
5) til 14. vidne overkornskriver Niels Schiøt, hos hvem A. L. havde arbejdet på en gård uden for porten, fortalt, at der lå noget for, at en tømrrersvend skulle have 40 sk. i dagløn, i hvilken anledning han, Lundberg, havde været hos konferensråd Colbjørnsen, som havde lovet, at det skulle blive opsøgt (herefter

referat af egen sag 1793/94 – s. 72 –) og på Niels Schiøts råd om at holde sig i ro, så tilføjet: Nej. Jeg har begyndt det. Jeg skal nok holde ud til enden⁹⁴.

Abraham Lundberg nægtede alt⁹⁵, og de fleste af begivenhederne, der referedes til, lå før 12. august, og for dem var kongelig tilgivelse givet.

Politiretten forhør, som sluttedes 16. september, oversendte den følgende dag Danske Kancelli, som under 8. november anmodede Københavns Hof- og stadsret om at lade Abraham Lundberg justitialiter tiltale⁹⁶.

Men efterhånden som tiden gik, faldt sindene til ro, og 12. januar 1795 lød indlægget fra defensor, exam.jur. Niels Schiellerup, prok. for Hof- og stadsretten samt for alle under- og overretter: »At han skulde have sagt at være den

Prokurator for Hof- og Stadsretten, exam.jur. Niels Schiellerups skydeskive på Københavns bymuseum. Woldbye fot.

første, som forlangte Tillæg er jo uden Sands, da han nesten et heel Aar icke havde arbejdet som Tømmer Svend, men har været paa Apotheket. Og af lige Beskaffenhed og urigtig er det, at han skulle have sagt at være Deputeret⁹⁷ for Svendene.« På lignende måde og med samme negative resultat, gennemgås alle de foranstående udtalelser. Der sluttet: Han actor, prk.exam.jur. Gottlieb Sewerin gør det til en hovedforbrydelse, at indstævnte jævnlige har søgt på kroen under og efter urolighederne. Men der kan ikke være nogen forseelse i at søge sig en pibe tobak der. Det kan både han og enhver anden, da det er et offentligt værtshus⁹⁸.

Når der hertil føjes en oplysning om, at politiretssagen fra efteråret 1793 mellem mester Hans Weyle og dennes svend Abraham Lundberg, har været vedlagt Hof- og stadsrettens sagsbehandling, kan det citerede indlæg fra forsvaren vise den gode advokat, som talte sin klients sag endog tilsyneladende mod bedre vidende. Dette gælder dog kun, hvis Schiellerup har læst sagen. Men: Hvem stod bag Lundberg, da han i efteråret 1793 næsten fra den ene dag til den anden bevidst gik ind i kampen for murersvende-lønner? (Jfr. s. 70).

Den 9. september sagde han i politiretten, at han ville betale mesteren, hvad han skyldte ham, men ved det næste retsmøde den 13. medbragte han en fordring på 11. rd. 94 sk., idet han allerede 11. september havde skrevet (eller ladet skrive) en regning, som dækkede perioden 18. april 1791-22. juni 1793 (sidste dato efter mesterens regninger). Denne regning havde ikke blot murersvendelønsatser, 40 sk. og 32 sk. for henholdsvis sommer- og vinterdage, men ud over det 4 sk. for de 80 dage, til hvilke han selv havde skaffet arbejde.

Lundberg havde, som tidligere omtalt (s. 72) ikke held med sig i politiretten. – Men var det så samme svendegruppe, der stod bag ham, da han under 10. oktober sendte sin forespørgsel til kancelliet og derefter nedlagde øksen. – Det var svende, som kendte krofaderen, Jørgen Andersen Brandts selvgjorte artikler, dateret 12. februar 1762. En helt almindelig arbejdsmand eller kværlulant havde næppe fået både tømmerlavets oldermann og generalprokurøren til at gå i aktion for at pacificere sig.

Også af bisiddervalget (de valgte kunne kun blive bisiddere, da det var i den lange periode (7 år) Wagenknecht var formand 1793 26. november–1800 10. december) blandt tømmervendene 14. december 1795 fremgår det, at nogle svende delte hans synspunkter, idet den af de tre svendekandidater, som tydeligst havde udleveret Abraham Lundberg i politiretten, ikke blev valgt⁹⁹.

De tre af mestrene (oldermannen) opstillede kandidater var:

Christopher Chrane (eller Krone), svend hos oldermannen, valgt m. 28 stemmer,

Peder Søeborg, svend hos Peder Wangede, valgt m. 20 stemmer
og

Johs. Kirchner, svend hos oldermannen, fik kun 8 stemmer.

Det ser ud, som om oldermandens to svende skulle have en chance for at få belønning for deres indsats i Lundberg-sagen.

Men selv om spørgsmålet, om hvem Lundberg evt. var stråmand for, ikke kan besvares, er det af betydning at vide, at lønproblemet var oppe i efteråret 1793, og at der også så længe før strejken blev gjort forsøg på at løse det ad fredelige kanaler, og interessant tillige for en gangs skyld at kunne se bag om et svendevalg (14. december 1795).

Frikendt blev Abraham Lundberg af Hof- og stadsretten 30. marts 1795, men samfundet dømte ham på en måde efter døden. Ikke på grund af gerninger (hyppige konfrontationer med politimyndighederne) eller udtalelser, men for fattigdom¹⁰⁰.

IVb. Status efter strejken

Tilbagevendte svende

Af de 126 svende, som 8. aug. blev udvist fra den danske hovedstad, var 5. sept. – efter tilladelse ved kgl. resolution af 20.8. – 33 danske eller i København bosatte tilbage igen!!!¹⁰¹ Selvbevidste var svendene tilsyneladende stadig. I skipper Siemsens galease var de sejlet fra Kiel; men da skibet var kommet til ankers under Sjælland, ønskede såvel de som skibets øvrige passagerer på grund af modvind at fortsætte rejsens 12 mil til København over land. Skipperen gav dem efter opfordring 10 rd. som lån, og såvel dette beløb som den akkorderede fragt fik han af oldgesellen udbetalt ved ankomsten til København. En del af de øvrige svende havde tidligere skillinget sammen, 3 mk. pr. mand. Denne sidste oplysning meddeles hverken i tømmerlavets protokoller eller i svendenes mødreferater, men blev af Københavns Magistrat indhentet underhånden hos skippersnes oldermand¹⁰².

Det var heller ikke muligt for oldermanden for tømmerlavet at få nogle af de hjemvendte svende til at aflægge visit på Frederiksberg slot for over for kronprinsen at kvittere for udvist kgl. nåde, især understøttelse til hustruer og børn. Om dette underrettedes Da. Kancellis præsident¹⁰³.

Ud over de 33 meddelte Kancelliet 13. sept. magistraten, at Johan Hofmann (Burm.'s sv. nr. 1), som havde været i København 12-14 år og var forlovet her, var på vej tilbage, og at han havde tilladelse til at blive¹⁰⁴. De københavnske tømmermestre havde således i 1794 mistet (126 – 34 =) en arbejdskraft på 92 svende to måneder før sommertidens udløb, tømmermester J. E. Burmeister alene 52; ikke mærkeligt, at netop han i september måned havde travlt med at søge tilladelse til de tyske svende, som ønskede at komme tilbage. Tilladelse blev ikke givet til alle ansøgere med mesteranbefaling (de var udvist efter en kgl. resol. og kunne ikke komme tilbage uden en sådan), men kun til 3, som havde været i landet i 3-4 år, men som først og fremmest var forlovet her. Det sidste skulle dokumenteres med udtalelse fra pigens familie og helst med lejekontrakt¹⁰⁵.

Angående det økonomiske mellemværende mellem mestre og svende, som – efter tilladelsen af 21. aug. – endnu 23. – 25. aug. ikke var kommet tilbage, fik Københavns magistrat 6. sept. fra Da. Kanc. opfordring fra mestrene (oldermanden) om at modtage de beløb, som nogle svende havde til gode. Disse svendetilgodehavender sendtes til kancelliet og derfra 27. sept. til svendene gennem residenten i Lübeck¹⁰⁶.

Efter at de tre tyske svende, som ved resol. af 3. okt. havde fået tilladelse til

at vende tilbage, var kommet i arbejde og deres gældsbeløb trukket ud af opgørelsen parterne imellem, anmodede – omvendt – magistraten efter opfordring fra 10 mestre Danske Kancelli om at inddrive mestrenes tilgodehaver hos svendene. Det drejede sig 18. nov. 1794 om 254 rd. 41 sk.¹⁰⁷; 13. dec. kom svaret: opgaven var umulig, da svendenes adresser i Tyskland var ukendte¹⁰⁸.

I 1795 meldte tømmerlavets oldermand yderligere fire svende som tilbagekomne; han ønskede at vide, hvordan kvartalssamlingen, 10. okt. skulle forholde sig, hvis de fire svende ønskede at blive indskrevet i lavets lister. Magistraten skrev den 7. til Da. Kanc., som straks rettede en henvendelse til politimester Chr. Cold¹⁰⁹.

Af svendene blev det hurtigt konstateret, at Burmeisters nr. 26, som havde arbejdet hos sin mester siden 28. sept. 1794, kun ved en fejltagelse var noteret som nyankommen, fordi han ikke var blevet indskrevet i svendenes hovedprotokol 1794. I brev til kancelliet af 12. okt. mindede politimesteren om, at den kgl. resolution af 8. aug. 1794 også indeholdt bestemmelse om, »at de (svendene) ikke nogensinde i Hans Majestæts Lande igen maatte indfinde sig«. Derfor kunne kun en ny kgl. resolution tillade, at deres navne blev indskrevet i tømmerlavets eller noget andet lavs lister. Om de tre i 1795 komne oplystes det, at Gotlieb Schneider og Frantz Jagtmeyer havde »forholdt sig roligt« og derfor kunne indstilles til at ansøge kongen om tilladelse til at blive i landet. Den blev givet 23. okt.¹¹⁰. Joseph Bügler, som havde været involveret i nogle uroligheder mellem danske og tyske tømmersvende medio september skulle »uopholdeligt« sendes ud af landet. Politirapport af 17. okt. viser, at han blev fulgt til toldboden og overleveret til skipperen for skibet »Den nye Prøve«, Chr. Jensen Dahl. Fragten 4 mk. for rejsen til Kiel betaltes samtidig af politikassen¹¹¹.

Det blev således to svende, som i 1795 fik tilladelse til at blive i København, så længe de ikke forårsagede uro.

Antagelig på grund af »næsen« 1795 handlede der hurtigt, da Carl Willer, Joh. Christopher Suhrs svend nr. 3 i 1796 i februar var kommet i arbejde hos mester H. Weyle. Allerede 1. marts blev hans tilladelse givet¹¹².

I alt kom således i 1794 3,

i 1795 2 og

i 1796 1 af de dømte tyske svende tilbage, eller strejkens tab af svende, som 1794 var 92 blev i alt 86.

I 1795, samtidig med at de fire svendes forhold blev undersøgt af politimester Chr. Cold, fik strejkens oldgesell Wagenknecht ved Missive af 9. okt. de 25 rd., han, efter dom af 1. aug. 1794, havde betalt til politikassen, tilbage, fordi de øvrige danske eller her gifte svende 21. aug. 1794 havde fået kongelig tilgivelse¹¹³, der som nævnt var givet ved kgl. resolution af 20. samme måned.

Mestersvar til svendene, september 1794

De indberetninger, som tømmer- og murermestrene under 14. aug. 1794 havde lovet at fremsende til den under 11. samme måned nedsatte kommission, blev dateret henholdsvis 22. og 16. sept.¹¹⁴. Tømmermestrene svarede svendene, at deres løn var høj nok, da de generelt kun arbejdede under mester-ledelse. Det var barske bemærkninger, der blev skrevet, efter at de strejkende svende var kommet tilbage i arbejde hos mestrene: »Disse Folk kaldes Tømmersvende, da dog neppe een blandt tyve har ringeste Begreb om det væsentligste af Tømmerprofessionen, og ere ikke andet end simple Arbejdskarle, hvis heele Konst bestaaer i, at hugge eller save et Stykke Tømmer efter det Maal, der foregives dem, og, som overladt til sig selv og uden Anførsel vilde være sig selv og hele Verden i Qvalitet af Tømmerarbejdere til liden Nytte. Sandelig de kunne med ligesaa liden Grund kalde et ved dem udført Stykke Tømmerarbejde af ringeste Betydenhed deres, som en Bogtrykker kan kalde sig Forfatter til den Bog, der forlader hans Presse«¹¹⁵. Mestrene omtalte også – 1794 – en helt anden grund til tømmervendenes dårlige kvalifikationer. Den hang sammen med fagets rekrutteringsmønster. De påstod, at størstedelen af tømmerlærlingene, både her og i Tyskland var fattige børn, hvis forældre ikke havde magtet at lade dem lære noget. »Kun et lidet Antal Drengene udlæres her, og deriblandt findes som sagt mange voxen Mennesker, der ikke har anden Hensigt, end at ernære sig som Svende deres Livstid og vælger blot dette Haandarbejde fordi det giver mere af sig, end at arbejde som Daglønner«. Der ankedes tillige over, at drengene i de to lære-år ikke – som andre læredrengene – var i mesterens kost eller under dennes opsig, hvorfor han ikke var i stand til at gøre andet end at formane dem til at søge akademiet¹¹⁶.

Som svar på tømmervendenes beskyldning om, at mestrene blev velhavende på svendenes bekostning hed det: »Der findes dog meget formuende Mænd ved Tømmerprofessionen. Vi tilstaaer det; men der findes ogsaa de, der er meget fattige, og hvad den ene har for meget har den anden for lidet. Imidlertid have de, som eye Formue, erhvervet sig den mindste Deel deraf ved Tømmerprofessionen: Ved Arv og Givtermaal; ved at paatage sig store Entrepriser af alle Professioner; ved Gaard- og Huuskjøb; ved at tilforhandle sig gamle Bygninger og øde Pladser, bebygge dem paa Speculation og sælge dem med Fordeel, have de erhvervet sig Formue; men kun få ved den egentlige Tømmerprofession, og disse Maader at erhverve paa staae aaben for enhver, hvad enten de ere Tømmermestere eller ikke«¹¹⁷. De mestre, som hævdede, at de selv var fattige, kan have tænkt på situationen 1762, da 11 murermestre tilsammen var i stand til at låne Fredrik 5. 1100 rd.¹¹⁸, medens de fleste af tømmerlavets mestre 23. juli var forsamlet med magistratens tilladelse og ordre for at finde udveje til en sum, »som Hans Mays^{tt} allernaadigst af Lauget er forlangende«, men da dette ikke var i besiddelse af nogen Beholdning men

havde en gæld på 800 rd., erklærede de tilstedeværende mestre, at de ikke var i stand til at præstere det forlangte¹¹⁹.

Om disse udtalelser generelt hævdede Albert Olsen, at det var illoyal omtale af svendenes færdigheder, især da mestrene samtidig roste egne kundskaber¹²⁰, men bemærkningerne svarer helt til optakten til oldermand Georg Volmeisters tidligere citerede brev af 23. okt. 1771 til Københavns magistrat: »ved Tømmer=Lauget Løsgives Lære Dreng, som ere 30, 40, ja, 50^{ve} Aar gammel og sidder med Kone og Børn, og fra Borger og Bondestanden af knap kand læse og kiende a:b:c: sige at skulle kunde giøre Teigning, hvortil hverken deres Hoved eller Hænder ere skikkede, den daglige Omsorg og bekymring for leve brødet til sig og sine tillader dem det icke heller; thi efter Arbeidet ere de trette og behøver hvile«¹²¹.

Både 1771 og 1794 klagede mestrene således over, at lærlingene manglede boglig og faglig viden; men de glemte, at de måske selv havde en del af ansvaret for dette på grund af den korte læretid, om hvilken de 2. feb. 1774 skrev til magistraten, at de ikke ønskede den forlænget¹²². 1771 omtaltes de unge drenge, »som ere 16 til 20 Aar, thi yngre kand ingen andtages til vores Profession«¹²³, og 1794 – 22. sept. – som nævnt de fattige drenge, som naturligt blev fattige svende, hvilket stemte overens med det i denne afhandling konstaterede, at svendene i periodens løb i højere og højere grad økonomisk kom under mesteradministration¹²⁴.

Som tømrmestrene hævdede at have erhvervet formue ved arv og giftermål, var – i 1789-skattelisterne over næringsdrivende svende – 8 af 19 tømrrersvende –, men kun 2 af 33 murersvende – husejere eftermænd i ægteskabet, ved hvilket de – foruden hustru – havde erhvervet hus og evt. næring¹²⁵; og som kun få tømrmestre havde tjent deres formue ved den egentlige tømrrerprofession, er det konstateret, at tømrrersvendeformændene anvendte de ved formandshvervet tjente penge til arbejde uden for faget, eller at svendeladen finansierede svendeformændenes deltagelse i det florissante eventyr¹²⁶. I alle tilfælde ses mesterbetragtningerne omløbet til de yngre år eller stammende fra svendetiden.

Dateret 16. sept. 1794 indløb murermestrenes svar til kommissionen 20. sept. Så forskellig fra tømrmestrenes, som det kunne have været ventet, var denne besvarelse ikke. Murermestrene delte deres arbejde i det grove og det fine. Det første krævede kun evne til at hvidte og at lægge sten på sten. Det sidste også indsigt i tegning, overslag og beregninger. »Vi tillægge her denne Anmærkning, at de fleste svende hos os kun er egentlige Haandværksfolk, de forstaar kun det grove, men kiende Intet af det finere Arbejde; Ja, neppe 1/10 Deel lægger sig efter Haandværket som en Kunst«. (Hos tømrrerne var det 1/20)¹²⁷. Mestrene påstår, at svendene om vinteren må leve af mestrenes forskud, og at frimestrene ikke kan vente sådanne forskud¹²⁸ og de spørger, om det er

urimeligt, at de svende, som mesteren har underholdt om vinteren, arbejder for ham om sommeren, d.v.s. til mortensdag¹²⁹.

Svenderepræsentation efter strejken

Et tilsyneladende andet resultat af strejken konstateres i referat af tømrersvendenes kvartalsmøde 24. okt. 1794¹³⁰. Her er – uden forudgående diskussion eller følgende kommentar – de i de tidligere møder som deltagere angivne 4 mand af hver klasse (2 danske og 2 tyske svende), 4 af hver klasse, 1783, 26. marts, de 32 svende, som udgør den sædvanlige hovedsamling, eller 1789, 28. dec., 32 svende som deputerede på samtlige svendeselskabets vegne, ændret til: 8 mand af hver klasse¹³¹. Var det svendenes gamle ønske fra 1743 – jfr. indl. s. 19 – som her blev realiseret?

Tidligere var der kun enkelte gange i 1770'erne valgt 8 deputerede af hver klasse; det skete, f.eks. 1771, da svendene skulle flytte deres skilt fra Tornebuskgaden til deres nye herberge i Adelgade¹³², 1773, 14. sept.¹³³ og 1778, 30. dec.¹³⁴, det sidste tilfælde i forbindelse med svendenes gældsproblemer.

V. Branden og perioden 1795-1800

Lønglidning efter branden 1795

Gav strejken 1794 ikke højere lønninger til håndværkersvendene, blev mulighederne efter Københavns brand 5.-8. juni 1795 helt andre. 950 ejendomme i omtrent 55 gader var hærget af ilden og 5 kvarterer næsten lagt i aske¹. Selv om antallet af tømmer- og murersvende hurtigt steg², var bygningshåndværkere (mestre som svende) naturligt en mangelvare, medens genopbygningen foregik, og situationen blev udnyttet. Professor, hofbygmester Caspar Frederik Harsdorff bekræftede således 14. juni 1797, at »tømmerfolkene« efteråret og vinteren efter ildebranden tog højere dagløn end sædvanligt, og at de normalt ikke var at få for ringere end 1½ dags løn pr. dag³.

Københavns brand. C. F. Stanleys stik af brandens udbrud 5. juni 1795 viser Holmens tømmermænd (med knæbenklæder og rundpudede hatte) i arbejde ved træstablerne »Døle Haven«; ved sprøjten civile håndværkersvende. Kbh.'s bymuseum. Woldbye foto.

Tømrmester Johan Ernst Burmeister havde for reparationsarbejde på Christiansborg slot for tiden 7. okt.-12. dec. 1795 anført: 378½ svendedag og ½ dag tillagt for hver dag er 567¼ dage a 40 sk. = 236 rd. 54 sk.⁴ Men da mesteren ikke havde forlangt forhøjelse, godkendtes tillægget først – efter professor Harsdorffs ovenfor citerede udtalelse – ved kongelig resolution af 11. okt. 1797⁵. Baggrunden for 1½ dags betalingen, synes, efter den første del af tømrmester Burmeisters regning for arbejdet ved Christiansborg slots Nebenbygninger, at være, at der fra 8. juni til 15. sept. skulle være præsteret 6 timers overarbejde –« om Middag og om Aftenen» – pr. mand pr. dag.

På samme måde attesterede professor, hofbygmester Peter Meyn 1. apr. 1797 på grund af muremester Anton Wilckens regning med flg. post: 2.-4. aug. 1796: 4 murersvendedage a 4½ mk. = 3 rd.⁶, at det anførte arbejde ved materialgården var så lidet og af en sådan beskaffenhed, at det ikke kunne akkorderes, og han tilføjede: som det er bekendt, at en murersvend i disse tider tjener over 96 sk. om dagen, kan man ej ved sligt arbejde få disse ringere end 1½ dag mod 1 dag⁷. Tømrmester Johan Christopher Wahl beregnede for arbejde ved en begravelse i Frederiks tyske Kirke, altså hastearbejde, på samme måde hver dag »efter løfte til svendene« for 1½ i tiden 14. jan.-27. feb. 1796⁸. Grund-lønsatserne er 40 og 48 sk. før og fra og med 22. feb.

I de omtalte mesterregninger var det til mestrenes svendelønsatser, mesterlønnerne, de 50% blev lagt. Man må således formode, at mestrene har beregnet sig selv 150% mestersalær, deres del af kagen, og derfor måtte være lige så interesserede i beregningsmåden som svendene i modsætning til forholdet under strejken⁹, da de frygtede, at en eventuel svendelønstigning – som tidligere – skulle tages af deres salær.

Blandt svendene var det de dagløns-betalte, som nød godt af denne aflønningsform, og at de har fået 150% af deres tidligere betaling fremgår klart af afregninger imellem muremester, brandkaptajn M. H. Petermann og svendene Peter og Chr. Møller. Peter Møller havde fra 23. maj-30. juli 1796 arbejdet for den almindelige murersvendedagløns, 40 sk., men var ugentlig krediteret for 9 (8 gange), 10½ (1 gang) eller 7½ (1 gang) dage, tydelig 1½ dags aflønning for henholdsvis 6, 7 eller 5 dages arbejde¹⁰.

Sidste gang forholdet ses omtalt, 1. dec. 1797, hedder det i en ansøgning fra murersvendenes oldgeseller til oldermænd Carl Chr. Martens: »Siden Ildebranden og til Nerværende tiid haver Mesterne vel givet i Dagløns 1½ Dag eller 3 mk. 12 sk. om Sommeren og 3 mk. om Vinteren. Men da arbejddet allerede før Michaeli var saa knapt, at endog Svende paa den tiid gik Fyrige og intet Arbeide kunde bekomme, befrygtes det igien nedsettes til den gamle dagløns, nemlig 2 mk. 8 sk. om Sommeren og 2 mk. om Vinteren« og senere i skrivelsen: »i betragtning af disse dyre Tider, da baade Føde-Vahre, Huus-Leye og Ildebrand er saa overmaade dyre« opfordredes oldermændene til at bede magistraten om at hjælpe svendene ved at ansøge kancelliet om, at de for

fremtiden måtte få 48 sk. om sommeren og 40 sk. om vinteren¹¹. Oldermændene anbefalede murersvendenes ansøgning om dette tillæg på 8 sk. i daglønnen og må vel derfor siges at stå inde for skrivelsens indhold, selv om han ikke omtaler 150%’s lønningerne. Der var i hele perioden – fra mester-side – tyst om disse lønninger, som derfor kan karakteriseres som en art sortbørshonorering. Magistraten foretog sig – som sædvanligt i sådanne sager – tilsyneladende intet.

Så indgroede var datidens lønsatser, at man, hellere end at ændre disses størrelse, regnede 1½ dags løn for 1 dags arbejde, måske også ud fra den betragtning, at det så var lettere at vende tilbage til normale forhold.

Nogenlunde almindelig synes 150%’s lønnen kun at have været i den første tid efter branden. Tømrermester J. Burmeister kalkulerede med normal dagløn for svendene både før og efter perioden 7. okt.-12. dec. Mester J. C. Wahl benyttede derefter som nævnt aflønningsformen som belønning for hastearbejde og murermester A. Wilcken sommeren 1796, for arbejde, som ikke kunne akkorderes. 1797 måtte en svend hos murermester H. C. Ondrup ved afregning 5. marts lide den tort at få den halve dag dekoreret¹³, og under det følgende forhør indrømmede mesteren, at vel havde hans søn beregnet svenden 1½ dag, men at dette var en fejltagelse¹⁴. Sommeren 1797 fik tre af murermester Thim Langemarks svende betalt 1½ dags løn for hver dag for at arbejde flittigt¹⁵. Tilsyneladende viser dette materiale undtagelser, men så sjældent, som de få eksempler lader formode, har aflønningsformen næppe været. Forklaringen kan ligge i det forhold, at kildematerialet for størstedelen er retssager, og at det i disse er de utilfredse, der kommer til orde. Murermester Petermanns regninger til de to svende kendes således kun, fordi svendene havde forladt arbejdet, da de fandt selv 150%’s lønnen for lav, og mesteren derfor anlagde sag. Men til gengæld er hobymestrenes generelle udtalelser tungtvejende.

Lønnen 1795-1800, generelt

Når 150%’s lønnen ikke var den almindelige, måske selv ikke lige efter branden, kan så en anden lønsats betragtes som normen? I en række politiretssager omtales 40 sk. som almindelig sommerdagløn for tømrersvende – jfr. tekst til note 19, note 22 og note 26 – 32 sk. ses også udbetalt, især til ungsvende. Det drejer sig om enkelte svendes, de klagendes forhold og ofte holdt påstanden ikke til en nærmere prøve. Af de to tømrersvende, som maj 1798 indgav næsten enslydende klager¹⁶ over mester Jørgen Wests lønninger, måtte Ole Jensen Müller indrømme, at han havde fået afkortet et halvt år af læretiden og derfor kun kunne tilkomme de 32 sk.¹⁷; Joh. Chr. Friderichsen vedgik 26. maj i retten, at han havde haft 72 sk. daglig ved akkordarbejde og netop da fik udbetalt 38 sk. i dagløn¹⁸. Begge frafaldt deres klage.

Samme mester anmeldte 21. sept. 1797 tømrersvend Carl Fr. Kobiersky til politiretten for at have forsømt sit arbejde siden 8. juli samt for at skyldte mesteren mere end 30 rd. (jfr. bilag til afsnit Ia, nr. 2a tømrersvendegæld på mere end 10 rd.). Skønt svenden begrundede sin arbejdsnedlæggelse med ikke at have fået så godt arbejde som nogle tyske svende, havde han haft 40 sk. om dagen, når han ikke arbejdede på akkord¹⁹.

Som noget mere generelt og derfor af større betydning, kan nævnes, at tømrersvendelavets betaling til svendeformænd (ordet brugtes i flertal som fælles betegnelse for formand og de to bisiddere) for forsømmelsesdage, (d.v.s. dage, i hvilke fagrepræsentanterne forsømte deres håndværksarbejde for som f.eks. formand Jørgen Andersen Brandt at skaffe kammeraterne højere lønninger (s. 61), som ladesvendene at styre svendenes lade²⁰ eller for at pleje syge arbejdskammerater og hjælpe familierne med begravelser (jfr. bilag)) som fra 1759 til 8. okt. 1796 havde været 32 sk.²¹, lavtlønnen, fra 22. april 1797 kan konstateres sat op til 40 sk.²²; denne sats blev udbetalt til 1. maj 1802. Også 22. april 1797 blev svendeformandens, Wagenknechts, halvårsløn hævet fra 10 til 15 rd., han fik således også den højere løn for vinterperioden 1796/97²³.

I forbindelse med de omtalte lønstigninger kan det nævnes, at Københavns gadevægttere ved Missive af 30. april 1796 fik deres ugentlige udbetaling hævet fra 7 til 9 mk. – gældende fra 1. maj til Michaelis²⁴. Samtidig havde kærneren i en indberetning af 12. april 1796 meddelt magistraten, at de nødvendige folk til byens arbejde ikke – på nærværende tid – kunne fås for sædvanlig dagløn og spurgt, om ikke daglønnen for stadens arbejdere måtte forhøjes fra 28 til 32 sk.²⁵. Svaret – fra Københavns Rådstue – lød, at kærneren måtte akkordere på rimeligste måde²⁶. I årene 1796 og 1797 betaltes der ikke mere end 28 sk. (24 sk. i vinterløn)²⁷.

I promemoria af 19. aug. 1796 klagede tømrersvend Søren Christensen over sin mester, bevillingsmester Conrad West (m. borgerskab 4. jan. 1796). I otte uger havde han arbejdet hele dagen og to timer over. Han havde derfor ventet den sædvanlige løn som svendekollegerne fik: 40 sk. og for de to timer 12 sk.²⁸, men han fik kun 32 sk. i dagløn. Mesteren svarede, at klageren ikke havde arbejdet som svend, men som daglejer uden at aftale nogen betaling, derfor havde han betalt ham 32 sk. i dagløn og 4 sk. for de timer, han havde arbejdet over tid²⁹. Af den sidstnævnte svenske sag ses, at også timelønnen normalt udbetaltes med 150% efter branden i forhold til 1794-satserne eller med 6 sk..

Forsømmelsesbetalingen kan for murersvende konstateres så tidligt som 1. okt. 1740, da der i tideprotokollen ses anført: formandens forsømmelse og opvartning ved de syge og døde 3 dage (a 48 sk.) er 1 rd. 48 sk.³⁰, d.v.s. allerede da mesterlønsatsen (herefter mange eksempler). Samme lønsats betaltes til oldgesell Jens Holm og bisidder Johan Kunst iflg. regn. af 17. aug. 1785, fremlagt i skiftekommissionen samme dag³¹, medens en tilsvarende kvit-

tering, dat. 15. dec. 1798 havde 64 sk. som dagløn³², men hvornår stigningen fandt sted, ses ikke.

Murersvendenes akkordløn ses steget i perioden fra 19. sept. 1795, 5 a 6 mk. daglig og derover³³, til 1. april 1797, over 1 rd.³⁴. Men daglønnen ønskede svendene også hævet. En ansøgning om et 8 sk.'s tillæg til de 40 sk.'s sommerdagløn er omtalt indsendt til oldermænd 1. dec. 1797³⁵. 1799 gik ansøgningen videre til Rentekammeret, men i bygningskontorets kopibog er under 4. juni afslaget indført. Kollegiet kunne ikke påtage sig at udfærdige en forestilling, men hofbygmestrene Harsdorff, Meyn og Magens blev bedt om at udfærdige og indsende forslag til et bygningsreglement; man ønskede at undgå udbetaling af dagløn³⁶. Kun i et enkelt tilfælde fik brandmajor Petermann 22. feb. 1800 tilladelse til at få en godtgørelse på 56 sk.'s mesterløn for de kgl. bygningsarbejde.³⁷

Men som tømrersvendene fik 40 – 32 sk. udbetalt – i henholdsvis sommer- og vinterløn – ser det ud til, at også murersvendensatserne var sat op, nemlig til 48 og 40 sk.. Disse sidstnævnte lønninger var næppe udbetalt til en afdødt svends bo³⁸, hvis ikke murersvenden havde fået dem.

Resultatet af ønsket om akkordløninger synes ikke at foreligge før i en række plakater i perioden 6. april 1813 til 8. okt. 1819 angående betaling for tømrer- og murerarbejde³⁹. 6. april 1813 fik de to fags svende ad rettens vej – formelt samme dagløn, men dog kun for reparationsarbejde, da byggearbejde skulle udføres efter akkord. Taksterne herfor fulgte med plakaten. Som allerede nævnt (s. 24) var det i § 3 af samme plakat, at de to fags svende fik en ny fælles sommertid fra 1. april til udgangen af september.

Bevillingsmestre

Den voldsomme aktivitet, som byggefagene præsterede i genopbygningsårene – især i 1796 og 1797 – var mulig på grund af det stærkt stigende svendetal (jfr. Indledningens generaltabeller 1 A og 1 B) og indkaldelsen af militære svende fra provinsbyerne, afsnit 1b, s. 55; men også fordi den herværende arbejdskraft udnyttedes mere intensivt. På svendeside skete det ved, at soldatersvendene – efter tilladelse fra Generalitets- og kommissariatskollegiet (jfr. note 1 til bilag til afsnit V nr. 6 a og 6 b, soldatersvende – frimænds fritagelse) – kunne slippe for de fire ugers eksercits i sommerperiodens højsæson, og de civile svende i nogle tilfælde fik afkortet læretiden med ½ år⁴⁰, så nogle af dem, der var indskrevet i efteråret 1795, blev udskrevet – som svende – foråret 1797. Uden at have undersøgt dette problem til bunds er det konstateret, at f.eks. tømrermestrene A. Hallander, Mathias Robertson eller Robbert, og A. Kirkerup foruden – som allerede nævnt Jørgen West – undertiden brugte denne fremgangsmåde⁴¹, Kirkerup, således for 3 af 17 indskrivninger. Det drejede sig om i

København fødte drenge. Disse fik kun en læretid på 1 sommer og 2 vintre; dette betød, at de mestre som 22. sept. 1794 havde klaget over de såkaldte arbejdskarles dårlige færdigheder, nu – tvunget af arbejdspresset – selv var skyld i, at forholdene blev endnu ringere.

Det voksende svendetal og soldatersvendenes specielle betydning er omtalt under afsnittet om generaltabellernes statistik s. 18-19, men i den omfattende genopbygningsperiode 1795-97 forøgedes også mestertallene, iflg. samme generaltabeller var der:

1794 35 murermestre og 20 tømremestre,
 1795 37 murermestre og 23 tømremestre,
 1796 49 murermestre og 32 tømremestre og
 1797 52 murermestre og 36 tømremestre

Den hurtige vækst i mestertallet var kun mulig, fordi så godt som alle de nye mestre var bevillingsmestre, nemlig

<i>Murermestre</i>				borger-	
svende	frimestre	bevilling	navn	skab S*	konkurs
nr. 1789					
26		27.3.95.	Laurits Thrane	20.4.95. S	
		20.8.95.	Jacob Lyngø	13.11.95.	
		9.10.95.	Christopher Kurtshals	25.4.96.	
	F21.8.95.				
8	m.fl.	31.5.96.	Christen Wittus	20.7.96. S	
12		13.1.97.	Chr. Iversen Schmidt	3.2.97.	
24		2.8.96.	Lars Blem	6.3.97.	15.1.1801.
		15.4.97.	Gottfred Schaper	17.7.97.	
<i>Tømremestre</i>					
		31.7.95.	Casp. Fr. Hollander	12.10.95.	23.12.1801.
		6.11.95.	Conrad Wiest	4.1.96.	
		18.12.95.	Johs. Frost	18.1.96. S	
		25.4.96.	Henrich Meyer	25.4.96.	16.12.99.
11		29.4.96.	Carl Wilde	9.5.96.	
	F20.8.95.	10.6.96.	Carl Daube	24.6.96.	
		1.7.96.	Peder Sabro	8.7.96.	
	F6.10.95.	16.9.96.	Henrich Keyser	25.7.96.	
		29.7.96.	Christopher Chrane	1.8.96. S	23.10.99.
fhv. tsv.					
litr. b.		16.9.96.	Joh. Wilh. Steenberg	30.9.96. S	
		9.6.97.	Peter Jensen Søbørg	97.	
			Fr. Fishenwert	19.1.98.	

* S betegner, at mesteren beskæftigede soldater.

Blandt de nye bevillingsmestre var således nogle af 1789-rækkerne af næringsdrivende svende, der var gamle polerere, desuden tidligere frimestre, og af strejkende svende ses opført tømrmester Peder Wagedes svend nr. 2, Peder Søborg og svend hos oldermænd, Joh. Volmeister, Henrich Keyser, som begge var kommet tilbage 5. sept. 1794, den sidste findes ikke på strejkens note 10-liste (over den 8. aug. bortsendte og 23.-25. s.m. ikke tilbagekomne svende). Mestre ved kgl. missive blev også de to ved tømrrersvendevalget 14. dec. 1795 valgte bisiddere, jfr. afsnit IV s. 134, tømrrerpolerer Christopher Chrane (Krone) og Peder Søborg, den ene af de to netop nævnte strejkende svende.

At en sådan tilgang af nye mestre, hvis forudsætninger var vidt forskellige, forårsagede uro i byggefagene, kan ikke undre; mest udpræget må det have været i tømrrerfaget, hvor man først efter branden i juni 1795 begyndte at optage dokumenteret brugbare frimestre i lavet som bevillingsmestre, medens murerfaget havde gjort det efter reskript til magistraten af 10. april 1761, med H. Stampes erklæring af 8. sept. 1760, jfr. s. 80. Dette fremgår bl.a. af en sammenligning af 1789-mesterlisten, tømrrer- og murersvende, idet Peter G. Petersen og Fr. August Conradi som tilsyneladende også var bevillingsmestre, var blevet dette efter modtagelse af sølvmedalje fra Akademiet 1. marts 1793 og 25. nov. 1796 på samme måde, som Andreas Kirkerup allerede i 1774 var optaget i lavet efter at have fået guldmedalje.

Forsigtigt gik man derfor til værks i sommeren 1795, da nye ukendte mestre skulle i gang med at opbygge de nedbrændte kvarterer. 18. aug. fik 1789-listens murersvend nr. 8, Christen Wittus tilladelse til at arbejde som frimester med egne hænder, da han ikke længere havde værtshus (borgerskab 19. dec. 1768), 18. sept. udvidedes bevillingen til at holde 2 svende og 11. marts 1796 til en tredie, hvorefter frimesteren endelig 31. maj blev optaget i lavet uden at forfærdige mesterstykket⁴². Også i august 1795, den 20., fik murersvend Jacob Lyng, efter anmodning fra justitsråd Storph, tilladelse til at opbygge dennes nedbrændte gård og til dette arbejde at anvende svende og drenge, hvorefter den opførte bygning skulle betragtes som mesterstykket før eventuel optagelse i lavet. På samme vilkår fik tømrrersvend Carl Daube efter at have entrepreneret med justitsråd Stephansen bevilling til at genopbygge dennes gård. Men problemfrit foregik det ikke. Jacob Lyng indberettede i promemoria af 26. okt., at bygningen var færdig, men at murerlavets oldermænd, Carl Chr. Martens vægrede sig ved at optage ham i lavet som mester⁴³, medens stadsbygmesteren forsikrede om, at gården var godt opført. Jacob Lyng fik sin bevilling 6. nov., tog borgerskab 11. samme måned, men allerede i begyndelsen af december kom hans klage om mesterens had til ham på grund af den netop modtagne bevilling (jfr. s. 45). Angående Carl Daubes ansøgning hævdede magistratens erklæring, at det ikke var afgjort, at de andre svende ville arbejde for ham, hvis tilladelsen blev givet, den kunne forårsage nye uroligheder. Strejken var ikke glemmt.

De to omtalte bygninger var bryggergårde, der sammen med brændevinsbrænderier skulle genopbygges først⁴⁴, (og listen over svende-frimænds fritagelse for eksercering, hvoraf fremgår, at premierløjtnant, brygger, brandlidt C. O. A. Restorff i 1796 og 1797 efter ansøgning fik murersvende fritaget for eksercering, skønt sådanne dispensationstilladelser efter kgl. resol., nr. 162 af 29. april 1796 kun måtte gives af Gen.- og komm.'s koll., når frimændenes arbejde betragtedes som uundværligt for de murer- og tømremestre, som opførte bygningerne).

Den omtalte forsigtighed i forbindelse med bevillinger til de nye tømremestre – 1795 – dokumenteres også, da Lars Blem, 1789-murersvend nr. 24, efter at have været murersvend i 19 år, 2. aug. 1795, fik tilladelse til at genopføre eget nedbrændte hus og først derefter til at arbejde for andre.

Når de nye fri- og bevillingsmestre skabte uro i byggefagene, skyldes det ikke alene lavsmestrenes had på grund af den kgl. bevilling, som Jacob Lyng mente. Helt reelle årsager forårsagede uroen. De nye mestre kendte ikke – eller rettede sig ikke efter de i fagene gældende regler. Det ses således, at Carl Daube allerede i sin frimester-periode havde antaget en svend, som skyldte tømremester Peder Wangede 8 rd. 32 sk. uden afskedseddell, d.v.s. uden at betale gælden til den forrige mester eller at få en aftale derom i stand⁴⁵, og på lignende måde meddelte tømremester Petersen i promemoria af 13. nov. 1797, at tømremester Carl Joseph Wilde havde antaget tømnersvend Morten Hansen, som skyldte anmelderen 4 rd. 20 sk. uden at rette sig efter lavs skik og øvrige anordninger⁴⁶, eller at Wilde havde benyttet svenden, før han havde indløst hans seddel hos P. G. Petersen. Bag disse eksempler (flere kan fremdrages) kan der som nævnt ligge uvidenhed om forholdet i forbindelse med afskedsedler, men muligvis også manglende evne til at betale, thi når langt det største antal af de her fremdragne politisager førtes af eller imod bevillingsmestre, skyldes det disses normalt dårlige likviditet (jfr. eksempler i afsnit Ia, s. 26-33 og sammenlign mesternavnene med angivelse af mesterforhold i 1789-mesterlisten⁴⁷ og i listen over frimænds fritagelse for eksercering 1796-98⁴⁸). Tydeligst ses dette af Carl Wildes forhold. Denne tømnersvend nr. 11 1789, tog borgerskab som tømremester efter bevilling 9. maj 1796; 23. juli samme år, da Carl Wilde kun ville (eller kunne) give sine svende 1 rd. om ugen, klagede de tre af dem, som tidligere omtalt (s. 28) med den begrundelse, at de arbejdede uden for porten, og der ikke kunne få kredit; under 27. juli ses en ansøgning fra ham, om at blive hjulpet til noget arbejde, indført i magistratens resolutionsprotokol, og på hans skattebillet for 15. april-14. okt., af hvilken ses, at han skulle svare ½ p. (= portion) i næringsskat eller betale 5 mk. 11½ sk., var noteret »frøflyttet, ej at finde«.

Hos Peter Ludvig Krause (bevillingsmester pr. 11. april 1789) måtte tre murersvende i feb. 1796 mangan søndag forgæves 2-3 gange løbe efter penge⁴⁹; og i 1798 gav også han kun 1 rd. pr. uge⁵⁰.

Bevillingsmestrenes dårlige likviditet fremgik helt klart af det forhold, at der blandt 12 mestre, som gik konkurs 1799-1804 var 6 bevillingsmestre:

murermester	Hans Ondrup	Bev. 25.8.88, konkurs 12.11.00.
murermester	Hans Chr. Schmidt	Bev. 19.9.88, konkurs 26.10.99.
murermester	Lars Blem	Bev. 2.8.96, konkurs 15.1.01.
tømrermester	Casper Fr. Hollander	Bev. 31.7.95, konkurs 23.12.01.
tømrermester	Henrich Meyer	Bev. 25.4.96, konkurs 16.12.99 og
tømrermester	Christopher Chrane	Bev. 29.7.96, konkurs 23.10.99,

bortset fra, at Carl Wilde synes at være forsvundet, før den nedenfor meddelte 1801-liste udarbejdedes.

Sammen med de omtalte mestres dårlige økonomiske forhold hænger det formodentlig også, at det oftest var bevillingsmestre (evt. frimestre), der havde soldater i arbejde, en eventuelt billigere arbejdskraft. Det ses af afsnittet om den militære arbejdskraftsreserve og anskueliggøres af listerne over bygnings-svendens fritagelse for eksercits i årene 1796-98. Antallet af mesteransøgninger om svende-frimænds fritagelse for eksercits 1796, 1797 og 1798 viser genopbygningens intensitet, ikke blot ved de 48, 29, 11 ansøgninger, der indløb i de tre år, men især på grund af det forhold, at henholdsvis 83,33, 55,17 og 0% af ansøgningerne bevilgedes, eller at 40, 16 og 0 svende fritoges for eksercits. Mestrenes ansøgninger om disse fritagelser viser ikke blot noget om hensyn til svendene, men især om egne vanskeligheder i de travle genopbygningsår.⁵¹

I april 1796, da fri-murermester Chr. Wittus indsendte sin ansøgning, havde han kun tilladelse til at have tre svende i arbejde, men havde påtaget sig at genopbygge skomagermester O. Kronbergs bygning til Michaelis flyttedag. Murermester Andreas Suhm havde 1797 flere end tre militære svende, men han søgte kun for de tre, der som polerere eller formænd ledede arbejdet ved nogle bygninger. Murermester Joh. Carl Rodemann, som vinteren 1796/97 ikke havde kunnet betale ¼ portion næringsskat – skattebillet – kunne 1797 ikke få de svende, han behøvede. Samme år talte Christopher Chrane som ung mester ikke forandringer med sine svende⁵².

I 1786, da murermester Gottlieb Morhauer med bevilling af 18. marts 1768 (kendt fra den militære arbejdskraftsreserve afsnit Ib s. 52) stadig havde soldater i arbejde, idet 3 af 4 af ham førte vidner i Københavns politiret 6. marts 1786 var soldater⁵³, beskyldte murersvendenes oldgeseller Jens Holm og Friderich Kunst og en murersvend ham for at beskæftige ikke-zünftige svende, nemlig svenske; tallet 6 blev nævnt⁵⁴. Dette kan betragtes som et nyt udtryk for en bevillingsmesters dårlige likviditet.

Når det i afsnit V, s. 12 er oplyst, at størstedelen af de benyttede politirets-sager var ført af eller imod bevillingsmestre, gælder det også den del af materialet, hvis 41 gældsposter er opstillet som bilag nr. 2 a og 2 b til afsnit Ia. Af selve listerne kan det i 19 tilfælde direkte aflæses ved påført bevillingsdato, i to andre kom bevillingsmester Christen Wittus – jfr. s. 306 – og i et forhenværen-

de murersvend litra b, jfr. 1789-liste, Johan Kyhorn – ind i billedet. Gælds-
posterne kan således ikke tages som et bevis på, at svendene stod i konstant
gæld til mester. Men bortset fra at de som tidligere nævnt, dokumenterede
arbejdskraftmangelen, er også de et udtryk for mestrenes, dog især bevillings-
mestrenes vanskeligheder.

At bevillingsmestrene var mestre – med få svende – antydes af de svendetal,
som opgives 1801 i Kbh.'s tømrerlavs lavs- og regnskabsprot., da der til de
kvæstede indsamledes 1 mk. for hver svend påske og Michaeli kvartal⁵⁵.

Resumé og konklusion

Efter indledningens bemærkninger om byggesituationen ved 18. århundredes midte er der i *afsnit Ia* givet en ramme om arbejdsforholdene mester og svend imellem. Før svenden kunne begynde at arbejde hos en mester, skulle lønnen akkorderes (endeligt efter en prøvetid på et par uger), og mesteren betale eller kautionere for svendens eventuelle gæld – dokumenteret ved afskeds- eller eventuelt »gældsseddel« – fra den tidligere mester.

Inden for årets faste rytme, en sommer- og en vinterperiode (s. 24-25), fastlagde murernes lavsartikler af 31. august 1742 i 15. post svendenes sommer-arbejdstid fra klokken 5 morgen til 11 og efter middag fra klokken 1 til 7, medens tømmerkollegerne ikke havde tilsvarende bestemmelser. Der regnedes med en arbejdsdag på 12 timer, inkluderet en frokost- og en aftensmadspause. Mellem mester og svend stod, i de her behandlede fag, polereren (s. 26), hvis seddel var nødvendig, før penge kunne udbetales. Selv skulle han honoreres som de bedst betalte svende i lavet. På lønningsdagen, normalt en lørdag, modtog svenden et a conto beløb, som ikke behøvede at svare til arbejdspræstationen. Foruden de periodiske udbetalinger er andre konstateret. Den første post på svendens debetside var ofte »betalt til tidligere mester« og et forskud. Politiretssager viser sådanne blandt andet til klæder, til husleje, til bryllupper og begravelser. Især i vinterens stilstandsperiode for byggeriet havde begge fags svende brug for bistand, men selv ikke da var de udbetalte beløb altid egentlige forskud resulterende i midlertidig svendegæld som i murersvend Christopher Bagers tilfælde (s. 32). Det kunne som dokumenteret af de få årsblade i den eneste bevarede regnskabs-svendebog, murermester Georg Casper Møllers (1788-94), være restbetalinger af sommerens løn som Jacob Strubacks »arbejdsløshedsunderstøttelse« (Ibid.), bogens eventuelt eneste bevis på, at en murersvend var i stand til at leve en vinter af sommerens arbejde, og Carl Kochs huslejebetalinger (s. 29 og s. 221).

I forbindelse med omtalen af mesterudlæg til svendenes socialforsikring (s. 33-37), syge- og begravelsesunderstøttelse er det konstateret, at murermestrene – efter svendeønske – ved reskripter af 6. august 1772, 5. marts 1784 og 4. august 1788 forpligtede sig til at debitere 1772 1, fra 1784 2 og fra 1788 3 sk. pr. uge i deres svendes regninger som tidligere tidepenge. Ved kvartalsmøderne skulle pengene videregives til svendenes sygebøsse. De betalte beløbs størrelse af bøssepenge ses af tabel s. 35 for årene 1773-83, 1784-87 og 1789-96, som netop viser de årlige bøssepengebeløb: 52, 104 og 156 sk. Som resultat af de stigende kontingenter blev sygeunderstøttelsen 1784 sat op fra 4 til 9 mk. pr. uge, netop det beløb, som ved plakat af 27. september 1783 blev prisen for et

ophold på Frederiks Hospital. Begravelsesunderstøttelsen var 1765 sat op fra 8 til 12 rd.; den blev 1797 20 rd.

Tømrersvendene fik ved reskript af 26. februar 1762 overført murerens reskript af 23. august 1754; allerede 11. marts 1743 havde de fået tildelt murerens lavsartiklers 27. post – hver måned at betale 4 sk. tidepenge. Men 2. februar 1774 udtalte tømrermestrene, at de ikke var interesseret i at få flere af murerens lavsartikler, thi så skulle også tømrersvendene i alt betale 1 rd. 48 sk. (skal være 1 rd. 28 sk., jfr. den nævnte tabel) om året til svendeladen. Men rådstueplakat af 8. december 1785 gjorde alle lavsmestre ansvarlige for deres svendes tide- og sygepenge.

Allerede fra 1784, 2. halvår, havde også tømrersvendene betalt 2 sk. pr. uge i sygepenge, og fra juni/juli 1784 blev understøttelsen 4 mk., men først efter branden var der mulighed for ekstra sikring, fra februar 1796: 9 mk. i understøttelse og 12 rd. i begravelshjælp.

Februar 1774 var mestrene ikke interesseret i, at deres svende skulle betale de store beløb til laden, eller nok snarere ønskede de ikke selv at skulle lægge ud. Allerede samme år kom de, efter reskript af 29. juni, imidlertid til at overtage administrationen af svendenes gældsafbetaling ved at fradrage 8 sk. ugentlig (1½ sk. af hver dagløn) af deres svendes løn og én gang om måneden indbetale dem til oldermændene. Gælden nedbragtes 1774-82, og 1782, 30.-31. maj, bestemte svendene, at 900 rd. skulle tages ud af laden til restgældens betaling. På lignende måde bestemte reskript af 10. september 1799, at til ombygning og udvidelse af tømrersvendenes herberg måtte mestrene i 6 kvarterer tilbageholde 3 mk. af deres svendes arbejds løn. For tømrersvendegruppen var det således om gældsproblemer, der blev lovgivet – og svendene kom under mesteradministration.

Mestrene hævdede, at de havde tab på forskudsordningen – s. 40 – som sikring brugte de afskedssedlen som »gældsseddel«. Efter sedlens trykte meddelelse om, at en navngiven svend måtte tages i arbejde hos den af lavsmestrene i København, som behøvede ham, noterede mesteren – efter håndværkets brug og sædvane – svendens gæld, for at den fremtidige mester kunne betale eller afdrage beløbet. De trykte sedler – kun bevaret for murerfaget – var en mangelvare, hvorfor der gik politik i fordelingen af dem, så bevillingsmurermester Jacob Lynge 7. december 1795 måtte appellere til magistraten for at få tyske og danske afskedssedler udleveret af oldermændene, som det påhvilende at lade sedlerne trykke og fordele.

Når svende med så store gældsbyrder som dokumenteret i afsnit Ia's nr. 2a og 2b alligevel kom i arbejde, er det tegn på en meget stor arbejdskraftmangel, fortrinsvis i genopbygningsårene efter Københavns brand 1795.

For at kunne forlade en mesters arbejde var afskedssedlen ikke tilstrækkelig, også opsigelsesterminen måtte svenden tage hensyn til. Begge lavs gamle

artikler af 4. november 1682 havde kun givet svendene ret til afsked mortensdag; men 24. post i murernes artikler af 31. august 1742 modificerede bestemmelsen, så murersvende, som ønskede at rejse, blot skulle sige op 8 dage i forvejen; og januar 1762 tog tømrersvendenes formand Jørgen Andersen Brandt problemet op, idet artikel 4 i krofader Brandts selvgjorte artikler hævdede, at tømrersvendene skulle have ret til at forlade mesteren, når de ikke kunne enes om lønhøjden. Mestrene henviste til lavsartiklerne, hvad de også gjorde 31 år senere ved møde 4. april 1793 i kommissionen af 6. februar 1790 til lavsartiklernes forbedring. Kommissionen foreslog, at opsigelse skulle være reciprok, og kun tømrer- og murerlavet holdt fast ved at rette sig efter lavsartiklerne. Resultatet blev, at kommissionens betænkning af 28. januar 1794 fastslog, at de 8 dages opsigelsesret ved bortrejse skulle gælde for begge de to lav. Dette betyder, at 1790-kommissionen mere end 15 måneder før strejken havde talt den gensidige opsigelsesfriheds sag; dens betænkning lå i Kommercekollegiet 12. august 1794, da tømrersvendene – for kommissionen af 11. august 1794 – skulle præcisere deres krav, blandt hvilke det her omtalte var det første.

I *afsnit Ib* er de militære svendes, frimændenes forhold behandlet. En soldat, som havde tjent 2 af tjenestens normalt 8 år kunne, hvis han gav afkald på sin løn – som så gik i regimentets eller statens kasse – blive frimand. Han var derefter stadig knyttet til regimentet som sådan, men skulle kun møde til våbenøvelse i 3 – fra 1785 i 4 – uger om året; i øvrigt kunne han arbejde i by eller på landet efter interesse og uddannelse. Flokke af frifolk søgte hvert år til København, hvor mulighederne var de største. Fra provinsregimenterne medbragte de fuld mundering. Befalingsmænd fulgte også med til hovedstaden. De skulle føre tilsyn, opbevare munderingen og sørge for de syge. Forskud kunne de også give, men kun af den lille rest-løn – 5 rd., jfr. s. 50. Af betydning er det især, at en underofficer mødte i Hof- og stadsretten med den soldat, hvis sag behandledes. Det er meddelt, at frimændene, som i henhold til reskript af 11. januar 1737 skulle behandles og lønnes som andre svende, ikke blev det. Få år efter generalprokurør Stampes erklæring af 7. juli 1764, som bekræftede soldatersvendenes rettigheder, forbød magistratsplakat af 26. august 1767 mestrene i de københavnske lav at give forskud til svende, som stod i militær tjeneste; eventuelt udbetalte beløb ville ikke kunne inddrives ad rettens vej.

I Hof- og stadsretten hævdede to murermestre, i foråret 1772, at ingen lavsmester ville betale mere end 32 sk. for en murersvend, som var soldat. Murerlavets oldermann Hendr. Brandemann citerede – i attest af 3. december 1772 – murerlavets artikel 25, at en svend, som ikke arbejder lige med andre gode svende, skal være tilfreds med den løn, han i forhold til arbejdspræstationen kan tilkomme. Han tilføjede, at det var vedtaget i murerlavet, især for de svende af krigsstanden, som arbejdede i lavet, da disse ikke skulle svare den

afgift til lavet, som en civil svend skulle. Denne udtalelse kan betragtes som et bevis på, at det var almindeligt blandt murermestre at betale en militær svend en lavere sats. Selve oldermændene forsvarede fremgangsmåden.

Hof- og stadsretten, som fra 1771 behandlede sager imellem borgere og militær (tidligere var det Politi- og Kommercekollegiet), gav ofte soldaterne medhold i deres klager.

Når soldatersvendene fik den lavere løn havde det andre forklaringer end den manglende afgift til lavet: Soldaterne havde ikke altid lyst til at adlyde deres mester – de måtte kun bruges til arbejde i den indre by, og de skulle til eksercits – fra 1785 – 4 uger i sommerens bedste byggesæson; derfor var de som arbejdskraft mindre værd for mestrene (s. 54). Mere end hver 5. murer-svend var soldat sept. 1795.

Af afsnittet fremgår det også, at arbejdsløshed ofte markeredes ved, at lavene klagede over soldaterne, når disse var i arbejde, medens lavssvende var ledige, eller ved at frimændene klagede over, at de ikke kunne få arbejde.

Af sagers behandling i Hof- og stadsretten ses, at retten betragter 40 og 32 sk. som almindelig murersvendedagløns i henholdsvis sommer- og vinterperioden og 32 – 24 sk. som tilsvarende tømrersvende-daglønninger og også, at selv lønninger lavere end disse satser ikke kunne udbetales uden akkordering.

I *afsnit IIa* er konstateret, at mesterlønnen – den betaling mesteren krævede af en byggende for en svends arbejde i en dag – for begge fags svende i perioden frem til 1794 var 48 og 40 sk. henholdsvis sommer og vinter. Differencen mellem mesterløns og egentlig svendeløns var mesterens salær, som efter det s. 58 meddelte skulle være 8 og 16 sk. for henholdsvis murer- og tømrerfaget.

Det er oplyst, at der i periodens begyndelse var mangel på murersvende, hvorfor mestrene ved reskript af 17. marts 1756 fik svendes arbejde på håndværket frit, så svendene kunne blive i København. Men samtidig med dyrtid var der arbejdsløshed blandt tømrersvendene; og da reskript – af 1. oktober – til magistraten samtidig præsenterede et lønnedslag på 4 sk., i form af et totalt forbud mod ross, fremførte tømrersvendenes formænd i november over for magistraten ønsket om at få samme dagløn som murersvendene. Deres begrundelse var vinterstilstandsperioden og deres dyrere redskaber. Af den tilkaldte oldermænd blev de opfordret til at akkordere med mestrene. Nye resultatløse ansøgninger fremsattes i december og i april 1757. Det er også konstateret, at murermestrenes forsøg på at få nedsat svendelønnen for arbejde uden for byen 1757 mislykkedes. Svendene blev bakket op af magistraten, som henviste til gifte svendes dobbelte husføring i forbindelse med landarbejde.

Det er konstateret, at der ikke blev stillet generelle lønkrav i kriseårene i 1770ernes 1. halvdel, da arbejdsløsheden og også mangelen på næring var stor, men ved kabinetsordre af 15. september 1771 fik murersvendene bekræftet deres gamle ret til skarværksarbejde, til at udføre småreparationer i middags- og aftenstunden, endog uden mestertilladelse.

Med de stigende priser 1781 og især 1782 begyndte en ny svendeaktivitet. Ved klassemøde i tømrersvendenes herberg 30.-31. maj 1782 besluttede svendene med 227 stemmer mod 13 at tage 900 rd. ud af laden for at betale deres gæld, så de pr. 1. juni kunne standse »betalingen« af de 8 sk. pr. uge, som mestrene i henhold til reskript af 29. juni 1774 havde fradraget til dette. Det var den beskedne lønstigning, tømrersvendene kunne bevilge sig selv.

Efteråret 1782 – da den gunstige krigskonjunktur hørte op – blev 11. november en ansøgning fra tømrersvendene indført i magistratens resolutionsprotokol. Ansøgningen gentog det gamle ønske om murersvendeløn; men nu gik det videre til oldermændene, hvis erklæring indløb 24. februar 1783. Svendønskerne blev bakket op: svendelønnen var for lav for ugifte og især for gifte svende med kone og børn. Derfor anmodede oldermændene om, at de ved reskript måtte få 8 sk. mere, så en mester herefter måtte tage 56 sk. i sommer- og 48 i vinterdagløn.

Lønglidningen havde nu nået en højde, som gjorde også mestrenes situation i dyrtidsperioden vanskelig. Til gengæld skulle det pålægges tømrersvendene at arbejde kl. 5-11 og kl. 1-7 om sommeren og om vinteren fra daggry til kl. 11 og fra kl. 12, så længe de kunne se. Lange frokost- og vespertidskoster skulle ophøre. Oldermændene mente, at publikum kunne være tjent med at betale 8 sk. mere, hvis disse regler blev efterlevet; mestrene havde haft disciplinære vanskeligheder med deres svende.

Et rygte om, at noget var i gære ved nytårstid 1783, må have bredt sig. Allerede inden Københavns Magistrat modtog det omtalte svar fra mester Pfütznér 24. februar, indløb en ansøgning om forhøjelse af murersvendenes dagløn fra oldermændene. Da den blev gentaget i marts 1784, var kravet et 8-sk.'s tillæg. Murersvendene, de højst betalte, ønskede således deres lønforspring bibeholdt. Resultatet blev, at ansøgningerne fra begge fags svende fik ekspeditionsbemærkningen »udsættes indtil videre«.

Det er antydnet, at spændingen synes skærpet i 1780'erne (jfr. s. 67), og at lønningsproblemer i 1790'ernes begyndelse diskuteredes i Politiretten. Dette sidste skyldtes det stadig aktuelle rosspenge-problem, men også situationen om tømrersvendenes manglende regler for landarbejde.

Afsnit IIb giver oplysninger fra tre retsmøder i Københavns Politirets 1. prot. 9., 13. og 21. sept. 1793, da en lavtbetalt tømrersvend, Abraham Lundberg mødtes med sin mester, Hans Weyle, som havde anklaget ham for arbejdsforsømmelse. Omtalt og – som bilag til afsnit IIb nr. 1, 2 og 3 – vedlagt er desuden mesterens og svendens til 2. retsmøde 13. sept. medbragte regninger over Lundbergs arbejde 1791-93. Svenden anfører 40 sk. for sommer- og 32 sk. for vinterdage og desuden 4 sk. ekstra for det arbejde, han selv havde skaffet; medens mesterens regning kun har satsen 40 sk. for arbejde udført i sommeren 1793 og da alene for det landarbejde, som Lundberg havde skaffet. Var dette – fra svendens side – et forsøg på at få murersvendeløn, blev det straks opgivet.

Lundberg måtte tilstå, at han ingen løn-akkord havde med mesteren og derfor normalt kun skulle have 32 sk.'s sommerdagløn. Det er tillige oplyst, at han ved retsmødet 21. sept. havde måttet indrømme, at han skyldte mester Weyle 22 rd. 64 sk., hvorefter der sluttedes forlig på betingelse af, at gælden blev afdraget med 1 rd. pr. sommer – og 48 sk. pr. vinteruge. Men Lundberg gik andre veje. Under 10. oktober anmodede han skriftligt Danske Kancelli om genpart af en eventuel bestemmelse om, at en tømrersvend skulle have samme løn som en murersvend, og to dage senere nedlagde han øksen – opgav håndværket.

Kancelliet behandlede sagen seriøst, henvendte sig til magistraten, som 4. dec. undrede sig over, at tømrermestrene beregnede sig en lavere fortjeneste af den dygtigste svend og derfor kunne være bedst tjent med at sende de dårligste til de byggende. Lignende tanker kom frem under strejken, da var det svendenes. Abraham Lundbergs sag fortsatte; det centrale er, at hans promemoria af 10. okt. 1793 til Danske Kancelli kan ses som et første forsigtigt hjemligt forsøg på at røre ved de problemer, som 9½ måned senere skulle blive årsag til strejken.

I *afsnit IIc* er tømrersvendenes stadig gentagne påstand, at de ikke kunne leve af deres løn, forsøgt efterprøvet. Dokumenteret er, at myndighederne vidste, at det kneb for svendene, og at det sandsynligvis var forklaringen på periodens sociale hensyntagen, når murersvendene ønskede deres syge- og begravelseshjælp forbedret, eller da ekstraskattekommissionen af 11. marts 1789 skulle udforme sin instruks, hvori håndværkersvende som daglønnede fritoges for at svare indtægtsskat.

Da afsnittet viser kost-udgifter i flere lag, kan det stillede spørgsmål næppe besvares på anden måde end: hvis den understøttelse – 3 mk. til hustruen og 1 mk. til hvert barn pr. uge, jfr. afsnit IV note 75 – som fra 5. aug. til 10. sept. 1794 blev betalt til de bortsendte svendes koner og børn, var et eksistensminimum (»til nødtørftig ophold«), synes en tømrersvendefamilie ikke at kunne klare sig for 2 rd. pr. uge. Måske kan de i de følgende afsnit fremdragne forsøg på at få en næringsindtægt, betragtes som et bevis på dette.

I *afsnit III* er forholdene om næringsdrivende tømrer- og murersvende behandlet. Som udgangspunkt er benyttet de københavnske kvarterers ekstraktprotokoller for ekstraskatten af 11. marts 1789 af formue, indtægt og næring. Herfra er udskrevet de skattebeløb, fagenes svende blev pålignet. Det indsamlede materiale er suppleret med oplysninger fra tilsvarende selvangivelser til formueskat, da disse kan indeholde meddelelser om næringens art. Der er stort set kun tale om næringsindførsler, da håndværkersvende og daglejere – som daglønnede – ikke skulle betale skat af deres indtjening, og af formueskatter er der kun få.

Resultatet af gennemgangen ses som bilag nr. 3a og 3b. Listerne omfatter 24 tømrersvende og 39 murersvende. Af de 24 tømrersvende var 19 husejere og 7

heraf betalte kun skat som sådan, 1 rd.; 8 af de 19 tømrersvendehusejere var eftermænd i ægteskabet, ved hvilket de foruden hustru havde erhvervet hus og eventuelt næring; også af disse 19 havde 5 været svende-formænd og som sådan – et eller to år – haft en fast indtægt, i første formandsår var det – frem til 1796/97 – 35 rd.

Af de 39 murersvende var 33 husejere og 18 heraf kun sat i en skat på 1 rd. Af de 33 var 2 eftermænd i ægteskabet, og 2 havde været formænd.

Sammenholdt med generaltabellernes 1789-tal: 377 tømrersvende og 441 murersvende, er antallet af næringsdrivende svende beskedent. Men udgangspunktet for undersøgelsen, tømrermestrenes udtalelse i promemoret af 22. sept. 1794, at en stor del af de gifte svende havde andre næringsveje ..., og at der også fandtes nogle, der var blevet husejere i byen, er bekræftet.

Ud over listernes 24 og 39 svende er, af 1789-skatteydere, medtaget 6 tidligere svende, betegnet forhenværende (fhv.) tømrersvende litra a-d og fhv. murersvende litra a-b. Disse belyser svendemuligheder uden for fagene. Om de ialt 69 svende er der, for at give undersøgelsen et videre perspektiv, udarbejdet stikordssmåbiografier. Disse er benyttet til fremsættelse af mere generelle betragtninger om de enkelte næringsgrenes muligheder. I den her behandlede periode er Københavns indkvarteringsmandtal ikke bevaret for årene 1779-93.

Næring i faget. Frimestre. Mestrenes arbejdsområde kommer ind her, fordi de tømrersvende, som blandt andet ved kongelig bevilling havde fået tildelt frimesterret, tilladelse til med egne hænder at arbejde i det lærte håndværk, blev stående i svenderækkerne med deraf følgende ret til syge- og begravelseshjælp, medens murersvendene blev slettet. Frimesterskaber blev fortrinsvis givet, efter at generalprokurør Henrik Stampe i erklæring af 8. sept. 1760 havde fremsat de tanker, der lå til grund for løsnelsen af lavsbåndet og for regeringens mulighed for at lede lavenes rekruttering (s. 80). Grunde til tildelelse kunne være alder, sygdom (gigtsyge og brokklidelser), arbejdsulykker og familiehensyn.

Københavns indkvarteringsmandtal dokumenterer i perioden frem til 1778 lave næringer, som helt forsvinder i kriseår; i sådanne ses frimestrene anført som tømrer- eller murersvende uden næring. Den lave næring forklarer, at ingen frimester tog borgerskab. Det skete, mere generelt, først efter rådstueplakat af 9. jan. 1798, der krævede, at rodemestrene skulle kontrollere borgerskabsbreve ved mandtals udfærdigelse. Ved forordningen af 21. marts 1800 blev betalingen for frimesterborgerskab halveret og derfor mere realistisk.

Næring uden for faget, men på grund af faget, uden bevilling. Af egentlig næring var øltapperiet den almindeligste form. Baggrunden var, at de to fags udøvere – som kyndige i husets bygning og indretning – fra gammel tid havde været knyttet til de gældende brandordninger. Blandt de rettigheder, som de til gengæld havde, var øltapperret. Reskript af 8. marts 1743 bekræftede, at tømrer- og murersvende, som stod ved brandværnet, måtte udtappe øl og

brændevin, når de havde borgerskab. 1756 synes 176 brandsvende at være berettiget, men i slutningen af 1780erne ses der kun at være 11. Af disse havde 5 borgerskab, 3 tog det senere, og 3 ses ikke at have borgerskab (s. 85). Det lave tal kan blandt andet skyldes en tilsyneladende skattefri etableringsperiode; også det netop oprettede borgerlige artilleri, hvis 200 menige medlemmer ikke blot havde fået frimesterret, men også skattelettelse. Det er konstateret, at retten til at drive øltapperi af magistrat og Danske Kancelli fortolkedes som en ret til også at drive spækhøkeri, desuden til at ernære sig som fiskebløder eller herbergerer. De behandlede næringer var kvindearbejde. Direkte blev det udtalt, da 25 gifte bødkersvende 29. juni 1782 – i krisåret – søgte kancelliet om fortsat at måtte stå som svende, selv om de var borgere med øltapperi »som ved vores Hustruer kand besørges og som dog for Dem og Børn er til nogen Understøttelse og Hielp« (s. 99). Bevilling blev givet 1. februar 1783.

Næring uden for faget, efter kgl. bevilling. Tehandlere (en art urtekram, s. 90). Det er oplyst, at fælles for bevillingsansøgerne var, at hustruens andel i næringen anerkendtes, idet de gifte svende søgte for sig selv og for hustru efter egen død, tillige at alle – efter modtagelsen af det åbne brev – tog borgerskab; men dermed hørte ligheden op. Det dyre te- og porcelænhandlerborgerskab til 16 rd. + 2 rd. for indskrivning, blev frem til 1785 kun taget af murersvende, medens tømrersvendene, endog efter at have modtaget handelstilladelsen, kunne nøjes med et billigere som øltapper, eventuelt værtshusholder (s. 93). Konstateret er det også, at tømrersvende-tehandlernes næringsetablering falder sammen med eller bestemmes af deres indtjening som valgt svenderepræsentant, medens murersvendene dårligt kunne klare de med næringen for dem forbundne store udgifter.

Generelt er det konstateret, at svendegrupperne var mere differentieret end hidtil antaget. Det gælder også intellektuelt, s. 101 en murersvends bogsamling. Svendene kunne efter konjunkturerne, af lyst eller på grund af alder, skifte næring. Det er f.eks. set, at den i 1784 65-årige tømrersvend, Niels Olsen Lindgren, tog pottehandlerborgerskab som en art selvpensionering (s. 97).

Generelt er det desuden konstateret, hvor næringsfattige 1770ernes 1. halvdel var; grundlaget forsvandt for alle næringsgrene. 1773 ses således, af de her behandlede svende, i indkvarteringsmandtal kun noteret 2 personer med $\frac{1}{4}$ portions næring. De tidligere frimestre, øltappere, spækhøkere, herbergerere o.a. havde ingen næring og var opført som svende eller kun ved navn.

Det er tillige iagttaget, at murersvende oftere end tømrerkolleger brugte deres som svenderepræsentanter tjente penge til dygtiggørelse i faget, til at forfærdige mesterstykke, medens tømrersvendeformænd deltog i det florissante eventyr.

Efter alle omtalte næringsændringer er de næringsdrivendes fortsatte tilstedeværelse i svenderækkerne konstateret. Et fælles træk er, at uanset hvilken næring 1789-skatten svaredes af og uanset hvilken betegnelse tømrersvende –

på grund af honnet ambition – kunne have i kirkebog ved bryllup eller begravelse, var alle i skiftepapirerne svende; thi det var svendesygekasserne, som dækkede begravelsesudgifterne.

I *afsnit IVa* er det oplyst, at der blandt københavnske bygningshåndværkere lå uløste problemer i begyndelsen af 1794. Kommissionen af 6. januar 1790 havde i betænkning af 28. januar foreslået reciprok opsigelsesret undtaget for murer- og tømmerfaget, som fortsat havde ønsket at følge lavsartiklerne. Dog skulle tømmerfaget have murenes ret til otte dages opsigelse ved bortrejse. Betænkningen var oversendt til Kommercekollegiet s. 48. Det er også meddelt, at der, både på mester- og svendeside, var usikkerhed om svendelønnens højde, s. 68f. og s. 72, og at der 9. juli indløb en ny ansøgning til Københavns Magistrat. Da de to fag alle steder havde samme dagløn, anmodede samtlige tømmer- og murer- og svendene om, at byens tømmermestre blev beordret til at betale svendene en sommerdagløn på 40 sk., murer- og svendelønnen, da de kun fik 32 sk. Lavs- budet tilstod under forhør i politiretten 31. juli, at han ca. 3 uger tidligere havde indsamlet omtrent 100 navne på svende, som ønskede tillæg. Men selve brevet af 9. juli havde kun fem underskrifter. Det var oldgesellen og yngste bisidder, begge valgt 26. november 1793, samt tre repræsentanter for de menige svende, tre tyske svende, som havde skrevet under.

Svendenes promemoria oversendtes 14. juli oldermann Joh. Volmeister med anmodning om en erklæring, men mere end det; nu skulle svendenes påstand, at deres sommerdagløn var 32 sk., kontrolleres. Kopier af ansøgningen sendtes 22. juli til hver enkelt mester vedlagt forespørgsel om pågældende havde en eller flere underskrivere i arbejde og om, hvor høj pågældendes dagløn var. Oldermannen ønskede tillige at vide, om mestrenes svende havde forskellige lønsatser og disses højder. Joh. Volmeisters formodning var rigtig. Kun en af de fem underskrivere havde en dagløn så lav som 32 sk.; og ikke alene situationen som valgt leder eller ancienniteten hos mesteren, men sandsynligvis især arbejdets art var afgørende for lønhøjden.

Netop 22.-29. juli, medens svendeunderskrivernes lønninger kontrolleredes, og ansøgning af 9. juli derfor lå ubesvaret i Københavns Rådstue, behandlede politiretten sager, som måtte gribe ind i det senere handlingsforløb. 26. juli fik Joh. Christopher Lindner fra Sachsen ved dom afskedseddelen til at rejse, da hans fader var syg. Den følgende dags aften forlangte to andre svende rejsetilladelse, fordi de ikke ønskede at blive her længere; de nedlagde arbejdet. Resultatet blev, at mesteren indstævnedes svendene for politiretten, som dømte dem til 6 døgn i rådhusarresten på vand og brød.

Det umiddelbare resultat af dommen afsagt på 3-dagers dagen for svendenes ansøgning af 9. juli var den første store organiserede arbejdsnedlæggelse i Danmark. Den begyndte på byens største arbejdsplads, de tre palæer omkring Frederiks Plads, som efter Christiansborg Slots brand 1794, var købt af den husvilde kongefamilies medlemmer og nu var under ombygning. Bygningsar-

bejdet fremskyndedes sommeren 1794, medens hoffet lå på landet. På palæerne var 30. juli kl. 7 beskæftiget mindst 89 svende, som snart efter forlod arbejdet. Sandsynligvis i frokostpausen gik nogle af dem rundt på værkstederne for at opfordre kammeraterne til at følge deres eksempel. Klokken 9 præcis eller en halv time efter domsafsigelsen var tømremester Burmeister på politikammeret for at meddele, at hans svende (77) havde nedlagt arbejdet uden at angive nogen grund. Mestrenes lister over strejkende svende, indleveret i politirettens kamre 4. august (jfr. s. 109) gør det muligt at fordele 280 strejkende imellem 9 mestre. Hertil kan fra samme liste føjes Kirkerups 9, Peder Wangedes 4 og Zahns ene bortsendte svend. Det samlede tal af her opgivne strejkende bliver således 294; politiet opgiver 30. juli kl. 16 og 4. august kl. 17, at der var ca. 300 strejkende forsamlet i tømmerkroen med tilhørende have.

Som initiativtagere er i afsnittet fremdraget en helt homogen svendegruppe, 42 af Burmeisters, 8 af Zimmers og 4 af de øvrige mestres svende, i alt 54 senere straffede svende, s. 110, som var kommet til København 1794, 43 af dem efter 1. maj og 10 efter 1. juli. Ingen af disse svende ses indskrevet i svenderækkerne, hvorfor de ikke kunne være integreret i den københavnske befolkning. Deres logiforhold (s. 110-115) viser, at de heller ikke synes at nære noget ønske om at blive det. Bekendtskab fra hjemlandet, eventuelt -byen, fra rejsen, fra arbejdspladsen eller logistedet kan således have vedligeholdt de tyske svendes sammenhold; de boede meget koncentreret.

Angående de stejkenes lønforhold er det nævnt, at de fem underskriveres lønninger varierede fra 32 til 54 sk. pr. sommerdag. Det er desuden konstateret, at det store flertal af de på listen (bilag til afsnit IVa nr. 2) opførte svende både før og efter 9. juli fik en dagløn på 36. sk.

Blandt de 26. april 1794 indskrevne eller senere ankomne svende er – som eventuelle initiativtagere – opmærksomheden især rettet mod dem, som var født eller havde stået i lære i Rostock, den af de Mecklenburgske Østersøbyer, Danmark havde den tætteste småskibsfartforbindelse med i 1796, urocentret syd for Danmark og byen, i hvilken håndværkere af alle fag 19. juli 1794 besatte byens rådhus.

30. juli var dagen, da svendene blev dømt; men det var også 3-ugers dagen for indleveringen af svendenes ansøgning, og lige så længe var det siden, at omtrent 100 svende på et stykke papir havde skrevet under på, at de ønskede tillæg. I den situation kom de netop til landet komne tyske svende til at virke som katalysatorer. Strejken blev resultatet. Samme dag skrev Joh. Volmeister sin erklæring til magistraten. Han hævdede, at de over 400 svende ikke alle var lige dygtige eller lige flittige, derfor var akkordering at foretrække, og fortsatte, at mestrenes attester, der var medsendt, viste, at det var urigtigt, at svendene kun fik 32 sk.. De utålmodige svende samledes i tømmerkroen i Adelgaden. Den første formiddag, 30. juli, sendtes en delegation, altgesell Wagenknecht, to bisiddere, lavsbudet og et par andre svende, til politimesteren for igen at

spørge om grunden til, at de to svende var arresteret. Under besøget hos politimesteren arresteredes Wagenknecht. Flere svendearrestationer og sagen mod Wagenknecht og andre svende blev resultatet. Under forhøret nægtede alle at kende plakaten af 24. november 1749 om arbejdsnedlæggelser. Dom af 1. august dømte Wagenknecht til at betale en bøde på 25 rd. til politikassen, medens tre andre delegationsmedlemmer blev idømt forbedringshus i fra 3 til 6 uger.

Da svendene stadig ikke havde fået svar, sendte de 31. juli en ny ansøgning til kronprinsen; de anmodede udover at få Hallanders svende også om at få egen oldgesell, husejer og borgere i byen, løsladt. Murersvendelønnen, som stadig var det centrale ønske, begrundedes med, at de to fag havde samme arbejdstid sommer og vinter, men især med, at ingen byggende ville lide ved lønstigningen, thi enten mesteren tog 32 eller 40 sk. for en svends arbejde, beregnede han sig selv 48 sk., netop de tanker, som magistraten drog frem, da den havde Lundbergs forespørgsel af 10. oktober 1793 til udtalelse.

En tredje ansøgning – til kongen – fremlagde 2. august (s. 180) ønsket om løsladelse af de tre til forbedringshus dømte og om, at mestrenes pligter over for svendene blev givet lovs form.

Mandag den 4. august tog begivenhederne fart. Magistraten orienterede Danske Kancelli om tømrersvendenes ansøgning af 9. juli. Dette sendte ansøgning af 31. juli til politiretten og modtog den tilbage samme dag med oplysning om, at Hallanders to svende ville blive løsladt 5. august, da deres straf så udløb. Stadig 4. august tilsagde tre betjente ca. 50, fortrinsvis tysktalende svende, som – klokken 13 – var til stede på herberget, at møde i politiretten på rådstuen klokken 15 for at høre afgørelsen. Der ventedes der forgæves i to timer; så måtte et par betjente igen til tømrerkroen, hvor da 300 svende nægtede at møde (s. 123).

Det længe ventede svar blev givet 5. august i to kancellipromemorier til politimesteren (jfr. s. 123 f. og note 62). I henhold til brevene bragte han en vagt på 200 mand fra kommandanten til svendeherberget. Her meddelte han om eftermiddagen svendene, at spørgsmålet om deres daglønns forhøjelse skulle overvejes nøjere. En sidste gang blev de opfordret til at genoptage arbejdet og, i modsat fald, forkyndt arrest. Som resultat blev 202 svende ført fra herberget til kommandantens hus og – i den der nedsatte politiret – forhørt og dømt.

Forhørets forløb bekræftede mestrenes udtalelser om 50 tyske svende, som var de ledende. De holdt, sammen med nogle danske værter og arbejdskolleger, ud i strejkedagene og kom derfor i kastellet, hvor de udgjorde den bevidste kerne af de 202. Af disse faldt 78 fra under forhøret, en, netop ankommet, frifandtes og 123 dømtes 6. august til fæstningsarbejde. Eksekveret blev dommen ikke.

Opgør med tyskheden. Under 8. august benådede geheimstatsrådet alle

dømte svende, også de tre fra forbedringshuset (s. 121), men: I 126 svende udvist (s. 126) og II udenlandske svende af alle fag måtte forlade landet (10 tømrersvende benyttede tilbudet (s. 128)). III ved kendelse af 11. august blev tømrersvendenes rejse på håndværket en frivillig sag (jfr. s. 129).

Iagttaget er også, at det hastige omsving, der skete fra lørdag morgen 9. august – da Holmens tømrermænd, efter kgl. mundtlig ordre af 8. august, overtog arbejdet på palæerne – til den følgende torsdag, d. 14. samme måned, da byens håndværkere igen synes parat til at fortsætte (s. 126) fra fredag morgen, skyldtes nedsættelsen af kommissionen vedrørende urolighederne mellem håndværkersvendene i København 11. august. Den skulle modtage klager fra svendene og give forslag til lovændringer. Den første arbejdsdag, 12. august, var tømrer- og murersvendene tilsagt. Svendenes krav opstilledes (s. 130). Om aftenen fik tilbudet om en mere generel form for frimesterskab lønkravet til at træde i baggrunden, og svendene lovede at genoptage arbejdet. Netop denne aften indløb protest fra afsnit IIb's lavtbetalte tømrersvend, der september 1793 i regning til mesteren havde krævet 40 sk. i sommerdagløn (s. 70 og s. 71), men som en måned senere var arbejdsmand (s. Ibid.). Under strejken besøgte han dog herberget, hvor han 12. august bebrejdede svendene, at de havde »forladt ham« og modtaget kongens tilgivelse. Selv ville han ikke arbejde, før han havde fået det krævede. 23. august nåede oplysning om dette oprin Danske Kancelli, hvor der blev uro (s. 131). Generalprokurør og oldermand ønskede Lundberg bortvist; det skete 26. august. Kancelliet anmodede sept. politiretten om at optage forhør over hans udtalelser og november Hof- og stadsretten om at foranstalte retslig tiltale mod ham; 30. april 1795 blev han frikendt.

Skarpt står forhørene ikke, thi den forhørte talte om egne sager 1793-94 (s. 132) og de danske jurister om strejkeperioden. Ved det vage udtryk »deputeret« forstod juristerne svendeformand, men svendene noget andet (note 97 s. 212).

Andre svende delte Lundbergs synspunkter. Af bisiddervalget dec. 1795 fremgik, at af de tre svenderepræsentanter blev den, der tydeligst havde udleveret Lundberg i retten, ikke valgt.

Arbejdsmanden, frikendt 1795, straffedes på grund af fattigdom efter døden (på Almindelig Hospital) 1802 ved begravelse uden jordpåkastelse.

I *afsnit IVb* er det konstateret: a. Af de 126 bortsendte tømrersvende var der 34 danske, efter kgl. resolution af 20. august tilbage i september 1794. Tabet af arbejdskraft var således da 92 svende, og 10 mestres økonomiske tab var pr. 18. november 254 rd. 41 sk. (s. 137).

b. De indberetninger, som mestrene under 14. august havde lovet at fremsende til den under 11. august nedsatte kommission, indløb til denne dateret 22. og 16. sept. (henholdsvis fra tømrer- og murermestre). Tømrermestrene svarede svendene, at deres løn var høj nok, da de kun kunne arbejde under

mesterledelse, at de lige så dårligt kunne kalde et ved dem udført stykke tømrerarbejde af ringeste kvalitet deres, som en bogtrykker kan kalde sig forfatter til den bog, som forlader hans presse. Mestrene omtaler 1794 også en helt anden grund til svendenes dårlige kvalifikationer. Den hang sammen med fagets rekrutteringsmønster: størstedelen af tømrerlærlingene både her og i Tyskland, var fattige børn, hvis forældre ikke havde magtet at lade dem lære noget. Iblandt dem var mange voksne, som kun havde valgt faget, fordi det gav mere end at arbejde som daglejer.

Som svar på svendenes beskyldning, at mestrene blev velhavende på deres bekostning, svares der, at de mestre, som ejer formue, i de færreste tilfælde har erhvervet den ved tømrerfaget. Det er sket ved arv og ægteskab, ved at købe gamle bygninger og øde pladser, bebygge dem og sælge dem med fortjeneste. Albert Olsen hævdede generelt, at disse udtalelser var illoyal omtale af svendenes færdigheder, men de svarer helt til mesterudtalelser fra 1770'erne, (s. 139). Både 1771 og 1794 klagede mestrene over, at lærlingene manglede boglig og faglig viden, men glemte deres eget ansvar for den korte læretid, om hvilken de 2. februar 1774 meddelte magistraten, at de ikke ønskede den forlænget.

Det er i afsnittet konstateret, at når der 22. september 1794 tales om fattige drenge, som bliver fattige svende, svarer det til det i afhandlingen konstaterede, at svendene i stadig højere grad økonomisk kom under mesteradministration, og også, at det at tømrmestrene påstod, at de havde erhvervet deres formue ved arv og giftermål svarede til 1789-skattelisternes dokumentation for, at 8 af 19 tømrrersvende-, men kun 2 af 33 murersvendehusejere var eftermænd i ægteskabet. Det er tillige set, at som få mestre tjente formue ved erhvervet, anvendte tømrrersvendeformændene deres som formænd tjente penge til deltagelse i det florissante eventyr.

Af murermestrenes svar af 16. september 1794 fremgik, at også de delte deres arbejde i det grove og det fine og tilføjede, at de fleste murersvende kun var egentlige håndværksfolk, og at næppe $\frac{1}{10}$ lagde sig efter håndværket som en kunst. Også murermestrene påstod, at svendene om vinteren levede af mestrenes forskud, og de spurgte, om det var urimeligt, at de svende, som mesteren havde underholdt om vinteren, arbejdede for ham om sommeren, d.v.s. til mortensdag.

c. Svenderepræsentation efter strejken. Et tilsyneladende andet, hidtil upåagtet, resultat af strejken er konstateret i referat af tømrrersvendenes kvar-talsmøde 24. oktober 1794. Herfra er, uden forudgående diskussion eller følgende kommentar, de tidligere 4 mand pr. klasse (2 danske og 2 tyske svende) ændret til 8 mand pr. klasse (jfr. s. 140 og note 30 til generaltabelafsnit).

Der er i *afsnit V* gjort rede for, hvorledes latente problemer, både i forbindelse med den egentlige svendeløns og mestersalærets højde, næsten løste sig selv under den omfattende arbejdskraftmangel i årene efter branden 1795, da omtrent 5 af byens kvarterer var lagt i aske. Ved beregningsmåden: en dag til

1½ beregnet, som sås anvendt »efter løfte til svendene«; men da mestrene også anvendte den i regninger til de byggende, har de sandsynligvis beregnet sig selv 150% mestersalær, deres del af kagen, som modsætning til forholdet tidligere, da en lønstigning til svendene blev taget af mesterens salær. Almindelig ses beregningsmåden ikke at have været, næppe heller lige efter branden; den anvendtes for arbejde, der ikke kunne akkorderes, for hastearbejde og som belønning for at arbejde flittigt.

Sidste gang forholdet ses omtalt er 1. december 1797, da murersvendenes oldgeseller meddeler, at arbejdet har været knapt siden mikkelsdag, så de frygter, at den her omtalte gunstige ordning, som de har haft »Siden Ildebranden og til Nerværende Tiids«, er forbi, og at de skal vende tilbage til 40 sk.'s dagløn. Til den søger de 8 sk.'s tillæg. Oldermændene anbefaler svendenes ansøgning, men omtaler ikke 150%-lønningerne. Om dem er der i hele perioden tys-tys fra mester-side.

Så fastlåste var datidens lønsatser, at man, hellere end at ændre disse, regnede 1½ dags løn for 1 dags arbejde, måske fordi det så var lettere at vende tilbage til normale forhold.

Lønnen 1795-1800 generelt. Det er i afsnittet omtalt, at en række politirets-sager nævner 40 sk. som den almindelige tømrersvendelagløn, og at klager over lavere satser, især fra ungsvende, ikke altid står for en nøjere prøve.

Som mere generelt er det iagttaget, at tømrersvendelavets betaling for for-sømmelsesdage, som fra 1759 til 8. oktober 1796 havde været 32 sk., lavtløn-nen, fra 22. april 1797 var sat op til 40 sk., og at der på anmodning af 12. april 1796 fra kærneren om daglønnen for byens arbejdere måtte forhøjes fra 28 til 32 sk., var svaret fra Københavns Rådstue, at kærneren måtte akkordere på rimeligste måde. I årene 1796 og 1797 udbetaltes stadig 28 sk. (24 sk. i vinterløn) til arbejdskarlene.

Bevillingsmestre. Der er gjort opmærksom på, at byggefagernes voldsomme aktivitet i årene 1795-1797 var mulig på grund af et stærkt stigende svendetal – forøget blandt andet ved indkaldelse af militære svende fra provinsen; men også fordi den herværende arbejdskraft udnyttedes mere intensivt. På svende-side skete det ved, at frimændene – efter tilladelse fra Generalitets- og Kom-missariatskollegiet – kunne slippe for de fire ugers eksercits i sommerperiodens højsæson, og ved at de civile tømrersvende i nogle tilfælde fik afkortet læretiden med ½ år. Også mestertallet steg betydeligt; det var muligt, fordi så godt som alle nye tømrermestre var bevillingsmestre. Blandt disse nye mestre – af begge fag – var nogle af 1789-rækkerne af næringsdrivende svende, der var gamle polerere, desuden tidligere frimestre. De nye fri- og bevillingsmestre skabte uro, ikke blot på grund af deres kgl. bevilling. Helt reelle årsager lå til grund for det. For eksempel havde Carl Daube allerede som frimester antaget en svend, som stod i gæld til Peder Wangede, uden afskedsseddel, hvilket betød uden at betale gælden til forrige mester eller uden at få en aftale derom i

stand. Bag dette og flere lignende eksempler kan der ligge uvidenhed om forholdene i forbindelse med afskedssedler, men muligvis også manglende evne til at betale; thi når langt det største antal af de her fremdragne politirets-sager førtes af eller mod bevillingsmestre, skyldtes det disses dårlige likviditet (s. 26-32). Sammen med disse mestres dårlige økonomiske forhold hænger sandsynligvis også, at det ofte var bevillingsmestre eller frimestre, der havde soldater, en normalt billigere arbejdskraft, i arbejde. Ikke-zünftige svende (svenske) er også konstateret beskæftiget af bevillingsmestre, andre udtryk for mestrenes dårlige likviditet.

Slutbemærkninger

1756-1794 fik tømrersvendene ikke den lønstigning, de havde ønsket, men deres forsøg viste, at internationale kriseår 1756, 1762 og 1782 også slog igennem i København.

Det er dog konstateret, at der samtidig med, at tømrersvendene gang på gang forgæves havde fremsat generelle krav om et 8 sk.'s tillæg for at nå op på murersvendelønnen, var foregået en mere stilfærdig, men succesrig kamp om et halvt så højt supplement til lavtlønnen, hvad enten dette benævntes rosspenge, ølpenge, betaling for at skaffe arbejde eller blot »tillæg«, et nyt udtryk for, at rosspengeforbudet aldrig havde været 100% effektivt.

Murersvendenes højere løn kan forklares ved deres længere læretid: ½ års prøvetid og 3 år som modsætning til tømrersvendenes 2 år. Der var bedre sammenhold mellem mestre og svende i murerlavet, idet oldermanden anbefalede svendenes lønansøgninger 1783 og 1797, det sidste på et tidspunkt, da tømrersvendeformændene var uenige på grund af Wagenknechts lange funktionstid – 7 år.

Generelt arbejdede murersvendene på at få udarbejdet faste regler, bl.a. for betaling til oldgesellerne. Selv betalte deres lade 48, men tømrersvendeladen 32 sk. i dagløn til formand og bisiddere. Gæld havde tømrersvendene tilmed.

Den blev efter reskript af 29. juni 1774 betalt ved mesterudlæg, som tidepenge og sygepenge senere blev det efter reskript af 11. november 1785, bøder for udebliven fra ligbæren efter reskript af 19. september 1788 og som ombygningen af svendeladen blev det efter 1799, 10. sept. Alt dette skete imod mestrenes ønske.

De her nævnte faktorer indicerede, at murersvendene var de bedst stillede; men spørgsmålet om de så skulle – eller kunne – klare sig hele året for deres højere løn kan næppe besvares generelt. Murersvend Christopher Bagers contra-bog og enkelte blade i murermester Georg Caspar Møllers svendebog 1788-93 viser, at det mere eller mindre fuldstændigt – synes at have kunnet lade sig gøre i enkelte tilfælde, men mere kan der næppe siges, lige så lidt som store gældsposter i sig selv beviser, at svendene ikke har kunnet leve af deres

løn. Det har dog næppe kun fundet sted i de få tilfælde, for hvilken dokumentation er bevaret.

Gennem perioden foregik der en opløsning af det gamle lavssamfund. Udefra havde en ny instruks af 24. marts 1741 for Københavns politimester, Erik Jensen Torm, berøvet lavene deres tidligere domsmyndighed.

Indefra var det frimestre og bevillingsmestre, der ændrede forholdet. Denne udvikling blev delvis ledet af tidens højeste juridiske kapaciteter. Først af Henrik Stampe, der som generalprokurør for Danske Kancelli 1753-84 i erklæring af 8. september 1760 udformede det mønster, hvorefter frimesterskaber kunne tildeles. Men tømmerfrimestre blev – uden lovhjælp – stående som svende med disses syge- og begravelsesstøtte. En mulig forklaring kan være den manglende kontrol med borgerskabstagen til 1798. At dette kunne lade sig gøre kan hænge sammen med, at magistrat og kancelli derved slap for de sociale forpligtelser; dette var af afgørende betydning, hvilket ses af, at de to myndigheder bakkede svendenes ønsker om forbedrede syge- og begravelsespenge op i dyrtidsårene 1754, 1762, 1784-85 og 1797, medens lønkravene faldt.

Men samtidig med opløsningen foregik der en videreførelse af forsøg på at bringe orden i og at kodificere omkring svendenes forhold.

Hvor forskelligt der var lovgivet omkring de her behandlede spørgsmål, kan antydes ved at nævne, at

murermestrenes og stenhuggernes lavsartikler af 31. aug. 1742 havde i *post 15* præciseret svendearbejdstiden kl. 5-11 og 1-7;

i *post 24* givet 8 dages opsigelse ved rejse til udlandet.

1752, 11. aug. kgl. reskript bekræftede murersvendenes ducører til oldgesell.

1756, 17. marts rejse på håndværket frivilligt.

1757, 21. oktober højere løn for landarbejde.

tømmervendene fik først regler om arbejdstid 1813, 6. april, men 1783, 24. feb. ønskede oldermænd, Andreas Pfütznér, murersvendenes arbejdstid, 1793, 4. april erklærede oldermænd Peter Pfütznér, i kommissionen til lavsartiklernes forbedring, at tømmervendene havde den nævnte arbejdstid, og 1794 hævdede svendene i ansøgningerne (9/7, 31/7 og 2/8), at de arbejdede »lige timer« med murersvendene sommer og vinter.

gensidig opsigelse – 14 dage ved kgl. resolution 1798, 18. juli, endeligt udformet 1800, 21. marts.

1794, 11. aug. rejse på håndværket frivilligt.

1794 ang. landarbejde ikke kodificeret, men en mesterudtalelse 1794: er stedse blevet betalt og endnu betales, s. 69.

For tømrersvendene ses der således før 1794 kun kodificeret angående gældsproblemer, og til dette svarer mester Peter G. Petersens udtalelse (af 13. nov. 1797) om bevillingsmester Carl Wilde, som ikke retter sig efter lavs skik og øvrige anordninger (s. 148), ganske godt.

Det omtalte hul i lovgivningen angående tømrersvendene – i forbindelse med disses beskedne økonomiske situation og myndighedernes ønske om at slippe for de sociale forpligtelser – må sandsynligvis vurderes som forklaringen på svendenes her ofte omtalte ikke lovfæstede »rettigheder«; ud over som frimester at blive stående i svenderækken også at nøjes med at præstere en borgerskabsbetaling lavere end den generelle – frem til 1798.

De få (i forhold til svendetallet) og små næringer, der ses på afsnit III's lister er sandsynligvis også et udtryk for den dårlige kontrol, den løse administration kunne præstere (jfr. også de mange skattebilletter, der angiver ikke-betalt skat).

Frem til 1794 blev jordbunden i København på forskellig måde forberedt til årets hovedbegivenhed. Efter krisen 1782-83 kunne en arbejdsnedlæggelse blandt nogle Hallander-svende (ja, samme mester som knap 10 år senere) og optakt til slagsmål konstateres gennem en klage fra mesteren til Københavns Magistrat. Men en indberetning om begivenheden ses ikke indløbet i politiretten, hvor lønproblemet i begyndelsen af 90'erne diskuteredes mellem mester og svend. Især fik mester H. Weyles politiretssag imod tømrersvend Abraham Lundberg, efterår 1793 – med påfølgende brev af 10. okt. til Danske Kancelli – betydning. I dette efterlystes en resolution om, at tømrersvendene skulle have ret til murersvendeløn. Spørgsmålet blev gentaget februar 1794, da med ønske om eftersøgning i rådstuen og henvisning til Jørgen Andersen Brandts artikler fra 1762. Efter »samtalerne med Colbjørnsen« fik Lundberg efter 15. april mundtlig oplysning om, at en sådan resolution ikke fandtes. I denne situation var det naturligt, at flokken af netop til hovedstaden ankomne tyske svende kom til at virke som katalysatorer, efter at »samtlige svende« havde indgivet deres ansøgninger til magistraten 9. juli – og 100 svende på et stykke papir havde skrevet under på, at de ønskede lønforhøjelse.

De danske svende, som strejkede og derfor kom i Kastellet og blev udvist, var nogle af de tyske svendes værter og arbejdskammerater, som havde været under stærkest påvirkning; de havde tillige mestergæld.

Genopbygningen forårsagede en lønglidning, som man ikke talte om, men netop for årene 1796-97 bevirker soldatersvendenes inddragelse i undersøgelsen, at svendetal, som har undret Nyrop, K.-E. Jessen og Manniche, kommer til at stemme.

Efter branden fik tømrersvendene den lønstigning, som de havde kæmpet for siden 1756; den markeredes ved, at betalingen for forsømmelsesdage, som fra 1759 havde været udbetalt med 32 sk., fra 22. april 1797-1. maj 1802 – blev 40 sk. På samme måde var murersvendenes forsømmelsesløn – fra en ikke

oplyst dato – steget til 64 sk. Men om disse lønstigninger er tilstrækkeligt bevis for, at svendenes økonomiske situation herefter var bedre end 1756 står mindre skarpt.

Noget, der kunne tyde på, at myndighederne, magistrat og kancelli, har følt det sådant – ikke i forbindelse med svendene, men med de mindre næringsdrivende – kan være, at plakaten om rodemestrenes kontrol med borgerskaber overhovedet blev udfærdiget. Men før de 272 1798-borgerskaber bliver taget som bevis for, at små næringsdrivendes økonomiske situation var bedre, må det undersøges, hvor mange af de nye borgerskabstagere, der 1798/99 og 1799 ikke kunne betale deres skat (skattebilletter).

Henrik Stampes arbejde i kancelliet blev fortsat af Chr. Colbjørnsen, generalprokurør fra 1788. Hans mål var, at Kommissionen af 11. aug. 1794 skulle give håndværkerne, hvad den store landbokommission havde givet bønderne. Efter strejken gjorde han som tidligere meddelt tildelingen af frimesterskaber mere generel. I forordning af 1800, 21. marts 2. kapitel § 19 siges det angående svendes mulighed for at blive frimestre, at de, som har arbejdet længst på stedet, skal have førsteret og blandt dem, som har været på stedet lige længe, skal antallet af børn være afgørende.

At dette sociale hensyn ikke var noget nyt, ses allerede af Stampes erklæring 1760, 8. sept. og af begrundelser for tildeling af tømmerfrimesterskaber i hele den her behandlede periode (jfr. bilag til afsnit III nr. 4).

Selve forordningen af 21. marts 1800 var også – delvis – en kodificering af gældende retspraksis. I den var det af betydning, at taksten for frimesterborgerskab var halveret og bestemmelsen derfor mere realistisk.

Kodificeringsprocessen fortsattes efter 1800. Afskedsedlen, som i det 18. århundrede kun var omtalt i lavsprotokoller og regnskaber, behandlede i kancelli-cirkulære 1814, 15. okt.

Men bortset fra det gamle lavsamfund under opløsning og det nye, der var ved at blive reguleret og kodificeret, skimtes konturerne af noget endnu yngre – noget, som egentlig ikke var med i programmet for denne afhandlings tilrettelæggelse – i en svendeklasse, der er ved at blive sig bevidst som selvstændig klasse (ikke som vordende mestre).

Allerede 1777 havde bygningsdirektionen i en diskussion om tildeling af en gave til tømmer-svende, når fløjstangen skulle opsættes på Børsen efter endt arbejde, anerkendt fagets svende som magtfaktor, idet det »har sin Nytte, at Haandvercks-Svendene i saa stort et Laug ikke gøres misfornøiede, men opmuntres«. Senere spores den gennem svendeformand Wagenknechts udtalelse på strejkens første dag 30. juli 1794: »udvalgt af de andre Svende til deres Formand, saa maatte han og paastaa deres Ret« og af solidariteten hos de københavnske kolleger, der havde skillinget sammen, 3 mk. pr. mand, til at betale skipperen, som havde sejlet deres landsforviste kammerater tilbage fra

Lübeck. Denne sidste oplysning meddeles ikke i svendenes mødereferater, men er af magistraten indhentet underhånden hos skipperlavets oldermann.

Det her slutteligt fremdragne i forbindelse med alle de usagte eller blot antydede oplysninger, som kildematerialet har givet, og som her er forsøgt videremeddelt, måtte i København – i strejkedagene 1794 og tiden lige derefter – betragtes som noget helt nyt. I den danske hovedstad repræsenterede de »tyske« svende – frem til 8. aug. – dele af Europa, i hvilke modsætningen mellem mestre og svende (evt. tillige daglejere) var blevet egentlige konfrontationer og blandt de danske svende Abraham Lundberg, tidligere tømrersvend, da arbejdsmand, en tilsyneladende mindre del af arbejdskammeraterne, som ønskede at fortsætte lønkampen. Det var en situation, som gjorde mestre og myndigheder usikre.

Måske kan Lundbergs optræden betragtes som en blandt mange andre forløbere for det, der senere skulle blive klassekampen; men som i samtiden måtte karakteriseres som spændinger i samfundet.

Zusammenfassung wissenschaftlicher Ergebnisse

Oversat af Elisabeth Lahme

Das Verhältnis zwischen Meistern und Gesellen im 18. Jahrhundert ist bisher nur sporadisch behandelt worden. Das gleiche gilt für die Stellung der Handwerker- und Gesellen im sozialen Zusammenhang.

Um eine solide Grundlage zur Beleuchtung dieser Fragen zu bekommen, ist bisher wenig benutztes Quellenmaterial mit berücksichtigt worden. Es handelt sich hier besonders um folgendes:

Staatliche Archivalien: Die Sportelrechnungen der Dänischen Kanzlei (von 1751 bis 84 überliefert). Die Archive des Baubüros der Rentkammer und der Baukommissionen sowie Auszüge aus den Protokollen der Sondersteuerkommission der Kopenhagener Bezirke für die Vermögens-, Einkommens- und Gewerbesteuer des Jahres 1789.

Die Kopenhagener kommunalen Archive: Die Beschlussprotokolle des Magistrats, die Mannzahl der Einquartierungssteuer (von 1757-78 und 1794-1800 berücksichtigt), Gewerbesteuerrechnungen mit Steuererklärungen, sowie ab 1771 die Kämmererrechnungen mit den Einnahmebelegen für die Gewerbescheine.

Polizei- und Gerichtsbehörden: Die Gerichtsakten der Polizei- und des Kommerzkollegiums, 1731-71, das Archiv des Hof- und Stadtgerichts, 1771, entschiedene Fälle, das Archiv des Erbteilungsgerichts ab 1771, Erbteilungen.

Das Archiv des Kopenhagener Polizeigerichts (Fälle überliefert ab ca. 1790; vergl. S. 12 über Abschriften in der Dänischen Kanzlei).

Die Archive der Zimmer- und Maurerzünfte.

Von diesen Archivalien ausgehend ist es gelungen, die rein wirtschaftlichen Bedingungen der Gesellen und damit auch indirekt die gesellschaftliche Stellung der Meister zu erhellen.

Das Material sammelt sich um folgende Hauptpunkte:

1. Die Lohnverhältnisse 1756-94

Der Kopenhagener Magistrat hatte eine Art Aufsicht mit den Zünften. Ein Ratsherr war bei den Zunftsitzungen anwesend.

Die Meister berechneten sich für die Gesellen beider Gewerbe 48 Sk. je Sommer- und 40 Sk. je Wintertag. Die Sommerzeit der Zimmerleute dauerte

vom 22. Februar bis Skt. Michaelis, und die der Maurer nur von Ostern bis Skt. Michaelis.

Der Gesellenlohn wurde durch freie Akkordierung zwischen Meister und Geselle vereinbart. Ein Zimmergeselle musste ohne Akkord mit 32 Sk. je Sommer- und 24 Sk. je Wintertag auskommen. Die entsprechenden Löhne der Maurergesellen waren 40 und 32 Sk. Das gewöhnliche Meisterhonorar betrug demnach 16 Sk. für einen Zimmer- und 8 Sk. für einen Maurermeister (vergl. S. 234). Dieser Niedriglohn von 32 Sk. war es, von dem die gewählten Vertreter der Zimmergesellen behaupteten, nicht leben zu können; dies geschah in den Jahren 1756-57, 1762 und 1782, die sowohl für Kopenhagen als auch für das übrige Europa Jahre der Krise und Arbeitslosigkeit waren. Nachdem sie sich vergebens an die eigene Zunft gewandt hatten, wünschten sie die Hilfe des Magistrats, um die Meister dazu zu bewegen, ihnen die Lohnsätze der Maurergesellen auszuzahlen. Die Zunft oder der einberufene Zunftmeister verwies auf die freie Akkordierung mit den Meistern. 1762 verlangte der Gesellenvertreter Jørgen Andersen Brandt auch, aber ohne Ergebnis, das Recht, wegen Lohnproblemen den Meister verlassen zu dürfen. Der Magistrat notierte die von Jørgen Brandt persönlich formulierten Forderungen.

In den Krisenjahren 1771-73 ging kein Lohnantrag ein; aber im November 1782 ging der Gesellenantrag an den Zunftmeister, der die Forderung nach einer Erhöhung von 8 Sk. unterstützte, jedoch in der Weise, dass auch der Meisterlohn heraufgesetzt werden sollte, und zwar auf 56 bzw. 48 Sk., Sommer und Winter. Früher waren eventuelle Lohnerhöhungen vom Verdienst des Meisters genommen worden.

Bevor jedoch der Magistrat diese Erklärung erhielt, ging – Anfang des Jahres 1783 – ein an den König gerichteter Antrag vom Zunftmeister der Maurerzunft ein, der eine Erhöhung des Tagelohnes der Maurergesellen zum Inhalt hatte. Danach wurden beide Verträge wieder bis auf weiteres verschoben. Demnach hatten die Zimmergesellen 1783 drei Mal vergebens versucht, den Maurergesellenlohn zu erhalten. Für sie war die Periode 1756 mit einer Lohnkürzung in Höhe von 4 Sk., in der Form eines Verbotes von Reisiggeld (i.e. der Gegenwert des dem Gesellen zustehenden Abfallholzes), eingeleitet worden. Eine Zulage dieser Grösse erschien häufig, besonders bei Arbeiten für den Hof. Am 7. März 1772 boten 6 Zimmermeister an, den Gesellen die verbotene Zulage zu zahlen, aber ohne Versprechungen für die Zukunft zu machen. Die 4 Sk. wurden Anfang der 1790-er Jahre am Polizeigericht als Bier- oder Reisiggeld erörtert.

1794

Die Meister hatten behauptet, sie zahlten den tüchtigen Gesellen mehr. Die

fünf 1794-Unterschreiber hatten nicht, wie behauptet, 32 Sk. als Tagelohn erhalten, sondern von 32 Sk. bis 54 Sk.

In den Wochen und Monaten vor den Streik werden folgende Lohnsätze für die soeben ins Land gekommenen streikenden und später weggeschickten Zimmergesellen des Gebietes Kopenhagen – Frederiksberg notiert:

462 Tage á 32 Sk.

2.530 Tage á 36 Sk.

251 Tage á 40 Sk. und

19 Tage á 48 Sk. (Hiervon 5 Sonntage auf den Palais), und hinzu kommen 3.980 Stunden á 4 Sk.

1795-1800

Für die Zeit nach dem Streik gibt es keinen Hinweis auf eine Lohnerhöhung auf Grund des Streiks. Nach dem Brand in Kopenhagen vom 5. bis 8. Juni 1795 aber arbeitete kein Zimmergeselle für weniger als 1½ Tagelohn für einen Arbeitstag, gleichzeitig war der Stundenlohn auf 6 Sk. angestiegen. Diese Art der Lohnauszahlung wird für den Zeitraum vom Herbst 1795 bis Dezember 1797 für die Gesellen beider Gewerbe erwähnt. Auch die Meister benutzten diese Berechnungsart. Aus diesem Grunde lösten sich – in den Jahren des Wiederaufbaues – die latenten Probleme um den Gesellenlohn und das Meisterhonorar von alleine.

Die Meister bekamen ihren Teil des Verdienstes. Das preishistorische Material zeigt für das gleiche Jahr höhere und etwas variiere Meisterlöhne, aber 1799 sind die Meisterlöhne der beiden Gewerbe wieder die gleichen, nämlich 56 Sk. je Sommertag.

Als gewöhnlichere Löhne stellt das Kopenhagener Polizeigericht 40 Sk. für Zimmergesellen fest; einer bekam einen niedrigeren Lohn, da seine Lehrzeit um ½ Jahr verkürzt worden war, ein anderer 32 Sk., weil er ohne Lohnvereinbarung gearbeitet hatte. Die Maurergesellen bekamen 48 Sk.

Generell wird die Zahlung der Zimmergesellenzunft für die Versäumnistage (vergl. Hauptpunkt 3 c), die von 1759 bis Oktober 1797 32 Sk. betragen hatte, ab April 1797 auf 40 Sk. heraufgesetzt. Der entsprechende Maurergesellensatz war 1798 64 Sk..

Der Akkordlohn der Maurergesellen war am meisten gestiegen. Sie beantragten 1797 bis 99 auch ihren Tagelohn heraufgesetzt zu bekommen, aber die Rentkammer verlangte, dass ein neues Baureglement ausgearbeitet wurde – die tagesentlohnte Arbeit sollte nur bei Instandsetzungsarbeiten Verwendung finden.

Durch Kanzleiplakat 1813 betreffend die Bezahlung für Zimmer- und Maurerarbeit bekamen die Gesellen der beiden Gewerbe formell den gleichen Lohn für solche Arbeit.

Der Unterschied zwischen dem Lohn der beiden Gesellengruppen beruht auf folgendem:

Die kürzere Ausbildungszeit der Zimmergesellen (zwei Jahre, im Gegensatz zu der halbjährigen Probezeit und der dreijährigen Lehrzeit der Maurergesellen), ihre weniger kodifizierten Regeln (z.B. fehlten den Zimmergesellen Bestimmungen über die Arbeit auf dem Lande) und ihre Schulden vom Hauskauf in der Adelgade und einer Reihe von Prozessen. Die Schulden hierfür wurden ab 1774 von den Meistern administriert, ohne dass diese sich das gewünscht hatten.

Die Arbeitskraftreserve (Die Soldaten)

Die Klagen bei der Zunft oder beim Magistrat über die Soldaten oder die Klagen der Soldaten über fehlende Arbeit zeigen die Arbeitslosigkeitsperioden an.

Die Soldaten sollten für Arbeit bei den Meistern wie zivile Gesellen entlohnt werden, wurden es aber nicht (sie sollten im Sommer für 3 Wochen, später für 4 Wochen zum Exerzieren antreten und durften nicht ausserhalb der Stadtore arbeiten).

Die Lohnbemühungen der Soldaten-Maurergesellen in den 1770-er Jahren liefen darauf hinaus, Lohnkürzungen zu vermeiden. Sie hatten das Hof- und Stadtgericht auf ihrer Seite, das 1772 die Erklärung des Zunftmeisters über die niedrigere Entlohnung der Soldaten verwarf.

2. Arbeits- und arbeitsrechtliche Verhältnisse

Sonntagsarbeit war nur mit Genehmigung der Dänischen Kanzlei an den Polizeimeister erlaubt.

Nur der Meister durfte während der Arbeit rauchen.

Zwischen dem Meister und dem Gesellen stand in den beiden hier behandelten Gewerben der Polier, der die Arbeit leitete, die Bücher führte, die Zettel vor der Lohnauszahlung ausstellte und die Arbeit bei Akkordlohn ausmass.

Im Laufe der hier behandelten Periode wurde der Zahltag vom Sonntag auf den Samstag verlegt. An diesen Tagen bekamen die Gesellen Beträge ausbezahlt, die sowohl grösser (Zimmergesellen) als auch kleiner sein konnten (zuweilen bei den Maurergesellen) als es der jeweiligen Arbeitsleistung entsprach (vergl. Hauptpunkt 3).

Das speziell Arbeitsrechtliche

Zwistigkeiten zwischen Meister und Gesellen konnten vor 1741 nach altem Brauch durch die Zunft entschieden werden. Später ist die Rede vom »Brauch

der Zunft und übrigen Anordnungen«, aber durch Polizeimeisterinstruktion vom 24.3.1741 verloren die Zünfte ihre frühere Gerichtsbarkeit. Die betreffenden Fälle sollten hernach von dem Kopenhagener Polizeigericht behandelt werden, dessen Fälle für die Zeit ab 1790 überliefert und herangezogen worden sind. Die besprochenen Prozesse sind zum grössten Teil von oder gegen Konzessionsmeister geführt worden, eine natürliche Folge davon, dass diese die Regeln des Baugewerbes nicht kannten oder sich nicht danach richteten. Dies war im Zimmergewerbe besonders ausgeprägt, da man hier erst nach dem Brand anfang, Freimeister in die Zunft aufzunehmen, während die Maurermeister diese schon ab 1762 aufgenommen hatten (vergl. S. 251).

Auf Grund der Verstösse der neuen Meister geben die Polizeigerichtsfälle ganz neue Auskünfte über den Gebrauch des Kündigungsbriefes. Um die Meister gegen Verluste zu sichern, war es Brauch, dass ein Geselle nicht eingestellt werden durfte, ohne den Kündigungsbrief seines letzten Meisters vorgezeigt zu haben. Normalerweise war dies ein Zettel mit einer gedruckten Mitteilung, dass ein namentlich genannter Geselle von einem Meister, der ihn brauchte, in Arbeit genommen werden durfte. Unter der Standardformulierung hatte der frühere Meister dann die Schulden des Gesellen notiert, mit einer Aufforderung an den neuen Meister, diese zu begleichen oder sie abzu zahlen. Im Jahre 1797 gab es einen Fall, bei dem sich zeigte, dass ein Schuldschein in Höhe von 32 Rd. 32 Sk. für einen Gesellen eine Belastung darstellte. Mit dem Kündigungsbrief folgten dem Gesellen die Schulden. Wenn Gesellen mit sehr grossen Schulden (dokumentiert in den Polizeigerichtsfällen S. 226-29) trotzdem in Arbeit kamen, lag es am sehr grossen Arbeitskräftemangel in den Jahren nach dem Brand.

3. Soziale Sicherheit

Für die Gesellen wurde soziale Sicherheit durch folgende Massnahmen geschaffen:

- a) Auszahlungen vom Meister, die teils Vorschuss (bei der Anstellung), teils Ersatz für verlorenen Lohn – besonders bei der Arbeitseinstellung im Winter – sein können; beide Möglichkeiten führen zu Gesellenschulden. Bei den besser entlohnten Maurergesellen kommen auch Winterzahlungen vor; diese sind Restbeträge vom höheren Sommerverdienst, z.B. eine wöchentliche Zahlung vom 1 Mk., oder Arbeitslosigkeitsunterstützung in einer Periode ohne Arbeit in der Zeit zwischen dem 2. Dezember und dem 13. März 1794. In einem anderen Fall bekam ein Geselle die Differenz zwischen dem verdienten und dem ausbezahlten Lohn in zwei halbjährigen Beträgen von 12 Rd. an den Mietzahltagen zu Ostern und Skt. Michaelis (S. 221) ausbezahlt.
- b) Auszahlungen vom Meister zu besonderen Anlässen; es handelt sich hier

- um Zahlungen für Kleider, Miete, Hochzeiten, Beerdigungen und anderes.
- c) Die soziale Sicherheit wird auch durch die Kranken- und Beerdigungsversicherungen der Gesellen geschaffen. Die Unterstützungsbeträge stiegen in der behandelten Periode – von 3 Mk. für beide Gewerbe – im Vergleich zu den eingezahlten Beträgen, die auf Wunsch der Gesellen heraufgesetzt wurden. Die Maurergesellen lagen an der Spitze. Sie bekamen ab dem Frühling 1784, die Zimmergesellen ab November 1796 eine Unterstützung von 9 Mk. oder die Bezahlung für Aufenthalt im Frederiks Hospital im Gemeinschaftszimmer bei gewöhnlicher Verpflegung. Die Beerdigungsbeihilfe der Maurergesellen betrug 1797 20 Rd., die der Zimmergesellen 12.

Das erwähnte Krankengeld wurde vom Meister dem Gesellen debitiert, und der Meister hatte die Beträge bei jedem der zwei jährlichen Vierteljahrestreffen der Gesellen zu leisten, für die Maurergesellen ab 1772 und für die Zimmergesellen ab 1785. (S. 36).

Eine andere Art sozialer Sicherheit leisten die Krankenkassen in der Form von Versäumniszahlungen an Gesellenvertreter, Beisitzer und an andere Gesellen, die todkranke Arbeitskollegen pflegen, bei Beerdigungen helfen und Hinterlassenschaften registrieren.

Ganz kleine Renten – in der Höhe von 1 Rd. alle 4 Wochen – können aus der Krankenkasse der Zimmergesellen nach Auslauf der Krankengeldperiode zusammen mit der Armenhilfe ausgezahlt werden. Drei der 24 Zimmergesellen der 1789-Liste bekommen den Betrag, zwei von ihnen sind (1768 und 1769) Gesellenvertreter gewesen.

Besondere Bedeutung erlangte die Gesellen-Krankenversicherung für die Zimmergesellen, da diese als Freimeister – sowohl nach Erhalt der Konzession als auch nach 14-jährigem Militärdienst – weiterhin als Gesellen galten, die ein Recht auf Krankengeld hatten, das auch nach Arbeitsunfällen ausgezahlt wurde. Zimmergeselle Nr. 24 – Rawe – der 1789-Liste bekam 1783 28 Wochen lang 3 Mk. ausbezahlt, weil ihm ein zerquetscht worden war. Dieses wurde bei der Addition für die zusammen mit den Generaltabellen aufgestellten Kolonnen »berechnete Gesellenzahl« berücksichtigt (vergl. S. 216-19 und S. 17f.).

Die Soldatengesellen waren nicht so gut gesichert.

- a) Von einem der vom Regiment nach Kopenhagen mitgeschickten Unteroffiziere konnten sie Vorschuss erhalten, jedoch nur eine kleine Summe (5 Rd., vergl. S. 50), da ihr Lohn in die Staatskasse ging. Aber durch Magistratsbeschluss im August 1767 wurde es verboten, den Soldaten Vorschuss zu geben. Eventuelle Beträge würden mit Gerichtshilfe nicht eingetrieben werden können. Da man sie aber sehr benötigte (im September 1795 war jeder fünfte Maurer in Kopenhagen Soldat), bekamen sie weiterhin ihre Vorschüsse ausbezahlt.
- b) Sie hatten keine Krankenversicherung. Im Krankheitsfalle sollte wieder ein Unteroffizier helfen.

4. Die Einkommen der Gesellenfrauen

A. Gewerbe

Zimmer- und Maurergesellen hatten wegen ihres Dienstes bei der Feuerwehr, ohne Bewilligung das Schankrecht für Bier und Branntwein, wenn sie sich einen Gewerbeschein ausstellen liessen; sie und ihre Frauen hatten im Winter sonst nichts zum Leben (vergl. S. 10: in den beiden Handwerken gab es die grösste Zahl verheirateter Gesellen.)

Die Auslegung dieses Rechtes, das auch Speckkrämerei umfasste, oblag dem Magistrat. Fischweicherei kommt ebenfalls als Gewerbe vor, ebenso Herbergsbetrieb. Nach Bewilligung (durch offenen königlichen Brief) für den Handel mit gängigen Kramwaren und einigen Ost- und Westindischen Waren, betrieben einzelne Gesellen, wie andere Teile der Bevölkerung, den Teehandel. Die Gebühr für den Gewerbeschein betrug jedoch ab 5. Juni 1771 insgesamt 18 Rd., im Gegensatz zu den 7 Rd. für die Bierschankbewilligung und den 9 Rd., die ein Gewerbeschein für eine Wirtschaft, einen Kramladen und für die Fischweicherei kostete.

Die genannten Gewerbe waren Frauenarbeit. Dies wurde von 25 Fassbindergesellen, die ohne Erlaubnis jahrelang (20-30 und mehr Jahre) Bier gezapft hatten, direkt angeführt. Nach einem Antrag im Krisenjahr 1782 bekamen sie ihr Recht bestätigt, »das kleine Gewerbe, das von unseren Frauen betrieben wird und das für sie und die Kinder Unterstützung und Hilfe bedeutet«, zu betreiben. In den Auszugsprotokollen der 12 Kopenhagener Bezirke für die 1789er Staatssondersteuer auf Vermögen, Einkommen und Gewerbe sind 24 Zimmergesellen und 39 Maurergesellen als Gewerbetreibende eingetragen (S. 252-53). Von diesen sind 19 und 33 Hausbesitzer, von denen 7, bzw. 18, nur zu einer Steuer von 1 Rd. veranschlagt worden sind. Der Besitz eines Hauses wurde als Gewerbe betrachtet, das pro Jahr einen Nettoverdienst von 20 Rd. bringen würde, wobei der Gewerbesteuerprozent 5 betrug. Die 7 Zimmergesellenhausbesitzer waren 1789 durchschnittlich 59 Jahre alt, während von 13 Maurergesellenhausbesitzern das Alter – 42 Jahre – bekannt ist. Ferner ist festgestellt, dass von den 19 Zimmergesellenhausbesitzern die 8, aber von den 33 Maurergesellenhausbesitzern nur 2 Witwen geheiratet haben. Von den 10 haben einige demnach Haus und Gewerbe durch die Ehe erworben.

Die früheren wirtschaftlichen Verhältnisse der 1789-Steuerzahler werden durch verschiedene Quellengruppen erhellt.

Staatliches Material:

Die Sportelrechnungen der Dänischen Kanzlei zeigten, dass die Gebühr, die der Antragsteller für einen verschlossenen königlichen Brief (die Meisterkonzession) zu zahlen hatte, durch eine Dienstanweisung aus der Kanzlei vom 20. April 1771 ab 1. Mai desselben Jahres von 3 auf 4 $\frac{1}{3}$ Rd. angehoben wurde,

und dass die Gebühr für den offenen königlichen Brief (die Handelsbewilligung) von 5 auf 7½ Rd. erhöht wurde.

Aus den registrierten Einzahlungen geht hervor, dass drei Zimmergesellen, denen 1765, 1766 und 1770 Konzessionen ausgestellt worden waren, diese nicht einlösen konnten, weshalb sie kassiert wurden (S. 269, 270 und 272; für letztere vergl. Foto S. 82). Es wird auch ersichtlich, dass Handelsgewerbescheine bis zu drei Jahre nach der Ausstellung eingelöst werden konnten (vergl. Foto S. 95).

Kommunales Material:

- a) Die Mannzahl der Einquartierungssteuer (aus der Zeit zwischen 1778 und 1794 nicht überliefert) zeigt präziser als die Lohnanträge die wirtschaftliche Lage der Gesellen. In Krisenjahren wie 1762 und 1770 bis 72 sind keine Steuer für Freizimmermeister, Gesellenbierzapfer, Speckkrämer und Gesellenteehändler aufgeführt. Die früheren Gewerbetreibenden sind lediglich als Zimmer- oder Maurergesellen ohne Gewerbe, nur mit ihrem Namen oder eventuell als Arbeiter eingetragen (vergl. S. 17 und 98).
- b) In den Kopenhagener Gewerberechnungen mit Steuererklärungen sind diese als Quittungen des städtischen Vermessungsdirektors (stadskonduktør) und der Bezirkskämmerer (rodemester) für geleistete Steuerbeträge ausgestellt. Waren sie aber mit einem Vermerk des Bezirkskämmerers wie »arm«, »nicht auffindbar«, »weg« oder »bürgerlicher Artillerist, deshalb frei« versehen, und an den städtischen Vermessungsdirektor zurückgeschickt worden, so wurden sie zur Dokumentation für nicht gezahlte Steuer oder für Personen, die sich der Steuereinzahlung durch Umzug entzogen, vielleicht nur in einen anderen Stadtbezirk und damit zu einem anderen Bezirkskämmerer.
- c) Die Kämmererrechnungen mit Einnahmebelegen A, die – ab 1771 – sämtliche Einzahlungen für Gewerbescheine beinhalten, zeigen, dass die Zimmergesellen weniger für einen Gewerbeschein für den Teehandel zahlten als die Maurergesellen. Sie zahlten keine 18 Rd., sondern nur 7 oder 9 Rd.. Auch nachdem sie die Handelsbewilligung erhalten hatten, brauchten sie nur den Gewerbeschein als Bierzapfer oder Schankwirt.

Dass es sich bei den Gewerben der Zimmer- und Maurergesellen – so wie bei den Fassbindergesellen – um die Arbeit der Frauen (eventuell der Töchter, Mütter oder eines eventuellen Dienstmädchens) handelt, liess sich dadurch feststellen, dass die Gewerbe von Witwen weitergeführt werden konnten (S. 97f. und S. 264), während die Bewilligungen nach dem Tode der Ehefrau erloschen. Die Maurergesellenteehändler anerkannten ausserdem den Anteil der Frauen bei dem Gewerbe, da sie bei der Dänischen Kanzlei die Handelsbewilligung für sich und die Frau nach dem eigenen Tod beantragten.

Die Gewerbe konnten mit den Konjunkturen oder der Neigung wechseln. Selbst nach Erhalt einer Handelsbewilligung war es möglich, sich wieder

einem Gewerbe zuzuwenden, das keine Bewilligung erforderte. Zimmergeselle Nr. 16, Nielst Holst, Teehändler 1778, 1779 und 1794 – 96/97, wird 1797-1809 als Fischweicher aufgeführt. Ja, sogar die 1789 bestsituierten Maurergesellen-Teehändler verliessen das teure Gewerbe (S. 97). Maurergeselle Nr. 25 zahlte schon 1789 Gewerbesteuer und Nr. 10 1794-96 Einquartierungssteuer als Bierzapfer. Letzteres war schon 1792 vorbereitet worden, als der Maurergeselle sich wieder in die Gesellenlisten eintragen liess (Austritt 1781 in Verbindung mit dem Erhalt eines Gewerbescheines).

Ausser den als Sicherheitsnetz erwähnten zwei Rechten der Zimmergesellen

a) als Freimeister in den Gesellenlisten stehen zu bleiben, oder

b) weniger für den Gewerbeschein zu zahlen,

zeigen die Listen aus dem Jahre 1789 in der Rubrik »spezielle Bezeichnung«, dass die Zimmergesellen öfter als die Maurergesellen zu anderer, vielleicht ungelernter, Arbeit wechselten (vergl. S. 252 und 253).

Sie hatten auch die Möglichkeit für die Marine als Zimmerleute (auf dem Holm) zu arbeiten; dies taten in den Jahren 1785-87 insgesamt 24 Zimmergesellen.

Von den 24 gewerbetreibenden Zimmergesellen waren 5 ein oder mehrere Jahre Gesellenvertreter gewesen; aber von den 39 Maurergesellen nur 2. Ihre Teilnahme am Handel mit gängigen Waren wurde durch ihren festen Verdienst als Gesellenvertreter mitbestimmt (vergl. S. 94).

Wie die Krankengeldwünsche der Gesellen mit sozialer Berücksichtigung erfüllt wurden, so wurden auch die Freimeisterkonzessionen und die Handelsbewilligungen mit Rücksicht auf die soziale Lage erteilt.

B. Mieteinnahmen

Die Miete betrug 1 Mk. je Woche. Dies galt sowohl bei Hausbesitzern als auch bei Mietern für einzelne Zimmer, für wenige Wochen und für eventuell mehrere Jahre (52 Wochen, S. 244), bei Gesellenkollegen und bei professionellen Bierzapfern.

Da die Miete für 1 Jahr 8 Rd. 64 Sk. betrug, mussten drei Untermieter eine Einnahme bringen, die grösser war als die gewöhnliche Gewerbesteuer von 20 Rd. Aus der Volkszählung 1787 geht hervor, dass die Familien der älteren Zimmergesellen, die 1778, nicht aber 1789, Gewerbe betrieben, Untermieter hatten:

Zimmergeselle Nr. 1,

Hausbesitzer, Ehefrau 66 Jahre, 4 Untermieter

Zimmergeselle Nr. 2,

Hausbesitzer, Ehefrau 41 Jahre, 1787 10 angeworbene Soldaten einquartiert.

Zimmergeselle Nr. 12,

Hausbesitzer, Ehefrau 58 Jahre, 1789 Gewerbesteuer 1 Rd. 48 Sk., 3 Untermieter.

Zimmergeselle Nr. 10,

Hausbesitzer, Freimeister, Witwer, Tochter 34 Jahre, 4 Untermieter.

Ehem. Zimmergeselle c,

Hausbesitzer, Ehefrau 60 Jahre, 10 Untermieter.

Unter den Maurergesellen ist festgestellt, dass Maurergeselle Nr. 30, 28 Jahre, Mutter 55 Jahre, ohne Gewerbe, 3 Untermieter hatte.

C. Waschen und Stopfen

Die Gesellenfrauen arbeiteten auch als Waschfrauen und Stopferinnen. Ihr Einkommen wird zur grösseren Sicherheit der Familie beigetragen haben.

5. Wahl des Wohnortes

Die vielen Gesellen, die soeben in die Stadt gekommen waren und vom Hafen zu den Palais geführt wurden, mieteten sich bei den Arbeitskollegen ein, die in der Nähe von Schloss Amalienborg, besonders dicht deshalb in Borbergade, Adelgade und Helsingørgade, wohnten – entweder im eigenen Haus oder zur Untermiete. Oft mieteten sie sich bei den Bierzapfergesellen oder bei den eigentlichen Schankwirten ein, aber nicht in die neuen Wohnungen in der Frederiksstadt.

Einige Gesellen arbeiteten auf Frederiksberg, wo sie auch zur Untermiete wohnten.

6. Das deutsche Element

Bei den Klassenversammlungen der Zimmergesellen wählten die Anwesenden normalerweise für jede Klasse 4 Gesellen – 2 dänische und 2 deutsche – als Deputierte oder Wahlmänner, insgesamt 32. Die Gesellenvertretung wurde mit dem Streik (das erste Mal am 10. Oktober 1794) auf 8 je Klasse geändert (ein alter Wunsch aus dem Jahre 1743 wurde somit erfüllt, S. 19f.).

Von der 1789-Liste gewerbetreibender Zimmergesellen wurden 1781 Nr. 1, Nr. 5 und Nr. 11 als deutsche und Nr. 16 als dänischer Gesellenvertreter gewählt.

Das Promemoria der Zimmermeister vom 22. September 1794 teilt mit, dass das Plakat vom 24. November 1749 (oft im Versammlungsraum der Gesellen angeschlagen, aber ebenso oft heruntergerissen) in der Zunftlade in dänischer und deutscher Sprache läge.

Am 7. Dezember 1795 bat der Konzessionsmeister Jacob Lyngne den Magi-

strat, er möge den Zunftmeister der Maurerzunft auffordern, ihm (Jacob Lyng) einige deutsche und dänische Kündigungsbriefe auszuhändigen.

7. Das deutsche Element im Streik

Der Antrag vom 9. Juli ist vom Gesellenvertreter Wagenknecht, aus Sachsen gebürtig, vom jüngsten Beisitzer, dem Dänen Svend Møller, und von drei deutschen Gesellen unterschrieben.

Am 30. Juli ging Wagenknecht zur Arbeit in Amaliegade, ohne mit den übrigen Gesellen während der Arbeit an der Classensche Bibliothek zu reden, da dort nur ein deutscher Geselle arbeitete.

Alle anderen waren Dänen, und von denen hatte keiner ihn gebeten, am vorherigen Abend zum Zunftmeister zu gehen. Die letzte Aussage stammt vom ersten Verhör Wagenknechts am Polizeigericht am 30. Juli. Dies ist vielleicht schon eine Verteidigung gegen eine eventuelle Anschuldigung, er sei für die Entwicklung der Ereignisse verantwortlich.

Als Betreiber ist eine ganz homogene Gruppe von 54 – später bestraften – Gesellen festgestellt worden, die 1794 aus norddeutschen Städten nach Kopenhagen gekommen waren. 43 waren nach dem 1. Mai und 10 nach dem 1. Juli gekommen. Keiner von ihnen war in die Gesellenlisten eingetragen, und sie waren deshalb in die Kopenhagener Bevölkerung nicht integriert. Die Meister hatten Recht, die 50 Gesellen, die die übrigen lenkten, waren deutsche. 15% der soeben nach Kopenhagen gekommenen Gesellen stammten aus Mecklenburg, 3 von ihnen waren in Rostock geboren und 1 in Gadebusch.

8. Die Konsequenzen des Streiks

Die Gesellenvertretung bei den Vierteljahrestreffen wurde verdoppelt (vergl. Punkt 6).

Die Meister hatten 2 Monate vor Auslauf der Sommerzeit 92 Gesellen verloren (Burmeister allein 52). Zehn der Meister hatten im November 1794 ein Guthaben von 254 Rd. bei den Gesellen (Burmeister 109 Rd.). Der Magistrat bat die Dänische Kanzlei, die Beträge einzutreiben, aber im Dezember kam die Antwort: Die Aufgabe ist unmöglich, da die Adressen der Gesellen in Deutschland nicht bekannt sind.

Im übrigen ist eine Sonderung zwischen den Konsequenzen des Streiks und denen des Brandes schwierig, da die Kommission, die am 11. August 1794 eingesetzt wurde, ihre Arbeit erst mit der Verordnung vom 21. März 1800 abschloss.

Bezüglich der S. 168 gestellten Frage in Verbindung mit den wirtschaftlichen Verhältnissen der kleineren Gewerbetreibenden in den letzten Jahren des Jahrhunderts, wurde die dort erwähnte Untersuchung gemacht. Sie zeigte,

dass von den 272, die 1798 einen Gewerbeschein erhalten hatten (nach Erlass des Ratsstubenplakats vom 9. Januar, wonach dem Vermessungsdirektor die Kontrolle der Gewerbescheine oblag), 79 vor Ende 1799 die Steuer nicht zahlen konnten.

Kilder og litteratur

Arkivalier

RIGSARKIVET

Danske Kancelli

Regnskaber over sportelregnskaber 1756-1784.

Registre og tegnelse med tilhørende koncepter og indlæg, div. år.

Brevbøger og kancelliets breve 1736-99.

F 83, kommissionen til lavsartiklernes forbedring 1792-93, 1794.

F 84, kommissionen ang. lavene i København 1794-1802.

Rentekammeret

Bygningskontorets og bygningsadministrationens sager 1782-1799.

461.23 1789 kommissionen for ekstraskat for formue, indtægt og næring.

Ekstraktprotokoller og selvangivelser.

Kommercekollegiet

Forestillinger.

Gen.- og komm. kollegiet

Kgl. resol. 1795-1800.

1. dept.s gen. – og kommandoktr., brevbøger 1796-98.

Indkomne kommandosager 1796-98.

Ekstraktprotokol over indk. kommandosager m. kollegii decisioner 1796-98.

KØBENHAVNS STADSARKIV

Københavns Magistrats resolutionsprotokoller med bilag 1729-1800.

Stadskammerens brevbøger og breve til 1800 nr. 1-12.

Politi- og kommercekollegiet. Domssager 1732-1770.

Økonomikommisionens forhandlingsprot. nr. 1 1765-1804, bilag 1795-1814.

Indkvarteringsmandtal 1756-78 og 1794-1800 (det bevarede).

Reg. nr. 31 y, næringsskatteregnskaber 1731-1800.

1749/50-1804/05, skattebilletter til næringsskatteregnskaber.

Copulationsprotokoller.

Borgerskabsprotokoller og bilag til disse.

Alm. Hospitals, Vartovs Hospitals og Opfostringshusets arkiv.

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND etc.

Københavns skiftekommission. Konceptskifter og skiftebreve 1730-71.

Hof- og Stadsretten i København

Pådomte sager 1771-1800.

Skiftekommissionens sager til protokol 4,5 og 6 1771-99.

Realregistre.

Skødeprotokoller.

Københavns politiret

Domprotokol 1792-

Forhørsprotokoller til prot. 1, prot. 2, prot. 3 samt dokumenter til prot. 1 1791-1800 og prot. 2 1786-1800 (det bevarede).

Københavns Tømrerlavs arkiv

Mestrenes kopibog 1712-99.

Svendenes kvartals- og regnskabsprot. 1750-1826.

Svendenes hovedbog 1691-1826.

Lavs- og regnskabs- samt ind- og udskrivningsprot. 1749-1831.

En række svendeprotokoller.

Ang. lavsarkiver: de gennemgående svendeprotokoller kan ved krydshenvisning nævnes som tide- og sygeprotokoller.

KØBENHAVNS MURER- OG STENHUGGERLAV

Lavets arkiv.

INSTITUT FOR ØKONOMISK HISTORIE VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

Prishistorisk samling (københavnske lønninger angående).

Litteratur

Trykte kilder – aviser m.m.

Commissionen vedrørende urolighederne mellem haandværkersvendene i København, 11. august 1794 (trykt ekstrakt).

Bendt Elkjær: De Uroelige Tømmersvenne, Haslev 1975.

Adresse Contoirets Efterretninger 1794.

Altonaischer Mercurius, 1794.

Zeitung des hamburgischen unpartheyischen Correspondenten, 1794.

Henrik Stampes Erklæringer I-VI, Kbh. 1793-1807.

Topografisk og økonomisk lommebog for fremmede og indbyggere i Kjøbenhavn, 1796.

Københavnske Vejvisere.

Flyveskrifter

Noget til Eftertanke for enhver Kiøbenhavns Indvaaner fra den Ringeste til den Højeste i Anledning af Tømmer-Svendenes Fordring.

Hvilket var det bedste Middel til at fremme Opløb. Skrevet i Anledning af deslige Uordener i Kiøbenhavn særdeles ved Optoget for Tømmer-Kroen. Helliget Borgerfrihed og sund Fornuft.

Et offentlig Brev til Magistraten og Politimesteren i Anledning af Haandværkssvendenes Forhold ved denne Lejlighed.

Betænkninger over Tømmersvendenes formentlige Præentioner, som i denne Tid har givet Anledning til adskillige Uordener.

Er tiltagende Oplysning Aarsag til Revolutionens Oprin i Anledning af Opløbet ved Tømmerkroen.

Beviis, at Herr Tømmermester Hallander ikke tilstrækkelig har retfærdiggjort sig ved sit Avertissement i Fredags Adresse-Avisen.

Litteratur

R. Berg: Snedkerlavet 1554-1904, Kbh. 1904.

R. Berg: Den danske skibstømrer, Kbh. 1942.

Per Boje: Danske provinskøbmands vareomsætning og kapitalforhold, 1977.

J. O. Bro-Jørgensen: Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. århundrede, Kbh. 1935.

J. O. Bro-Jørgensen: Industriens historie i Danmark II, Kbh. 1943.

J. O. Bro-Jørgensen: Vore gamle tropekolonier 2. udg. bd. 1. Dansk Vestindien indtil 1755, 1966.

Carl Bruun: København III, Kbh. 1901.

Henry Bruun: Den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil år 1900 I, Kbh. 1938.

Tove Clemmensen, Georg Nørregaard og Helge Søgaard: Københavns Snedkerlav gennem 400 år. 1554-1954.

Inger Dübeck: Arbejdsretten i støbeskeen, Aarhus 1979.

John Erichsen: Frederiksstaden, Kbh. 1972.

A. Friis og Kr. Glamann: A History of Prices and Wages in Denmark, Kbh. 1958.

H. G. Garde: Den danske og norske søemagt II-IV, Kbh. 1833-35.

- Kr. Glamann: Bryggeriets historie i Danmark indtil slutningen af det 19. århundrede, Kbh. 1962.
- Arthur G. Hassø: Københavns brandvæsens historie, Kbh. 1931.
- Lars Henningsen: Fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder, Åbenrå 1978.
- Sven Henningsen: Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark, Göteborg 1944.
- Edvard Holm: Danmark-Norges historie 1720-1814, bd. 1-7, 2, Kbh. 1891-1912.
- Kirsten-Elizabeth Jessen: Genopbygningen af København efter branden i 1795, Kbh. 1958.
- Hans Chr. Johansen: Dansk økonomisk politik i årene efter 1784, bd. 1-2, Århus 1968 og 1980.
- Bruun Juul: Naturhistorisk, økonomisk og teknologisk handels- og varelexikon, 3. bd.
- Kjeld Kayser og Poul Strømstad: Åbenrå 26, Kbh. 1970.
- Aksel Lassen: Fald og fremgang, Århus 1965.
- Bering Liisberg: Murmesterlauget i København, Kbh. 1924.
- Axel Linvald: Oplysningens tidsalder. Schultz's Danmarks historie, bd. IV, Kbh. 1942.
- Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans regering 1797-1807, Kbh. 1923.
- Edv. Mackeprang: Afsnit af den danske arbejderbevægelses historie, 1. del: I laugstiden, Kbh. 1911.
- Jacob Mandix: Om det danske Kammervæsen, Kiøbenhavn 1820.
- Jens Chr. Manniche: Den københavnske tømmerstrejke 1794. Historie. Jyske samlinger, Ny rk. X,4 1973, s. 524-561, Århus 1973.
- Hugo Matthiesen: Københavnske gader 1728-1795, Kbh. 1924.
- O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs tid, Kbh. 1884.
- O. Nielsen: Kjøbenhavn under Kong Frederik den Fjerde (1699-1730), IV, Kjøbenhavn 1892.
- Gordon Norrie: Garnisonens indkvartering 1763. Hist. medd. om København 1962.
- Rasmus Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse, Kbh. 1800.
- C. Nyrop: Forholdet mellem Mestere og Svende i laugstiden, 1885.
- C. Nyrop: Kjøbenhavns Tømmerlav, Kbh. 1887. (forkortet: C. Nyrop, 1887).
- C. Nyrop: Haandværkerskik i Danmark, Kbh. 1903.
- C. Nyrop: Kjøbenhavns Murer- og Stenhuggerlav, Kbh. 1907. (forkortet: C. Nyrop, 1907).
- Eiler Nystrøm: Frederiksbergs historie, Kbh. 1946.
- Georg Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk haandværk og industri 1857-1899, 1934.
- Albert Olsen: Danmark-Norge i det 18. aarhundrede, Kbh. 1936.
- Albert Olsen: Hustømmerfaget gennem tiderne, Rønne 1940.

- Albert Olsen: Staten og lavene. Hist. medd. 2. rk. III. 1927-28.
- Laurits Pedersen: Københavns garverlavs bog 1635-1935, 1935.
- Aa. Rasch: Forbindelsen mellem København og de nordtyske østersøbyer 1750-1807. Erhvervshist. årbog 1963, nr. 14, s. 74-92, Aarhus 1963.
- Aa. Rasch: Niels Ryberg, Aarhus 1964.
- Edit Rasmussen: Murersvendenes »skarværksarbejde«, Arkiv, 3. bd. 1969, s. 127-131, Kbh. 1969.
- P. R. Rasmussen: Almindelig hospitals historie 1769-1892.
- Anne Riising: Den økonomiske debat om lavs- og købstadsprivilegier i sidste halvdel af det 18. årh. Erhvervshistorisk Årbog 1958, s. 99 ff.
- K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale hær i Danmark III. bd., Kbh. 1926.
- Marcus Rubin: 1807-14 Studier til Københavns og Danmarks historie, Kbh. 1892.
- Marcus Rubin: Frederik VI's tid, Kbh. 1895.
- Johannes Schildhauer: Gesellen- und Tagelöhnererhebungen in den mecklenburgischen Städten von 1790 bis 1800. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII. Jahrgang 1959 Heft 4, s. 1256-1282, Berlin 1959.
- Klaus Schwarz: Die Lage der HandwerkerGesellen in Bremen während des 18. Jahrhunderts, Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der freien Hansestadt Bremen Band 44, 1975, s. 79-81.
- Poul Thestrup: The Standard of Living in Copenhagen 1730-1800, Kbh. 1971.
- Emil Washinski: Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Gildes in Schleswig-Holstein 1226-1864, Neumünster 1959.
- Jens Vibæk: Komiteens Oprettelse. Grosserer-Societetet 1742-1942, Kbh. 1942.
- Adolf Wohlwill: Neuere Geschichte der Freien und Hansestadt Hamburg 1789 bis 1815, 1914 Zweites Kapitel.

Noter

Indledning

1. Aksel Lassen. *Fald og fremgang*, 1965, s. 366.
2. John Erichsen, *Frederiksstaden*, 1772, s. 31.
3. Edv. Holm. *Danmark-Norges Historie 1720-1814 III*, 2, s. 330 f.
4. Allerede 1765 købte kongen det Brockdorffske palæ (benyttet til skole for landkadetterne 1767-88 og derefter for søkadetterne), og da kongefamilien ved Christiansborg slots brand 1794 blev husvild, købte regeringen Moltkes palæ til Christian VII, og kronprinsregenten, den senere Frederik VI, tilskødedes det Schackske palæ, medens det Levetzauske blev solgt til arveprinsen (Danmarks slotte og herregårde 2. udg., bd. 2, s. 171). Tre af de fire omtalte palæer, som var opført som adelsmænds boliger blev således allerede i det 18. århundrede kongelige palæer.
5. Som note 3, s. 330.
6. A. Friis and Kr. Glamann. *A history of prices and Wages in Denmark*, p. 157-58 m. flere steder. Kurver over brødpriiser er udarbejdet af Poul Thestrup i *The Standard of Living*, 1971, s. 64 ff.
Aa. Rasch. Niels Ryberg, 1964, s. 382-83.
7. Bilag nr. 1A og 1B, s. 216-19.
8. RA. Partikulærkammeret. Slotsbygningskomm., Bilag til kommissionsprot. 1741 nr. 1699.
9. C. Nyrop. 1907, s. 134-40.
10. Inger Dübeck. *Arbejdsretten i støbeskeen*, 1979, s. 71-72.
11. Forklaringen på, at disse »såkaldte« sygebøsser forsøgtes etableret var, at tidepengene (jfr. note 24), som skulle anvendes til de syge svendes pleje og afdødes begravelse, ikke slog til. Derfor henvendte først murer- så tømrersvendenes formand sig i henholdsvis 1740 og 1741 – til magistraten og indleverede forslag til instruks for en sygebøsse. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1739-40, s. 1034 og 1054. Ibid. 1740-41, s. 628. I rådstuen lød det, at det nye ikke måtte stride mod lavsartiklerne; derfor blev resultatet de frivillige kasser. Tømrersvendenes Sygebøsse blev oprettet 26. april 1741, konfirmeret af oldermand og hans bisiddere, d.v.s. anerkendt af mesterlavet, og dens instruks for »de delagtige« er trykt som indledning til sygeprotokol 1741-63 (LA f. Sjæll., Københavns tømrerlav).
12. RA. Da. Kanc., Sjæll. Missiver 1754 nr. 376.
13. Ibid. 1762 nr. 82.
14. I periodens begyndelse kaldtes formand og de to bisiddere de tre formænd, det var 1. svendeklasses svende nr. 1, 2 og 3. Det regelmæssigt tilbagevendende formandsvalg blev afgjort af de 8 klassers valgmænd, repræsentanter, medens ekstraordinære sager direkte blev forelagt klassernes medlemmer, Nyrop, 1887, s. 190.
15. C. Nyrop, 1907 s. 382 og s. 399.
16. C. Nyrop, 1887 s. 280.
17. C. Nyrop, 1907 s. 189.
18. Ibid.
19. Her skal især gøres rede for Albert Olsens iagttagelse, at staten ville unddrage sig de sociale forpligtelser – kun udtalt om frimestrene 1800 – og den her givne dokumentation for, at det foregik i hele 18. århundrede – (og måderne det skete på, til slutning) – og Manniches statistiske behandling af materialet som modsætning til den her givne individuelt behandlede og derfor mere konkrete fremstilling.

20. Bilag til strejkeafsnittet 2. Lønsatser og tilgodehavender (eller gæld) s. 11, kilder.
21. Historie X 4 s. 526 og note 4, s. 551-52 og note 81.
22. Ibid. s. 550.
23. Behandles, s. 18.
24. Tidepenge betaltes efter 27. post i murerens lavsartikler af 31. august 1742 – med 4 sk. hver måned – til mesteren, som ved årets to kvartalsamlinger (St. Hans og Michaeli) – under strafansvar skulle videregive dem til en dertil indrettet bøsse.
Murersvendenes 27. post overførtes til tømrrersvendene ved reskript af 11. august 1743 fra Kommercekollegiet (Forestilling nr. 423).
Realiteten synes – for begge fags svende – at være, at mestrene debiterede deres i arbejde havende svende for 24 sk. pr. halvår og indbetalte beløbet under kvartalsmødet.
25. Ved reskripter af 6. august 1772, 5. marts 1784 og 4. august 1788 pålagdes det – efter svendeønske – murermestrene at betale deres svendes 1., 2. og 3. sk.s sygepenge pr. uge, som de før havde betalt tidepenge.
Tømrrersvendenes sygepengeproblem blev først ordnet efter at reskript af 11. november 1785 havde givet det generelle påbud til samtlige lav.
26. Jfr. s. 51.
27. C. Nyrop, 1907 s. 181.
28. RA. Danske Kancelli F 84 b nr. 48 s. 21 (ingen paginering).
29. Bilag til afsnit om næringsdrivende mestre, afsnit III 2b s. 251.

Generaltabellernes svende-statistik

1. RA. Da. Kanc. D 124: 1710 »før contagionen«, 1712 »efter contagionen«, 31. dec. 1715, 31. dec. 1725, 1. jan. 1729, 31. dec. 1733, 31. dec. 1743.
Kbh.'s Stadsarkiv. Magistraten og lavene i almindelighed nr. 20. 31. dec. 1723.
Sorø Akademis håndskriftsamling 63.1.i: 1. jan. 1742.
Senere generaltabeller. Jfr. bilag 1, note 1.
2. Kbh.'s Stadsarkiv. Politiet. Regnskaber med bilag.
3. Jfr. bilag 1, note 1, s. 218.
4. Kbh.'s Stadsarkiv. Politiet. Regnskaber med bilag, 1770, udgifter nr. 7, forskudte udgifter okt. kvartal nr. 8, 1. Af de følgende års regnskaber fremgår, at der 1771 blev trykt 11 bøger General-Tabeller og 1772 12 bøger, hvilket efter tabellernes format må betyde oplag på henholdsvis 264 og 288 for de nævnte år. 1798 blev »den store General Tabelle over Laugesen Mestere, Svende og Dreng« trykt på 1 bog fint og 16 bøger middel skrivepapir, d.v.s. 24 og 384 stk., bilag nr. 22. Disse blev fordelt bl.a. til forskellige kollegie-kontorer, magistratens kontorer og lavene, men må være kasseret efterhånden, som aktualiteten var borte.
5. Kbh.'s Murerlav. Murersvendenes tideprotokoller 1723-50 og 1750-1802. Den første af disse var »ladet forfærdige« af oldermanden og den anden autoriseret i henhold til kgl. reskript af 14. okt. 1749, at alle lavsbøger skulle forsynes med stempelt papir, og autorisationen, underskrevet februar 1750, af stadens præsident Jakob Benzon.
6. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Svendenes kvartals- og regnskabsbog. Autorisation som foregående, underskrevet af J. Benzon 17. jan. 1750.
7. C. Nyrop, 1887 s. 109 og s. 284. Da tømrrersvendene 1691 deltes i 6 klasser, skulle hver classes svende kunne bære et lig til jorden.
8. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Svendenes sygeprot. 1772-82 og 1783-1805, jfr. note 20.
9. Jfr. s. 105 og s. 137.
10. C. Nyrop, 1887 s. 154. Den ikke angivne kilde: den i note 6 nævnte prot., fol. 218b-219b.
11. *Kvartalsfri* var svendeformanden og hans bisiddere, men desuden ses der ud for enkelte gamle svendes navne (de lave numre) i tidepengeprot. i stedet for et indbetalt skillingsbeløb noteret

- »Q-fri« eller kvartalsfri. Det synes at dreje sig om ikke arbejdsdygtige svende; tre sådanne var noteret 1762 og fem 1795.
- De af sygepengene udbetalte små svendepensioner på 24 sk. pr. uge (tømrrersvendenes lavtløn var 32 sk. om dagen) eller 1 rd. i 4 uger, ses i *4-ugers regnskaberne* over *sygepenge* som indledning til disse kun noteret som navn ... 1 rd. Af pensioner kunne udbetales 3-5 samtidig. Jfr. bilag, småbiografier, tømrrersvend nr. 10 og nr. 22.
12. Disse tal er fremkommet ved *i svendenes kvartals- og regnskabsprotokol* at sammentælle de Michaeli 1750 og 1769 indbetalte kvartalsbeløb, og derefter at følge de 397 og 358 svende, for hvilke der var betalt, frem til henholdsvis påske kvartal 1751 og påske 1770 enkeltvis, ved nummerets hjælp og med navnet som kontrol at konstatere, om svenden fortsat var indført, og om der var betalt. (Svendene rykkede op til lavere numre, efterhånden som foranstående kammerater forsvandt). Hvis dette var tilfældet, noteredes til ny sammentælling. Resultaterne blev 350 og 327.
 13. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1768-71, s. 75. Listen ses ikke bevaret.
 14. Ibid. 1771-73, s. (462), 489 og 562.
 15. Ibid. s. 619 og s. 489.
 16. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 333.
 17. Jfr. Vedtægt angående det københavnske tømrrersvendelavs ordning, vedtaget 30. november 1771 § 4-6, trykt: C. Nyrop. Kjøbenhavns Tømrrerlav, 1887 s. 313-15.
 18. Skatteliste over næringsdrivende svende, tømrrersvend nr. 8.
 19. Ibid., tømrrersvend nr. 24.
 20. Jf. bilag 1, note 3, s. 219.
 21. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 336.
 22. RA., Da. Kanc., F 84 b, nr. 48 s. 12 (ikke pagineret).
 23. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1761-64, s. 246.
 24. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 456-57. 1798-rækken er, i bilag 1, gengivet med 4. dec.-skrivelsens tal, men parenteserne har E. R. ansvaret for. Det højeste tal, betegnende det samlede antal, anføres først, fra det trækkes årligt 80 løse, som igen forsvinder. Uoverensstemmelserne 1793 og 1797 synes således at være regnefejl (derfor de tilføjede udbræbstegn). C. Nyrop er i Kjøbenhavns Tømrrerlav, s. 183 for 1793-tallene gået den modsatte vej, har betragtet 258 som det faste svendetal, hvortil han har lagt 80 og fået 338. 1797 retter han derimod 229-220 for at få årets to oplysninger til at passe sammen. Forskellen mellem oldermandens 1798-række og nogle generaltabel-tal er iagttaget af Kirsten-Elisabeth Jessen: Genopbygning af København efter branden 1795, s. 67, note 18 og af Jens Chr. Manniche. Den københavnske tømrrerstrejke: Historie X 4, 1974 s. 542 note 71.
 25. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Svendenes sygeprotokol 1783-1805. Ingen autorisation. Når der 1783-1805 kun er foretaget beregninger for årene 1784, 1787, 1794, 1795 og 1796 skyldes det, at samtlige svende kun er indført med betalinger 1784, 1785-87, 1792-94, 1795 og 1796. 1785-87 og 1792-94 er ført på samme dobbeltsider med en kolonne for hvert år, så det ikke er muligt at konstatere, om nye svende er ankommet til København i slutningen af et eller i begyndelsen af det følgende år, hvilket betyder, at kun sidste år i de 2 tre-årsperioder kan beregnes med rimelig sikkerhed og en overskuelig tidsanvendelse.
 26. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kopibog 1758 A, nr. 166.
 27. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistraten og murerne, nr. 1, 1788-96. Diverse dokumenter. Indberetning af 19. sept. 1795. Jfr. Indledningen, bilag nr. 2, s. 220.
 28. Jfr. s. 59.
 29. RA. Kommercekoll. Forestillingsprot. 1742-44 nr. 423.
 30. 1781, 14. nov., oldgesell, 2 bisiddere og 4 svende (2 danske og 2 tyske) valgt af hver klasse, i alt 35 svende, jfr. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrrerlav. Svendenes kvartals- og regnskabsprotokol 1750-1826 fol. 345, men disse 4 af hver klasse, de 8 klassers valgmand eller deputerede, blev netop

med strejken 1794 ændret til 8 af hver klasse, første gang 10. okt. 1794. Ibid. fol. 374 r.
Murersvendene havde 1785 6 valgmænd af hver klasse. C. Nyrop, 1907, s. 195.

31. C. Nyrop, 1907, s. 194.
32. LA. f. Sjæll. Kbh.'s tømmerlav. Tømrersvendenes sygebøsse, indledning. Denne regel blev tilsyneladende kun overholdt 1762 af formand Jørgen Andersen Brandt, som slettede eller lod slette 80 restanter; dette fremgår af svendenes kvartals- og regnskabsbogs indførsler ved, at der i margenen ud for deres navne står »gaaer ud« samtidig med, at beløvsindførselskolonnerne viser, at de udgæede skylder for et eller to kvartaler (halvår).
33. Ikke knyttet til noget lav eller: ikke lavsværdige.

Regnskabsbøger

1. Betegnelserne: bog, afregningsbog og svendebog forekommer. Men ud fra den mangelfulde omtale af de tre regnskabsbøger er det ikke muligt at klassificere deres bogholderimæssige karakter. Snarere kunne man formode, at det kun er benævnelserne, som varierer, da det i alle tilfælde drejer sig om bøger, som indeholder egentlige svendelønninger (jfr. afsnit II).
LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1. forhørsprot. nr. 1, 1793, 29. okt., s. 348 nr. 690; 2. forhørsprot. nr. 8, 1798, 12. sept., s. 344 nr. 802 og 2. domprot. nr. 6, 1799, 9. dec., s. 336 nr. 837.
2. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter, 1771-97, kl. 5 nr. 5517.
3. Bilag til indledning nr. 3, s. 221.
4. Bilag til indledning nr. 4, s. 222.
5. Bilag nr. 5. 2 regninger, nr. 1 og 2, s. 223-24.
6. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 690.
7. Ibid., 2. domprot. nr. 1, 1793, 14. nov. s. 437 nr. 549 og dok. til 2. prot. 1793 nr. 549.
8. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh.'s skifter 1771-97 kl. 5 nr. 3729.
9. Ibid. 1798-99 kl. 5 nr. 147.
10. Ibid. 1798-99 forseglingsprot. A s. 181 nr. 147.
11. LA. f. Sjæll., dok. til 1. prot. 1796 nr. 383.
12. Jfr. afsnittet om Lundberg, s. 71.
13. LA. f. Sjæll., 1. domprot. nr. 2, 1794, 25. jan., s. 92 nr. 910.
14. Jfr. afsnittet lønkampen, s. 66.
15. For svendeskitterne fik især Danske Kancellis skrivelse af 3. juni til Københavns Magistrat (brev 1780 nr. 903), efterfulgt af rådstueplakat af 12. s.m., betydning. Det blev fastslået, at afdøde svendes efterladenskaber straks skulle overlades Hof- og stadsrettens skiftekommission til lovligt skifte. Tidligere havde det været almindelig praksis, at en afdød, ugift svends ejendele blev overtaget af oldgesellerne og derefter solgt ved en af svendene på herberget arrangeret auktion. Baggrunden herfor hævdedes at være, at en svend sjældent efterlod sig så meget, at det var tilstrækkeligt til begravelsen. Men bilagene til de småskifter, der fra 1780 er bevaret, giver, skønt de undertiden kun består af et enkelt blad eller to, oplysninger om svendens sociale status. (Jfr. bilag II c 1-3, s. 242-44).

Ia. De civile svende

1. Murernes og tømrernes lavsartikler af 4. november 1782, 16. post, jfr. C. Nyrop, 1907, s. 382 og C. Nyrop, 1887 s. 280.
2. »Tydsk Svend«. Udefra kommende kunne kun en tysk svend gå direkte i arbejde hos en københavnsk mester. Svenske svende måtte først stå i forbundt, færdiguddannes. Tømrersvende, som Abraham Lundberg, i 1½ (afsnit IIb note 1), og murersvende i 2 år (Magistra-

- ten og murerne nr. 1. Diverse dok. Indberetning af 19. sept. 1795). Det skyldtes, at den tyske Zünft var dominerende i det europæiske lavssamarbejde.
- Den anerkendte de danske svendes Zünftighed = lavsduelighed. Uden en sådan kunne de ikke arbejde som svende i Tyskland, men måtte begynde som forbundtere. Det var derfor med de nordtyske bystater, Lübeck, Rostock og Stralsund, det københavnske tømrerlav korresponderede om evt. kendskab til svenske svende.
3. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1. forhørsprot. nr. 6, 1798, 26. maj s. 451 nr. 468 og Ibid., 2. forhørsprot. nr. 8, 1799, 29. maj, s. 751 nr. 488.
 4. Kbh.'s Stadsarkiv, bilag til Magistratens resolutionsprot. 1794-95 s. 11.
 5. Jfr. s. 56.
 6. LA. f. Sjæll., Københavns tømrerlav, mestrenes kopibog 1712-99 fol. 148v., vedtægt m. Magistrat 1730, 13. marts og LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 1774, 28. feb. nr. 22, oldermand Georg Volmeisters erklæring af 1773, 11. november.
 7. C. Nyrop, 1887 s. 165 og RA. Partikulærkammeret. Slotsbygningskomm., Hauptbuch 1731-34 s. 146.
 8. Ibid. s. 151
 9. Jfr. s. 39 og bilag til afsnit IIa nr. 1, s. 233.
 10. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag pådømt 1787, 7. maj nr. 15, erklæring i retten 19. september.
 11. LA. f. Sjæll., Københavns tømrerlav, mestrenes kopibog 1712-99, fol. 349, bilag afsnit IIa nr. 1, s.
 12. RA. Da. Kanc., F 84b nr. 48, tømrmestrenes pro memoria af 22. sept. 1794 fol. 14.
 13. RA. Partikulærkammeret, Slotsbygningskomm., Hauptbuch 1731-34 s. 156-57 og bilag nr. 182 og 216.
 14. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1795 nr. 427.
 15. Frokost spistes måske fra kl. 8 til 8.30. Oplysningen gives i det gennemgåede kildemateriale kun ved, at det meddeltes, at det var »efter kl. 8«, at svendene 30. juli 1794 »løb rundt på« værkstederne for at få kammeraterne til at nedlægge arbejdet, jfr. s. 108. Men efter priskurant af 1. oktober 1883 var den halve time fortsat frokostperioden i de 10 måneder om året, en sådan holdtes. C. Nyrop, 1887 s. 231.
 16. Ibid. påd. sager til 2. prot. 1797, juli nr. 486 og dok. til 1. prot., 1796 nr. 230.
 17. C. Nyrop, 1887 s. 160-61.
 18. RA., Da. Kanc., F 83 p. 116-117.
 19. RA. Partikulærkammeret. Slotsbygningskomm., korrespond. prot. 1741 15. februar nr. 1642.
 20. Ibid. 1741 11. april nr. 1699.
 21. LA. f. Sjæll. Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798 feb. nr. 104.
 22. RA. Da. Kanc., brevbog 1777 nr. 882, 1002, 1003, 1004, 1778 nr. 1134a og 1790 nr. 2707.
 23. C. Nyrop, Haandværksskik i Danmark, Kjøb. 1903 s. 90, men også Ordbog o. Det Danske Sprog, bd. 16, spalte 1108 og Joh. Christoph Adelung III Wien 1811. »Ehe-dem machten die Polierer ein eigenes Handwerk aus, da sie sich denn vornehmlich mit dem Polieren der Harnische abgaben, und daher auch Harnischpolierer genannt wurden. Bey einigen Handwerken heissen diejenigen Gesellen, welche das, was aus dem Grobsten gearbeitet worden, in das Feine bringen, z. B. bey dem Zimmerleuten und Mäurern, Polierer, da sie sich denn oft überhaupt nur mit feinen Arbeiten beschäftigen, und »auch den Untermeistern gleich geachtet werden.«
 24. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot., 1794 nr. 569.
 25. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1797 dec. nr. 704.
 26. Ibid., dok. til 1. prot. 1793 nr. 690, pro memoria af 1793, 25. okt. fra Claus Friis og Joseph Everdsen.
 27. RA. Da. Kanc., F 84b nr. 48, tømrmestrenes pro memoria af 22. sept. 1794, fol. 12.

28. LA. f. Sjøll., dok. til 2. prot. 1794 nr. 569 og Hof- og stadsretten, sag påd. 1791 31. jan. 29. Jfr. s. 221.
30. Jfr. f.eks.: LA. f. Sjøll. Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 690, 753, 853, dok. til 2. prot. 1793 nr. 549 og sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1796 aug. nr. 536.
31. Ibid. 1795-96, 1. forhørsprot. nr. 1, 1796 26. aug. s. 261 nr. 124.
32. LA. f. Sjøll. Hof- og stadsretten, sag påd. 1773 8. marts nr. 24.
33. LA. f. Sjøll. Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1798 maj nr. 449.
34. Ibid., dok. til 1. prot., 1796 nr. 524.
35. LA. f. Sjøll., Hof- og stadsretten, Skiftekommissionens arkiv, Kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 3729, den s. 20 f. omtalte contrabog.
36. LA. f. Sjøll. Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1793 nr. 910.
37. Ang. mestres betaling af svendegæld jfr.
38. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, 1. prot.'s forhørsprot. nr. 2, 1794 5. aug. nr. 34, s. 170.
39. Kbh.'s Stadsarkiv, bilag til Magistratens resolutionsprot. 1795-96, s. 445.
40. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1796 nr. 383.
41. Ibid., dok. til 1. prot. 1791 nr. 461.
42. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1796 juli nr. 507.
43. Ibid., 1796-97 2. forhørsprot. nr. 4. 1796 30. juli s. 58 nr. 507.
44. LA. f. Sjøll., Hof- og stadsretten, sag påd. 1773 8. marts nr. 24.
45. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1793 nr. 831 og 840, 1794 nr. 75, 1798 nr. 415. Dok. til 2. prot., 1792 nr. 471, 1793 nr. 549, påd. sager til 2. prot. 1799 aug. nr. 745, jf. også Hof- og stadsretten, Skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 4 nr. 310, tømmermester Ole Halls bo, afregning med tømmerrende og drenge 31. dec. 1787. Jfr. bilag til dette afsnit nr. 1. Når der ikke er gjort mere ud af dette stof, skyldes det, at lejeperioden sjældent meddeles, og at der intetsteds oplyses noget om det lejedes størrelse eller kvalitet. I murer-svend Samuel Steyers regning til mester Stollens bo, Hof- og stadsretten, sag påd. 1773 1. feb. nr. 10, ses dog flg. notat:
 husl. 2 år i kælder a 12 rd. = 24 rd.
 1 år »auf den Sahl« a 6 rd. 64 sk. = 13 rd. 32.
46. LA. f. Sjøll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 3729, den s. 20 omtalte contrabog.
47. Ibid. kl. 5 nr. 3096, G. Morhauers opgørelse af 16. juli 1786.
48. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1797 nr. 911.
49. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99 s. 348.
50. RA. Da. Kanc., F 84b nr. 48 s. 12.
51. Ibid. s. 14.
52. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. 1794 nr. 438 og 1794-95, 2. forhørsprot. nr. 1, 1794 13. aug. s. 195 nr. 438.
53. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 753.
54. Ibid., dok. til 2. prot. 1793 nr. 204.
55. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798 maj nr. 449.
56. LA. f. Sjøll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 5517, murermester Georg Casper Møllers skifte.
57. Ibid., kl. 5 nr. 3729, murer-svend Christopher Bagers skifte.
58. Jfr. note 56. Beløbet figurerer som nr. 9 i bo-regnskabet.
59. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot., 1791 nr. 327.
60. Jfr. s. 27 (note 33 og note 55).
61. RA. Da. Kanc. Supplikprot. 1790, sidste halvår 7 Ø nr. 1901.
62. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. 1791 nr. 286, D. S.'s promemoria af 14. maj 1791 og regn. af 12. maj 1791.

63. RA. Da. Kanc., breve 1795 nr. 4665.
64. Ibid. Sjællandske Missiver 1767 nr. 411.
65. Ibid. 1. sept., breve 1772 nr. 136.
66. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798 feb. nr. 8.
67. Ibid. 1794-96, 2. domprot. nr. 2, 1795 8. dec., s. 511 nr. 417.
68. RA. Gen.- og komm.'s koll., 1. dept. Indk. sager, 1796 maj nr. 130 og 1797 maj nr. 36.
69. RA. Ibid. 1796, maj nr. 74 og 1797 maj nr. 22.
70. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 4 nr. 310.
71. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1739-40, s. 1034 og 1054.
72. Ibid. 1743-45 s. 481.
73. Murerlavets arkiv opbevares hos lavet.
74. RA. Da. Kanc., Sjællandske Missiver 1797 nr. 1063, jfr. C. Nyrop, 1907 s. 199.
75. Kildematerialet oplyser ikke, hvorfor der Sct. Hans 1767 og 1769 betales 44 og Michaeli 1769 84 sk. i tidepenge i stedet for 36.
76. Eksempler på de forsk. udlæg i murermesterregninger: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh.'s skifter 1771-97, kl. 5 nr. 835 bilag nr. 2, murermester Svendsens regn. maj-juli 1776.
LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot., 1791 nr. 194, J. M. Quists regn. af 31. dec. 1790,
Ibid., dok. til 2. prot., 1791 nr. 286, J. B. sal. Schottmanns regn. af 14. maj 1791,
LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 5517, Georg Casper Møllers svendebog, f.eks. Carl Kochs blad 1792,
LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 6122, murersvend Niels Walstedes skifte. Philip Langes regn. af 5. nov. 1797.
Ibid. kbh. skifter 1798-99 kl. 5 nr. 244, murersvend Rasmus Knudsens skifte. J. C. Schottmanns regn. af 30. nov. 1798.
77. RA., Da. Kanc. F 83, s. 123 og 146.
78. Jfr. s. 66.
79. Indført som indledning til:
LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, 1741-60 Tømmersvendenes Sygebøsses Protokol.
80. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1761-64, s. 246.
81. C. Nyrop, 1887 s. 150. Jfr. bilag til afsnit IV.
82. Eksempler på 76 sk.'s. og andre udlæg i tømmermesterregninger.
RA., Da. Kanc., F 84b nr. 9, A. Kirkerups regnskab over Joh. Fr. Wagenknechts arbejde 1783-92. 76 sk.'s mesterudlæg fra Michaeli 1783-Michaeli 1789.
LA. f. Sjæll., kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1793 nr. 599, tømmermester H. Weyles regnskab over Abraham Lundbergs arbejde, dat. 18. sept. 1793.
Ibid. dok. til 1. prot. 1796 nr. 383, tømmermester J. Burmesters regn. af 6. juni 1796.
LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, Skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1800-1801, kl. 5 nr. 738, tømmermester J. Chr. Müllers regn. af 25. marts 1802 til tømmermand Johs. Steinwands bo i tiden 1785-1790.
83. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømmerlav 1712-99 Mestrenes kopibog, fol. 337r. Det angivne beløb for murersvendes kvartalpenge stemmer ikke (skulle have været 1 rd. 28 sk., jfr. tabel s. 17 dette afsnit).
84. Jfr. generaltabeller s. 15.
85. RA. Da. Kanc., breve 1796 nr. 5222.
86. Eksempler på 1 rd. 34 sk.'s udlæg i mesterregninger. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1796 nr. 383, tømmermester J. Burmesters regn. af 6. juni 1796. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 6180, tømmermester A. Kirkerups regning af 10. okt. 1796.

87. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1787-88 s. 77.

LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav. Svendenes sygeprot. 1783-1805 viser, at svenden 1785-86 havde fået udbetalt:

11. dec. 1785-8. jan. 1786	1 rd. 32 sk.	(2 uger)
8. jan.-5. feb.	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
5. feb.-5. marts	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
5. marts-2. april	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
2. april-30. april	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
30. april-28. maj	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
28. maj-25. juni	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
25. juni-23. juli	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
23. juli-20. aug.	64 sk.	(1 uge)
15. okt.-12. nov.	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
12. nov.-10. dec.	2 rd. 64 sk.	(4 uger)
eller i alt	26 rd.	i 39 uger.

I dette tilfælde fortolkedes »i næsten et år« som 39 uger eller tre fjerding år, medens tømmerlavsvend Chr. Lind senere fik udbetalt sygepenge i perioden fra 2. dec. 1798 til 17. nov. 1799, d.v.s.: 50½ uge a 9 mk. eller i alt 75 rd. 72 sk. og derefter 24 sk. pr. uge i perioden til han døde 8. jan. 1807 (jfr. bilag, småbiografier, tømmerlavsvend nr. 22).

88. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599.

89. RA. Da. Kanc., Sjøllandske Missiver 1774 nr. 510. C. Nyrop, Kjøb., 1887 s. 154 ff.

90. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav. Svendenes Kvartals og regnskabsbog s. 322.

91. Ibid., s. 348-49.

92. RA. Da. Kanc., Sjøllandske Missiver 1799 nr. 834, oldgesellernes ansøgn. u.d.

93. Ibid., ekstrakt af tømmerlavets prot. fra 10. juli 1799.

94. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1766-68 s. 496.

95. LA. f. Sjøll. Hof- og stadsretten, sag påd. 1773, 1. feb. nr. 10.

96. Kbh.'s Stadsarkiv, bilag til Magistratens resolutionsprot. 1794-95 s. 11.

97. LA. f. Sjøll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798, juli nr. 709.

98. RA., Da. Kanc. F 84b nr. 9. 1783-91 ser vi følgende afregningsperioder for Johan Fr. Wagenknechts arbejde hos A. Kirkerup.

2. jan.-29. marts 1783

31. marts-26. juli 1783

28. juli 1783-21. feb. 1784

21. marts 1784-12. juni 1784

13. juni 1784-28. sept. 1784

29. sept. 1784-29. jan. 1785

22. feb. 1785-28. sept. 1785

29. sept. 1785-31. dec. 1785

21. feb. 1786-28. sept. 1786

29. sept. 1786-31. dec. 1786

21. feb. 1787-3. nov. 1787

7. april 1788-1. nov. 1788

2. nov. 1788-23. jan. 1789

21. feb. 1789-31. dec. 1789

22. feb. 1790-2. okt. 1790

3. okt. 1790-31. dec. 1790

1. jan. 1791-28. sept. 1791

29. sept. 1791-6. dec. 1791

Bilag til afsnit IV, underskriverne.

99. LA. f. Sjæll. Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599.
 1. regnskab, 18. april 1791-28. sept. 1791,
 2. regnskab, 29. sept. 1791-22. feb. 1792,
 3. regnskab, 23. feb. 1792-28. sept. 1792,
 4. regnskab, 29. sept. 1792-15. dec. 1792 og
 5. regnskab, 8. maj 1793-22. juni 1793.Bilag til afsnit IIb I A.
100. Ibid., dok. til 1. prot. 1796 nr. 383.
101. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1800.-1801 nr. 738.
102. Jfr. note 95.
103. LA. f. Sjæll. Hof- og stadsretten, sag påd. 1787 7. maj nr. 15.
104. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. 1794 nr. 569.
105. Jfr. f eks.: LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599.
106. LA. f. Sjæll. Kbh.'s Politiret, påd. sager til 2. prot., 1797 marts nr. 182 og 1796-97, 2. domprot. nr. 4, 1797 27. marts, s. 152 nr. 182.
107. Ibid., 1797-99, 2. forhørsprot. nr. 6, 1799 18. april, s. 693 nr. 344.
108. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1793-94, 1. forhørsprot. nr. 2, 1793 21. sept., s. 262 nr. 599, Ibid. 1796-97, 1. forhørsprot. nr. 3, 1797 14. juni, s. 473 nr. 477.
Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1796 dec. nr. 897.
Ibid., påd. sager til 2. prot., 1799 marts nr. 966, håndskrevet (afskeds-)seddel.
109. RA. Da. Kanc. F 84b nr. 48 s. 12.
Udtrykket »af slet ingen værdi« fra Videnskabernes Selskabs Ordbog, bd. 3, 1820.
110. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter, 1791-97, kl. 4 nr. 310.
Bilag til afsnit Ia nr. 1.
111. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1798 maj nr. 449.
112. Jfr. bilag til afsnit Ia nr. 2.
113. RA. Da. Kanc., Sjællandske Missiver 1776 nr. 649.
114. RA. Da. Kanc., breve 1778 nr. 1864.
115. Ibid., 1797 nr. 3346.
116. Ibid., 1798 nr. 4883.
117. Ibid., 1798 nr. 5752.
118. Ibid., 1799 nr. 478.
119. Ibid., 1798 nr. 5811.
120. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1797 nr. 727.
121. Murerlavets arkiv nr. 8, 1759-1862 Murerens Laugsprotokol, 1773, 10. maj s. 41.
122. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1797 nr. 76.
123. Ibid., påd. sager til 2. prot., 1797 marts nr. 182.
124. Ibid., dok. til 1. prot., 1797 nr. 727.
125. Ibid., dok. til 1. prot., 1796 nr. 42.
126. Ibid., dok. til 1. prot., 1796 nr. 865.
127. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1798, juni nr. 553.
128. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1796 dec. nr. 897.
129. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1795-96, s. 372.
130. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, påd. sager til 2. prot., 1796 maj nr. 145.
131. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1796 aug. nr. 536.
132. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1. forhørsprot. nr. 1, 1796 27. juli s. 554 nr. 517.
133. Ibid., dok. til 1. prot., 1796 nr. 865 og 1796-97 forhørsprot. nr. 3, 1796 14. nov. s. 3 nr. 865.
134. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798 aug. nr. 886 og 1797-99, forhørsprot. nr. 8, 1798 30. aug. s. 325 nr. 886.

135. Ibid., påd. sager til 2. prot., 1799 marts nr. 966.
136. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1800 feb. nr. 173.
137. Ibid., dok. til 1. prot., 1800 nr. 399.
138. Ibid., dok. til 1. prot. 1796 nr. 32 og 1795-96, forhørsprot. nr. 2, 1796 18. jan., s. 201 nr. 32.
139. Ibid., sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1798, marts nr. 233.
140. Ibid., 1797-99, 2. forhørsprot., nr. 6, 1798 19. marts, s. 349 nr. 233.
141. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1795-96 s. 186.
142. Bilag til samme promemoria 1795 5. dec. fra J. Lyng.
143. RA., Da. Kanc. Sjællandske Missiver, 1795 6. nov. nr. 947.
144. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1797 nr. 179, politirapport af 1797 28. dec.
145. RA., Da. Kanc., breve 1795 nr. 4665.
146. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot., 1800 feb. nr. 173.
147. Murerlavets arkiv nr. 8. 1759-1862. Murerne Laugsprot. s. 14-16.
148. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrerlav, 1712-99, Mestrenes kopibog fol. 305v, hvor artiklerne er indført under 12. feb. 1762, jfr. s. 61.
149. C. Nyrop, Kjøb. 1887 s. 179.
150. RA., Da. Kanc., F. 83 s. 117, 119 og 121.
151. Ibid., F. 84b, nr. 87 s. 84.
152. Ibid., s. 87 og 89.
153. Trykt brudstykke af den under 11. aug. 1794 nedsatte komm.'s beretn. s. 3.
154. RA., Da. Kanc. F 84b nr. 48 s. 6-7.
155. Trykt brudstykke af den under 11. aug. 1794 nedsatte komm.'s beretn. s. 138-39.
156. RA., Da. Kanc. F 84b nr. 119.

Ib. De militære svende

1. C. Nyrop, Kjøb. 1887 s. 100 og 128,
C. Nyrop, Kjøb. 1907, s. 168.
2. K. C. Rockstroh. Udviklingen af Den nationale Hær i Danmark III s. 202.
3. RA. Da. Kanc. Sjællandske Missiver 1737 nr. 16 og 203 samt 1738 nr. 699 (12. april 1737 udvidedes tilladelsen til matroser og 12. dec. 1738 til Holmens faste Stok.)
4. RA. Da. Kanc. Koncepter og indlæg 1764 nr. 349.
5. Jfr. note 2, s. 201.
6. Historiske Meddelelser om København, 1962 s. 85.
7. RA., (skrivelse af 3. april 1785 fra Generalitets- og Kommissariatskoll. til landmilitssessionerne).
8. Kbh.'s murerlav. Murer- og stenhuggerlavet nr. 7. murerne lavsprot. 1724-59 s. 100-101.
9. Kbh.'s Stadsarkiv. Bygningskomm. 1729, 18. marts nr. 15, forarbejder til magistratens betækn. af 29. december 1729 til grev Reventlows proportioner, 4. post.
10. Kbh.'s murerlav, Murer- og stenhuggerlavet nr. 7, murerne lavsprot. 1724-59, s. 99-101.
11. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1742-43, s. 190.
12. Ibid., 1746-48, s. 54.
13. Ibid., 1755-57, s. 246.
14. Ibid., 1771-73, s. 293.
15. Ibid., S. 611.
16. Ibid., s. 619.
17. RA. Da. Kanc. 1. dept. Koncepter og indlæg 1772 nr. 158.
18. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1771-73, s. 348.
19. Kbh.'s murerlav. Murer- og stenhuggerlavet nr. 8, murerne lavsprot. 1759-1862, s. 41.
20. RA. Da. Kanc. Sjællandske Missiver 1767 nr. 411.
21. Kbh.'s Stadsarkiv. Politi- og kommercekoll. 1731-71, domssager 1747 (jan.-apr.) nr. 4.

22. Ibid., domprot. 1745-58 fol. 209v.
23. Ibid., fol. 209.
24. Ibid., domssager 1756 nr. 1.
25. Ibid., domprot. 1745-58 fol.456.
26. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 1772 16. nov., nr. 193.
27. Ibid., sag påd. 1772 7. december nr. 192.
28. Ibid., domprot. nr. 1., s. 833.
29. Ibid., s. 879.
30. Ibid., sag påd. 1773 25. januar nr. 1 og domprot. nr. 2. s. 48.
31. Ibid., sag påd. 1773 8. marts nr. 24 og domprot. nr. 2, s. 138.
32. Ibid., sag påd. 1773 19. april nr. 42 og domprot. nr. 2 s. 193.
33. Ibid., sag påd. 1773 14. april nr. 41 og domprot. nr. 2 s. 196.
34. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, forhørsprot. til 1. prot. 1784-86 nr. 2 22. november 1784 s. 310 nr. 586.
35. Ibid., sag påd. 1773 1. februar nr. 10 og domprot. nr. 2 s. 58.
36. Ibid., sag påd. 1772 16. november nr. 190 og domprot. nr. 1 s. 837.
37. Ibid., sag påd. 1779 12. april nr. 13 og domprot. nr. 5 s. 604.
38. RA. Da. Kanc., Koncepter og indlæg 1798 nr. 5752.
39. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1797 nr. 627.
40. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1766-68, s. 355.
41. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens kollegialbreve 1767 B nr. 100.
42. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistraten og murerne nr. 1. Diverse dok. 1788-96.
43. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1795 s. 585.

IIa. Lønnen frem til 1794

1. Bilag til afsnit IV nr. 1 underskriver nr. 1 s. 278-85.
2. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog 1712-99 fol. 256.
3. Bilag til afsnit IIa nr. 3b., s. 236.
4. Bilag. Ibid., nr. 3c, s. 237.
5. Bilag. Ibid., nr. 1, s. 231.
6. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag pådømt 1791, 5. december, sag nr. 1258 1790.
7. RA., Da. Kanc., breve 1794 nr. 118.
8. RA., Da. Kanc., F 84b, nr. 48 s. 10.
9. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag pådømt 1772, 7. december, domprot. 1. pag. 879 nr. 722.
10. Jfr. også P. Thestrup. The Standard of living. Kbh. 1971, Fig. 17 og 18.
11. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 3736. Nota over Skydebanens nye bygnings opførelse i årene 1786 og 1787 efter dagjournal.
12. Bilag til afsnit IIa nr. 1, s. 231.
13. Bilag til afsnit Ia, nr. 3, s. 230.
14. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, div. korrespondancesager 1741-1810; skrivelse fra tømmerlavend Christensen af 12. juli 1747.
15. Bilag til afsnit IIa nr. 3b.
16. Bilag til afsnit IIa nr. 1, s. 231.
17. RA., Da. Kanc., breve 1794 nr. 118.
18. Kbh.'s Stadsarkiv, bilag til Magistratens resolutionsprot. 1794-95 s. 11.
19. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog 1712-99 fol. 363-64.
20. Kbh.'s murerlav. Murer- og stenhuggerlavet nr. 8, murerens lavsprot. 1759-1862, s. 20-21.
21. Edit Rasmussen. Prishistorisk beretning om egentlig svendeløn og mestersalær, dat. 17. december 1949.
22. Bilag til afsnit IIa nr. 2, s. 234.

23. Som note 11. Beregning over udgifter ved Skydebanen for afdøde tømremester Hall, som betales af murermester Petermann. Summa.
24. LA. f. Sjøll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1800-1801 kl. 5 nr. 738, jfr. prishist. beretn.
25. Aug. prisbevægelser i det følgende jfr.: A. Friis and Kristof Glamann. A history of prices and wages, Vol. I Copenhagen 1958 p. 143 ff. og 207 ff. hertil udarbejdede diagrammer: Aa. Rasch, Niels Ryberg, Aarhus 1964 s. 382-83 og Poul Thestrup. The Standard of living in Copenhagen, København 1971 s. 64-65.
26. RA., Kommercekollegiet. Danske journalsager G. nr. 36, fremvist til nr. 198, skrivelse fra Københavns rådstue af 14. jan. 1756.
27. C. Nyrop. Kjøb. 1907, s. 189.
28. RA., Kommercekollegiet, Danske journalsager G. nr. 198.
29. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1755-57, s. 246.
30. RA. Da. Kanc., Sjællandske Missiver 1756 nr. 477.
31. H. G. Garde. Efterretninger om den danske og norske Søemagt. III, Kjøb. 1833, s. 44-45 og IV, Kjøb. 1835, s. 390.
32. Kbh.'s Stadsarkiv, De 32 mænds 6. prot. 1755-65 fol. 105.
33. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1755-57 s. 468.
34. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav, Lavs- og regnskabsprot. 1749-1831, fol. 86v. og Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1755-57 s. 578.
35. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1755-57 s. 595.
36. Ibid. s. 693.
RA., Da. Kanc. Sjællandske Missiver 1757 nr. 501.
37. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1761-64 s. 259.
Når C. Nyrop, 1887 s. 150, meddeler, at svendekravene blev stillet 1763, forklares det af, at de, skønt dateret 12. feb. 1762, er indført i Kbh.'s tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99 fol. 305 efter en skrivelse af 5. aug. 1762, og at Nyrop ikke generelt har benyttet Kbh.'s Stadsarkivs arkivalier.
38. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 305-305v.
Efter indledningsbemærknings slutning: »paa den af os samtlige tømmer Svende til høy ædle Magistraten indgivne underdanigste begjæring de datto 3 hujus a c herpaa der af Magistraten saaledes blev recederet« følger krofaderens artikler.
39. Jfr. også under bilag til afsnit III nr. 4, begrundelser for ansøgn., svend nr. 14, Jørgen Andersen Brandts næring som krofader. 1761-1769 (dør 1770?).
40. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99 fol. 305v.
41. Ikke som meddelt i C. Nyrop, 1887 s. 150 til magistraten.
42. Som note 40.
43. Ibid. fol. 304v.
44. C. Nyrop, 1887, s. 154ff. Jfr. tillige s. 61, note 38.
45. Jfr. bilag til afsnit IIa nr. 3a, b og c.
46. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog fol. 333 brev af 23. okt. 1771 fra oldermand G. Volmeister til magistraten og Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1771-73, s. 462.
47. Jfr. s. 93.
48. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav. Lavs- og regnskabsprot. 1749-1831, fol. 172b-173.
49. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1771-73 s. 311.
Når der her tales om Peder Holst med flere, kan det muligvis skyldes, at første navn i l. underskriftrække (jfr. note 48) var Peder Larsen og sidste navn N. Holst.
50. LA. f. Sjøll., Kbh.'s tømmerlav. Lavs- og regnskabsprot. 1749-1831, fol. 173.
51. Ibid. fol. 174.

52. Arkiv. 3. bd. s. 127-31 Edit Rasmussen. Murersvendenes »Skarværksarbejde«.
Udarbejdelsen af afsnit III, om næringsdrivende svende, har bevirket, at vurderingen af skarværksarbejdet måtte ændres.
53. Jfr. manuskript: Den militære arbejdskraftreserve s. 53.
54. RA., Kommercekollegiet. Danske journalsager 1772 nr. 556.
55. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kollegialbreve 1772B nr. 128.
56. RA., Rentekammeret, Danske kammer, 3. bureau j. 1772 nr. 59.
57. Vore gamle tropekolonier, 2. udgave, bd. 1. J. O. Bro-Jørgensen, Dansk Vestindien indtil 1755, s. 250 ff.
58. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens kollegialbreve 1772B nr. 145, skrivelse af 1. december fra Det danske Kammer.
59. RA., Rentekammeret, Danske kammer, 3. bureau, j. 1772 nr. 116, pakhusforvalter P. Brandorff's meddelelse af 14. december om akkordering med svendene.
60. RA. Ibid. 3. bureau, Vestindisk j. 1773 nr. 123.
61. Ibid. nr. 372.
62. RA., Rentekammeret. Danske kammer, 3. bureau, 1772 nr. 93.
63. Edv. Holm. Danmark-Norges historie 1720-1814, V s. 553.
64. RA., Da. Kanc. Koncepter og indlæg 1778 nr. 1523, Harsdorff's promemoria af 14. sept. 1776 til bygningsdirektionen.
65. Ibid.
66. RA., Rentekammeret. Bilag til kgl. resol. 28. aug. 1777.
67. RA., Bygningsdirektionen, ekstraktprot. 1777 nr. 225.
68. Jfr. Ia s. 38 og Ib s. 54.
69. Aa. Rasch, Niels Ryberg, Aarhus 1964, s. 102.
70. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1781-83, s. 591.
71. Bilag til afsnit IIa nr. 1, s. 231.
72. C. Nyrop, 1887, s. 160.
73. Bilag som note 22 og s. 58 i: (Lønnen frem til 1794).
74. (Jfr. 1772-udtalelserne)
75. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1781-83, s. 643.
76. Ibid. 1783-84 s. 486.
77. RA., Kommercekollegiet, Dansk kopibog 1784 nr. 114.
78. Ibid. Danske journal, 1784. nr. 86.
79. Kbh.'s Stadsarkiv, Stadskammerens brevbog nr. 7, 1780-83 nr. 125.
80. Kbh.'s Stadsarkiv. Økonomikommisionen nr. 1, økonomiprot. s. 145, 159, 173 og 185.
81. Ibid. s. 345.
82. Jfr. afsnit Ia s. 37.
83. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1785-87, s. 471 og Magistratens kopibog 1786A nr. 148.
84. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1784-85, s. 77.
85. Kbh.'s Stadsarkiv, Stadens kærner, brevbog nr. 9, nr. 219.
86. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. 1791 nr. 712 og 2. forhørsprot. nr. 2, 1791, 26. okt. s. 261-62 nr. 712.
87. Ibid., nr. 1 1791, 28. okt. s. 242 nr. 712.
88. Ibid., dok. til 2. prot. 1792 nr. 589.
89. Ibid., 2. forhørsprot. nr. 1, 1792, 12. nov. s. 153 nr. 589.
90. Ibid., 2. domprot. nr. 1, 1792, 14. nov. s. 194 nr. 589.
91. Ibid., dok. til 1. prot. 1794 nr. 75.
92. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret. 1. forhørsprot. nr. 2, 1794, 5. maj. s. 764 nr. 75.
93. RA., Da. kanc. Sjællandske Missiver 1757 nr. 501, jfr. s. 69.

94. Bilag til afsnit IIa, nr. 3c.
95. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 5. dec. 1791, 1790 nr. 1258.
Den citerede udtalelse er underskrevet af oldermand Joh. Christopher Suhr og bisidderne Joh. Volmeister og Chr. Magens.
96. LA. f. Sjæll., Kbh.'s politiret, dok. til 1. prot. 1794 nr. 75, Sv. Halds promemoria af 29. jan. 1794.

I Ib. En lavtlønnet tømrersvend

1. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 30. marts 1795, defensørs indlæg 1795, 12. januar, oplyser, at Abraham Lundbergs fader var akademisk tømrermester i Lund, hvor sønnen lærte tømrerhåndværk, var soldat i Skåne i 6 år, afsked 24. september 1774, tjente sammesteds til 5. maj 1778 rejste så til København, hvor han (som andre svenske svende både før og senere) måtte arbejde som forbundt fra 13. oktober 1779, blev svend 17. maj 1781.
2. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599 og 1. forhørsprot. nr. 2, 1793, 9. september, s. 227 nr. 599.
3. Ibid., 1. forhørsprot. nr. 1, 1793, 13. september, s. 248-49 nr. 599.
4. Bilag til afsnit IIb nr. 1a.
5. Bilag til afsnit IIb nr. 1b.
6. Bilag til afsnit IIb nr. 2.
7. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1. forhørsprot. nr. 2, 1793, 21. september, s. 261-62 nr. 599.
8. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 30. marts 1795, defensørs indlæg, 1795, 12. januar, hævder, at der var mangel på arbejde i efteråret 1793.
9. RA., Da. Kanc., Breve 1794 nr. 118.
10. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 30. marts 1795, apoteker Hagens erklæring af 3. januar 1795.
11. Ibid., udskrift af politirettens forhør 1794, 11. september, s. 29-31.
12. »Mester Løn« her lig mesterens salær.
13. RA., Da. Kanc., Supplikprot. 1794, 1. halvår, 8 GA, nr. 1132.
14. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens kopibog 1794, 1. januar-ult. april nr. 246.
15. RA., Da. Kanc., Supplikprot. 1794, 1. halvår, 8 GA nr. 1132 anføres under 15. april: besked gives efter (magistratens) erkl., men intet brev ses indført i brevbogen.
16. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, sag påd. 30. marts 1795, udskrift af politirettens forhør 1794, 29. september, s. 49.

IIc. Kunne tømrersvendene leve af deres løn?

1. O. Nielsen, Kjøbenhavn på Holbergs Tid, s. 202-203.
2. RA., Da. Kanc., sjællandske åbne breve 1780 nr. 534.
3. RA., Generaltoldkammeret, danske resolutioner 15. aug. 1766.
4. Kbh.'s Stadsarkiv, Kollegialbreve 1766, 2. halvår nr. 53.
5. RA., Generaltoldkammeret, danske resolutioner 23. dec. 1766.
6. RA., Rentekammeret, ekspeditionsprotokol 1789, koncepter og indlæg 1789, nr. 466, instruktion A stk. 11.
7. Jfr. afsnit Ia, s. 38.
8. Jfr. afsnit IV liste til note 10, s. 297.
9. Jfr. afsnit Ia, s. 41, og IV s. 112.
10. Jfr. afsnit IV s. 130 og note 74.
11. RA., Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3626.
12. RA., Da. Kanc. 1794, brevsag nr. 4069, en af de ubetalte regninger i sagen. Bilag til afsnit IIc, nr. 1, s. 242.

13. Jfr. bilag til afsnit IIc nr. 2, s. 243.

14. Jfr. bilag til afsnit IIc nr. 3, s. 244.

15. Jfr. bilag til afsnit IIc nr. 4, s. 245.

Når udtrykket er holdt så vagt, skyldes det, at der ikke i G. F. Müllers regning står, at den midterste post også drejer sig om et år, – noget tilsvarende gælder note 14.

16. Jfr. bilag til afsnit IIc nr. 5, en ikke betalt regning.

17. Jfr. afsnit IV, liste til note 10.

III. Næringsdrivende tømrer- og murersvende

1. Jfr. bilag til afsnit III nr. 1, s. 248.

2. Angående pantsat vasketøj, jfr.:

Kbh.'s Stadsarkiv. Poli- og Kommercekollegiet 1765, sag pådømt 9. juli nr. 57.

LA. f. Sjæll. Kbh.'s Politirets 2. prot. forhørsprot. 1783-84 nr. 2 s. 644-45, Cecilia Lundbergs vask og stopning for smeddreng.

LA. f. Sjæll., Kbh.'s politimesters hovedjournal, 19. juni 1801, nr. 2191, arbejdsmand Lundbergs kone, af 9 særker tilstås de 3 pantsat, henlagt (sagen bevaret).

3. Jfr. bilag til afsnit III nr. 3a, 1789-skatteliste over næringsdrivende tømrersvende (nr. 1-24) og nr. 3b, 1789-skatteliste over næringsdrivende murersvende (nr. 1-39), begge med tilhørende småbiografier.

I disse er eksempler på svende med logerende givet.

Se også Kjeld Kayser og Poul Strømstad, *Åbenrå* 26, 1970, s. 39-40.

4. Jfr. afsnit IV s. 110-115.

5. Ra. Da. Kanc., brevsag 1778 nr. 1523. Brev af 26. juli 1776 fra tømrermester Joh. P. Boye Junge.

6. Jfr. bilag til afsnit IIc nr. 1-5.

(Mon det var for 16 sk. pr. uge, at håndværkssvende sov på lofter? jfr. Gordon Norrie: *Garnisonens indkvartering 1763. Historiske Meddelelser om København*, 1962, s. 79).

7. Den ene skilling er udgangspunkt for omregning af indkvarteringskattens portioner til antal skilling (rd.-sk.) at betale. Skatteterminerne var $\frac{1}{2}$ år, som f.eks. 15. april-14. oktober = 183 dage. 1 portion er betaling for 1 soldat i 183 dage = 183 sk.

$\frac{1}{4}$ portion er $\frac{183}{4}$ sk. = $45\frac{3}{4}$ sk. eller 2 mk. $13\frac{3}{4}$ sk.

(jfr. skattebilletter fot. s. 87 og s. 96).

8. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. 1785 nr. 137,

2. forhørsprot. nr. 2, 1785, 5. april, s. 267 nr. 137 og

1. forhørsprot. nr. 1, 1785, 9. april, s. 251 nr. 137

9. Jfr. note 3 – de to fags 1789-svendeskatelister.

10. RA. Rentekammeret, 2412.7 nr. 466A stk. 11 s. 321. ekspeditionsprot. 1789, koncepter og indlæg til nr. 466, A, stk. 11.

11. Frimesterretten indebar også tilladelse til at anvende kone og børn som hjælpere, men om dette sidste oplyser det gennemgåede arkivmateriale intet.

12. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømrerlav, svendens sygeprotokol 1783-1805, i 6 regnskabsperioder a 4 uger, 14. juni-29. nov. Også listens to andre tømrerfrimestre ses at have fået sygepenge:

Jens Ingermand således for $4\frac{2}{3}$ uge, 16. juni til 18. juli 1786 og

Christopher Schlud for 6 uger, 7. sept. til 19. okt. 1788.

13. Jfr. bilag til afsnit III nr. 4. Begrundelser for ansøgninger om tømrer-frimesterskab; nr. 1-26 med svendenes begrundelse, Magistratens erklæringer for eller imod ansøgningerne og bevilgningernes omfang.

14. Bilag til afsnit III nr. 3b, fhv. msv. nr. 2, jfr. også afsnit Ia og III om Daniel Schmieders forhold s. 32 og s. 83.

15. Henrik Stampes Erklæringer III s. 165-166.

16. Jfr. bilag til afsnit III nr. 2a og 2b. 1789-skattelister for tømmermestre og murermestre med påførte bevillingsdatoer for nogle murermestres vedkommende.
17. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav. Mestrenes kopibog s. 333f.
18. Arkiv, 3. bd. nr. 1, s. 127-131.
19. LA. f. Sjæll. Kbh.'s tømmerlav. Svendenes kvartals- og regnskabsprotokol, 1750-1826, fol. 314r.
20. Svendenes manglende betalingsevne ses af, at de tre missiver ikke er indført i regnskaber over kancellisportlerne (RA. Da. Kanc., A nr. 70), og at deres indførsler i Sjællandske Tegnelser – 1765 nr. 46, 1766 nr. 13 og 1770 nr. 612, er streget over, samt at der i margenen er skrevet »casseret«.
21. Jfr. dette afsnits note 7. Det ser ud, som om $\frac{1}{4}$ p. i skattehøjde svarer til 1789-skattens »1 rd.«, idet $\frac{1}{4}$ p. betales med 2 mk. $13\frac{3}{4}$ sk. eller i det andet halvår 2 mk. $13\frac{1}{2}$ sk. eller $\frac{182}{4}$ sk.
22. RA. Da. Kanc., brevsag 1795 nr. 4665.
23. Ibid.
24. RA. Da. Kanc., F 84b nr. 48 s. 21 (ingen paginering).
25. Kristof Glamann, Bryggeriets historie i Danmark, 1962, s. 50-51.
26. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1742-43, s. 383.
27. Prisen for borgerskabet var efter reskr. af 16. jan. 1728 for øltappere (stemplet papir: 1 rd., forseglingspenge 3 mk. og for beskrivelsen 3 mk. i alt) 2 rd., men for spækhøkere skulle der kun tages udskrift af borgerskabsprotokollen på stemplet papir til 24 sk., og for beskrivelsen 24 sk. eller i alt $\frac{1}{2}$ rd. Efter takst i reglement af 5. juni 1771 var betalingen 6 rd. og 1 rd. for indskrivning, dog 8 rd. + 1 rd. for borgerskab som værtshusholder (og som spækhøker). Mellem disse betegnelser syntes der kun at sondres hos kærneren, når beløbet skulle præsteres.
28. Arthur G. Hassø, Københavns Brandvæsens Historie, 1931, s. 174, note 20.
29. Kbh.'s Stadsarkiv, Reg. 39y. Næringskatten. Skattebilletter.
30. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1790-91, 2. forhørsprot. nr. 2, 1791, 12. maj, s. 648 nr. 194.
31. Ibid. 1793-94, 2. forhørsprot. nr. 2, 1793, 4. okt., s. 42 nr. 547.
32. Ibid. 1792-94, 2. domprot. nr. 1, 1793, 14. okt., s. 406 nr. 547.
33. Rasmus Nyerup, Kjøbenhavns Beskrivelse, 1800, s. 434; jfr. Marcus Rubin 1807-14, s. 113, hvor det samlede tal for borgerskaber for øltappere, værtshusholdere og spækhøkere, uddraget af borgerskabsprotokollerne, Kbh.'s Stadsarkiv, for årene 1796 og 1804 angives at være henholdsvis 42 og 25, og således at vise en faldende tendens.
34. Jfr. liste til afsnit IV note 10, bd. 2 s. 207-08.
35. LA. f. Sjæll., Politimesteren, Rådstuebreve, 1800, 28. juli.
36. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kopibog 1758A nr. 166.
37. RA. Da. Kanc., Suppl. 1770, 1. halvår 6 O nr. 647.
38. LA. f. Sjæll., Københavns tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 332a.
39. Ibid., fol. 425.
40. RA. Da. Kanc., F36. Bilag til forordning af 19. juli 1799 om brandvæsenet i København, især skrivelser af 8. og 18. febr. 1796 ang. brandofficerer ved den nye brandordning.
41. RA. Da. Kanc., Reg. sag 1800 nr. 450; på listen over bortsendte svende, nr. 20 og på liste over, 5. sept., tilbagekomne nr. 3.
42. C. Nyrop, 1887, s. 149.
43. Havde murersvend nr. 12 bevilling til at handle med ost- og nogle vestindiske varer? Er det den mærkelige uklarhed, der er om dette dyre borgerskab, der er grund til, at man ved forordn. om handelsberettigelse m.v., dat. 23. april 1817 § 19 besluttede at ophøre med at udfærdige sådanne bevillinger og også med at meddele tilsvarende borgerskab, som også te- og porcelænshandlerborgerskabet?
44. Niels Holst – i Springgaden nr. 12 – var husejer, men Thrane – Aabenraa 245 – ikke, derfor var skatteansættelserne henholdsvis 2 og 1 rd.

45. Topografisk og Økonomisk Lommebog for Fremmede og Indbyggere i Kjøbenhavn, 1796, s. 80, 99, 101 og 104.
46. RA. Da. Kanc., A 70, sportelregnskaber (bevaret for 1751-1784). Regnskab 1771 (delt i to: jan.-apr. og maj-dec.) viser ikke blot de højere gebyrer fra 1. maj; men det sidste regnskab oplyser også, at de indløbne sportler fra da – efter forudgående anmeldelse til de deputerede for finanserne – skulle gå direkte i statskassen (Zahlkassen), jf. Secher. Danske Kancelli s. 293, instruks stk. 9a og Kornerup XXXIV.
Heller ikke efter Struensee-tiden genindførtes sportellønningen af kancelli-embedsmændene (Secher s. 298-99 og Kornerup XXXV, instruks 4. marts 1793 stk. 14).
47. Jfr. note 27.
1773 bestemtes, at når et borgerskab forandredes, skulle kun betales forskellen mellem det sidste og det første borgerskab. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprotokol 1771-73, s. 596. Denne sidste bestemmelse gjaldt ikke, når det drejede sig om forandring fra svendenæring til mester i lavet.
48. Kbh.'s Stadsarkiv. Indkvarteringsmandtal.
49. Som note 42.
50. Bilag til afsnit III, til biografi over skattelistsens tømrersv. nr. 16, jfr. s. 262 til s. 258.
51. RA. Da. Kanc., Supplikprot., 1. halvår 6T. nr. 1781.
52. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter. Forsegingsprot. 5C 977 s. 265.
53. N. Holst havde 1772 været en af de svende, som klagede over mester Jens Suhrs dagløn. Jfr. afsnit IIa, s. 62.
54. Normalt valgte hovedforsamlingen, også kaldet forsamlingen eller kvartalet en gang om året – eller hvert andet år – blandt 3 af mestrene (oldermanden) udpegede en ny yngste bisidder, der så 2 – eller 4 – år senere blev valgt til formand.
De 32 svende valgtes ved en klassesamling, normalt 2 klasser til et møde, af hver klasse valgtes så 2 danske og 2 tyske svende.
55. Kbh.'s Stadsarkiv. Reg. 39y. Næringskatten. Skattebilletter.
56. Bilag til afsnit III, til biografier over de enkelte murersvende, som fik meddelt handelsbevilgninger.
57. Per Boje, Danske provinskøbmænds vareomsætning, 1977, s. 36f.
58. Kbh.'s Stadsarkiv, Færgelavets arkiv, kladdebog 1790-92, (giver ingen konkrete oplysninger).
59. C. Nyrop, 1887, s. 107.
60. RA. Da. Kanc., Brevsag 1783 nr. 157.
61. Albert Olsen, Staten og lavene. Hist. medd., 2. rk. III s. 120-123.
62. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot., 1798 nr. 468 og 469.
63. Ibid., 1. prot.'s forhørsprot. nr. 1, 1793, 6. dec. s. 425 nr. 853.
64. Bilag, – udskrift af forsegingsprot. Bilag til afsnit III nr. 5.
65. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratskirkeregnskaber 2 – Værges regnskaber over stolestaderne i Vor Frelsers Kirke.
66. Ibid. Nicolaj kirke. Stolestader, bd. 19 og 20, fol. 363.
67. Fledføring, en person, som på grund af alder, fattigdom o.lign. lader sig optage i en anden familie med ret til livsvarigt underhold mod at opgive rådighed over sin formue. Vidensk. Selskabs Ordbog, bd. II, 1802, Fledføring må ej arve, ikke være andens værge, thi de ere ej deres egne.

IVa. De strejkende og strejken 1794

1. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1794-95 s. 327. Orig. i RA. Da. Kanc. F 84b nr. 9.
2. LA f. Sjæll. Kbh.'s Politirets dok. til 2. prot. 1794 nr. 453 rapport nr. 8 og 9.

3. Biografier til Svende-skat af næring 1789, tømrersvend nr. 20.
4. Svendenes klasse og nr.: LA f. Sjæll. Kbh.'s tømrerlav, Svendenes sygeprot. 1783-1805, Svendenes indskrivning: ibidem Svendelavets hovedbog 1691-1826.
De fem underskriveres svendenumre var i den i teksten nævnte rækkefølge
 6. kl. nr. 1, indskrevet i svendelavet 16. okt. 1779,
 4. kl. nr. 13, efter læretid i Kbh. svend og indskrevet 17. juli 1771,
 8. kl. nr. 68, indskrevet 12. okt. 1793,
 2. kl. nr. 38, indskrevet 2. okt. 1790 og
 1. kl. nr. 35, indskrevet 25. april 1789.
 Det ser således ud, som om tanken har været, at en svend fra hver klasse skulle skrive under.
5. RA. Da. Kanc. F 84b nr. 9.
6. Underskriverløn for nr. 3. Bilag til afsnit IV nr. 1, s. 285-86.
7. Underskriverløn for nr. 1. Bilag til afsnit IV nr. 1, s. 278-85.
8. Underskriverløn for nr. 4. Bilag til afsnit IV nr. 1, s. 286-87.
9. Underskriverløn for nr. 4. Bilag til afsnit IV nr. 1, s. 288-89.
10. Bilag til afsnit IV nr. 2. Lønsatser og tilgodehavender for 8/8 bortsendte og 23-25/8 ikke tilbagekomne svende. Sidste kolonne: forhørsnumre med henvisning til svendenes logiangivelser.
11. Historie X 4, s. 539. Ingen svend var valgt leder, da de opførte lønninger blev tjent. Det var de i note 10 opførte lønsatser, som af Edit Rasmussen blev fremlagt på Odense-mødet, jfr. senere.
12. RA. Da. Kanc., brev sag 1794 nr. 3626 m. genpart af politiakten, Hallanders liste, liste ved promemoria nr. 12 ved 3. prot.
13. Som note 10. Burmeisters nr. 33 og Wahl jun. nr. 3.
14. Jfr. s. 46.
15. LA f. Sjæll. Kbh.'s politiret, 2. prot. nr. 2 s. 253-54, 29. juli nr. 446. Genparter begge Hallanders sager mod de 3 svende med domme af 26. og 30. juli findes i RA. Da. Kanc., brev sag 1794 nr. 1577b sammen med svendeansøgning af 31. juli til kronprinsen.
16. Historie X 4 s. 531.
17. RA. Da. Kanc., brev sag 1794 nr. 3695.
18. Bevis at Herr Tømmermester Hallander ikke tilstrækkeligen har retfærdiggjort sig, s. 4.
19. Ordet strejke fandtes hverken som verbum eller som substantiv i det danske ordforråd 1794, men vil i det følgende naturligvis blive benyttet – alene af sproglige grunde –.
Svendene var urolige. De forlod, nedlagde, forsømte, kvitterede eller udtrådte fra deres mestres arbejde, de spadserede, de »fyre« de eller de »gik og omdrive«. Selve begivenheden kaldtes ustyr, opløb, urolighed, tumult, stridshandlinger, og i et enkelt tilfælde »optoget«. Ordet stammer fra det engelske strike, der som verbum, at stryge sejlene og ligge stille, i England kan føres tilbage til 1760, medens det som substantiv, som begreb, der anvendtes som våben i lønkampe, hører en senere periode til. I England træffes det 1810. Til Tyskland overførtes det o. 1840. Baggrunden er en etableret arbejderbevægelse. I Danmark findes det fra ca. 1860. Endnu 1835 ses således H. C. Garde i Den danske og norske Søemagt IV s. 327 omtale de straffede svende som »de urolige Tømmersvende, som havde gjort Opløb i Kjøbenhavn«, medens Edvard Holm 2/2 1873 som sekretær i Hist. Forening må afvise tilbud om bidrag til Hist. Tidsskrift på grund af »tidernes ugunst i retning af« »striker« »og forhøjelse af priser på papir« (Kgl. Bibl. NKS. 2367)⁴⁰.
20. RA. Da. Kanc., brev sag 1794 nr. 3626. Orig. i Kbh.'s Politiret 2 nr. 453, rapport nr. 4.
21. Tallene hentet fra de nævnte mestres lister, jfr. nedenfor. Når Kirkerups ene svend i arbejde på palæerne ikke er medtaget, skyldes det, at denne kun arbejdede på Schacks palæ 3 dage af 23, og om det netop er de sidste dage, kan ikke ses.
22. Jfr. C. Nyrop. Kjøbenhavns Tømmervlav. 1887. Priskurant 1883 taler om frokost 8-8.30.

23. Alle lister findes som nævnt i afskrift i RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3626, medens sagen med de orig. lister, LA. Kbh.'s Politirets 3. prot. nr. 475 ikke er bevaret.
24. Alle om svendene nævnte oplysninger her hentet fra den i note 10's liste. Bilag til afsnit IV nr. 2.
25. Jfr. s. 64.
Ibid., en sammenligning af datoerne i listens to første kolonner viser, at arbejdsperioden undertiden ser ud til at begynde før svendens ankomst, jfr. f.eks. Burmeisters nr. 9, nr. 10 og 11. Dette skyldes, at svenden føres ind i mesterens løbende ugeregnskab, som må begynde en mandag.
26. Som note 20 dog Rapport nr. 8 af 31. juli jfr. C. Nyrop, 1887, s. 166. Både Jens Chr. Manniche, Historie X 4 s. 546 og Bendt Elkjær, De urolige Tømmersvende s. 95 har læst »30« på grund af et y fra foregående linie.
27. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069. Sammen med mestrenes regninger A. Struks, stor 23 rd. 10 sk. med værtens og rodemestrenes bekræftelse af tabets ruinerende betydning for øltapperen. 2 af de 5 svende hos Struck kunne under forhøret 5. august kun oplyse, at de boede i Brøndstrædet, en sagde Store Brøndstræde, en Lille Brøndstræde, men kun J. G. Schneider kendte også nummeret og svarede Store Brøndstræde nr. 173.
28. Jfr. s. 12 N. Zimmers rapport ved 1. prot.
29. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069. Regn. fra M. P. S.
30. Bilag nr. III 3a. Svendeskat af formue og næring 1789, tømrersvend nr. 1.
31. Ibidem, fhv. murersvend litra a.
32. Jfr. dette afsnits s. 1 og 4-5.
33. Bilag nr. III 3a. Svendeskat af formue og næring 1789, tømrersvend nr. 3.
34. LA f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekommissionens arkiv, kbh. skifter 771-97. Kl. 5. Forsegingsprot. 5 O, s. 41 nr. 58, 78.
35. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069 regn. fra D.E.M.
36. La. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrerlav, Svendenes sygeprotokol 1783-1805. 4-ugers sygebøsseregnskaber for 1794 – uden paginering – indført umiddelbart før klassernes kvartalsindbetalinger fra samme år.
37. Ibidem., brevsag 3626. Burmeisters afregn. m. svende, nr. 37:
7. juni til Frederiks Hospital 1 rd. 89 sk.
8. juli til Frederiks Hospital 3 rd. 21 sk.,
(jfr. RA. Frederiks Hospital, indkomne syge 1794 nr. 845, 23.-31. maj, 9 dage a 20 4/7 sk., 1 rd. 89 sk. og nr. 1020, 18/6-2/7 15 dage a 20 4/7 sk., 3 rd. 21 sk. beregnet efter 9 mk. ugentlig.)
38. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069, regn. fra Chr. H.
39. Jfr. s. 110f.
40. RA., Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069 regn. fra tømrersvend Christopher Richter. Beløbet dækkede 16 ugers logi, 16 ugers ekstraskat og 16 ugers søndagsmiddagsspis.
41. RA., Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4610. Værtens attest af 27. aug.
42. RA., Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4610. Svendens ansøgn. af 24. sept. 1794.
43. Eiler Nystrøm. Frederiksbergs Historie II s. 169 f.
44. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 4069, jfr. også note 10.
45. Det må formodes, at de 2 timers daglige overarbejde er præsteret som en af de to middagstimer (kl. 11-13) og en kl. 19-20, som ved Christiansborgs opførelse i 1730'erne jfr. P. K. Slotsbygningsskmissionens arkiv ...
46. RA. Da. Kanc., 2. dept., reg. sag 1800 nr. 450, Brandts papirer.
47. Sammenlign Burmeisters svend nr. 29, hvor beløbet er forsvundet efter 37¼ dag, og nr. 16, hvor det ikke er slettet efter 35 ¾ dag.
48. Jfr. note 45.

49. Jfr. Manniches tabel Historie X 4 1974, s. 555.
50. Johs. Schildhauer, s. 1259, 1265 og 1282, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft VII 1959 heft. 4.
51. Erhvervshistorisk årbog 1763, nr. 14, s. 81-82, Rasch.
52. C. Nyrop, 1887, s. 172.
Manniche, Historie X 4, 1974, s. 536-37.
53. Manniche: Historie s. 541 og 536 note 45, Sachsen.
Klaus Schwarz: Die Lage der Handwerkeresellen in Bremen während des 18. Jahrhunderts, 1975.
(Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien Hansestadt Bremen, band 44-1975) s. 79-81.
Adolf Wohlwill, Neuere Geschichte der Freien und Hansestadt Hamburg, 1789 bis 1815, 1914, Zweites Kapitel.
Die Zunfturnruhen zur zeit der französischen Revolution s. 109-10. (se dog også : Emil Waschinski. Währung, Preisentwicklung und Kaufkraft des Gildes in Schleswig-Holstein von 1226-1864 s. 287,
dog kun en bemærkning om, at lønningerne i Schleswig-Holstein også var 16-12 skl.) bør føjes ind.
54. LA f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 2. prot. nr. 453 rapport nr. 453 og RA. Da. Kanc., brevsag, 1794 nr. 3626 (kopi).
55. RA. Da Kanc., brevsag 1794 nr. 3577^b.
56. RA. F 84 b nr. 3.
57. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3626 – politiakter, heri rapport nr. 5, 4. aug.
58. RA. Da. Kanc., F 84 b nr. 9.
59. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3577 b (koncept i sagen) og Supplikprot. (8 H A nr. 1185).
60. Pro memoria nr. 4 af 4. aug. fra Danske Kancelli til Kbh.'s politimester, Koncept i RA Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3583^d og kopi i brevsag nr. 3626.
61. Ibid. De meddelte tal trykt Bendt Elkjær, De Uroelige Tømmer Svenne, s. 56.
62. De to breve er:
RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3583 b og 3583.
I brevsag nr. 3626 (politi-acten) er det promemoria nr. 7 og promemoria nr. 8, som ligger imellem mesteranmeldelser (af 4. aug.) af deres strejkende svende (jfr. s. 109).
63. Ibid., nr. 3584 b.
64. Af lister over bortsendte svende sammenholdt med logioplysning ses: Wahl sen.'s svend nr. 1, Hans Chr. Stangerup, Helsingørgade 324 (kan være vært)¹⁾.
Hallanders svend nr. 5, Hans Jensen, f. Kbh., 17 år. Kl. Skidentorv 223, logerer sammen med Burm. nr. 24, arb. p. AP.
På torvet også Burm. nr. 50 d.v.s. påvirket af de to.
Hans Weyles svend nr. 1, Peder Larsen Lyngbye, arbejder AP (logerer i Christopher Schluds (tsv. 3. 1789) A. V. 335.)
Kirkerups nr. 1, Joh. Poul Ertel logi (hos tsv. nr. 1, Joh. L. Lyhmann) AV 208 sammen med, påvirket af
Kirkerups nr. 4, Adam Fuchs, ikke indskrevet
Kirkerups svend Edelmeyer, underskriver, ikke på listen Helsingørgaden (kan være vært)¹⁾ på arbejde
Peder Wangedes svend nr. 1, Andreas Uer (Uhr), Helsingørgade 322, i skat 1794, ¼ p., øltapper, (kan evt. være vært)¹⁾
Peder Wangedes svend nr. 2, Peder Søeborg, f. Kbh. 23 år logerer Kl. Skidentorv 223 sammen med
Hallanders nr. 5 – samme påvirkning

Burmeisters nr. 27, Niels Schmidt, Fiolstr. nr. 208, km. kvarter – samme sted bor Conrad Wilh. Hising (2. prot. nr. 49)

værten – her i 14 år – på arbejde, men var med i citadellet.

Hvis det forekommer lidt tyndt, at kun 6-7 af listens 17 danske svende er fremdraget, skyldes det ikke, at de øvrige adresser savnes, men at der ikke kan stilles en præcis påvirkning fra tysk(e) til dansk(e) svend(e) op. Fem af de nævnte danske værter, som var med i kastellet, gik på arbejde 6. august. Det drejer sig om fra Borgergade nr. 88

Robertsons Lorentz Bronne, gift (3. prot. nr. 8) og

Zimmers Joh. Gotlieb Fasche, 24 år gl. (1. prot. nr. 1) fra Kokkegade 420 B st.

Chr. Holm, 48 år gl. 3 børn (3. prot. nr. 60) fra Pilestræde 104

Hans Peter, 38 år, f. Sverige, gift (1. prot. nr. 15) Store Fiolstræde 208

Conrad Wilh. Hising, 40 år gl., gift, her i 14 år (2. prot. nr. 49) 5 stk.

¹⁾ Når der står evt. vært, skyldes det, at 3 svende opgiver at logere i helsingørgade hos en tømrersvend, og for Andreas Uhre vedkommende, at han er øltapper.

65. RA., Admiralitets- og Kommissariatskollegiet, admiralitetskr. nr. 297, kopibog 1797, s. 712.

66. RA. Da. Kanc. Registrantsag 1800 nr. 450.

Ibid., brevsag 1894 nr. 3626.

67. RA. Rentekammeret (244.8) kgl. mundtl. ordre bekræftet af kgl. komm. resol. 20. aug. 1794, Bygningskr. journal C nr. 744 ad resol. 20. aug. 1794.

68. Afregning foretoges ikke før i november, da kongefamilien en af de første dage i måneden var kommet tilbage fra sommeropholdet på Frb. 7. november modtog bygningskr. regn. fra Sætetaten (journal 1794 nr. 888), jfr. Finansoll.'s journal 1794, nr. 3321, to bilag omtales som vedlagt, mangler, men beløbene, som udbetales Sætetaten, ses indført i håndværkerstokkens kopibog 1791-94, nr. 143 og 144, side 462-63. Det senere arbejde udførtes af 6 billedhugger-svende i 22 vinterdage fra 29. september-25. oktober under billedhuggermester Karleby. Det må dreje sig om Kolonnadens færdiggørelse (jfr. Stadsarkivet, Bruun, Collect, bl. 11 s. 231, udført af mur- og træværk fra august-november).

69. RA. Da. Kanc., F 84 b nr. 5.

70. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3588.

71. Ibid., brevsag 1794 nr. 3625 og reg. sag 1800 nr. 450.

72. Zeitung des Hamburgischen unpartheyischen Correspondenten, 1794 nr. 77, 14. maj.

73. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 3626.

74. Ibid., nr. 3624.

75. RA. Da. Kanc. F 84 b nr. 1, kommissorium. Da Kbh.'s rådstue 9. august modtog Da. Kanc.'s brev angående kronprinsens opfordring til at sørge for dette, sendtes samme dag brev til oldermanden. 12. august indløb nogle mestres opgørelser. Ved hjælp heraf og af udtog af politirettens protokoller blev familierne indkaldt 13. august til kontrol af deres forhold (Kanc.'s brevsag 1794 nr. 3805, brev fra rådstuen af 18. august). Samtidig udbetaling for 1. uge (5.-9. august) »3 mk. til hver af de 13 hustruer og 1 mk. til hvert barn pr. uge« (jfr. afsnittet: Kunne tømrersvendene leve af deres løn? s. 74), lørdag den 16. udbetaling for anden uge og samme dag brev (nr. 3733) fra Kanc. ang. den lange tid, der var gået, før dets brev af 9. august var effektueret.

Udbetalingen er således: for 4.-9. august den 13. august, for 11.-16. august den 16. august, for 18.-23. august den 23. august, for 23.-30. august den 30. august, for 1.-6. september den 6. september og for 8.-10. september den 10. september.

Udbetalingen blev forlænget, fordi de danske svende havde fået tilladelse til at vende tilbage 21. august (brevsag 3805), og den standsede 10. september, da svendene igen var i arbejde hos deres mestre (brevsag 4144).

Børnetallet blev således kontrolleret, før udbetalingen fandt sted. Derfor betød det intet, at nogle svende under forhøret 5. august opgav forkerte tal (Mannicke, s. 543 note 75), og det

blev også ført ajour, hvis det var nødvendigt som i enkemand, tømrersvend Joh. Steinwandts børns tilfælde. Den ældste søn på 17 år var i lære. Til de øvrige 5 havde magistraten måttet betale 4 rd. til de nødvendigste beklædningsgenstande, før den 7 årige Joseph Steinwandt 14. august kunne modtages i opfostringshuset (faderen havde søgt for ham 7. november 1793, Stadsarkivet, Opfostringshuset nr. 183, 1794. Sager vedk. indk. og udgåede børn. 1794, indkomne drenge nr. 810) og de 4 andre børn i St. Petri menighedsplejekommission for 2 mk. pr. barn pr. uge. Men den endelige regning herfra (under 9. oktober) lød på 3 børns pleje i 7 uger, 20. aug.-8. okt. 7 ugers understøttelse til de moderløse børn, 5½ til de andre. (Da. Kanc. brevsag 1794 nr. 4899, og ibidem reg. sag 1800 nr. 450).

Ang. det 4. barns skæbne oplyste en vægterindberetning af 15. august, at et af børnene var meget sygt og burde sendes på hospitalet (Rådhuskrivertkontoret nr. 7, ujournaliserede sager 1771-94). 9. september døde Jacobine Steinwandt, 13 år gammel på Alm. Hospital, (Alm. Hospitals kirkebog, døde). Hun var således kommet på hospitalet, før de tre kom i pleje.

Regningen over det samlede beløb, udbetalt til de efterladte koner og børn, 72 rd. 2 mk., blev af Kbh.'s magistrat sendt til Kancelliet og derfra af kancellipræsident Chr. Brandt givet til kronprins Frederik, som havde udtalt, at han selv ville dække udgifterne.

I Partikulærkammerregnskaber, kronprins Frederiks kassebog 1794 s. 127, udgift 1.-30. nov. 1794 ses beløbet indført som nr. 976 til justitsråd og rådstueskriver Lange (de til de bortsendte tømrersvendens koner og børn af stadens kasse erlagte 72 rd. 2 mk.).

76. RA. Da. Kanc., brevsag nr. 3689.

77. Ibid. nr. 3690.

78. Ibid. nr. 3800.

79. Ibid. nr. 3801.

80. A. Linvald, kronprins Frederik og hans regering, 1923, s. 165.

81. RA. Da. Kanc. F 84 b nr. 3.

82. Bilag til afsnit III nr. 4, 13.

83. Trykt ekstrakt af Commissionsprot. af 11. aug. 1794, s. 60.

84. RA. Da. Kanc., brevsag 1794, nr. 5040.

85. Som note 83.

86. RA. Da. Kanc., brevbog nr. 4037.

87. LA f. Sjæll., Kbh.'s Hof- og stadsrets sag 1125/94 påd. 30. marts 1795, udskrift af politirettens forhør s. 24.

88. Ibid. s. 26.

89. Ibid. s. 24.

90. Ibid. s. 31.

91. Ibid. s. 34.

92. Deputeret ses 1781-93, da A. Lundberg var tømrersvend i København, brugt i stedet for klassemand, valgmand eller repræsentant om de – da – 32 af klasserne udvalgte svende, 4 - 2 danske og 2 tyske – pr. klasse, som afgjorde de regelmæssigt tilbagevendende oldgeselvalg. 28. dec. 1789 anførtes således i Svendenes Kvartals- og regnskabsprot., fol. 361: 32 svende som deputerede på samtlige svendeselskabets vegne. Om disse – som bøssesvendene – valgtes på stribe eller efter tour, som antydtes af rådmand Voltelen 1818 23. okt. (Da. Kanc. 2. dept., Reg. sag 1819 nr. 448), da han foreslog, at murersvendene skulle indføre noget tilsvarende, er ikke konstateret. Hvad dette betød, ses ved at betragte klassenumrene på de tre kolleger som A. Lundberg (8. klasse nr. 23) fungerede som bøssesvend sammen med for 4-ugers perioden 20. maj-17. juni 1792. De tre andre var 8. klasse nr. 20, 8. klasse nr. 24 og 7. klasse nr. 35.

93. Som note 87, s. 48.

94. Ibid. s. 49.

95. Ibid. s. 55-56.

96. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 5040.
97. Som nævnt i note 92 anvendtes ordet for klassemand, valgmand 1789, og 1774 for ladesvend. Kildematerialet tillader os ikke med sikkerhed at konstatere, om Lundberg har været valgmand, men utænkeligt er det ikke, at han kan bruge ordet »deputeret« for bøssesvend. Det var han 4 uger 1792.
98. LA f. Sjæll., Kbh.'s Hof- og stadsrets sag 1125/94, påd. 30. marts 1795, såvel defensors som aktors indlæg findes som bilag i sagen.
99. LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav. Svendenes kvartals- og regnskabsprot., 1750-1826, fol. 377.
100. Lundbergs kone havde 1798 et par småsager på grund af bortkommet eller pantsat vasketøj (LA f. Sjæll., Kbh.'s politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1798, okt. nr. 64. *Ibidem* Politimesterens hovedjournal 1801 nr. 2191).
- 1801 var den da 69 årige A. L. indført i folketællingen som arbejdsmand (Gl. Mønt 150), 5. april 1802 blev han indlagt på Alm. Hospital som nr. 76 på stue P. Her døde han 16. juni. Da han ikke ses indført i hospitalsbegravelsesprotokollen, må han være blandt de fattige patienter, som hverken selv har kunnet, eller som havde familie, der var i stand til at betale for opholdet på hospitalet, og som derfor på en arbejdsvogn blev kørt til fattigkirkegården, uden for den gamle Nørreport og der begravet på fattigvæsenets regning uden jordpåkastelse. R.P. Rasmussen *Alm. Hospitals Historie 1769-1892 Kbh.* 1940 s. 118 og s. 142-43. (1809, 13. januar melder præsten (H. T. Hansen) på hospitalet til direktionen, at han for fremtiden agter at kaste jord på alle ligene i hospitalet i stedet for som hidtil efter skik og brug alene på forbedringsligene, men at føre kontrol med, om jordpåkastelse finder sted ved ligene i byen, har Alm. Hospital anset sig utedkommende.
- Jfr. også Lars Henningsen, *Fattigvæsenet i de sønderjyske Købstæder* s. 78-79, *Åbenrå 1978, Tønder 1751-1800*, (fattigligene indførtes ikke i kirkebøgerne).

IVb. Status efter strejken

101. RA. Da. Kanc., brevsag nr. 4144, *ibid.*, reg. sag 1800 nr. 450.
LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, tømmermestrenes kopibog, 1712-99, fol. 380.
102. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kopibog, 1794 c., nr. 166.
103. RA. Da. Kanc., reg. sag 1800 nr. 450. Brandts papirer.
104. *Ibid.*, brevsag 1794 nr. 4179.
105. *Ibid.*, brevsag nr. 4610 med oplysning om kgl. resolution af 3. okt. 1794.
De tre var:
Burmeisters svend nr. 33 Gottlieb Mörbach, som var forlovet med tømmeresvend Johann Christopher Frosts kones søster og havde lejet skrædermester Gunst's bagstue i Springgaden 32. Det var den tidligere underskrivers svoger, der skrev ansøgning for Mörbach, og som yderligere dokumentation sendte han huslejekontrakten til magistraten (logi 1794).
Burmeisters svend nr. 26 Traugott Wulff kom til København 3. maj 1794 – var forlovet med Anne Marie Buch, tjenende og logerende på Frederiksberg og
Wahl jun. Joh. Christopher Hertzner, her 4-5 år, forlovet med afg. murersvend og brandassistent Thiesens enke, boende Sqvoldergården 205 (logi 1794).
Magistraten bekræftede de to sidstes forlovelser.
106. RA. Da. Kanc., brevbog 1794 nr. 4451 og LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog 1712-99, s. 383 (protokollen er pagineret fra s. 347, jfr. bilag til afsnit II a, nr. 1, 1783, 24. feb.).
107. *Ibid.*, s. 395-96.
De 10 mestres tilgodehavender var
Niels Zimmer:	20 rd. 91 sk.
Wahl sen.:	12 rd. 27 sk.
Wahl jun.:	50 rd. 82 sk.

A. Hallander:	19 rd. 86 sk.
H. Weyle:	2 rd. 64 sk.
A. Kirkerup:	19 rd. 86 sk.
Joh. Wilh. Zahn:	2 rd. 8 sk.
Peder Wangede:	3 rd. 91 sk.
Joh. Christopher Suhr:	12 rd. 26 sk.
J. E. Burmeister:	109 rd. 74 sk.
eller i alt:	254 rd. 41 sk.

108. RA. Da. Kanc., brevsag 1794 nr. 5630.

109. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1795-96, s. 34.

De fire var:

1. Hallanders svend nr. 2, Joseph Bügler, ankom 25. juli, i arbejde hos Hallander.
2. Burm.'s svend nr. 26 Dracart el. Traugott Wulff, tilbage 1794, 28. sept., i arbejde hos Burmeister.
3. Niels Zimmers nr. 5, Gotlieb Schneider, tilbage 29. juli, i arbejde hos tømrmester Petersen og
4. Burm.'s nr. 29, Frantz Jagtmeyer, tilbage ca. medio aug. til Fr. Hollander.

110. RA. Da. Kanc., brevsag 1795 nr. 4971 og nr. 4975.

111. Ibid., nr. 4744.

112. Ibid., 1796 nr. 968, jfr. også:

Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1795-96, s. 372.

113. RA. Da. kanc., Sjællandske Tegnelser 1795 nr. 842.

114. Commissionen vedr. Urolighederne mellem Håndværker-Svendene i København, Trykt Ekstrakt s. 32 og s. 37.

115. RA. Da. Kanc., F 84 b, nr. 48 s. 11.

116. Ibid., s. 20.

117. Ibid., s. 13.

118. C. Nyrop. 1907, s. 182.

119. Kbh.'s Stadsarkiv. Pengelånene til Kongens kasse. Tømmerlavet 1762.

120. A. Olsen. Hustømmerfaget gennem Tiderne, 1940, s. 118.

121. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømmerlav, Mestrenes kopibog 1712-99, fol. 333, jfr. afsnit III s. 5, note 17.

122. Jfr. afsnit Ia, s. 19.

123. Som note 121.

124. Jfr. afsnit Ia, s. 21-22.

125. Jfr. afsnit III, s. 3 og s. 34.

126. Jfr. afsnit III, s. 23.

127. RA. Da. Kanc. F 84 b. nr. 46, s. 3-4.

128. Ibid., s. 11.

129. Ibid., s. 14.

130. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømmerlav, Svendenes Kvartals- og regnskabsprot. 1750-1826, fol. 374.

131. Ibid., 1773, 30. sept., fol. 311 v.

Ibid., 1780, 20. marts, fol. 339v.

Ibid., 1783, 26. marts, fol. 350.

Ibid., 1789, 28. dec., fol. 361.

Ibid., 1793, 26. nov., fol. 371.

132. C. Nyrop, 1887, s. 307.

133. Som note 131, fol. 310.

134. Ibid., fol. 336v.

V. Branden og perioden 1795-1800

1. K.-E. Jessen, Genopbygningen af København efter branden i 1795, Kbh. 1958, s. 8.
2. C. Nyrop. 1887, s. 183 og C. Nyrop 1907, s. 221.
3. RA. Rtk. 244. 130. Bygningskontorets journalsager litr. D, 1797 nr. 2127.
4. RA. Rtk. 245. 195. Bygningsadm.'s journalsager 1797 nr. 1708.
5. RA. Rtk. 244. 11. Bygningskontorets komm. kgl. resol., 1797, 11. okt.
6. RA. Rtk. 245. 195. Bygningsadm.'s journalsager 1797 nr. 1768.
7. Ibid. nr. 1769.
De murersvende, som tjente mere end 96 sk., var de akkordlønnede.
8. LA. f. Sjæll. Kirkeinspekt., Frederiks tyske kirkeregnskab 1796, bilag nr. 17.
9. Jfr. s. 231.
10. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede, hævdede sager til prot. 2, 1796, aug. nr. 536. Bilag til afsnit V, nr. 1.
11. Kbh.'s Stadsarkiv, bilag til Magistratens resolutionsprot. 1797-1798, s. 373.
12. Ibid.
13. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede, hævdede sager til 2. prot., 1797 marts, nr. 180.
14. Ibid., 2. prot., forhørsprot. 1796-97 nr. 4, 1797, d. 13. marts, s. 571 nr. 180.
15. Ibid., dok. til 1. prot., 1797 nr. 728.
16. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1798 nr. 468 og 469.
17. Ibid., 1. forhørsprot. nr. 6, s. 451 nr. 468.
18. Ibid., 1. forhørsprot. nr. 6, s. 452 nr. 469.
19. Ibid., pådømte sager til 2. prot., dec. 1797 nr. 935 og domprot. 5, s. 7.
20. C. Nyrop. 1887, s. 153.
21. Jfr. bilag til afsnit III, tsv. nr. 16 skiftebilag og fol. henvisninger i LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav. Svendenes Kvartals- og regnskabsprot. 1750-1826. 1759, fol. 143. 1761-63, fol. 186 og
8. okt. 1796 fol. 382.
22. Ibid., fol. 383v; til 1. maj 1802 fol. 409.
23. Ibid., fol. 383.
24. Kbh.'s Stadsarkiv, Magistratens resolutionsprot. 1795-96, s. 525.
25. Ibid., bilag til 1796, 13. april, s. 484.
26. Kbh.'s Stadsarkiv. Kæmnerens breve 1794-96 nr. 121.
27. Poul Thestrup. The Standard of Living 1730-1800, s. 277, hvor satserne (det prishistoriske materiale fra Københavns kæmnerregnskaber) ikke er højere frem til år 1800.
28. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævdede sager til 2. prot. 1796, sept. nr. 598.
29. Ibid., 2. forhørsprot., nr. 4, 1796, 23. aug., s. 120, sept. nr. 598.
30. Murer- og stenhuggerlavet, murersvendenes tideprot. 1723-50, fol. 144.
31. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 2895. Bilag til afsnit V nr. 2.
32. Ibid., kbh. skifter 1798-99, kl. 5 nr. 286, bilag til afsnit V nr. 3.
33. Kbh.'s Stadsarkiv. Magistraten og murerne nr. 1, 1788-95, diverse dok.. Indberetning af 19. sept. 1795, sidste afsnit.
34. Jfr. afsnit V s. 1, Hofbygmester Peter Meyns attest.
35. Jfr. afsnit V s. 2-3 og note 11.
36. RA. Rtk. 244. 25. Bygningskontorets kopibog, brev af 4. juni 1797 til professorerne Meyn og Magens (jfr. Rtk. journal litra E nr. 135).
37. Ibid., skrivelse af 23. feb. 1800, brev til prof. Meyn.
38. LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter 1798-99, kl. 5, nr. 244, bilag til afsnit V, nr. 4.
39. RA. Da. Kanc., 2. dept, reg. sager:

40. Jfr. dette afsnits note 17 og s. 143.
41. LA. f. Sjæll., Kbh.s tømmerlav. Lavs- og regnskabsprot. samt ind- og udskrivningsprot. 1749-1831, fol.
42. Jfr. specielt bilag om Christen Wittus bevillinger, bilag til afsnit V nr. 5.
43. RA. Da. Kanc. Suppl. 1795, 2. halvår, 8 KA nr. 1046 og nr. 1182.
44. K.-E. Jessen. Genopbygningen af København efter branden i 1795.
45. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, sluttede og hævede sager ved 2. prot., 1796 juli nr. 382.
46. Ibid., dok. til 2. prot. påd. sager, jan. 1798 nr. 1009.
47. Bilag til afsnit III nr. 2a og 2b.
48. Bilag til afsnit V nr. 6a og 6b.
49. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1796 nr. 124.
50. Ibid., sluttede og hævede sager til 2. prot., 1798 maj nr. 449.
51. Bilag til afsnit V nr. 6a og 6b.
52. Henvisninger til disse ansøgninger findes i listens række af ansøgninger.
53. LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, 1. forhørsprot. 1, 784-86 nr. 1, s. 636-38 nr. 351.
54. Ibid., jfr. kendelse i 1. prot. 1786-88 nr. 2 s. 43.
55. Jfr. Bilag til afsnit V nr. 7.

Bilag

Indledning, I A

Generaltabeller, mester- og svendeantal i tømrerfaget 1746-1801

	Generaltabeller ¹		beregnet ² svendeantal	Mich. kv. betalt af	»fratrådte« ³ (heraf rejst)	diverse herunder 4. dec. liste 1798.1790-98 ⁵
	mestre	svende				
1746 ^x	30	350				
1747 ^x	31	430				
1748						
1749						
1750 ^x	28	250	366	348	31(28)	
1751 ^x	27	420	418	369	39	
1752 ^x	26	455	458	383	61	
1753 ^x	28	430	475	392	38	
1754			524	413	37	
1755			499	451	52	
1756	28		624	499	91(68)	10.3.56: en stor del af lavets sv. ledige ⁶
1757			540	423	79(47)	
1758	28		447	375	66	
1759	26	450 ⁷	434	384	28	
1760	25	420	435	359	22	
1761	26	444	445	359	31	
1762	26	349	333	310	120(30)	af de 120:80 slettede rester
1763	25	337	333	324	68(33)	
1764	23	286	365	320	26	
1765	26	228	381	335	37	
1766	23	380	408	324	40	
1767 ^x	23	316	424	353	96(67)	
1768	24	308	448	293	87(53)	
1769	27	219	535	320	46	
1770			437	219	103(42)	
1771	29	369	443	145	25	
1772	30	397				febr.-marts: svende ledige ⁸ ca. 1.6: o. 100 ledige ⁹
1773	24	398				
1774	23	325	403	223 25/12	44	
1775 ^x	21	376	423	314 24/12	47	
1776 ^(x)	23 ¹⁰	410	479			
1777	21	540	501		79(37)	
1778	21	410	504	389 17/179	56	
1779	22	531	449	446 19/12	108(78)	

Indledning, 1B

Generaltabeller, mester- og svendeantal i murerfaget 1746-1801

	Generaltabeller ¹		beregnet ²	Mich. kv.	»fratrådte« ³	diverse
	mestre	svende	svendeantal	betalt af		(bl.a. tal fra svende- saml. 18. sept. 1795) ⁴
1746 ^x	27	277	268			
1747 ^x	27	290	269			
1748			251			
1749			270			
1750 ^x	32	219	279	237	23	
1751 ^x	39	281	315	275	19	
1752 ^x	28	360	330	288	73	
1753 ^x	24	389	306	306	77	
1754			356	308	33	
1755			479	400	26	
1756	22		493	457	73	mestrene mangler svende ⁶
1757			457	401	33	
1758	23		325	303	111	
1759	23	394	297	281	60	
1760	18	363	325	292	48	
1761	15	377	327	319	56	
1762	19	325	316	295	75	
1763	23	333	311	312	92	
1764	24	369	316	302	76	
1765	27	395	321	310	65	
1766	31	321	329	293	74	
1767 ^x	29	364	367	307	63	
1768	31	378	391	344	104	
1769	30	364	378	389	114	
1770			405	391	108	
1771	33	333	434	376	69	
1772	33	353	413	394	140	
1773	30	322	446	356	104	
1774	33	357	451	315	63	
1775 ^x	34	357	485	354	58	
1776 ^(x)	30	360	505	396	86	
1777	32	381	526	447	77	
1778	32	404	560	462	91	
1779	32	622	588	595	119	

Indledning, I A

Generaltabeller, mester- og svendeantal i tømmerfaget 1746-1801

	Generaltabeller ¹		beregnet svendeantal	Mich. kv. betalt af	»fratrådte« (heraf rejst)	diverse 4. dec.-liste 1798. 1790-98 ⁵
	mestre	svende				
1780	22	481	534	402	78(63)	
1781*	21	455	429	323	125(68)	
1782	18	465				
1783*	21	467				
1784*	21	484	437	379	89(62)	
1785	22	465		412	(i 3 år:)	
1786	23	408		381		
1787	20	401	380	350		
1788*	22	365				374(202)
1789*	21	377				
1790	21	387				435(355)
1791*	19	385				380(300)
1792*	21	452		353		420(340)
1793*	22	431		333		438(258!)
1794*	20	479	468	330	28	461(381)
1795*	23	655	654	363	15	563(483)
1796*	32	950	765	424	146	650(570)
1797*	36	830				700(629!)
1798*	37	779				709(629)
1799	39	646				
1800	39	716				
1801	41	720				

Noter

1. Generaltabeller. For de med X afmærkede år er tabellerne bevaret.

Kilder:

Sorø Akademis håndskriftsamling 63.1.i: 1. jan. 1747 og 1. jan. 1748.

RA. Da. Kanc. D 124: 1. jan. 1751, 1. jan. 1752 (trykt), 31. dec. 1752, 31. dec. 1753, 31. dec. 1767 (trykt, hvilket gælder alle følgende generaltabeller med undtagelse af 1776).

RA. Kommercekollegiet. Da. journal, E nr. 884, 31. dec. 1775. RA. Da. Kanc. F 66: 31. dec. 1776 (koncept), 31. dec. 1781, 31. dec. 1783, 31. dec. 1788, 31. dec. 1791, 31. dec. 1793, 31. dec. 1794.

Det kgl. Bibl. 32.-267: 31. dec. 1784, 31. dec. 1789, 31. dec. 1795.

U.B. 31. dec. 1797.

RA Da. Kanc. 2. dept. registrantsag 1800 nr. 450, 31. dec. 1791-1798.

1759-61 tabeller publiceret i Nye Stats-Tidender

1762-69 og 1771-1801 i De til Forsendelse med Posten alene privilegerede Kiøbenhavnske Maanedlige Stats Tidender.

Indledning, I B

Generaltabeller, mester- og svendeantal i murerfaget 1746-1801

	Generaltabeller ¹		beregnet svendeantal	Mich. kv. bet. af	»fratrådte«	diverse (bl.a. tal fra svende- saml. 18. sept. 1795) ⁵
	mestre	svende				
1780	28	498	587	551	125	
1781 ^x	22	505	601	491	114	
1782	32	543	579	523	118	
1783 ^x	33	551	583		103	
1784 ^x	34	515	567		63	
1785	35	513	560		119	
1786	38	474	557		99	
1787	38	439	562		85	
1788 ^x	34	381	539		90	
1789 ^x	35	441	552		83	
1790	37	413	558		119	
1791 ^x	36	461	559		107	
1792 ^x	35	492	601		101	
1793 ^x	36	580	536		113	
1794 ^x	35	512	586	516	118	
1795 ^x	37	885	716	624	53	745(+ 200 m.)
1796 ^x	49	921	818	768	287	
1797 ^x	52	880	840	780	318	
1798 ^x	51	850	905		115	
1799	52	625	845		206	
1800	53	550	731		218	
1801	52	520	692		110	

2. Jfr. s. 15.

3. Jfr. s. 15.

4. Jfr. s. 19 og note 27.

5. Jfr. s. 18 og note 24.

6. Jfr. s. 59.

7. Nyrops liste har 450 som tømrersvendeantallet 1760 (Kjøbenhavns Tømmerlav, 1887, s. 333), hans kilde er Stampes Erklæringer III s. 167, men i erklæring af 8. sept. 1760 må være anvendt den senest publicerede general-tabel, altså 1759's. Murersvendeantallet er også af H. Stampe angivet til 394. I C. Nyrop. Kjøbenhavns Murer og Stenhuggerlav, s. 162 er tallet ikke medtaget.

8. Jfr. s. 51.

9. Jfr. s. 51.

10. Koncept-listen har: 22, jfr. note 1.

Indledning, 2

Antal beskæftigede hos de 41 murermestre 18. sept. 95.

Udtog af Indberetning om Muur-Laugets
overordentlig Samling paa Svendenes herberg i St.
Peders Strædet – Fredagen den 18. Septbr.

Sluttelig bør ieg end videre tilføie, hvad Muurlauget egentlig betreffer, at nu
for Tiden er i Arbeide hos de p.t. værende 41 Laugsmestre:

Af Amts- eller Laugs-Svende	745	
af Militaire og Frimænd, som ere		
Laugssvende	200	945
<hr/>		
af Drengene i Lære	240	
af Kalkslagere omtrent	150	380
<hr/>		
af Handtlangere, Mænd og Qvinder at be- regne 1 til hver Laugssvend		945
<hr/>		

Kiøbenhavn ut Supra (19 sept)
(Carl)Pontoppidan.

Til
Hoi og Velviise Magistraten her i Staden.

Kbh's Stadsarkiv. Magistraten og murerne nr. 1
1788-96 Diverse dokumenter. Indberetn. af 19. Sept. 1795.

Indledning, 3

[Murer-]Svenden Carl Kocks blad for året 1792 i mester Georg Casper Møllers svendebog

1792 Gesell Carl Kock	dag	rd.	mk.	sk.	Credit	rd.	mk.	sk.
fra 16 til 21 April arbeidet	5 dag	2 rd.	– mk.	8 sk.	21 april	12 rd.	– mk.	– sk.
fra 23 til 28 April arbeidet	6½ dag	2 rd.	4 mk.	4 sk.	28 april	4 rd.	– mk.	– sk.
fra 30 til 5 Mey arbeidet	5 dag	2 rd.	– mk.	8 sk.	5 Mey	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 7 til 12 Mey arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	12 Mey	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 14 til 19 Mey arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	19 Mey	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 21 til 26 Mey arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	26 Mey	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 28 til 2 Juni arbeidet	5 dag	2 rd.	– mk.	8 sk.	2 Juni	2 rd.	– mk.	– sk.
fra 4 til 9 Juni arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	9 Juni	2 rd.	– mk.	– sk.
fra 11 til 16 Juni arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	16 Juni	2 rd.	– mk.	– sk.
fra 18 til 23 Juni arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	23 Juni	1 rd.	– mk.	– sk.
Johani Qvatal 1 rd. 32 sk.								
fra 25 til 30 Juni arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	30 Juni	1 rd.	3 mk.	– sk.
fra 2 til 7 Juli arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	7 Juli	4 rd.	– mk.	– sk.
fra 9 til 14 Juli arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	14 Juli	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 16 til 21 Juli arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	21 Juli	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 23 til 28 Juli arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	28 Juli	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 30 til 4 Aug. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	4 August	2 rd.	– mk.	– sk.
fra 6 til 11 Aug. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	11 August	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 13 til 18 Aug. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	18 August	1 rd.	3 mk.	– sk.
fra 20 til 25 Aug. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	25 August	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 27 til 1 Septbr. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	1 Septbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 3 til 8 Septbr. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	8 Septbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 10 til 15 Septbr. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	15 Septbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 17 til 22 Septbr. arbeidet	6 dag	2 rd.	3 mk.	– sk.	22 Septbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 24 til 29 Septbr. arbeidet	5½ dag	2 rd.	1 mk.	12 sk.	29 Septbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
Michelj Qvartal 1 rd. – mk. 4 sk.								
58 rd. 4 mk. 8 sk.					48 rd. 2 mk. 4 sk.			
Winderdage								
fra 1 til 6 Octobr arbeidet	6 dag	2 rd.	– mk.	– sk.	6 Octobr	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 8 til 13 Octobr arbeidet	6 dag	2 rd.	– mk.	– sk.	9 Octobr	12 rd.	– mk.	– sk.
					13 Octobr	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 15 til 20 Octobr arbeidet	6 dag	2 rd.	– mk.	– sk.	20 Octobr	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 22 til 27 Octobr arbeidet	6 dag	2 rd.	– mk.	– sk.	27 Octobr	5 rd.	– mk.	– sk.
		66 rd.	4 mk.	8 sk.		68 rd.	2 mk.	4 sk.
fra 29 til 3 Novbr arbeidet	5 dag	1 rd.	– mk.	4 sk.	3 Novbr.	1 rd.	2 mk.	– sk.
fra 5 til 10 Novbr arbeidet	6 dag	2 rd.	– mk.	– sk.	10 Novbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 12 til 17 Novbr arbeidet	3½ dag	1 rd.	1 mk.	– sk.	17 Novbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
fra 19 til 24 Novbr arbeidet	2½ dag	– rd.	5 mk.	– sk.				
		72 rd.	2 mk.	8 sk.		71 rd.	4 mk.	4 sk.
					24 Novbr.	1 rd.	– mk.	– sk.
						72 rd.	4 mk.	4 sk.
d. 8. Decbr.	1 dag	– rd.	2 mk.	– sk.		3 mk.		

Indledning, 4

Del af blad af Contra-bog hos muremester Georg Casper Møller

1792 hos Her Black i Nyhavn	dag	rd.	mk.	sk.	
fra 22 til 27 Octobr Gesell Ring	3	1	1	8	
bekořmet 200 Tgst. Handlanger	3	–	3	6	
2 Spanne Vitte Kalk			–	3	–
2 Tru Skeel Kalk			–	3	–
d. 8 Decbr. Gesell Kock	1	–	2	8	
1 Tru understry Kalk			–	1	4
			3 rd. 2 mk.	10 sk.	
<hr/>					
1793					
d. 19 og 20 July Carl Demon	1½ Dag		11	8	
Handlanger	1½ Dag		1	14	
3 Truer Skeel Kalk			4	8	
			1 rd. 4 mk.	14 sk.	
			3 rd. 2 mk.	10 sk.	
			i alt 5 rd. 1 mk.	8 sk.	

Kilde: som nr. 5

Indledning, 5,1-2

2 regninger fra murermester G. C. Møller til købmand Michael M. Black, Ny Kanal nr. 21, 1794 (29 år 1787):

1. regning, kvitteret af mesteren 1. nov. 1792 – derfor udstreget i kontrabogsbladet.

Reining Til Velædle Herr Black

fra d. 22. til 27 Octobr.	En Sven 3 dag a 40 sk.	1 rd.	1 mk.	8 sk.
	En Handlanger 3 dag a 20 sk.		3 mk.	6 sk.
	2 Spañer Vitte Kalck		3 mk.	
	2 Truer Skeel Kalck		3 mk.	
<hr/>				
	Sumā	2rd.	4 mk.	14 sk.
<hr/>				

Ovenstaaende Reining er mig Rigtig
betalt vor forre Qvieteres
Kiøbenhavn 1. Novbr 1792 G.C.Møller

LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv.
Kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 5517.

2. ikke betalt regning til boet

1792

fra 22 ^{de} til 27 Octobr.	1 Svend 3 dage (a 40 sk.)	1 rd. 1 mk. 8 sk.
	1 Handlanger 3 dage	3 mk. 6 sk.
	2 Spand Vittekalck	3 mk.
	2 Truge Skeel Kalck	3 mk.

Decbr. 8	1 Svend 1 dag	2 mk. 8 sk.
	1 Trug understrykalk	1 mk. 4 sk.

1793

19 og 20 Juli	1 Sven 1½ dag	4 mk. 8 sk.
	Handlanger 1½ dag	1 mk. 14 sk.
	3 Truge Skeel Kalck	4 mk. 8 sk.

Sma. 5 rd. 1 mk. 8 sk.

Som betales til mig paa
Stærboets vegne
[tømrmester] Møller

LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv
Kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 5517.

I a, 1

Efterstaaende Tømer Svende og Drengene blev ved holdte Afregning skyldig til afg. Tømer Mester Ole Halls Sterboe, til 31 Decbr.

A^o 1787 følgende

1. Niels Lund	53 rd.	59 sk.
2. Jens Engmansen efter obligation	100 rd.	– sk.
3. Christian Andersen	35 rd.	11 sk.
4. Hans Nexberg	7 rd.	74 sk.
5. Christian Swaber	34 rd.	80 sk.
6. Lars Gisselbirk	17 rd.	28 sk.
7. Jens Appelgreen	28 rd.	49 sk.
8. Christian Wieberg	36 rd.	63 sk.
9. Hans Nerset 10 rd. 60 sk. NB: observeres at ifølge Caution betaler boet hans huslej til Paaske 1788 med 8 rd. bliver saa igjen skyldig til Stervboet	2 rd.	60 sk.
10. Ole Fagerberg	8 rd.	33 sk.
11. Henr. Neemejer NB betales af t.m. P. Pfütznere	2 rd.	92 sk.
12. Christoph Friis, givet sin Revers til boet	4 rd.	52 sk.
13. Fritz	5 rd.	36 sk.
14. Svend Holm	1 rd.	– sk.
15. Henrich Arentz	15 rd.	76 sk.
16. Westerberg*	36 rd.	80 sk.
17. Clemens Fogh	14 rd.	71 sk.
18. Svend Christes: Møller, betaler selv, til boet Drengene:	4 rd.	54 sk.
1. Martin Knudsen Krofes, er ved Holmen	22 rd.	44 sk.
2. Niels Arvedsen, ligeledes ved Holmen	27 rd.	61 sk.
3. Elias Nickelmann	3 rd.	94 sk.
4. Jens Larsen er Soldat	10 rd.	– sk.
5. Lars Jensen er Soldat	6 rd.	10 sk.
6. Henrich Harboe	22 rd.	44 sk.
7. Joh. Chilian Websteen er ved Holmen	13 rd.	19 sk.
8. Hans Angel	2 rd.	24 sk.
	Summa	518 rd. 52 sk.
	Testerer	som Laugværge
S. Hall	J. A. Schmidt	A. Pfütznere

* observeres at i Westerbergs skyld indbefattes en Caution paa 16 rd. som af boet skal betales til Fiskebeens Fabriqueur Østergaard.

I a, 2 a

Tømrrersvendegæld på mere end 10 rd. ved Københavns Politirets 1. protokols sager i 1790'erne

år	kilde,dok. til 1.prot. ¹⁾ nr.	svendens navn	mesterens navn	bevillings- dato	gældens størrelse	i sk.
1793	599	Abraham Lundberg	Johan Weyle		22 rd. 64 sk.	2176
1798	415	Joh.Gotlob Schneider	Jørgen West		36 rd. + 20 rd. (husleje)	5376
1798	628(påd.)	Oswald Martin	Andreas Kirkerup		77 rd. 12 sk.	7404

Tømrrersvendegæld på mere end 10 rd. ved Københavns Politirets 2. protokols sager i 1790'erne

	dok.til 2.prot. ²⁾ nr.					
1797	påd.sag,	dec.nr.835	Carl Fr. Kobiersky	Jørgen West		36 rd. 16 sk. 3472
1798		sept.nr.802	Jacob Adrien	Andreas Kirkerup		48 rd. 4608
1798		sept.nr.802	Peter Hermann	Andreas Kirkerup		37 rd. 84 sk. 3636
1798	påd.sag,	nov.nr.1045	Christopher Stang	J.E.Burmeister		17 rd. 1632
1799		maj nr. 486	Fr. Hille	H.Keiser (Keyser)	16.9.96	30 rd. 16 sk. 2896
1799	påd.sag,	aug.nr. 745	Troels Sørensen Holst	Joh. Wilh. Steenberg	16.9.96	10 rd. 60 sk. 1020

32220: 9 svendes gæld
pr. svend: 3580 sk. eller 37 rd. 28 sk.

Ia, 2b

Murersvendegæld på mere end 10 rd. ved Københavns Politirets 1. protokols sager i 1790'er

år	kilde, dok. til 1. prot. ¹⁾	nr.	svendens navn	Mesterens navn
1796		213	Frantz Machanich	Joh. C. Schottmann
1796		213	Gotfred Voght	Joh. C. Schottmann
1796		213	Johan Wäsch	Joh. C. Schottmann
1796		517	ikke opgivet	Andreas Sihm
1796		517	ikke opgivet	Andreas Sihm
1796		865	Joh. Adam Risch	P. Egeroed
1797		393	Andreas Richter	Jens Dahl
1797		477	Chr. Schönberg	H. C. Ondrup
1797		773 (påd.)	Joh. C. Bager	C. Jennerich
1797		796 (påd.)	Christopher From	Frederik Daniel Holm
1797		874 (påd.)	Hans Bøllinger	Jacob Lyngø
1798		1072 (påd.)	Steffen Nielsen	Niels Schönberg Kurtzhals

Murersvendegæld på mere end 10 rd. ved Københavns Politirets 2. protokols sager i 1790'er

	dok. til 2. prot. ²⁾	nr.		
1791		526	Samuel Hyhn	Johan Martin Quist
1792		471	Hans Anton	Johan Martin Quist
1793		204	Peter Larsen	H. C. Ondrup
1795		509	Joh. Hinsmann	Jacob Lyngø
1796 påd. sag.,	maj nr. 145		David Salomon Winckeler	Anton Christopher Wilcken
1796 påd. sag.,	maj nr. 145		Gottlieb Kasky	Anton Christopher Wilcken
1796	aug. nr. 536		Peter Møller	M. H. Petermann
1796	aug. nr. 536		Chr. Møller	M. H. Petermann
1796	dec. nr. 897		Jens Hartig	Christen Wittus
1797 påd. sag.,	marts nr. 182		Jørgen Weirup	fru A. C. Schottmann
1797	dec. nr. 781		Fr. Baltzer	H. C. Ondrup
1798	maj nr. 449		Andreas Pedersen	P. L. Krause
1798	maj nr. 449		Peder Boes	P. L. Krause
1798	maj nr. 449		Mathias Jørgensen	P. L. Krause
1798	aug. nr. 886		Hans Jørgen Splidt	Chr. Meldahl
1798	nr. 886		Peder Jensen	Chr. Meldahl
1799 påd. sag	marts nr. 966		Andreas Johansen	Mich. Bälchow
1799	april nr. 344		Søren Damann	Johs. Lohbert
1799	sept. nr. 564		Jacob Chr. Baasen	H. C. Ondrup
1799	aug. nr. 795		Johs. Weikop	J. H. Backhausen

Noter

1. dok. til 1. prot. og 2. prot. frem til og med 1795 ligger i én række; når (påd.) er tilføjet, er det til orientering om sagens forløb og uden betydning for sagens ekspedition.
2. dok. til 2. prot. er fra 1796 delt i to rækker, den ene indeholdende sluttede, hævdede sager (som blandt andet omfatter de forligte) og den anden pådømte; de numre, som ikke er benævnt »påd. sag«, findes i rækken med sluttede, hævdede sager.

bevillingsdato	gældens størrelse	i sk.
	11 rd. 48 sk.	1104
	11 rd. 16 sk.	1072
	23 rd.	2208
	28 rd.	2688
	27 rd.	2592
	18 rd.	1728
20.5.96	15 rd. 72,5 sk.	1512,5
25.7.88	20 a 30 rd., beregnet: 25 rd.	2400
24.11.86	29 rd.	2784
	64 rd.	6144
6.11.95	11 rd. 93 sk.	1149
9.10.95	28 rd. 66 sk.	2754
1.11.82	»hen imod 35 rd.«, beregnet: 34 rd. 72 sk.	3336
1.11.82	27 rd. + 5 a 6 rd. husl., beregnet 32,5 rd.	3120
25.7.88	10 rd. 32 sk.	992
6.11.95	30 rd.	2880
	14 rd. 75 sk.	1419
	13 rd. 29 sk.	1277
	13 rd. 36 sk.	1284
	11 rd. 20 sk.	1076
31.5.96	25 rd. 52,5 sk.	2452,5
	32 rd. 32 sk.	3104
25.7.88	28 rd. 64 sk.	2752
11.4.89	25 a 26 rd., beregnet 25,5 rd.	2448
11.4.89	15 rd.	1440
11.4.89	12 rd.	1152
	14 rd. 40 sk.	1384
	25 rd.	2400
	14 rd. 81 sk.	1425
	13 rd. 86,5 sk.	1234,5
25.7.88	16 rd. 20 sk.	1556
	11 rd. 20 sk.	1076
		66043,5 : 32 svendes gæld
pr. svend:		2063,86 sk. eller 21 rd. 47,5 sk.

I a, 3

Tømrerlavets vedtægt med Københavns magistrat 1730, 13. marts.

Efter Høy og Velædle Magistratens ordre og tilladelse Er vedtagen og Sluttet ved Lauget følgende,

1. At Ingen Mester efter Laugs articulernes indhold, Maa antage nogen Svend i arbeide uden hand fra Hans forrige Mester har sin Skriftelig afskeen, at maa gaae til hvilcken Mester, som motte have dem fornøden, Men icke naar de forlanger afskeen at Reise, og det uden Straf efter articulerne.
2. Maae ingen Mester Locke nogen Svend fra anden enten for at give dem Merē dagløn eller i andre Maader, under 4 rd. Straf første gang, end forhen brueligt har været 2 mk. om Sommeren og 24 sk. om Vinteren ligesom Svenden kand fortienne – og bifindis hand anden gang have brudt sin Laugs Rettighed

At Saaledis. Sluttet, indgaaed og ubrødeligen holdis skal, haver vi dette med gundstige tilladelse Egenhændig underskrevet –

Khafn. d. 13 Martj 1730, Niels Nielsen, oldermænd

Johan Engelsen

Gabriel Sørensen

(i alt underskrevet af 27 mestre, navn eller bomærke)

Kilde: LA. f. Sjæll., Københavns tømrerlav, mestrenes kopibog 1712-99 fol. 148 v.

Oldermand A. Pfützners erklæring til magistraten af 24. februar 1783.

Underdanigst Erklæring

Paa den af Alt-Gesell og hans Bisidder paa samtlige Tømmer-Laugets Svennes Vegne under 8te Novbr sidst til Høy og Velædle Magistraten indgivne Underdanigste Ansøgning, om at maatte erholde meere i Dagløn end som de sædvanligen forhen har bekōmet. Det er sandt at vi have gl. Laugs Articler skreevne paa Pergament og siden 1682 bekōmet sāme paa Tryk, som udgjø̄r 2 til 3 Seculo, men altiid har den sædvanlige Løn, som Forældre efter Forældre har kundet mindes at fortælle deres Børn, vedvaret. Vel melder vores allernaadigste forundte Laugs Articler slet intet noget hvormeget en Svend skal have om Dagen, men lader det kōme an paa Mesterens Skiønsømhed, som best kiender Svenden og hans Duelighed vide Dⁿ 16. Post. Vi have og de Svenne som vi giver 2 mk. 8 sk. 3 mk. og 3 mk. 8 sk. om Dagen og nyde derfor icke meere end som den sædvanlige Dagl. af Byg-Herren, og nu er det bleven af den gl. Sædvane en Lov, at en som er bleven i Dag løsgiven, paastaer at vil have lige Dagl. med en som har været Svend i 20-30 og fleere Aar, som vi og har været nødsagede til at give dem, naar vi har behøvet dem i Arbeide og icke sāme skulde blive opholdt, og saaledes vil dog de dueligste Svenne herefter ligeledes i Dagl. nyde det meere Tillæg som forhen og de 8 sk. meere om Dagen, som gaer alleene af Mesterens Casse uden gotgiørelse derfor igjen. Det bliver vel en Sandhed: At paa de Tiider vore Articler ere bleven udstædede, vel icke har været saa dyre og kostbare som nu, og saaledes deraf har kunnet havt et bædre Udkōme paa de Tiider, og derefter indtil nu i endeel Aar, Tiiderne formodes at kunde blive bedre, men aldrig vil det efter disse Tiiders Bruug imod de forrige, blive saa ringe med alleting, som forhen til at udkōme og saaledes i Proportion af deres Arbeide og det Haandværk de have lært og det Verktø̄y de selv maae holde ved lige, neml. en 5 Sorter Øxer, Haand Høvl og Haand Saug, Hamere Vinkel og Frit-Bore, ey kan fortiene saa meget som andre Daglønnere af Schouere og Pligts-Karle, og at saadanne Folk da Skibsfarten gaer baade Sōmer og Vinter, ved det at Søen i nogle Aar har været aaben, bestandig har været i Fortieneste, men derimod maa Tømersvendene fiire om Vinteren, og kan aldrig i Almindelighed beregnes meere end $\frac{1}{2}$ eller det høyste $\frac{3}{4}$ Aar at der bliver arbeidet og Daglønnen i saadan Tiid icke kan beløbe sig over 70 rd^s Fortieneste, uden at tale om den Forsø̄melse, Fare og Skade de have tilfælleds med Muursvendene frem for alle andre Professionister og Haandværkere ved Ildebrands Tilfælde og Brand-Vagter, som de maae forrete og nyder intet for, og naar saadant bliver taget i Betragtning og concidereret, saa kan vi icke andet end give dem Medhold, og at deres hertil havende Dagløn er utilstrækkelig for de Ugifte og endnu meere for de Gifte,

som have Hustrue og Børn, som ere de fleste iblandt dem. Thi bønfulde vi underdanigst Deres Excellence og samtlige naadige og høystbydende Herrer, om, at Tømersvendene maatte ved naadigst incamination og høysteformaaende før (= for) dem, ved allernaadigst Rescription blive tillagt de 8 sk. meere saavel i Soimer som Vinter Dagl., saaat en Mester herefter maae nyde 3 mk. 8 sk. i Soimer og 3 mk. i Vinter Dagl. for hver Svend, saa nød en Svend 2 mk. 8 sk. om Soimeren og 2 mk. om Vinteren ligesom Muursvendene nu nyde, og hvorfor en Tømermester haver paa soime 1 mk. og andre igien mindre om Dagen i Salarium, paa en Svend, det vil naadigst indsees. En Muur=Mester haver icke alleene 8 sk. paa hver Svend, men endog paa Kalkslagere og Handlangere, og 3 mk. 8 sk. a 4 mk. paa en Svend, som kan forfærdige Gibs Arbeide, og aparte haver han Fordeel paa de Muur Materialier han leverer, hvorimod vi maae holde Verktøjer og Reedskeer af store Skiør=Sauge, Klemhager, Bore af adskillige Størrelser, Skiølper, Gesims Kæl og Flitsch Plou, og Stryg-Høvle, Fugbanke, og Hugge-Bænke, Touvværker og Rambocke med viidere, som nødvendig maae haves i Bereedskab; Og derimod at Tømersvendene maatte blive allernaadigst paalagte, hvad som i Muurmesternes Laugs Articler af 31. August 1742 i dens 15de Post befales, neml. at Svendene skal, fra om Morgenen Kl. 5 og til 11 om Middagen, og om Eftermiddagen fra Kl. 1 til 7 Slett om Aftenen, ved det sædvanlige Klocke Slag være i deres Arbeide om Soimeren, og om Vinteren efter Aarsens Tiids beskaffenhed om Morgenen naar Dagen anbryder, til 11 Slett om Middagen og om Eftermiddagen sig precise indfinde og deres Arbeide begynde Kl. 12 slett saalænge de kan see af Dagen saa og icke før bortgaae, end det paa saadan Aarsens Tiid brugeligt er, og dersom nogen skulde sildigere komme paa Arbeidet, eller derfra afgaae, skal han erlægge 8 sk. i Bøssen, men kommer en Svend 1 a 2 Tiimer for sildig eller bortgaaer efter den sædvanlige Tiid da skal Mesteren korte ham ½ Dagl., og at den lange i svanggaaende Froekoste og Fesberkoste Tiid under de fastsatte Arbeids Tiimer aldeles maatte blive afskaffet, og icke nogen under Arbeidet maatte bortgaae men være forsynet dermed naar de kommer, uden hvilket ingen Bygherre eller Mester kan være tient med, og naar det befandtes at de i saadant Ærinde gik bort fra Arbeidet for at hensætte sig nogensteds eller forlod samme og opholdt Arbeidet, dermed da at erlegge hver ½ Dagl. med viidere som dets Articlers 21 og 22 Post allernaadigst befaler. Og hvad Ross eller Dricke eller saa kaldede Ross Penge, som allereede icke alleene i vores Laugs Articler men og i Forordningen af 6 may 1682 6 Post forhen er forbuden, saavel for Bygherren, som Svende og Handtlangere baade at begiære eller tage, eller give nogen, og at hvilken Bygherre eller Tømermester som meddeelte dem noget af de Ting, eller nogen af Svende Dreng eller Handtlangere som befandtes enten at selv bære eller til andre at bortsælge Ross, da de som saadan solgte eller bragte noget bort deraf, skulde ansees og mulcteres første Gang med 4 rd., anden Gang med 8 rd. og af hvilken Mulct, Angiveren

skulde have det halve og det andet halve til Byens Fattige; Men befandtes de 3^d Gang, dermed, da at straffes paa kroppen for U-troskab, og de som kiøbte noget Ross af dem, af straffes paa Ligemaade. Og som det alletiider har været et Bruug ved Tømmer-lauget, at Svendenes Soimerløn har taget sin Begyndelse Peders stoel kaldet d. 22de i February Maaned, og Muurernes Soimerløn begynder Paaske Dag, saa nyder vore Svenne de korte Dage og 8 Uger nu i Aar førend Muurernes Soimerløn, som igjen kunde soulageres Publicum ved at anordne Paaske-Dag for den 1^e Soimer Dag og Michaeli Dag for den 1^e Vinter Dag; Saa seer jeg icke andet efter mine ringe Tanker at jo Publicum kan være tient dermed at give 8 sk. meere til en Mester om Dagen for en Svend, naar alt saaledes som anført bliver soulageret for dem, og Misbruug derved blive afskaffet.

At nyde naadigst Bønhørelse, beder
Kiøbenhavn d. 24 Febr. 1783

Underdanigst
A. Pfützner
oldermand

Til
Høy og Velædle Magistraten

Kilde: LA. f. Sjæll., Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog 1712-99 side 347 ff.

II a, 2

Mestrenes sallarum i Skydebanens regninger 1786-87.

I Skydebanens Regninger fragaaer Mesternes Sallarum, nemlig:

Smith (Jockum Fr., murerm.)	Svende Dreng Haandlangere	1474¾ 658 506½	dag dage dag	a a a	8 sk. 4 sk. 4 sk.	122 rd. 27 rd. 21 rd.	86 sk. 40 sk. 4 sk.	171 rd.	34 sk.
Petermann (Melchior Henr., murerm.)	Svende Dreng	1013½ 145	dag dage	a a	8 sk. 4 sk.	84 rd. 6 rd.	44 sk. 4 sk.	90 rd.	48 sk.
Møller (Georg Casper, murerm.)	Svende Dreng	339¾ 141¾	dag dag	a a	8 sk. 8 sk.	28 rd. 11 rd.	26 sk. 78 sk.	40 rd.	8 sk.
Suhr (Joh. Christopher, tømrerm.)	Svende	305½	dag	a	16 sk.	50 rd.	88 sk.	50 rd.	88 sk.
Volmeister (Johan, tømrerm.)	Svende Dreng	854 163	dage dage	a a	16 sk. 16 sk.	142 rd. 27 rd.	32 sk. 16 sk.	169 rd.	48 sk.
Hald (Ole Svendsen, tømrerm.)	Svende Dreng	473¾ 151	dag dage	a a	16 sk. 16 sk.	78 rd. 25 rd.	92 sk. 16 sk.	104 rd.	12 sk.

Altsaa beløber Mesternes Sallarum
sig i alt til den Summa

626 rd. 46 sk.

Kiøbenhavn den 10de marti 1789
Petermann

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s
arkiv, kbh.skifter 1771-97 kl. 5 nr. 3736,
murermester Jockum Fr. Smiths og hustrus bo, nr. 80 c.

II a, 3 a

Bygningskommissionens skrivelse af 31. dec. 1761 ang. virkningen af forbudet mod at give rospenge.

Høy Velbaarne
Høyædle Velædele og Velbyrdige
Høyst og Høytærede Herrer.

I Anledning af det til Eders Excellence og Høytærede Herrer ergangne Kongelig allernaadigste Rescript de dato 1te October 1756, angaaende at Forandringen af 6 Maii 1682, samt Tømmermesternes Laugs Articuler af 4 Novemb^r. e.a. skulde fornyes og publiceres, er falden under Question, i Henseende til de over forfærdiget Tømmer Arbeide ved de Kong. Bygninger her i Kiøbenhavn og nær omkring Staden, indkomne Regninger, om en Tømmer Mester paa en Svend bør gotgiøres i Dagløn 3 mk. eller ickun 2 mk. 12 sk., eftersom de saakaldede Rospenge, 4 sk. daglig bør komme Bygherren og ikke Mesteren til Fordeel: Thi skulde vi herved til Hans Kongl. May^{ts}. Tieneste tienstskyldigst og tjenstberedvilligst anmode det maatte behage Eders Excellence, høyst og høytærede Herrer, at meddeele os Deres gode Betænkning, om en Tømmer Mester som haver Kongelig Arbeide her eller nær omkring Staden bør paa Grund af høystbemelte allernadigst Rescript nyde meere end 2 mk. 12 sk. gotgiort udi Dagløn for enhver dygtig Svend som hand til det kongelig Arbeide som paa Dagløn forferdiges, anskaffer.

Vi forblive med megen Respect og Confideration

Eders Excellences høist og høytærede Herrers tienstsskyldigste og tjenstberedvilligste tienere

J. Barchmann

G. Linde

C. P. Agerskov

Kiøbenhafns Bygnings Comissionen d. 31te Decbr 1761
til Ober Præsedenten og Magistraten i Kiøbenhafn.

Kilde: Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kollegialbreve 1761 B nr. 190.

II a, 3 b

Oldermandens erklæring i anledning af foregående brev.

Underdanigste og Allerydmygste Erklæring.

Det er Deres Excellence og Samtlige Høye Herrer naadigst bekiendt, at de sædvanlige 3 mk. dagløn for een Tømmersvend, haver været i Almindelighed mange aar Giensig; da ikke alleene Hands Kongelige May^t, saavel som en høy og Velædele Magestraten, mens endogsaa borgere her udj Staden samme Haver tilstaaet, og sees ikke at det kunde være ringere, allerheldst, naar naadigst vorder Considereret, at de Reedskeer, som af Mesteren nødvendig til brug maae anskaffes, saasom Skiønsauge, Plouge og Stryghøvle, Orthøvle, Trappehøvle og Gesims høvle af diverse Sorter, store og smaae løsholtsborre, Kleinhager fiiler og Skiølpe samt adskilligt andet behovende Verktøy, som ikke alleene bruges ved store bygninger og Nyt Arbeide mens endogsaa ved smaae Reparationer, hvor ikkun 2 Svenne staaer udi Arbeide, det Fleeste af ovenmelte Verktøy dertil af Mesteren maa leveres. Saa bliver samme icke aleene dagligen slidt men og spoleret, ja tidt og ofte meget i støckerslagen, hvilket da af Mesteren igien maae istandsettes og vedligeholdes samt det manglende nye andskaffes, som da dagligen foraarsager omkostninger, hvortil endnu kommer, at mesteren maae give nogle af Svennene, som kand Fortiene det og er dygtige i deres Profession, somme 4re og somme 8 sk. meere om dagen, paa det de andre derved kand opmuntres at gjøre sig habil udj Professionen, ja dette skeer endogsaa paa de Stæder Som der ikkuns er 2 Svenne udi Arbejde være sig nyt eller Reparation, saasom en retskaffen Svend ikke gierne viel gaee udi Reparations Arbeide med mindre hand faar noget mere end den sædvanlige dagløn siden Rosse Pengene efter Kongl. allernaadigst forordning er afskaffede. Saa at daglønnen ikke kand være ringere end de sædvanlig 3 mk., hvoraf enda i betragtning af verktøyet vedligeholdelse, bliver ickuns lidet tilovers for Mesterens Salarium. Saa Haver ieg Hermed underdanigst og Allerydmygst vildet bede af deres Excellence og Samtlige Høye Herrer Naadigst ville Forføye det derhen at de i mange Aar sædvanlige 3 mk. dagløn maae have sit Forblivende; I øvrigt henleverede med Underdanigst og allerydmygst Soumission

Kiøbenhafn d.18.Januarij
Ao. 1762

Deres Excellences
og
Samtlige Høye Herrers
Underdanigste og allerydmygste tiener
Nicolaus Hansen

Kilde: LA. f. Sjæll. Kbh.'s tømmerlav, mestrenes kopibog 1712-99 fol. 300

II a, 3 c

Magistratens svar på samme.

Den 20 Janr. 1762

Til Bygnings Commissionen

højædle, velædle og velbyrdige herrer.

Paa De Højtærede Herrers meged ærede Skrivelse af 31. pachati skulle vi herved udi tjenstlig Giensvar melde: At ligesom Tømmer Svennenes Dag Løn icke kand forhøjes, fordi Rescriptet af 1 Octobr 1756 igien tager Forordningen af 6 Maji 1682 samt Tømmermesternes Laugs Articler, hvorved Svennene forbydes Ross; Saa maatte det af hosfølgende fra Oldermændene indhentede Erklæring behageligst erfares at Tømmer Svennenes Sædvanlige Dag Løn er 3 mk.; hvad uden byes Arbeyde angaaer da er der, om ved Tømmermester Lauget icke nogen Special Anordning, men ved Muurmester Lauged er der, mod Saadan Kongelig allernaadigst Resolution, Som hosfølgende Gienpart af det til os under 21 Octobr 1757: ergangne Rescript udviiser.

Vi forblive

De højtærede herrers
tjenstberedvillige og
tjenstvillige Tjeinerere
von der Luhe

Torm. Schrøderiee. Koneman. Fædder, Valeur. Hilmand, Hersleb. Horn. Hæseker. Nissen. Falch. Haie. Holmsted. Villebrand. Storp. Casse. Liunge.

Kilde: Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens kopibog 1762 A nr. 24.

I magistratens kopibog 1762 A nr. 24 ses alle 3 breve indført.

II b, 1

Tømremester Hans Johan Weyles regnskab over Abraham Lundbergs arbejde

Min Svend Abraham Lundbergs Afregning fra hans Arbeids Begyndelse hos mig d. 18de April 1791 til d. 22de Juny 1793.

Første Regnskab fra d. 18de April til d. 28de Septembr. 1791	rd.	mk.	sk.
Arbejdet i 125 $\frac{3}{4}$ Dage. Sommerløn ad 2 mk.	41	5	8
i samme tiid har han bekommet i Contant	37.		
betalt for ham til Lauget for fuskeri og resterende			
Qvartal Penger i alt	7.5.12.		
	<u> </u>		
i alt	44.5.12.		
	<u> </u>		
Altsaa skyldig	3		4

Anden Regnskab fra d. 29de Septembr. til d. 22de Febr. 1792			
Arbejdet i 11 Dage. Vintter løn ad 24 sk.	2	4	8
dito Acort paa store Raunsborg, hans Andeel be-			
løb sig til	8	3	8
	<u> </u>		
Fortient i alt	11	2	
i den tiid har han bekommet i Contant	32.3.		
betalt for ham Micheli Qvartal	4.12.		
og hans Skyld d. 28de Septembr. 91 stor	3.	4.	
	<u> </u>		
i alt	36.2.		
	<u> </u>		
Altsaa skyldig		25	

Tredie Regnskab er fra d. 23de Febr. til d. 28de Septembr. 1792			
Arbejdet i 136 $\frac{1}{2}$ Dag, Sommer løn ad 2 mk.	45	3	
i den tiid har han bekommet Contant	40.		
betalt for ham Paaske Qvartal	4.12.		
Hans Skyld fra d. 22de Febr.	25.		
	<u> </u>		
i alt	65.4.12.		
bliver saa skyldig	20	1	12

Fierde Regnskab, er fra d. 29de Septembr. til d.
15de Decembr. 1792

og arbeidet i 63½ Dag Vintter løn ad 24 sk.		15	5	4
i samme tiid har han bekommet Contant	22.			
betalt for ham Micheli Qvartal		4.12.		
og hans Skyld fra d. 28de Septembr.		20.1.12.		
		<hr/>		
	i alt	43.	8.	
Altsaa skyldig		27	1	4

Femtte Regnskab er fra d. 8de May til d. 22de
Juny 1793

Arbeidet i 32 Dage ad 2.8.		13	2	
i samme Tiid har han bekommet i Contant	8.			
betalt for ham Paaske Qvartal med		4.12.		
og hans Skyld fra d. 15de Decembr. 1792 er		27.1. 4.		
		<hr/>		
	i alt	36.		

Ham er altsaa d. 22de Juny mig skyldig
Kiøbenhavn d. 10de Septembr. A° 1793

H. J. Weyle

Kilde: LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, Dok. til 1. prot. 1793 nr. 599. Afregn. indleveret under
retsmødet 13. sept.

II b, 2

Ekstrakt af mesterens regnskab

Underdanig Pro Memoria.

Da min svend Abraham Lundberg d. 13de Septembr. i Retten har fremlagt en meget urigtig Beregning saavel Over hans Arbeids Dage; som Arbeids løn, og di bekomne Penger, hvorved hand har søgt Udflugter ikke at betalle mig hans Rettmæssige Skyld som er 22 rd. 4 mk. Efter min i Retten d. 13de Septembr. fremlagte Afregning, som indeholder end sandfærdig Udskrift af de med ham holte Afregninger, og som Jeg har Summareret vil i giend and-førre, saasom.

1791	arbeidet i 262¼ Dage, Sommerløn ad 2 mk. er	87.2. 8.
fra	dito 74½ Dag Vinter løn ad 24 sk. er	18.3.12.
April d.	dito i Acort, 42½ Dag, hans Andeel beløb sig til	8.3. 8.
18de til	og af ham selv	
1793	32 Dage, betales med 2.8. er	13.2.
Juny d.		<hr/>
22de		i alt 127.5.12.

Hand har Egen Hændig af mig bekommet 139.3.
og betalt for ham til Lauget imod

Qvitering 11. 12.

i alt 150.3.12.

bliver mig altsaa herpaa skyldig 22.4.

Her af seer Retten at hand endog Falskeligen har søgt at tilvende sig fra mig 11 til 12 rd,

Saa er min underdanigst Begjæring at benævntte min svend Abraham Lundberg maate af Retten ved Dom blive tilkiendt, ikke adleene at betalle mig hans Skyld med 22 rd. 4 mk. men endog Efter min Underdanig P. M. af 24de August af Erstatte mig for mit arbeids forsømmelse.

Kiøbenhavn d. 21de Septembr. 1793.

Underdanigst af
J. Weyle

S.T. Til Politi=Retten

Kilde: LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599.

Pro mem. fremlagt under retsmøde 21. sept.

S.T. = Salvo tituli m. udeladelse af titel 3: m. titler underforstået

II b, 3

Tømrersvend Abraham Lundbergs regning til mester Weyle.

Arbeydet ved Tømmer=Mester Weile, som tog sin begyndelse 1791 den 18de April og efter Sr. Weiles Tilstaaelse paa Poletie Cammeret skulde have 2 mk. 8 sk. daglig.

		rd.	mk.	sk.
1791	125 $\frac{3}{4}$ Sommer Dage a 2.8.	52.	2.	2.
	54 $\frac{1}{2}$ Vinter dag a 2 mk.	18.	1.	
1792	136 $\frac{1}{2}$ Sommer Dag a 2.8.	56.	5.	4.
	63 $\frac{1}{2}$ Vinter Dag a 2 mk.	21.	1.	
	Summa =	148.	3.	6.
	Af oven Anførte Dage har ieg selv skaffet Arbejde i 80 Dage, hvorfor ieg for hver Dag efter Mesters Løfte skal have 4 sk. meere daglig er	3.	2.	
	Tilsammen =	151.	5.	6.
	Afforanførte 151 rd. 5 mk. 6 sk. haver ieg Tiid efter anden oppe baared af Sr. Weile	139.	5.	8.
	Altsaa kommer mig tilgoede	11.	5.	14.

Abraham Lundberg

K.havn d. 11 Sept. 1793.

Kilde: LA. f. Sjæll., Kbh.'s Politiret, dok. til 1. prot. 1793 nr. 599.
Svenderegn. fremlagt under retsmøde 13. sept.

II c, 1-3. Skiftebilag ang. kost og logi

II c, 1.

Hved sidste afregning Med Henrich Fes

Fra Mickel afregning, blev han mig skyldig følgende

Nemlig	22 rd. 80 sk.
Og har betalt	21 rd.
Hvor af beholder tilgode	1 rd. 80 sk.
Fra Mickeli og til Juhl 12 Uuger 16 sk. om Uugen i qvaters Penge	2 rd.
For spise	4 rd. 49 sk.
Og i Laante Penge	1 rd. 24 sk.
Og i nu er skyldig hos verten	– rd. 64 sk.
Atter Laante Penge	– rd. 88 sk.
Cobskat	– rd. 32 sk.
Og i hans sygdom er udlagt følgende	2 rd. 10 sk.
Hvoraf ieg har bekōmet af Altgesellerne	1 rd. 48 sk.
Hved Natvagtens Bortblir,e udlagt	– rd. 80 sk.
Og hved min regnings indgivelse hos hr. Borger Volt ¹⁾ er ieg aftrukket	1 rd. 20 sk.
	<hr/>
Suma er	14 rd. 15 sk.

Kiøbenhavn d. 25 December

Anno 1796

Hans Mattisen²⁾

Og i Mangel han ingen Skiorte havde til Jorden Maatte ieg selv besørge en og den kosted 80 sk.

Saa i alt 14 rd. 95 sk.

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv,
kbh.skifter 1771-97 kl. 5 nr. 6253.

1. Skiftekomm., som mødte til bo-ansættelse, bestod af fuldmægtig Saxild og betjenten Wolter (forseglingsprot.).
2. murersvend i hvis værelser, nr. 333 i Lille Amagergade, (ibid.) den døde murersvend Henrich Fæs boede.

II c, 2

1783	Regnin Til Muur Sven Sr. Gotfrid Schwartz	
	Blev skyldig til Mechaelig fløtte Tiid for Logi	54 sk.
	For Skatten til Aarets udgang	9 sk.
	Laante Penge	26 sk.
1784	For Kaast fra 18. January til 11 ^{te} April i alt 12 Uger a Ugen 56 sk. er	7 rd. – sk.
	Logi Penge fra Mechaelig 1783 og til Mechaelig 1784 a Ugen 16 sk. er	8 rd.64 sk.
	Skatten fra May til Decbr. er 8 ^{te} Maaneder laante Penge ...	– rd.64 sk. – rd. 6 sk.
	videre bekōmet ...	– rd.22 sk.
	videre bekōmet ...	– rd.13 sk.
	videre bekōmet ...	– rd.32 sk.
1785	Fra Mechaelig 1784 til Paaske 1785	
	Logi Penge 23 Uger a Ugen 16 sk. er	3 rd.80 sk.
	bekommet en Flæske-skinke paa 8 pd. a pd. 9 sk. er	– rd.72 sk.
	1 Fierding Øl ...	– rd.68 sk.
	Laante penge	– rd.24 sk.
	Skatten for January Febr. Marti	– rd.24 sk.
	Til Skomageren betal for et par Støvler at for solle	– rd.64 sk.
	Summa	24 rd.46 sk.

H. J. Bogh¹⁾

Kiøbenhavn d. 26 Martii 1785²⁾
Her paa er betalt 9 rd. 72 sk.
bliver til Rest 14 rd. 70 sk.

Fremlagt i Skifte Commissionen
den 17 Aug. 1785

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 2895.

1. auktionsbud i Hof- og stadsretten, vejviser.
 2. Påske-lørdag.
- Ang. Gotfrid Schwartz se også s. 303.

II c, 3

Tilgode havende hos Afgangne Muuer Svend
Rasmus Knudsen

Logie Penge for et Aar

(52 uger a 16 sk.)

8 rd. 64 sk.

For Spisning og Nødtørfdig Underholdning

15 rd. 51 sk.

For Reenlighed i et Aar

2 rd. 36 sk.

Christianshavn 7de Novb. 1798.

G. F. Müller

No 332 i lille

Amagergd. n.

Antegnet

d. 12 Novb 98 i Muur Svend

Rasmus Knudsens Boe 5/244

Kilde: LA f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.s's arkiv, kbh.skifter 1798-99 kl. 5 nr. 244. Jfr. s. 263 bilag til asnit III nr. 3. b. næringsdrivende murersvende nr. 9 Georg Fr. Müller.

II c, 4. Regning til bortsendt svend ang. kost og logi

Underdanig Pro Memoria!

Efter indlagte Regning har ieg tilgode hos Tømmersvend Jochim Daniel Diesing for Kost og Logie den Summa 3 rd. 4 mk. – Formedelst hans afsendelse her fra Staden, fik ieg ikke mit Tilgodehavende betalt, hvorfor ieg underdanigst henvender mig til den høie Magistrat med begiering at forbemelte Summa maatte udbetales mig.

Kiøbenhavn, d. 30. augt. 1794.

Christopher Richter

Til Høy og Velædle Magistraten

Regning

Til Tømmersvend Jochim Daniel Diesing

1. For Logie i 16 uger a 1 mk. ugentlig er	2 rd. 64 sk.
2. Extr. Skat 2 sk. ugentlig er	– rd. 32 sk.
3. Middags Spise om Søndagen i 16 uger a 4 sk.	– rd. 64 sk.

Summa 3 rd. 64 sk.

Khaum d. 30. augt. 1794

Christopher Richter

Tømmersvend

Kilde: RA. Da. Kanc., Koncepter og indlæg 1794 nr. 4069.

II c, 5

Øltapper Anton Strucks regning til fem bortsendte tømrersvende.

Promemoria

De ieg i Aller største, under, Danighed, og Erbødighed, kommer, til Deres Kongelig Maiested med denne min ydmyge begjæring, og for bønn, Da ieg som Een Faddig mand der Haver Haft 5 Tømer Svende i logi hos mig af dem som er bleven af Deres Kongelig Maiesteds Naade, bort sendt. og haver til Gode Hos dem alle Fem, som ieg haver tængt at Have til Hielp til min Huusleie Nu de er borde Veed ieg ingen Raad da ieg er Skyldig til min Verd, for forrige leie, og nu Frygter ieg at Han skal, tage den smule Faddigdom fra mig, som ieg inu haver tilbages, saa beder ieg Aller Underdanist at Deres Kongelig Maiested. af Een for Barmende Naade vilde veere mig behielbelig, til Det ieg Haver tilgode Hos de bordsende Tømer Svende At ieg kunde blive Redet Ud af min store Nød og Eelendighed, som ieg er udi, Hvilken Skyl ieg tager Mig Under Danist Fridhed at op Reinne som Ere disse.

Tømmer Sven Carel Weller som er Skyldig

For 6 uger logi Pængge a 16 sk. om ugen er	1 rd.
For 4 uger Medags spise a 3 mk. ugen er	2 rd.
For Frokost og Aftens Mad i di 4 uger er	1 rd. 13 sk.
	<hr/>
er	4 rd. 13 sk.

Tømmer Sven Friderich Plog er Skyldig

For 6 uger logi Pængge a 16 sk. ugen er	1 rd.
For 4 uger Mædags spise a 3 mk. ugen er	2 rd.
For Aftens Mad i di 4 uger	78 sk.
	<hr/>
er	3 rd. 78 sk.

Disse tvende svende Har veret i Arbeid hos
Tømmer Mæster Her Suhr

Tømmer Sven Sneider er Skyldig

For 6 uger logi Pængge a 16 sk. ugen er	1 rd. 16 sk.
For 6 uger Medags spise a 3 mk. ugen er	3 rd.
For Aftens mad i di 6 uger	65 sk.
	<hr/>
	4 rd. 81 sk.

Tømmer Sven Spanel er Skyldig	
For 16 uger logi Pænge a 16 sk. ugen er	2 rd. 64 sk.
For 5 uger Medags mad a 3 mk. ugen	2 rd. 48 sk.
For Aftens Mad i di 5 uger	41 sk.
	<hr/>
er	5 rd. 57 sk.
	<hr/>

Disse tvende Svende Har veret i Arbeid Hos
Tømmer Mæster Her Zimmer.

Tømmer Sven Buscht er Skyldig	
For 7 uger logi Pænge a 16 sk. ugen er	1 rd. 16 sk.
For 4 uger Medags mad a 3 mk. ugen	2 rd.
For Frokost og Aftens mad	1 rd. 53 sk.
	<hr/>
	4 rd. 69 sk.
	<hr/>

bliver i Alt vad ieg haver tilgode hos di Fem Tømmer Svende,
den Summa 23 rd. 10 sk.
Denne Sven Har veret i Arbeid hos Tømmer Mæster Her Wall.

Nu saa beder ieg aller-under Danist at Deres Kongelig Meiested, af Een serdeles Naade, vilde skænge mig Faddige Mand, det som denne min Under. Daniste, for bønn Lyder Paa, da ieg Har veret hos deres Mæstere og beklaget mig da ieg ikkun haver Meget liden at Holde mig til deres Værgtøy har ieg ikke seed For modelig Maadet vere vor di har arbeidet Men da Mæsterne svare mig at di selv har taget stoer skade ved dem saa di ikke kan hielpe mig, saa ieg Arme Månnesk ikke veed vor ieg Flye hen, saa tager ieg i største under Danighed min tilflugt til Deres Kongelig Maigsted med denne min bønn og under Danist vender Der Paa Een Naa dig bønn Hørelse

Kiøbenhavn, d.26.August
Año 1794

Under Danist af
Øltapper Anton Struck
boendes: Store Brønstræde 172.

Kilde: RA. Da. Kanc., Koncepter og indlæg 1794 nr. 4069.

III, 1

1762-ekstraskattekommissionens svar på tømrersvend Henr. Julius Hofmans ansøgning om fritagelse for skat.

Promemoria

På hosfølgende Memorial fra Henrich Julius Hofman, samt det Høyloflige Cammer Collegie Skrivelse angaaende samme, kan ikke svares anderledes: end at Supplicanten kan og bør svare den Allernaadigst paabudne Extra-Skatt 8 sk. om Maaneden, for sig, Huustrue og Voxsen datter og det paa følgende grund, som ieg nøye og tilforladelig har ladet undersøge, nemlig: Manden er hverken gammel eller ung (1762: 59 år, dør 1778: 75 år gl.) Arbeyder daglig, som Huus-Tømmermands-Svend hos Mester Fitzner; Konen er paa samme Alder, frisk og stærk fortjener tillige penge i Byen som Vasker Kone, og de har en Voxsen datter om en trent 1 Snees Aar, som de formaaer at holde hiemme, uden at lade hende komme ud at tjene; desuden har, eller for meget kort tiid siiden har de havt 2de Tømmer Svenne hos sig i Qvarter¹⁾, hvoraf de ogsaa har fordeele, og samtlige Naboerne siger, at de staaer sig got, saa deres frietage, vilde give mange anledning til at paastaae samme.

Dette, at Manden forhen har været Soldat, og derfor meener, hand ingen Skatt bør Svare, og er tillige brav dristig, har forvoldt, at hand har søgt Hr. Greve von Ahlefeldt 1762 generalløjtnant, kammerherre overkrigssekretær Conrad Wilh. Ahlefeldt paa Østergade, og hand har viist ham til Cammeret, som nu har maattet have den uleylighed at skrive desangaaende.

Kiøbenhavn den 26de April 1763.

Kilde: Københavns Stadsarkiv, Skatter nr. 8, pk. 2, 1759-75, sager vedk. ekstraskat, nr. 42, memorialer ekstraskatten vedk. 1757-69.

1. I Ekstraskattemandtal for København 1762 anføres efter ovennævnte familie, Nørre Kvarter nr. 229: »logerende, 2 tømmermandssvende navnlig Peter og Gotfrid«.

III, 2 a

Mester-skat af formue, indtægt og næring 1789

		tømrrermestre (lavsmestre)				
bopæl ²⁾		kgl.bevill. (missive)	borger- skab	formue	skat af indtægt	næring
AV 44	Georg Volmeister		23.7.53	10 rd.	15 rd.	5 rd.
Km 11	Joh. Peter Boye Junge		17.12.59		50 rd.	
N 92	Lars Hasselriis		1.12.55			8 rd.
AV 360	Johan Christoph Wahl		26.3.64			5 rd.
AØ 71nr.2	Andreas Pfützner		27.3.65	20 rd.		
(AV 385	J. Melchior Topling ¹⁾	23.5.66	30.10.65)
F 88a	Joh. Christopher Suhr		4.3.67	30 rd.		
AV 57-58	Andreas Kirkerup		28.3.74	150 rd.		
Kl. 52	Johan Volmeister		1.5.76	20 rd.		
Km. 11	Chr. Magens		28.6.79			8 rd.
R 197	Peter Pfützner		6.9.79	2 rd.48 sk.		10 rd.
AV 354	Peder Wangede		1.7.82	20 rd.		
Kl. 50	Niels Zimmer		31.3.83			8 rd.
AØ 69k	Andreas Hallander		20.8.83	20 rd.		
Ø 11	Svend Olsen Hall		3.12.83	20 rd.		
N 142b	Johan Chr. Møller		28.7.84			6 rd.
R 55	Joh. Wilh. Zahn		11.4.85			2 rd.
V 217	Joh. Christopher Wahl jun.		17.7.86			4 rd.
Kl. 131-32	Joh. Henr. Hinckel		24.10.87			5 rd.
	Herman Junge		7.4.88			
N. 198	Mathias Robertson		18.2.89			5 rd.

1. havde præsteret mesterstykke som møllebygger og tømrrermester og taget borgerskab – men 12 mestre protesterede imod, at han kom i lavet. Uro. – og kgl. bevill. det flg. år.
2. ang. forkortelser for de københavnske kvarterer se s. 254.

III, 2 b

		murermestre (lavsmestre)				
bopæl ³⁾		kgl. bevill. (missive)	borger- skab	formue	skat af indtægt	næring
Chr.29	Anna Cathrine					
	Joh. B. Schottmanns enke ¹⁾		11.5.63	21rd.32sk.		
Sn. 23	A. Nielsen Egeroed		7.5.64	20 rd.		
N 61	Johs. Svendsens enke ¹⁾	13.4.62	6.5.65			6 rd.
R 237	Georg Casper Møller	4.5.65	3.6.65			4 rd.
AØ 162	Gottlieb Morhauer	18.3.68	28.3.68			15 rd.
AV 66	Melchior Henr. Petermann		28.3.68	20 rd.		
R a 219	Ole Pedersen Bomholt	2.4.62	8.6.68			1 rd.
V 268-69	Niels Træckel		6.5.71			10 rd.
V 332	Hans Møller		13.1.74			10 rd.
R 121	Thim Langemarck		27.4.74			
R 86-87	Andreas Sihm		26.6.76	20 rd.		
Km 134	Carl Chr. Martens		13.10.77			5 rd.
AV 298b	Henr. Delffs		16.2.78	20 rd.		
Ø 287-88	Jacob Brunskov		23.5.81			2 rd.
Kl. 133	Peter Johan Holst		24.9.81			6 rd.
AV 368	Johan Martin Quist	1.11.82	23.12.82	20 rd.		
AV 306	Georg Adam Gross		26.5.84			6 rd.
Chr. 322-23	Johan H. Backhausen		26.5.84			4 rd.
Sn. 13	Poul Egeroed		29.9.84			8 rd.
AØ 236	Ph. Lange	26.3.85	6.4.85	24 rd.		
R b 57	Jens Jansen		3.8.85			12 rd.
V 174	Andreas Svendsen		29.5.86			2 rd.
AV 194a	Anton Christopher Wilcken		29.5.86			2 rd.
Kl. 205	Carl Jennerich	24.11.86	29.11.86			5 rd.
KL. 191	Hans Uttenthal		15.1.87			10 rd.
Km.a.96	Hans Christopher Ondrup ²⁾	25.7.88	10.9.87	20,0 rd.		
Ø 176-77	Hans Chr. Smidt	19.9.88				5 rd.
AV 168 b	Peter Ludvig Krause	11.4.89	28.9.89			2 rd.

1. datoer for bevilling og borgerskab gælder de afdøde mestre.
2. 1787 borgerskab som gibsermester i murerlavet, det flg. år bevilling til også at udføre murerarbejde uden mesterstykke.
3. ang. forkortelser for de københavnske kvarterer se s. 254.

III, 3 a

Svende-skat af formue (indtægt) og næring 1789 tømrersvende

	bopæl ¹⁾	navn ²⁾	tilskødet	speciel betegnelse	skat af formue	næring
1	AV. 208	Joh. L. Lyhmann	eftermd.	tømrersvend, ejer		1 rd.
2	AV. 362	Christen Hedegaard	eftermd.	tømrersvend, ejer		1 rd.
3	AV.453-54	Christopher Schlud	19.6.80	»tømmermand«	1 rd.	
(4	AV. 300	Andreas Thorup	1.9.83	fhv.tømrersv., ejer		0 (fattig))
5	AØ. 165 C	J. E. Burmeister	7.4.88			2 rd.
6	AØ. 247	Rasmus Haugaard	16.1.64			1 rd.
7	Chr. 237	Mads Holm	29.6.72	»hustømmersvend«		3 rd.
8	Chr. 263	Henr. Mörch	eftermand	»hustømmersvend«		2 rd.
9	Kl. 143-44	Niels Borck	18.12.86	tømrersvend, husejer		1 rd.
10	Kl. 212	Jens Ingermand	13.9.53	tømrersvend, husejer		1 rd.
(11	Kl. 162	Carl Wilde	ikke husejer		7 rd.)
12	Km. 273	Niels Beck	19.12.75			2 rd.48sk.
13	N. 80-81	Nic. Hinckel	arving		20 rd.	
14	N. 113	Henr. Robertson	eftermand			3 rd.
15	N. 237	Søren Wraae	12.3.87			1 rd.
16	R. 12	Niels Sørensen				
"		Holst	eftermand	tehandler		2 rd.
17	R. 12	Henrich Meyer	ikke husejer	øltapper		1 rd.
18	R. 30	Joh. Fr. Rust	ikke husejer	fiskebløder		1 rd.
19	R. 68	Joh. Ludv. Kesmel	eftermand		2 rd.	
20	R. 244	Joh. Fr. Wilh. Wagenknecht	ikke husejer 1789	øltapper		2 rd.
21	Sn. 81	Joh. Schippel	ikke husejer		12 sk.	
22	V. 15	Christian Lind, eftermand (ved l. ejendom)	17.12.64		1 rd.	1 rd.
23	V. 163	Niels Olsen Lindgren	15.12.55	pottehandler		3 rd.
24	V. 166	Hans M. Rawe	eftermd.	fri tømrerm.		3 rd.

fhv. tømrersvende 1789

a	Chr.359A	Niels Larsen Dragsted	23.6.66	øltapper		2 rd.
b	AV 442-43	Johs. Wilh. Steenberg	eftermand t.stilling	møller & økonomus		12 rd.
c	W 82	Svend Gudmand	29.6.79	lysestøber		6 rd.
d	Km. 71b	Chr. Fædderholt		hyrekusk		7 rd.

1. ang. forkortelser for de københavnske kvarterer se s. 254.

2. ang. de enkelte svende se biografierne s. 254-268.

III, 3 b

murersvende

	bopæl ¹⁾	navn ²⁾	tilskødet	speciel betegnelse	formue	skat af næring
1	AV. 219	Gabriel Dretzler	21.5.87	murersvend, ejer		1 rd.
2	AV. 341	Eskild Sandberg	7.12.78	murersvend, ejer		1 rd.
3	AV. 420 D	Niels Lund	31.7.86	murersvend, ejer		1 rd.
(4	AV. 97	Jens Ronander	3.7.70	murersvend, ejer		0 (fattig))
(5	AV. 146	Joh. Hammermann	4.7.63	murersvend, ejer		0 (fattig))
6	AØ. 69 D	Fr. Bechmann	29.9.83			2 rd.
7	Chr. 202	Søren Møller	30.6.88	m. og øltapper		2 rd.
8	Chr. 312-313	Christen Wittusen	20.9.73	øltapper		1rd.48sk.
9	Chr. 329-30	Georg Fr. Müller	12.2.70			2 rd.
10	Chr. 347	Peter Zachariasen	6.12.79	murersvend og øltapper	5 rd.	5 rd.
11	Kl. 139	Peder Linned	29.9.88	m. og øltapper		1 rd.
12	Kl. 184	Chr. Iversen Smidt	20.12.80	m. og krofader		5 rd.
(12	AKl. 184	Maren Thestrup		moderen, værts-husholder	10 rd.)	
13	Km. 234	Chr. Wulff	22.12.88			1 rd.
14	N. 114	Joh. Træchel	eftermand			2 rd.
15	N. 141	Joh. Bøtkener	18.6.84			1 rd.48sk.
16	N. 163	Anders Lund	23.6.83		4 rd.	
17	N. 221-25	Joh. Budtz	1.12.88			1 rd.
18	N. 236a	Gustav Svartz	2.1.86	husejer & murersv.		1 rd.
19	N. 284	Joh. Henr. Wrigge	24.12.87			1 rd.
20	R. 20	Frid. Holm	eftermand		1 rd.72sk.	
21	R. 29	Joh. G. Junghans	22.6.79			1 rd.
22	R. 36	Ole Green	12.12.80			1 rd.
23	R. 84,85	Christen Larsen	ikke husejer		3 rd.	
24	R. 132	Lars Blem	ikke husejer	øltapper		1 rd.
25	R. 174	Simon Løndahl	19.7.84		5 rd.	
26	R. 245	Lauritz Thrane	ikke husejer	tehandler		1 rd.
(27	R. 82	Johs. Nielsen Bynch	ikke husejer			0 (fattig))
28	Sn. 78	Joh. Nagel	11.1.73			1 rd.
29	V. 70-71	Frid. Aagaard	ikke husejer	m., øltapper og hestemøllersv.		1 rd.
30	V. 188	Frid. Lippin	31.7.86			1 rd.
31	V. 203	Joh. Fr. Rotsche	ikke husejer	m. og værtshus-holder		2 rd.
32	V. 222	Henr. Schiolle	26.7.84			2 rd.
33	V. 251	Jacob Christensen	20.12.80			1 rd.
34	Ø. 52	Hans J. Hass	22.12.88		1 rd.	
35	Ø. 126	Sv. Nielsen Egeroed	2.9.82			1 rd.
36	Ø. 129	Hans Blom	17.11.83			1 rd.
37	Ø. 168	Mathias Peltzholt	8.1.81	gibbersvend		1 rd.
38	Ø. 283	Johs. Mühle	21.5.81			1 rd.
39.	Ø. 359	Hans Drubin	10.1.80			1 rd.

fhv. murersvende

a	AV 320	Johs. Kirchner	13.6.63	fri muremester		2 rd.
b	Ø 124	Johan Kyhorn	15.6.89			1 rd.

III, 3a og b

Næringsdrivende svende. Småbiografier med bilag.

Kilder:

RA. (Rtk.'s rev.regnsk.) Ekstraktprotokoller til 1789-skatten på formue, indtægt og næring for Københavns kvarterer 1 bd. for hvert kvarter (oplysningerne om de i parentes anførte svende (tømrrersvende nr. 4 og 11 samt murersvende nr. 4, 5 og 24) stammer fra pakken: RA. Regnskab for formueskatten af 11. marts 1789, designationer i henhold til komm.s instruks § 13 litra A (fritagelser) og litra B (restancer).

LA f. Sjæll., Realregistre for samme københavnske kvarterer (skødedatoer).

Ud fra borgerskabsprotokoller og indkvarteringsmandtaller, generalmandtal over vægterpenge 1784 og (1749/50-1804/05) Skattebilletter til Næringskatteregnskaber, Reg. 31 y (Kbh.'s Stadsarkiv), de nævnte realregistre (LA) og folketællingslister 1787 (RA), i de tilfælde, hvor svendene ses opført på samme bopæl som 1789, kan følgende oplysninger bl.a. til forståelse af de pålignede skatter, meddeles. En husejer betaler 1 rd. i næringsskat som ejer.

Hvor intet er noteret, ses svenden ikke at have taget borgerskab.

Københavnske kvarterer, forkortelser:

AV Sankt Annæ vester kvarter

AØ Sankt Annæ øster kvarter

Chr Christianshavns kvarter

F Frimands kvarter

Kl Klædebo kvarter

Km Købmager kvarter

N Nørre kvarter

R Rosenborg kvarter

Sn Snarens kvarter

Str Strand kvarter

V Vester kvarter

Ø Øster kvarter

III, 3a

a. næringsdrivende tømrrersvende

nr. 1. *Joh. L. Lyhmann*, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var Joh. Adam Schmidt, tømrrersvendeformand 1773-77, borgerskab som mester 19. marts 1781, død 1783).

1771, 25. februar cop. som arbejdsmand, viet i Trin. K. 1. marts som tømrrersvend.

1774 – indkvarteringsmandtal: øltapper 1/4 p.

1778 – indkvarteringsmandtal: øltapper 1/4 p.,

1784 – generalmandtal over vægterpenge: øltapper,

1787 – folketælling, tømrrersvend og værtshusmand, 60, hustru 66 år, har 4 logerende (3 tømrrersvende og 1 murersvend),

1794 – logerende strejkende svende, jfr. s. 112f.

1794, 31. december til 1796, 16. oktober, voksede svendens gæld til tømrrermester Andr. Kirke-

- rup fra 270 rd. 14 sk. til 349 rd. 40 sk. (L.A. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 6180)
- 1796 – arbejdede 1. jan. til 17. sept. 208½ dag, jfr. skiftebilag s. 261.
- 1796, 3. oktober, begravedes J. L. L. 69 år gl. fra Adelgade,
- 1797, 19. juni tilskødes ejendommen AV 208 A. Kirkerup.
- nr. 2. *Christen Hedegaard*, spisevært, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var marketender), realregistret.
- 1778 – indkvarteringsmandtal: Christen Sørensen, marketender, ¼ p. næring,
- 1787 – folketælling, tømmervend 54, hustru 41, år, har 10 indkvarterede gevorbne soldater og gør tjeneste.
- nr. 3. *Christopher Schlud*, tilskødet 1780, tømmermand.
- 1769, 20. okt. friseddel for musketér Christopher Schlue. Justitsprot., dsk. livregiment, 1. fodr. 1. bataljon 1769-75, s. 96 (tilladelse til ægteskab m. Anna Margretha Peters Tochter). Forsvarets arkiver.
- 1787 – folketælling, tømmermandssvend, 42 år,
- 1788 – Sjællandske Missive af 11. juli giver Johan Christoph Schlue tilladelse til som frimester at arbejde med egne hænder, da han er af den reformerte menighed (priv. af 15. maj 1747), jfr. bilag nr. 4, 20 s. 273.
- 1794, 3. maj tilskødet AV 335,
- 1794 – indkvarteringsmandtal, Henrich Christopher Sluud, tømmermester, bor på samme adresse til 1807, men kaldes kun dette år: -mester,
- 1798, 19. november løste Johan Christoph Schlue borgerskab som frimester efter bevilling, 10 rd. 60 sk., + 2 rd.
- 1810, 7. februar begravedes fra Tysk Reformerte kirke tømmermester Heinrich Christopher Slue, 75 år (24. januar var hans søn Johan Christopher Slue død, 20 år gammel),
- 1810, 18. juli anføres i realregistret: læst et i denne rets første vidnekammer 4. juni 1810 optaget tingsvidne, hvorved det er oplyst, at »afgl. Tømmersvend Henrich Christopher Slud er den samme, som ellers kaldte sig Henrich Christopher Schlue og fritømmermester Christopher Schlue«. Samme dag blev læst et testamente, som indsatte hustruen, der i lang tid havde levet separeret fra ham, som eneste arving.
- nr. 4. *Andreas Thorup*, tilskødet 1783.
- 1784, 8. november, borgerskab som værtshusholder, derfor 1. november klareret ved svendelavet og ladet sit navn udslutte, dog
- 1784 – generalmandtal over vægterpenge høker,
- 1787 – folketælling, hustømmersvend, 44, hustru 37 år (6 børn),
- 1784 –
- 1796 – navnet findes stadig i svendelisterne og endnu 1796 betales sygepenge,
- 1787 – seddel (friseddel fra ekstraskattekommissionen), derfor
- 1789 – fattig, skat 0.
- 1789 – (ingen skat, fattig),
- 1794 – indkvarteringsmandtal, husejer, men ikke pålagt skat, heller ikke af næring,
- 1799, 14. oktober indførtes i skødeprotokollen:
 »borger og høker« Andreas Pedersen Thorups skøde af 7. samme måned, hvorved han solgte sit hus, Adelgade nr. 300 »næst ved Tømmerherberget, som har nr. 301 St. Anne Wester kvarter« til tømmervendelavet for den akkorderede købesum 930 rd. (jfr. C. Nyrop, Kjøbenhavns Tømmerlav, Kjøb. 1887, s. 191, hvor sælgeren fejlagtigt betegnes som Niels P. Thorup).

- nr. 5. *Johan Ernst Burmeister*, tilskødet 1788.
 1775, 7. oktober indskrevet i de danske svenderækker, lært i Hamburg.
 1790, 1. november, borgerskab som tømrmester i lavet.
- nr. 6. *Rasmus Haugaard*, tilskødet 1764.
 1787 – folketælling, tømrrersvend, 56 år, hustru 60 år.
 1794 – indkvarteringsmandtal, ¼ p. næring, kun dette år.
 1796, 19. maj begravet fra Garnisons tyske Menighed som bud ved det Berlingske kontor, 65 år gl.
- nr. 7. *Mads Pedersen Holm*, hustømrrersvend, tilskødet 1772.
 1787 – folketælling, tømrrersvend, 67 år, hustru 65 år.
- nr. 8. *Henrich Thomsen Mørch*, hustømrrersvend, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægte-
 mand var garder).
 1755, 26. november, borgerskab som øltapper,
 1757 –
 1761 – indkvarteringsmandtal viser, at huset beboes af soldater, matroser og fattige soldaterenker.
 1761 – indkvarteringsmandtal, tømrrersvend, er ved brandværnet, bruger næring,
 1762/
 1763 – indkvarteringsmandtal, øltapper, ingen næring
 1768/
 1769 – indkvarteringsmandtal, arbejdsmand,
 1769/
 1778 – indkvarteringsmandtal meddeler kun navn, d.v.s. ingen næring.
 1787 – folketælling, tømrrersvend, 69 år, enkemand, 2 døtre på 26 og 22 år.
- nr. 9. *Niels Henrichsen Borck*, tilskødet 1786.
 1787 – folketælling, 38 år (konen 64 år), har 2 logerende (bogtrykkersvende)
 1792, 9. januar, borgerskab som øltapper.
- nr. 10. *Jens Ingermand*, tilskødet 1753,
 1768 – Sjællandske Missive jfr. bilag nr. 4, 10 s. 270 af 8. januar meddeler tilladelse til at arbejde
 som frimester med egne hænder (for gammel til at arbejde som svend, på dagløn, hos en
 mester), 54 år,
 1771 – Øders efterretninger, tømrrersvend, 57 år gl.,
 1771 – indkvarteringsmandtal, tømrrermand,
 1772 – indkvarteringsmandtal, tømrrersvend,
 1775 – indkvarteringsmandtal, ingen betegnelse, kun navn,
 1787 – folketælling, tømrrersvend, 72 år, enkemand, men har en datter på 34 år og 4 logerende (2
 ugifte tømrrersvende, 1 soldaterenke og 1 dimitteret soldat),
 1790 – vejviser, fri tømrrermand,
 1789, 11. oktober –
 1793, 2. september modtages pension af Svendenes Sygekasse (24 sk. ugentlig),
 1792 – fri for Q (er kvartalspenge),
 1793, 15. september begravedes tømrrersvend Jens Ingmandsen, 80 år (Frue kirke).
- nr. 11. *Carl Wilde*, ikke husejer.
 Restancelisten (jfr. tidligere) opgiver, at tømrrersvend C.W.'s formue, 1400 rd., skal være

angivet i Fredericia, svarende til, at han i ekstraksprotokol for Koldinghus Amt, Elbo Herred ses anført til en skat på 7 rd. (5% af 1400).

Den 22. januar 1793 blev det pålagt skattefoged Bech at indkræve restancen på 7 rd.'s formueskat hos Carl Wilde fra Bredstrup Valkemølle, hvis opførelse han som mestersvend for hofarkitekt A. Kirkerup har stået for, da dele af Blaagaard klædemanufaktur flyttedes til Fredericia (RA. rtk. 461.23, korrespondanceprot. 1789-1802, s. 152, LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, Kbh. skifter 1771-97, kl. 5 nr. 4053 (skilsmissekifte)., Kbh.'s Stadsarkiv. Magistratens resolutionsprot. 1787-88, s. 634 m. bilag, jfr. Bro-Jørgensen, Industriens historie i Danmark II, s. 168),

1796, 29. april optoges han i lavet uden at gøre mesterstykke (Sjællandske Missive, nr. 404), I ansøgningen anføres, at han i 18 år har arbejdet hos A. Kirkerup, for hvem han som polerer har forestået en del bygninger (RA. Supplikprot. 1796, 1. halvår, 8 LA nr. 565).

1796, 9. maj, borgerskab som mester i lavet,

1796, 15. april-

1796, 14. oktober, Fr. 65 tømrmester Wilde ½ p. 5 mk. 11½ sk., bortflyttet ei at finde (skattebillet-notat).

nr. 12. *Niels Pedersen Beck*, tilskødet 1775.

1757, 20. juni tilskødet AV 260,

1759, 17. sept. borgerskab som spækkhøker,

1757/58 – 1761 – indkvarteringsmandtal, øltapper, ¼ p.

1762 – ekstraskattemandtal, tømrrersvend,

1764 –

1768 – kun tømrrersvend anført,

1768/

1769 – kun tømrrersvend anført,

1769/

1770 – kun tømrrersvend anført,

1770 – kun tømrrersvend anført,

1768 –

1769 – svendeformand,

1770, 15. okt. solgtes huset AV 260 og

1775, 19. dec. købtes nyt i Købmager kvarter,

1200 rd. til købet låntes af Frue fattigskoles midler (Hof- og stadsretten, panteprot. 46, fast ejendom 1775-76, pag. 366).

1787 – folketælling, 60, hustru 58 år, har 3 logerende, nemlig 2 soldater (frimænd) og 1 pensionist af Zahl-kammeret,

1789 –

1790 – sygepengeregnskaberne viser, at han ofte var syg,

1792 – fri for kvartalspenge,

1791, oktober – november frem til

1793, oktober periodisk pension a 1 rd. pr. 4-ugers periode,

1795, 24. februar, døde Niels Beck, 67 år gl., begravet fra Nikolaj kirke (Hvidebogen anfører også navnet Pedersen).

nr. 13. *Nic. Hinckel*, arving (vgl. bevilling læst 22. januar 1787).

1784 – generalmandtal, Mathias Hinckels arvinger står som ejere,

1787 – folketælling, tømrrersvend, 27, hustru 28 år, lever af sine midler, havde 2 logerende (1 litterat og 1 student),

1790, 17. august oplyser N. H. i brev til Rentekammeret, at han i anledning af forordning af 11. marts 1789 havde opgivet sin formue til 4000 rd., hvoraf han var ansat til 20 rd. i skat ($\frac{1}{2}\%$), af hvilken de 10 var betalt. Siden havde han tabt 1200 rd. (hos brændevinsbrænder Colding, Teilgårdsstræde, en kapital på 1000 rd., der stod som 2. prioritet i hans hus, og 200 rd. var tabt på anden måde). På grund af et skrøbeligt helbred kunne han intet tjene som svend, men måtte med kone og børn leve af indtægterne fra hus eller gård, Nørre kvarter 80-81, men det var næsten umuligt »formædelst Huuslejen af Værelserne er meget needsadt« (RA. Rtk. Københavnske kontor, journalsag 1790 nr. 717). Ekstraskattekommissionen eftergav de sidste 10 rd. (Ibid. journal 1790 nr. 610).

nr. 14. *Henr. Robertson*, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var bryggersvend),
1752 – cop.
1756 –
1757 – underskrev som henholdsvis 1. bisidder og formand tømrrersvendenes ansøgninger til Kbh.'s magistrat (s. 60-61).
1757 –
1758 – tømrrersvendeformand.
1770'erne kun tømrrersvend eller navn anført,
1787 – folketælling, 66 år, enkemand (en ugift tjenestepige 44 år).
1787 – vejviser: tehandler, jfr. s. 94f.
1793, maj død, begravet fra Studiestræde, 73 år.

nr. 15. *Søren Wraae*, tilskødet 1787, skattebilletter.
1780 – 25. september borgerskab: øltapper (en Søren Nielsen f. Jylland),
1787 – folketælling, 54 år,
1789 – ingen næring,
1794 – indkvarteringsmandtal, »ingen næring«.

nr. 16. *Niels Sørensen Holst*, eftermand i ægteskabet.
1777, 1. halvår Niels Holst handelstilladelse. Supplikprot. 1777, 1. halvår 6 Æ nr. 1948,
1778 – Niels Holst, tehandler, næring $\frac{1}{4}$ portion,
1780 – formand for svendene (jfr. skiftebilag, Jesper Mortensens skifte 5/1605, s. 262).
1781, 24. januar borgerskab som øltapper,
1781, 20. april erklærede nuv. altgesell, N.H., at han efter 1 års forløb ikke længere ville forblive i sit altgesell-embede,
1784 – generalmandtal over vægterpenge: tehandler,
1787 – folketælling, 1. juli: lysestøber. Begge ægtefæller 48 år,
1789 – ekstraktprotokol, tehandler, skat af næring 1 rd., skat af hus 1 rd.,
1789 – selvangivelse tømrrersvend (egen hånd) og tehandler, tilføjet af ekstraskattekomm.'s medl.,
1794 –
96/97 – indkvarteringsmandtal, tehandler, $\frac{1}{4}$ portion.
1797 –
1807/08 – indkvarteringsmandtal, fiskebløder,
1801 – folketælling, 1. februar, lysestøber,
1807 – R 12 er R 11 i den nye matrikel,
1808 – indkvarteringsmandtal, fiskebløder, skrevet og streget over,
1808/
1809 – Holst's hus, da fraflyttet,
1810 – grosserer Niels Holst flyttet til Øster kvarter nr. 158,
1812 – 3. maj begravet købmand Niels Holst, 65 år gl., (Holmens kirke),
1813 – stadig i vejviseren som lysestøber.

- nr. 17. *Henrich Meyer*, ikke husejer.
1789 – beskattet som øltapper, næring 1 rd.
- nr. 18. *Joh. Fr. Rust*, ikke husejer.
1789 – beskattet som fiskebløder, næring 1 rd.
1792 – skattebillet: efter rodemestrenes notat: fattig
1794 – bor Dronningens Tværgade 119,
1794 – strejker og deporteres 8. aug. fra kone og 4 børn,
1794, 5. sept. tilbage i København.
- nr. 19. *Joh. Ludv. Kesmel*, eftermand i ægteskabet (viet 5. marts 1786 i St. Petri kirke til enken efter tømrmester (1781-83) Joh. Adam Schmidt),
1787 – folketælling, 30 år (konen 43 år).
- nr. 20. *Joh. Fr. Wilh. Wagenknecht*.
1779, 16. okt. som fremmed svend indskrevet i lavet,
1787 – folketælling, tømrrersvend, 33, hustru 33 år,
1788, 13. okt., borgerskab som værtshusholder, betalt med 8 rd. + 1 rd. i indskrivningspenge,
1789 – beskattet som øltapper,
1790, 28. juni tilskødet Km. 190-92,
1793, 26. november til
1800, 10. december, oldgesell (LA f. Sjæll., Kbh.'s tømrrerlav, Svendenes kvartals- og regnskabsprot. 1749-1826; fol. 371 v). Jfr. bilag til afsnit IV nr. 1; underskriver nr. 1, s. 278-285.
- nr. 21. *Joh. Schippel*, ikke husejer.
1787 – folketælling, 44 år.
- nr. 22. *Chr. Søren eller Sørensen Lind*, tilskødet 1764, men ejede til 17. december 1764 R. 231, erhvervet som eftermand i ægteskab, cop. 9. apr. 1755 Trin. K.,
1755, 1. okt. borgerskab som øltapper,
1757/58,58,60,61,62,62/63 – indkvarteringsm., øltapper ¼ p. næring
1763, 8. juni, bevilling til sukkersalg,
1764, salg af R.231 og køb af Ve.15
1763,64,66,66/67,68 indkvarteringsm., tehandler uden næring,
1770 og 1771, indkvarteringsmandal, tehandler, næring ¼ p.,
1773 og 1775, indkvarteringsmandtal, tehandler, uden næring,
1778 – indkvarteringsmandtal, tehandler, næring ¼ p.,
1787-folketælling: hustømrrersvend, 70, hustru 66 år, 2 logerende (jøder, lever af almisser fra deres nation),
1790 og 1795-98 vejvisere: tømmermand,
1794, indkvarteringsmandtal, husejer uden næring,
1798, 2. dec.-1799, 17. nov. modtaget sygepenge (9 mk. ugentlig),
1799, 17. nov.-1805, 12. maj modtages pension (24 sk. ugentlig) (LA, f. Sjæll., Kbh.'s tømrrerlav, svendenes sygeprot. 1783-1805, i tidepengeprot. 1804-26 findes ikke udspecificerede regnskaber med enkeltpersoner nævnt, derfor kan sidste pensionsudbetaling ikke konstateres),
1799, 13. okt. indlagt på Vartov, tømrrersvend, »nu bestiller intet«, hans kone også (Fattigdirektionen indstillede til »byens senge«),
1799 –
1802 – vejvisere: tømrrermester,
1801 – folketælling: Chr. Søren Lind, mand 79 år og Lucie Larsdatter, hans kone 78 år, begge lemmer i hospitalet med 3 mk. ugentlig,

1807, 8. jan. død på sygestuen i Vartov, 87 år gl., dødsårsag »alderdom«, (Kbh.'s Stadsarkiv, Vartovs kopibog og Kbh.'s Begravelsesvæsen's prot.).

nr. 23. *Niels Olsen Lindgren*

1787 – folketælling »Potehandler« 68, 2. ægteskab og hustru 47 år, 1. ægteskab.

nr. 24. *Hans M. Rawe*, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var bryggersvend).

Lært i Sverige. Svend i København i 18 år.

1768 – Sjællandske Missive af 1. april meddeler tilladelse til at arbejde som frimester med egne hænder,

1769 – Sjællandske Missive af 3. marts giver en svend til hjælp, men kun til reparationsarbejde,

1784 – Sjællandske Missive af 16. april giver tilladelse til at holde svende (jfr. bilag om frimestre, nr. 4, 13 s. 270f.

1787 – folketælling, fri tømrmester, 64, hustru 62 år,

1799, 13. oktober begravedes tømrmester »Hans Monsen Rahbe«, 76 år gl. fra Store Fiolstræde nr. 212 (Frue kirke),

(1768 –

1796) – I hele perioden står H.M.R. opført i svendeprotokollerne, og frem til 1796 er det muligt at kontrollere, at kvartalspenge er præsteret. Regnskabet 29. september til 20. oktober 1799 viser en udbetaling på 13 rd. 48 sk. i forbindelse med hans død (syge- og begravelsespenge). I skifteprotokollerne betegnes den frie tømrmester derfor som svend.

Uden for tømmerlavet stod som tehandler Svend Gudmand fhv. tsv. litra c.

Svend Gudmandsen Lønholt, udgået 1776-77 som 2. klasse nr. 27.

1770, 26. november viedes i Garn.'s kirkes da. menighed S.G.L. tømrrersvend til Kirstine Aggerbeck,

1775 –

1776 – udgået af svenderækkerne,

1778, 16. januar: Sukkerbevilling m.v. til Sv. Gudmand,

1779, 29. juni tilskødes N. 82 Sv. Gudmand,

1785, 21. februar, borgerskab som lysestøber (også et billigt borgerskab, som værtshusholder 8 rd. + 1 rd.).

1787 – folketælling Svend Gudmand, 41 år, lysestøber, hans kone 60 år. Tjenestepige 26 år, 10 logerende (7 studerende, 2 soldater og 1 savskærer),

1789 – lysestøber af næring 6 rd.,

1795, 25. september Svend Gudmandsen Lønholt frimester. (Den nye frimester ses ikke optaget i svenderækkerne).

Underbilag til

III, 3a, nr. 1 (s. 254)

Regning

Over hvad afgangne Ludolph Lühmann siden forrige Afregning den 31 Decbr^r 1794 hos mig har Fortient og Optaget som følger:

1795 Fra 1. Jan^r til 31. Decb^r.

Hos S. T. Herr Etatz Raad de Coninck	1151 Dag a 48 sk.	57 rd. 72 sk.
vinter Dage sammesteds	32 Dage a 40 sk.	13 rd. 32 sk.
ditto Sted	12 Tiimer a 6 sk.	7 rd. 54 sk.
ved Ørholms Maschine	44 Dage a 40 sk.	18 rd. 32 sk.
Sommer Dage ved ditto	3 Dage a 48 sk.	1 rd. 48 sk.
Hos S. T. Herr Conference Raad Ancker	38 Dage a 40 sk.	15 rd. 48 sk.
ved Friderichsværks Mølle	41½ Dag a 48 sk.	20 rd. 72 sk.

1796 Fra 1 Jan^r til 17 Septb.

Hos Conference Raad Ancker	16½ Dag a 40 sk.	6 rd. 84 sk.
hos Amtsforvalter Schmidt	22 Dage a 40 sk.	9 rd. 16 sk.
Sommer Dage hos ditto	11 Dage a 48 sk.	5 rd. 48 sk.
ved Friderichsværks Mølle Arbeide	159 Dage a 48 sk.	79 rd. 48 sk.

Fortient

235 rd. 74 sk.

1795 bekommen Contant	166 rd. 36 sk.	
2 Qvartaler	1 rd. 56 sk.	
1796 bekommen Contant	112 rd. 8 sk.	
2 Qvartaler	2 rd. 68 sk.	
Skyldig ved afregning 1794	270 rd. 14 sk.	
Renter til 11 Junii d.a. af første og 2den Prioritet	32 rd. 28 sk.	585 rd. 18 sk.

Altsaa ieg Tilgode

349 rd. 40 sk.

Kiøbenhavn den 10de Octb^r 1796

A. Kirkerup

Kilde: LA f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 6180.

Underbilag til
III, 3a, nr. 16 (s. 258)

Regning!

Som er forarsaget ved Tømmer Svend Jesper Morthensens Dødelige Afgang,
nemlig:

Ligget i 3 ^{die} Dage i Friderichs Hospital a	
Dag 16 sk.	48 sk.
for min og 2 ^{de} Biesidderes samt Laugs Buds	
Forsømmelser fra vores Arbeyde ved at besørge ham	
i Hospitalet, siden begravet og været ved Regi-	
steringen og Vurderingen af hans Efterladenskab,	
hver 2 dage beregnet a 32 sk.	2 rd. 64 sk.
betalt til Budet som Vurderede Tøyet	48 sk.
	<hr/>
Summa	3 rd. 64 sk.

Kiøbenhavn den 9de Juli 1780
Niels Holst
Alt Gesell
for Tømmer Svendene

Fremlagt i Skifte Comissionen den 10 Julii 1780

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh.skifter 1771-97 kl. 5 nr. 1605.

III, 3b

b. næringsdrivende murersvende

nr. 1. *Gabriel Dretzler*, tilskødet 1787.

1787 – folketælling, 39 år.

nr. 2. *Eskild Jensen Sandberg*, tilskødet 1778.

1784 – generalmandtal over vægterpenge: øltapper,
1787 – folketælling, enkemand, 43 år, tjenestepige 23 år.

nr. 3. *Niels Pedersen Lund*, tilskødet 1786. AV 420 D.

1787 – folketælling: murersvend, ejer, 31, hustru 26 år,
1794 – ejer, evt. vært for strejkende svende.

nr. 4. *Jens Ronander*, tilskødet 1770.

1767, 29. maj, bevilling,
1770, 3. juli, arbejdskarl J. R. (skøde),
1770, 10. december borgerskab som øltapper,
1771 – Øders Efterretninger: øltapper, 33 år,
1771 – indkvarteringsmandtal, kun navn, dvs. ingen næring,
1773 – indkvarteringsmandtal, kun navn, dvs. ingen næring,
1775 – indkvarteringsmandtal, kun navn, dvs. ingen næring,
1778 – indkvarteringsmandtal, kun navn, dvs. ingen næring,
1784 – generalmandtal for vægterpenge: tehandler,
1787 – folketælling, 49 år, hustru 52 år.
1787 – seddel (friseddel fra ekstraskattekommissionen), derfor
1789 – fattig, skat 0.
1791 – død

nr. 5. *Joh. Hammermann*, tilskødet 1763.

1758 – cop. 24. okt. 1758 som håndlanger,
1787 – folketælling, 60 år, konen 56 år (2 hjemmeboende døtre, 1 på 22 år – » søger condition« – og
1 på 12 år),
1787 – seddel (friseddel fra ekstraskattekommissionen), derfor
1789 – fattig, skat 0.

nr. 6. *Fr. Bechmann*, tilskødet 1783.

1787 – folketælling, 38 år, ugift,
1792, 4. januar borgerskab som muremester i lavet.

nr. 7. *Søren Møller*, tilskødet 1788.

1791, 8. august: Søren Poulsen Møller, borgerskab som øltapper,
1794 – indkvarteringsmandtal: høker.

nr. 8. *Christen Wittesen* (senere Wittus).

1768, 12. december tilskødet Chr. 228-29; solgt igen 1781, 8. januar,
1768, 19. december borgerskab som øltapper,
1771 – Øders efterretninger, Wittesen, murersvend 30 år,
1771/
1772 – øltapper ¼ p. næring,
1772 – øltapper ¼ p. næring,
1773 – murersvend,
1773, 20. september tilskødet Chr. 312-314, solgt 1796, 10. oktober, de 3 huse i Sophiegade ejedes
fra 1768 af overskærersvend Wilkens enke og nr. 313 og 314 beboedes 1768/69, 1769,
1769/70 og 1771 ifølge indkvarteringsmandtallene af fattige folk,
1787 – folketælling, 49 år, gift, hustru 38 år, 1 logerende (1 aftakket soldat),
1795, 21. august og andre frimesterskaber, jf. bilag til afsnit V nr. 5. s. 306 f.
1797, 26. juni tilskødet Chr. 216.

nr. 9. *Georg Fr. Müller*, tilskødet 1770.

1761, 26. juni bevilling, sukkerhandel,

- 1771 – indkvarteringsmandtal. Chr.'s kvarter 330-31, dittos plads, 332 sammes hus, beboes af en øltapper uden næring,
- 1772 – indkvarteringsmandtal, som nr. 1771, men nr. 332 beboes af fattige folk, ingen næring
- 1778 – kun navn, d.v.s. ingen næring,
- 1784 – generalmandtal over vægterpenge, som 1778,
- 1787 – folketælling, murersvend 56, hustru (2. ægteskab) 27 år, 1 logerende murersvend 37 år, jfr. s. 94f. og s. 244.
- 1794 – Georg Fr. Müller, murersvend.

nr. 10. *Peter Zachariasen*, tilskødet 1779.

- 1768 , 28. september, som fremmed svend indskrevet i lavet,
- 1768 –
- 1780 – indført i svendenes tideprotokol,
- 1779 –
- 1796 – ses at have handlet med ejendomme m.m. (jfr. s. 96),
- 1781, 12. januar (Sjæll. Register 1781, nr. 22), bevilling at handle med sukker, sirup, kaffebønner samt ost- og vestindiske varer,
- 1781, 22. januar borgerskab at handle efter privilegiet, samtidig slettes han af svendenes lavsprotokol (bilag til borgerskabsprot.),
- 1784 – generalmandtal over vægterpenge, murersvend,
- 1787 – folketælling, murersvend, 36, hustru 47 år,
- 1792 – optages han på ny i svendenes protokol mod at der betales et større beløb end sædvanligt,
- 1794 –
- 1797 – indkvarteringsmandtaller P. Zach, næringsskat som øltapper, ½ p. men samtidig står i borgerskabsprotokol 1795-1804 under 23. marts 1796 anført: tehandler Peter Zachariasen blev beskikket til at være curator for Chr. Løndahl,
- 1797, 25. september begravedes murersvend P.Z. 49 år gl., (Vor Frelsers kirke, klokkeren).
- 1797/98 –
- 1810/11 – indkvarteringsmandtaller, P.Z.'s enke betaler næringsskat som øltapper ½ p.
- 1801 – folketælling, tehandler.

nr. 11. *Peder Linned*, tilskødet 1788.

- 1791 – under svendens sag imod mester Joh. Martin Quist oplystes det 12. maj, at P.L. drev borgerlig næring uden borgerskab. 25. august betalte han derfor 10 og 27. september bødens resterende 10 rd. (jfr. s. 86).

nr. 12. *Chr. Iversen Smidt*, tilskødet 1780.

- 1784 – generalmandtal over vægterpenge: øltapper
 - 1787 – folketælling, murersvend, 40, hustru 31 år,
 - 1788, 11. juni borgerskab som herbergerer er (16 rd. + 2),
 - 1794-95/96, krofader til ¼ p.
 - 1796-96/97, krofader til ¼ p.
 - 1797 – krofader og muremester i lavet (kgf. bev. 13. januar 97) ½ rettet til 1 portion
 - 1798 – muremester i p.
 - 1798/99 muremester og krofader 1 p.
 - 1799 – muremester
 - 1799/1800 – muremester og krofader 1 p.
 - 1800 muremester og krofader 1 p.
- kronæringen genoptages tilsyneladende i vinterhalvårene o. krisen 1799 og år 1800 evt, som konsolidering

nr. 12 A *Moderen*

nr. 13. *Chr. Peter Wulff*, tilskødet 1788

1791, 28. februar borgerskab som marskandiser,

1794 – indkvarteringsmandtal, marskandiser,

1796, 15. april missive som frimester,

1796 – udgår af svendelisterne

1797 – indkvarteringsmandtal, marskandiser,

1801 – indkvarteringsmandtal, marskandiser.

nr. 14. *Joh. Adam Træchel*, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var murersvend).

1787 – folketælling, murersvend, 34 år (konen 54 år).

nr. 15. *Joh. Bøtkener*, tilskødet 1784.

1787 – folketælling, murersvend 60, hustru 60 år.

nr. 16. *Anders Bendixen Lund*, tilskødet 1783.

nr. 17. *Joh. Budtz*, tilskødet 1788.

1781, 3. januar borgerskab som øltapper,

1794 – indkvarteringsmandtal, ingen næring.

nr. 18. *Gustav Svartz*, tilskødet 1786.

1787 – folketælling, 30 år, hustru 25 år.

1794 – indkvarteringsmandtal, ingen næring.

nr. 19. *Joh. Henr. Wrigge*, tilskødet 1787.

1780, 15. december, bevilling at handle med sukker, sirup og kaffebønner foruden øst- og vestindiske varer (Sjællandske Registre 1780 nr. 774),

1784, 13. oktober, borgerskab at handle efter privilegiet og derfor slettet af lavets protokol,

1791, 2. marts konkurs (L.A. f. Sjæll., Hof- og stadsrettens skiftekomm., Kbh. skifter 1771-97 kl. 6 nr. 864),

1790, 15. oktober til

1791, 14. april bo under skifterettens behandling. Skattebeløb ½ p., 5. mk. 11 sk. kan derfor ikke opkræves af rodemestrene.

Jfr. s. 96.

nr. 20. *Frid. Holm*, eftermand i ægteskabet (den tidligere ægtefælle var spækhøker). De 2 tidligere mandl. ejere var spækhøkere.

1787 – folketælling, 26 år (konen 45 år), har 2 logerende (tømmermænd på Holmen).

nr. 21. *Joh. G. Junghans*, tilskødet 1779.

1787 – folketælling, 44 år, hustru 43 år (6 børn).

nr. 22. *Ole Green*, tilskødet 1780.

1787 – folketælling, 39, hustru 33 år, har 2 logerende (1 bogtrykkersvend og 1 ved porcelænsfabrikken).

nr. 23. *Christen Larsen*, ikke husejer.

1787 – folketælling, 27 år, ugift, søn af en brændekone ved magistratens udsalg,

1791 – en Christen Larsen, født på Vesterbro, vandt borgerskab som øltapper.

nr. 24. *Lars Blem.*

Jfr. s. 85 og 86.

nr. 25. *Simon Jørgensen Løndahl*, tilskødet 1784.

1763, 25 maj viet i Trin. kirke

1766-68 ejer af Vester kvarter nr. 64-65

1771 ejer af Rosenborg kvarter nr. 39

1770 køber Vester kvarter nr. 95, skødet nævner ingen næring, men realregistret har: tehandler

1774, 5. aug. handelsbevilling

1775, 21. juni borgerskab at handle

1775 indkvarteringsmandtal, tehandler, $\frac{1}{4}$ p.

1778 indkvarteringsmandtal, tehandler, $\frac{1}{4}$ p.

1778, 29. juni køber Vester kvarter nr. 91

1779 sælger Vester kvarter nr. 95

1784, 19. juli tilskødet Rosenborg kvarter nr. 174

1784, 20. dec. sælger Vester kvarter nr. 91

1787 folketælling, murersvend 50, hustru 46 år

1789 svarer 5 rd. i formueskat, deraf 1 rd. som husejer

1794, 22. okt. begravedes Simon Jørgensen Løndahl, murersvend, fra Brøndstrædet 174, 60 år.

nr. 26. *Laurits Thrane*, murersvend.

1779, 5. november bevilling, Sjæll. Reg. 1779 nr. 696.

1780 – bevilling indløst 1. kvartal (Da. Kanc. A. 70),

1783, 15. oktober-

1784, 14. april sat til $\frac{1}{4}$ p. næring som tehandler 2 mk. 13 $\frac{3}{4}$ sk. AV 229-230, skattebillet: fattig!
(er det for at spare sammen til borgerbrevet?),

1784, 8. november borgerskab at handle efter priv.

1786-

1802 og videre? Vejviser i Aabenraa 153, men R 153 er ikke Aabenraa,

1787 – R. 253 murersvend, 31, hustru 35 år, ingen logerende,

1789 – R. 253 næringssskat 1 rd.,

1795, 16. februar tilskødet R. 89,

1795, 20. april borgerskab som muremester i lavet.

nr. 27. *J. Nielsen Bynck.*

Jfr. s. 94ff.

nr. 28. *Joh. Nagel*, tilskødet 1773.

1775 – grundskat + $\frac{1}{4}$ p. næring,

1781 – svendeformand (1779-81),

1786-

1787 – murerpolerer (jfr. LA. f. Sjæll. Hof- og stadsrettens skiftekomm., Kbh. skifter 1771-97 kl. 5
nr. 3736, skydebanens bygning, Petermann),

1787 – folketælling, 45, hustru 48 år, har 2 logerende (1 murersvend og 1 jøde, som handler).

nr. 29. *Frid. Aagaard*, ikke husejer.

1787 – folketælling, bor ikke på nummeret, men en værtinde »lever af huslejen«,

1789 – betaler 1 rd. i næringssskat som øltapper,

1794, 2. juli, borgerskab som øltapper,
1817, 15. januar, forandret til lysestøber.

nr. 30. *Frid. Lippin* (Lepin eller Lupin), tilskødet 1786.

1787 – folketælling, 28 år, ugift (men moderen – 55 år – er enke uden næringsvej), har 3 logerende (2 soldater ved sjællandske infanteriregiment, 1 tømrer og 1 murersvend samt 1 pensioneret matros ved Holmen),

1794 – evt. vært for strejkende svende.

nr. 31. *Joh. Fr. Rotsche*, ikke husejer, se skattebilletter.

1787 – folketælling, 37, hustru 27 år, ugift tjenestepige 31 år

1791, 15. april-

1791, 14. oktober skattebillet: fattig.

Jfr. s. 86.

nr. 32. *Henr. Schiølle*, tilskødet 1784.

1784 – i realregistret: murerpolerer,

1788 – 27. august borgerskab som herbergerer (betalt med 16 rd. + 2 rd.),

1796 – erklærer magistraten, at han i adskillige år har arbejdet som mestersvend for adskillige mestre (RA. Da. Kanc., supplikprot. 1796, første halvår 8 LB nr. 2872),

1796 – Sjællandske Missive af 27. maj, frimester.

nr. 33. *Jacob Christensen*, tilskødet 1780.

1787 – folketælling, 50 år.

nr. 34. *Hans J. Hass*, tilskødet 1788.

1784 – generalmandtal over vægterpenge, murersvend,

1787 – folketælling, 44 år, hustru 41 år.

nr. 35. *Svend Nielsen Egerød*, tilskødet 1782,

1787 – folketælling, 47 år, hustru 51 år, 1 logerende (enke, 74 år, som nyder almisse af Nikolaj plejekommission).

nr. 36. *Hans Blom*, tilskødet 1783.

1787 – folketælling, murersvend, stadstambur, 39, hustru 39 år.

nr. 37. *Mathias Peltholt*, tilskødet 1781.

1789 – »svarer som husejer«, men nyder ugeløn (RA. Regnskab for formueskatten af 11. marts 1789, litra A fritagelser).

nr. 38. *Johs. Mühle*, tilskødet 1781.

1787 – folketælling, borgertambur, 45, hustru 42 år, 6 børn, 1 tjenestepige.

1788, 25. august borgerskab som øltapper (6 rd. + 1 rd.),

1790, 15. februar ændret til fiskehandler for (4 rd. + 1 rd.),

1793, 15. april-

1793, 14. oktober skattebillet: fraflyttet og ej at finde, efter sigende yderlig fattig.

nr. 39. *Hans Drubin*, tilskødet 1780.

1787 – folketælling, 49 år, hustru (2. ægteskab) 53 år.

1790 –

1791 – svendeformand.

Fhv. msv., litra b.

Johan Kyhorn, tilskødet 1789.

1783 – ansøgning om frimesterskab besvares med, at en bevilling ikke er nødvendig efter 14 års krigstjeneste (RA. Da. Kanc. Supplikprot. 1783, 1. halvår 7 LA. nr. 571),

1783 – i svendelisterne er kvartalspenge betalt for første halvår, marginalnotat »udgaar«,

1789 – betegnes J. K. i realregistret som fri murermester,

1794 – indkvarteringsmandtal, murersvend, betaler ikke næringsskat,

1801 – indkvarteringsmandtal, sekondløjtnant ved brandkorpset og murermester,

1806 – indkvarteringsmandtal, premierløjtnant ved brandkorpset og murermester.

III, 4

Begrundelse for ansøgninger om Tømrer-frimesterskab

nr. 1. *Johan Georg Kramer*

Bev. 26. marts 1762 (Sjæll. miss. nr. 148)

Begrundelse for ansøgn.: Tjent ved militæret, kan ikke selv udrette noget – ønsker derfor at holde folk, i fornyet ansøgning på grund af alderdom anmodning om at betjene sig af en eller to arbejdskarle til at løfte eller bære.

Magistratens erkl.: skal ikke kunne forstå professionen (tegne) bør lade sig nøje med den frihed han, som har tjent som militær 14 år, har. (evt. dato på Mag.s erkl.)

Bev.s omfang. Frimesterskab med to arbejdskarle.

Kilde: suppl. 1761,2. – 5 Y nr. 1273 (d.v.s. 2. halvår) og således frimester.

nr. 2. *Ole Svendsen Hald*

Bev. 27. november 1762 (Sjæll. miss. nr. 298)

Begrundelse for ansøgn.: 12 år som svend, søger at blive mester i lavet uden at forfærdige mesterstykke, da han »ikke er beqvem dertil formedelst Rysten og Tunghed paa sine Hænder«.

Magistratens erklæring: Håndværket behøver habile mestre, der kan tegne og lave overslag, da O.S.H. ikke har evne til at lave mesterstykke, indstilles, at han må arbejde med egne hænder ved hjælp af en svend.

Bev.'s omfang. Frimesterskab med en svend til hjælp.

Kilde: suppl. 1762, 5 nr. 838.

nr. 3. *Søren Jensen*

Bev. 21. oktober 1763 (Sjæll. miss. nr. 497)

Begrundelse for ansøgn.: Under arbejdet er hans arm slået af led (attest fra kirurg). Har hustru og børn at forsørge; (søger frimesterskab) evt

Magistratens erklæring: Så stærk, at han kan arbejde som svend, forstår ikke at tegne; senere efter barberens attest: har skadet sin arm og hustru og børn at forsørge, derfor indstilles han.

Bev.'s omfang: Med egne hænder.

Kilde: Suppl. 1763, 2. 6A nr. 242.

nr. 4. *Johan Gottlob Riesmann*

Bev.: 21. april 1764 (Sjæll. miss. nr. 240)

Begrundelse for ansøgningen: Tjent det Falsterske regiment i 8 år, derefter tømnersvend hos frimester Hans Knudsen Eschildstrup, er 44 år og har aldrig været i lavet og kan derfor ikke komme der, end ikke som svend uden stor omkostning.

Magistratens erklæring: Da han ikke har lært håndværket hos nogen lavsmester og derfor ikke kan arbejde hos mestrene, indstilles, at han, der en del år har arbejdet ved Militæretaten, må ernære sig ved egne hænder.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1764, 1. 6B nr. 625.

nr. 5. *Mads Pedersen Møller*

Bev.: 4. maj 1764 (Sjæll. miss. nr. 281).

Begrundelse for ansøgningen: Har arbejdet i professionen i 33 år, er 60 år, søger frimesterskab med en svend.

Magistratens erklæring: Da ansøgeren ikke på grund af alderdom kan tjene sit brød, finder tømmerlavet det rimeligt, at han tillades at ernære sig ved hjælp af en svend.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1764, 1. 6B nr. 703.

nr. 6. *Jens Christensen*

Bev.: 2. november 1764 (Sjæll. miss. nr. 586).

Begrundelse for ansøgningen: Har lært i Aalborg og arbejdet 2 år som svend i København, kan kun komme i lavet, hvis han vil stå som dreng, søger derfor at optages som svend eller at arbejde med egne hænder.

Magistratens erklæring: Tungt at tjene som dreng 40 år gammel, derfor indstilles ansøgningen til bønnehørelse.

Bev.'s omfang: Må indskrives i lavet som svend.

Kilde: Suppl. 1764, 2. 6 C nr. 618.

nr. 7. *Christen Sørensen Baar*

Bev. 1. februar 1765 (Sjæll. miss. nr. 46). Kasseret, jfr. nr. 9 og 17.

Begrundelse for ansøgningen: Har arbejdet som svend i mere end 30 år. Da han for nogle år siden har forstrakt sin ene hånd, kan han ikke træde i lavet, søger frimesterskab med 2 dreng til hjælp.

Magistratens erklæring: Vel noget til alders (57 år), men kan dog selv ved arbejde fortjene sit ophold. Nødvendigt i slige professioner, at udøverne viser, at de forstår håndværket. Det højeste, supplikanten kan bevilges, er at ernære sig ved egne hænder i tømmerhåndværket.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1764, 2. 6C nr. 1119.

Det udfærdigede brev er indført i Sjællandske Tegnelser, men igen streget ud (i margenen er der noteret »casseret«, da de 3 rd. ikke er betalt.) Det sidste fremgår af, at missivet ikke er indført i Da. Kanc.'s sportelregnskaber (A.70).

nr. 8. *Hans Nielsen Berg*

Bev. 10. maj 1765 (Sjæll. miss. nr. 351) og 10. februar 1769 (Sjæll. miss. nr. 62)

a. Begrundelse for ansøgningen: Har arbejdet som svend hos mestre i 34 år, er 61 år gammel og svag, søger privilegium som fri tømmermester og tilladelse til at holde en svend.

Magistratens erklæring: Da han er så gammel, at han ikke kan tjene som svend, indstilles ansøgningen, og at han tillige må holde en svend til hjælp.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen, og
b. 1769 bevilgede – efter en ny memorial – den da 66 årige, som på grund af svaghed ikke
kunne arbejde, endnu en svend. (d.v.s. 2 svende)
Kilde: Suppl. 1765,1. 6D nr. 596.

nr. 9. *Joh. Henrich Rheins*

Bev. 10. januar 1766. (Sjæll. miss. indført bagest i bindet 1765 som nr. 13). Kasseret, jfr. nr.
7 og 17.

Begrundelse for ansøgningen:

Svag af helbred, kan ikke arbejde i højden – ved husbygning, men ønsker frimesterskab for
at udføre småreparationer.

Magistratens erklæring: Indstilles, at han må meddeles bevilling til at arbejde med egne
hænders arbejde.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1765,2. 6E nr. 1115.

nr. 10. *Jens Engemandsen* (jfr. svendeskatteydere 1789, tsv.nr. 10).

Bev.: 8. januar 1768 (Sjæll. miss. nr. 298).

Begrundelse for ansøgningen: I 26 år tjent som svend ved tømmerfaget.

Magistratens erklæring: Da supplikanten, der er nogle og 50 år gammel, ikke har kræfter
til at arbejde som svend i dagløn hos en mester, indstilles, at han tillades at ernære sig af
tømmerhåndværket med egne hænders arbejde. Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1767,1. 6H. nr. 351.

nr. 11. *Svend Holm*

Bev. 8. januar 1768 (Sjæll. miss. nr. 36)

Begrundelse for ansøgningen: 50 år gammel, har i 20 år ernæret kone og børn som svend,
beder nu for ikke at blive krøbling på grund af de farer, der truer fagets udøvere om
privilegium ved rømmermandsfaget at ernære sig, hvor han bedst kunne.

Magistratens erklæring: Da Sv. H. er gammel og skrøbelig, indstilles, om det må tillades
ham at udføre reparationsarbejde med egne hænder.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1767,2. 6 J nr. 956.

nr. 12. *Lars Hansen Grundfør*

Bev.: 18. marts 1768 (Sjæll. miss. nr. 201).

Begrundelse for ansøgningen: tømmer-svend i 26 år – brækkede 1752 sit ene ben, kan derfor
ikke længere forsørge familien.

Magistratens erklæring: Da ansøgeren, som har hustru og børn at forsørge, skal være 54 år
gammel og skrøbelig, indstilles, at han med egne hænder må ernære sig af tømmerfaget ved
reparationsarbejde.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1768,1. 6 K nr. 310.

nr. 13. *Hans Mønsen Rawe* (eller Rabe). Svendeskatteydere 1789, tsv. nr. 24.

a. Bev.: 1. april 1768 (Sjæll. miss. nr. 246)

Begrundelse for ansøgningen: Svend i København i 18 år (født i Sverige). På grund af en
skade i armen søger han frimesterskab.

Magistratens erklæring: Den skade, han angiver at have i sin arm, hindrer ham ikke i at

arbejde. Han har hele tiden arbejdet hos tømrermester Volmeister. Intet at overveje i hans ansøgning.

Bev.'s omfang: Med egne hænder.

Kilde: 1768,1. 6 K nr. 209.

b. Bev. 3. marts 1769 (Sjæll. miss. nr. 110).

Begrundelse for ansøgningen: På grund af tilføjede skader ved Børnehusets og Bryghusets brande er det ham umuligt at ernære sig ved egne hænder arbejde, søger derfor om tilladelse til at holde en eller flere svende til hjælp. Attester om hans svaghed vedlagt.

Magistratens erklæring: Er til alders (1769 46 år), og skaden fra Børnehusets brand hindrer ham undertiden i at arbejde, så det indstilles, at han må holde en til hjælp, dog kun ved reparationsarbejde. Må ikke påtage sig nogen nybygning.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: 1768,1. 6 K nr. 209.

c. Bev. 16. april 1784 (Sjæll. miss. nr. 263).

Ansøgningens begrundelse: Fritømrermester: 14 år, er udelig til at arbejde, da hans ene arm blev knust af det i Rådhusstrædet nedfaldne hus, søger 2 svende til at påtage sig det arbejde, han kan påtage sig.

Magistratens erklæring: På grund af armens tilstand har lavet intet imod, at han bevilges 2 svende, dog ikke til nybygninger og hovedreparationer, da magistraten giver hans manglende indsigt i al slags tømrerarbejde skylden for ulykken sommeren 1783.

Bevillingens omfang: efter erklæringen.

Kilde: 1784,1. 7 N A nr. 651.

nr. 14. *Jørgen Andersen Brandt*. Formand 1761-65, jfr. s. 61.

Begrundelse for ansøgningen: J.A.B., borger og tømrersvend, 49 år gammel, søger at måtte arbejde som frimester med 2 a 3 mand, da han på grund af svaghed ikke kan arbejde ved professionen uden hjælp.

Magistratens erklæring: af 26. marts 1766: Da han ikke har vist at være en dygtig tømrersvend, men endog nogle år har skabt uro, kan det ikke indstilles.

2. april 1766 koll. conseille kan ikke bevilges.

Kilde: 1766,1. 6.F.421.

Bev.: 18. marts 1768 (Sjæll. miss. nr. 411).

Begrundelse for ansøgningen 1766: Kan ikke tjene nogen mester, da han er »beladt med et Slag«, søger derfor om frimesterskab og hjælp af 2 a 3 mand. Får afslag på 4 ansøgninger 1766 og 1768. Efter den 6. (med ansøgn. kopier af 2 kirurgattester):

Magistratens erklæring: Er nu svagelig, så det indstilles, at han tillades at ernære sig ved frimesterskab med en håndlanger til hjælp.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: 1766,1. 6 F nr. 1079. (ja, også 68 bev. indført her).

nr. 15. *Niels Olsen*

Bev.: 2. marts 1770 (Sjæll. miss. nr. 118).

Begrundelse for ansøgningen: Tømrersvend i 21 år, skade i en hofte, kan ikke blive mester grundet fattigdom.

Magistratens erklæring: beladt med »Gicht-Syge«, så det indstilles, at han må ernære sig af tømrerhåndværket med egne hænder, men kun ved reparationsarbejde.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1769,2. 6 N nr. 1233.

nr. 16. *Peter Nielsen*

Bev.: 25. maj 1770 (Sjæll. miss. nr. 312).

Begrundelse for ansøgningen: Svend i 41 år, hen mod 70 år gammel, derfor tiltagende skrøbelighed; ønsker et bedre udkomme for familien ved hjælp af en svend.

Magistratens erklæring: P. N. er kun noget over 60 og endnu en temmelig frisk og stærk mand, indstilles, at han må ernære sig af tømmerhåndværket ved gammelt reparationsarbejde, men ikke holde nogen til hjælp eller associere sig med andre frimestre.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1770,1. 6 O nr. 625.

nr. 17. *Joh. Frederich Blum*

Bev.: 2. november 1770 (Sjæll. miss. nr. 612), kasseret jfr. nr. 7 og 9.

Begrundelse for ansøgningen: Har arbejdet som svend i 23-24 år, har kone og børn og kan ikke bestride udgifterne, der er forbundne med at komme i lavet.

Magistratens erklæring: Da supplikanten – en af byens tamburer – har kone og børn, så indstilles, at han tillades at bruge sit håndværk til »Flick«-arbejde med egne hænder.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: 1770,1. 6 O nr. 1347.

nr. 18. *Joh. Frederich Hofman*

6 G 1766, 2. halvår søger frimesterskab med en svend eller 2 håndlangere til hjælp på grund af incurabel brok.

Mag.'s erkl. (indkom 25. august 1766) på grund af slet opførsel kan han ikke være hos nogen mester, kan hverken tegne eller gøre overslag, på trods af lægeattest ingen bevilling. 6 O. 1770, 1. halvår.

kanc. koll. 14. februar 1770. Tømmer-svend i 16 år, men kan ikke med familie leve af det.

Mag.'s erkl.: Ansøgeren en ganske stærk mand – som kan arbejde for sin mester. Ingen bevilling.

6 Q 1/1-30/4 1771. Mag.'s erklæring: Aldrende og svag.

Bevilling.

Bev.: 30. marts 1771 (Sjæll. miss. nr. 184).

Begrundelse for ansøgningen: Svaghed og fattige omstændigheder, ønsker at ernære sig og hustruen ved reparationer og andet småt arbejde med egne hænder.

Kilde: Suppl. 1771, 1. jan.-30. april.

Magistratens erklæring: Da supplikanten både er aldrende og svag, indstilles, at han må ernære sig ved gammelt reparationsarbejde.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1771,1. 6 Q nr. 127.

nr. 19. *Christopher Sliphagen*

Bev.: 30. marts 1771 (Sjæll. miss. nr. 185).

Begrundelse for ansøgningen: Er fattig. Har lært håndværket, og søger tilladelse til – uden at indtræde i lavet – at ernære sig af det samt at holde 2 mand til hjælp. (Ansøgn. ikke sendt til magistraten (kabinettsordre), påtegnet »Hans Majestet Kongen haver accorderet Supplicanten at ernære sig med sine hænder af hans lærte Profession«).

Kilde: Suppl. 1771,1. 6 Q nr. 711.

nr. 20. *Joh. Christoph Schlue*. Svendeskatteydere III, 3a 1789, tsv. nr. 3.

Bev.: 11. juli 1788 (Sjæll. miss. 452).

Begrundelse for ansøgningen: 9 år tjent som grenader ved da. Livregiment, agter at

nedsætte sig som frimester efter de Reformertes privilegier af 15. maj 1747. Attest fra menigheden vedlagt.

Magistratens erklæring: Skønt supplikkanten ikke har tjent i 14 år, indstilles, at han tillades at arbejde med egne hænder efter de Reformertes priv., dog uden at oplære nogen i sit håndværk.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1788,1. 7 W B nr. 1819.

nr. 21. *Mathias Barthold Kørbitz*

a. Begrundelse for ansøgningen; Har ikke efter 17 år som svend evne til at udrede de omkostninger, der er forbundet med at blive optaget, søger optagelse uden mesterstk.

Magistratens erklæring: Det skyldes ikke alderdom eller svaghed, at supplikkanten ikke har forfærdiget mesterstykket, men ukyndighed i tegning.

Kanc.koll. 6. november 1787 kan ikke bevilges.

Kilde: Suppl. 1787,2. – 7 U B nr. 1884.

Bev. 30. december 1791 (Sjæll. miss. nr. 1047).

Begrundelse for ansøgningen: Endnu som 56 årig daglønnet tømrersvend mangler han formue til mesterstykkets forf. Selv et frimesterskab ville ikke forbedre hans kår, da tømrerprofessionen ikke kan drives uden svende og hjælp. Anbefaling fra bl.a.: brandmajor Boye Junge bevidner hans kyndighed. Ansøger om tilladelse til at optages som mester i tømrerlavet uden mesterstykkets forfærdigelse.

b. Magistratens erklæring: Hans ukyndighed i tegnekunsten gør ham endnu aldeles uskikket til at komme i lavet som mester, og hans hensigt synes alene at være, at han kan få adgang til af lavet, at nyde understøttelse til begravelse og skaffe sin hustru frihed til at drive professionen som enke. Men da hans kræfter er aftagende, og det falder ham svært at tjene sit brød som svend, indstilles, at han må få bevilling som frimester og tilladelse til at holde en svend.

Bevillingens omfang. Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1791,2. – 8 B_B nr. 2093.

nr. 22. *Carl Daube*

Bevilling: 20. august 1795 (Sjæll. miss. nr. 703)

Begrundelse for ansøgningen: Har hverken evne eller tid til at gøre mesterstykket. Har lejlighed til at entreprenere en betydelig bygning for justitsråd Stephansen – har i adskillige år arbejdet som svend i byen. Anb. fra slotsforvalter Voegth på Frederiksberg.

Magistratens erklæring: Den bygning, ansøgeren har byget for slotsforvalteren, er kun af bindingsværk, derfor kan han ikke antages som mester i lavet. Hvis det blev ham tilladt at opføre justitsråd Stephansens bygning (hvorimod intet kan indvendes), er det ikke afgjort, at de andre svende vil arbejde under ham, men det kan frygtes, at dette ville give anledning til nye uroligheder.

Bevillingens omfang: på samme måde, som det blev bevilget en murersvend (murersvend Jacob Lyngge havde entrepreneret med justitsråd, brygger Stephansen om opførelse af hans gård Klædebo kvarter nr. 154.)

Kilde: Suppl. 1795,2. – 8 K_A nr. 1046.)

efter Stephansens ansøgning.

Kilde: Suppl. 1795,2. – 8 K_A nr. 1182.

Begge bevillinger i august – de første efter branden til håndværkere, som ikke er særdeles godt kendt eller mestre andetsteds.

nr. 23. *Svend Gudmandsen Lønholt.*

Skattebetalende svende 1789. (Udgik 1775-76. ?2. kl. nr. 27. 1785 borgerskab som lysestøber).

Fhv. tsv. litra c Sv. Gudmann.

Begrundelse for ansøgningen: har lært tømmerhåndværk, kan arbejde i snedkerprofessionen, søger om tilladelse til at holde en svend.

Magistratens erklæring: Tømrersvend for 23 år siden; rimeligt, at han tillades at arbejde som frimester, men ikke at påtage sig snedkerarbejde.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen. ang. aldermd. J. Volmeisters erkl. af 8. sept. Suppl. er lavet aldeles ubekendt osv.

Kilde: 1795,2. – 8 K_A nr. 1385.

nr. 24. *Henrich Keyser*

Ikke bevill. Afslag Kanc. koll. 6.10.95.

a. Begrundelse for ansøgningen: 12 år som tømrersvend, kone og to børn at underholde, søger frimesterskab. Magistratens erklæring: Skal kun være en mådelig arbejder, har ikke villet modtage lavets tilbud af dagløn i den tid, der anvendes til mesterstykkets forfærdigelse, ingen grund til at bevilge det ansøgte.

Bev.'s omfang: kan ikke bevilges.

Kilde: Suppl. 1795,2. – 8 K_A nr. 1361.

Bev. 20. maj 1796 (Sjæll. miss. nr. 511)

Begrundelse for ansøgningen: 14 år som svend, ansøger om frimesterskab og en svend til hjælp til sin og familiens underhold og på grund af »Arbejdets Mængde for Tiiden«. Vil så efter nogle års forløb – uden mangel: udkommet – forfærdige det befalede mesterstykke.

Magistratens erklæring: Skønt han fik afslag sidste år, har han nu ved atter godtgjort, at han forstår så meget af tegnekunsten, som med rimelighed kan forlanges af en tømrermester. Indstilles, at det overdrages kunstakademiet, at lade ham derpå aflægge prøve, og når den er fundet antagelig, må supplikanten, uden videre mesterstykke, optages i lavet.

Bev.'s omfang: at være frimester og at arbejde med egne hænder.

Kilde: Suppl. 1796,1. – 8 L C. nr. 3443.

nr. 25. *Peder Madsen*

Bev. 20. april 1798. (Sjæll. miss. nr. 387)

Begrundelse for ansøgningen: Supplikanten søger frimesterskab for at kunne ernære sig. Magistraten indstiller.

Bev.'s omfang: Efter erklæringen.

Kilde: 1798,1. – 8 P_B nr. 3054.

nr. 26. *Engelbret Halvorsen*

Bev. 21. september 1798 (Sjæll. miss. nr. 926).

Begrundelse for ansøgningen: Søger om gratis bevilling for resten af sin levetid at måtte ernære sig og familien ved tømmerarbejde. Supplikantens svagelige helbred tillader ikke længere, at han arbejder som svend. Har i nogle år stået ved artillerikorpset (!!!)

Magistratens erklæring: Da lavet ikke har noget imod det ansøgte, ved magistraten heller ikke noget derimod at erindre.

Bevillingens omfang: Efter erklæringen.

Kilde: Suppl. 1798,2. – 8 Q_A nr. 622.

Bev. oktober 1798 (Sjæll. miss. nr. ses ÷ i miss.)

Begrundelse for ansøgningen: søger fritagelse for at betale de 5 rd. 26 sk., som den ham meddelte bevilling til at drive professionen med egne hænder, skal koste, da hans formue er så ringe.

Begærer sin afsked tilbage.

Kanc. koll. bev. 4. oktober 1798.

Kilde: Suppl. 1798,2. – 8 Q_B nr. 3010.

Underbilag til III, 4, nr. 14 (s. 271)

Jørgen Andersen Brandt. Næring.

Formand 8. apr. 1761 – 6. apr. 1765. Øltapper 13. jan. 1749.

1761-63	Klædebo kvarter 171,	i stuen Jørgen Andersen Brandt, tsv. og krofader <i>1/2 p.</i>
1762/63	Klædebo kvarter 171,	i stuen Jørgen Andersen Brandt, tsv. og krofader <i>1/2 p.</i>
1763	Klædebo kvarter 171,	i stuen Jørgen Andersen Brandt, tsv. og krofader <i>1/2 p.</i>
1764	Klædebo kvarter 171,	i stuen Jørgen Andersen Brandt, <i>ingen næring</i>
1766/67	Øster kvarter 191,	Jørgen Andersen Brandt, <i>ejer</i> , øltapper, men kun grundtakst
1768	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandt, tsv.
1768/69	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandt, tsv. (ejer)
1769	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandt, tsv. (ejer)
1769/70	Øster kvarter 191,	Jørgen Andersen Brandt, tsv. (ejer)
1770	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandt, grundtakst
1770/71	Øster kvarter 191,	Jørgen Andersen Brandt, tsv. og grundtakst.
1771	Øster kvarter 191,	<i>Madame Brandt</i> , ingen næring
1771/72	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandts enke, ingen næring.
1772	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandts enke, ingen næring
1773	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandts hus, ingen næring
1775	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandts hus, ingen næring
1778	Øster kvarter 191,	Jørgen Brandts hus, ingen næring

III, 5

Murersvend Johan Christopher Sumpes formue

Nr. 1428

Anno 1779 den 5te Aug. indfandt Skiftecomissionen sig med Betienten Lars Lund hos Enken Anna Kirstine Jørgensdatter, udi hendes tilleiehavende Værelser i Huuset Nr. 341 paa Hiørnet af Dronningens Tvergade og Borgergaden, for i følge hendes Begiæring at foretage annotations Forretning efter hendes i dag afdøde Mand Murrsvænd Johan Christopher Sumpe. Herved var tilstæde Enken som andmælte at forn^{te} hendes afg. Mand af 1. Ægteskab med afg. Birthe Maria efterlader sig 2de børn, en Sønn Johan Friderich, 10 aar og en Datter Johanne Dorothea, 15 aar gãmel, samt af 2^{det} og sidste Ægteskab med hende en Sønn Jens Ulricus Sumpe gãmel 12 Uger.

Hvorefter hvis som blev anvist Boed til Formue, strax blev registreret og af forn^{te} Betient Lund vurderet saaledes

Adskilligt	rd.	mk.	sk.
1 gãmel grønmalet Himelseng	–	4	–
3 gl. Dyner, 3 puder og 1 Lagen	6	–	–
1 gl. Furre Dragkiste	1	2	–
1 Liden do.	–	4	–
1 Theebord og 4 gl. Stoele	1	2	–
1 grøn malet Kiste	1	–	–
1 gl. brun Vracke, 1 blaa Væst og 1 pr. Skind Buxer	1	2	–
3 gl. Skiorter, 1 par Strømper og een Stock	–	2	–
Schrivers Siæle-Skatt 2 voll	2	–	–
Hvitfelds Krønike 2 Tom	2	–	–
Hederigs Lexicon	–	3	–
Hýbners Stats Lexicon	–	3	–
Suhms Nordske Hist. 1. deel	–	1	–
Orig. Hafniensis	–	3	–
Ellers Natuur Geschichte ¹⁾	–	2	–
Suhm om Odin og de gamle Guder	–	1	8
Rabeners Satirer	–	1	–
Horrebow om Iisland	–	1	–
Robinson 2 Voll.	–	2	–
Holbergs Bergens Beskrivelse	–	1	–
Eegedes Grønlandske Historie	–	1	–
Tromlers Geschichte ²⁾	–	1	–
Plini Epistler	–	1	8
3 bøger i et Bundt	–	–	8
1 Bundt Perspektiv stkr.	1	–	–
1 lidet Speil	–	1	–
Tilsammen	21 rd.	3 mk.	8 sk.

Videre declarerede Enken icke at vide Boed, til Formue at andgive. I øvrigt forbeholdt hun sig at indkomme med regning over saavel hendes afg. Mands Begravelse, som ellers bortskyldige Geld og hvorved Forretningen for denne sinde ophørte.

1. Kan kun være: Ellis, Jean: Versuch einer Natur geschichte. Aus dem Eng. (von J. J. Krüratz mit 46-Kupfertruken 4° Nürnberg 1767. (Bauer u.R.)
2. K. H. Tromler. Samlungen zur Geschichte des alten heidnischen den Christlishen Vogtlandes provins Leipzig 1767 (Kgl. Bibl. reg. 159 s. 118 8°).
(*bøger + perspektivstykker vurderet til 7 rd. 72 sk. eller 36,90% af formuen*).
LA f. Sjøll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv. Kbh. skifter 1771-97. Forseglingsprot. 5 D 1428 s. 200. (bilag ikke bevaret).
(behandlingsprot., den 24. januar 1780, enken fremlagde regning over på boet hæftede gæld: 47 rd., derimod haves kun de 21 rd., 56 sk. Boets formue ÷ 25 rd. 40 sk.

IVa, 1

1794-underskriveres lønninger.
 Hofarkitekt A. Kirkerups afregninger med svende, dat. 25. juli 1794.
 Underskriver nr. 1.
 Friderich Wagenknecht

1783.	arbeidet		rd.	mk.	sk.
Fra 2 til 4 Januar.	Hos Brendewiins Brender Herr Erich Møller				
		1½ Dag a 24 sk.	2		4
13 - 18 Jan.	Hos do	½ - - - -			12
20 - 25 Jan.	Hos do	2 - - 24 sk.	3		
3 til 8 Febr.	Hos do	½ - - - -			12
10 - 15 Febr.	Hos do	½ - - - -			12
17 - 22 Febr.	Hos do	4 - - 24 sk.	1		
	Hos do	Sommer Dagene begynder 1 Dag a 24 sk.		2	
24 Febr. til 1 Marti	Hos do	6 Dage a 2 mk.	2		
3 - 8 Marti	Hos do	2½ - - 2 mk.		5	
10 - 15 Marti	Hos do	4 - - - -	1	2	
17 - 22 Marti	Hos do	6 - - - -	2		
24 - 29 Marti	Hos Geheimeraadjnde Juul Wind	1½ Dag a 2 mk. 4 sk.	3		6
	Hos Herr Justitz=Raad Frisk ved et Hønse Huus	4½ Dag a 2 mk. 4 sk.	1		42
1 Januar til 29 Marti	benævnte Brendewiins Brender Herr Erich Møller haft accorderet arbeide, tilligemed Martin Ostraet og Martin Nyborg, hvorved ovenstaaende kommer tilgoede vide Folio 44 og 46, den Summa i alt			26	1
	Fortient		Rd. 37		1
	Kom tilgoede ved Nestforrige af Reigning den 31 Decbr.			9	
	Kommer tilgoede den i alt fortiente Summa		46		1

Saaledes Rigtig afgjort og betalt hvorfor Qvitteres

Friderich Wagenknecht

		rd.	mk.	sk.
Fra 31 marti til 30 April	Hos Herr Justitz=Raad Frisk 28 Dage a 2 mk. 4 sk.	10	3	
1 may til 6 do	Hos Geheimeraadjnde Juul Wind 5 Dage a 2.4.	1	5	4
26 - 30	Ved nogle Stender til en Stakit Port			
	4 Dage a 2 mk.	1	2	
31 - 28 Juny	Hos Etatz=Raad de Coninck Laurvigs Gaard			
	12 Dage a 2.4.	4	3	
7 Juli - 14 do	Hos Kleinsmed Møller i Nørregaden			
	4½ Dag a 2.4.	1	4	2
15 - - 26	Hos Uhrmager Jørgensen			
	17 Dage a 2 mk.	5	4	
	For Agent Selbye ved en Stakit Port havt acorde- ret arbeide tilligemed Morten Nyeberg for 14 rd. enhver ½ Deel	7		

Bekommen i Contant et Qvartal	20 rd	32	3	6
	3.2.	20	3	2
Kommer altsaa tilgoede	Rd.	12		4

Saaleedes Rigtig afgjort og Betalt hvorfor Qvitterer

Friderich Wagenknegt

Fra 28 July 1783 til 21 Febr. 1784	Hos uhrmager Jørgensen			
		48 Dage a 2 mk.	16	
	Mad Voigth	3½ Dag a 2.4.	1	14
	do	54 Dage a 1.12.	15	8
	do	3 Dage a 1.12.		4
	Ved de Isl. Huusse Biblioteqvæt	½ 34 Dage a 1.8.		14
		8	3	
	I alt fortient	rd.	42	8
Contant bekommen et Qvartal	40 3.2		40	2
	Kommer tilgoede	rd.	2	6

afgjort og betalt til Friderich Wagenknegt

1784		rd.	mk.	sk.
Fra 21 Marti til 29 May	Hos Capitain Holst 11 Dage a 2 mk. 4. sk. Hos Procurator Aabye 5 Dage a 2 mk. 4 sk.	4.		12.
-	I eget arbeide		5.	4.
-	8½ a 2.4.	3.	1.	2.
-	Hos Justitz= Raad Heeger 23½ a 2.4.	8.	4.	14.
30 - 12 Juny	do do 9 Dage a 2.	3.		
		Fortient Rd.	21.	
	Contant Forstragt 10 1 Qvartal 3.2.	10.	3.	2.
	Kommer tilgoede betalt sidste gang Qvartal	rd.	10.	2. 14.
			3.	2.
	altsaa tilgoede	Rd.	11.	
Saaleedes Rigtig afgjort og betalt Qvitterer				
Friederich Wagenknegt				
Fra 13 til 19 Juny	Hos Justitz= Raad Heeger			
		mk.	sk.	
20 - 3 July	Hos 5 Dage do	a 2 15 Tiimer	a 4.	2. 1. 12.
4 - 10 -	- 11½ Dag	- - 34 -	a 4.	5. 1. 8.
11 - 17 -	- 6 -	- - 18 -	a 4.	2. 4. 8.
18 do 21 Aug	- 5 -	- - 15 -	a 4.	2. 1. 12.
22 do 4 Septb.	- 27½ -	- - 60 -	a 4.	11. 4.
5 do 18 -	- 11½ -	- - 23 -	a 4.	4. 4. 12.
19 do 25 -	- 9 -	- - 9 -	a 4.	3. 2. 4.
	- 6 -	- - 6 -	a 4.	2. 1. 8.
		Fortient Rd.	34.	4.
26 - 28	Endviidere hos do ½ Dag			1.
Tillegges for 48 Dage a 4 sk.			2.	
	altsaa fortient Rd.		36.	5.
bekommen Contant 1 Qvartal	30. 3.2.		30.	3. 2.
	Tilgoede	rd.	6.	1. 14.
som er mig Rigtig betalt tilstaaes				
Friderich Wagenknegt				

		rd.	mk.	sk.
29 til 30 Novbr.	Hos Justitz=Raad Heeger			
	28 Dage a 28 sk.	8.	1.	
	- do havt acordt tilligemed I.H. Schultz I. C. Schrøder, Weeber, Schønberg, Eichler, Sontag, Steur- valdt, og Drengene Morten Cron- borg og Jochum Friderich Mentz ved følgende:			
2040 al.	Forskahling a 1½ sk.	rd. 31.5.4.		
1904 al.	indskuds Dæcke a -	29.4.8.		
173½ al.	høvlede Gulve a 4 sk.	7.1.6.		
722 al.	Rue do a 3 sk.	22.3.6.		
106 stænder	a 1 mk.	17.4.		
		rd. 109.	8.	
Nock 2 Stk.	runde Tag Vinduer	4.4.		
3 Stk.	Ord. do a 10 mk.	5.		
	Tilsammen	rd. 118.4.8.		
Deraf tilkommer				
Joh. H. Schultz for	31 Dage			
Joh. C. Schrøder -	37 -			
Otto And. Weeber-	40 -			
Joh. G. Schønberg	29½ -			
Christian Eichler	38 -			
I. B. Steurvaldt -	35½ -			
I. G. Sontag	33 -			
og Wagenknegt -	28 -			
	272 Dage			
samt Drengene				
Morten	39½ Dage			
Jochum Mentz	38 -	77½ Dage		
som bliver for hver Svend pr. Dag	2. mk. 3 sk. og hver Dræng 24 sk. tilkommer altsaa Wagenknegt for 28 Dage a 2 mk. 3 sk. pr. Dag	10.	1.	4.
Fra 31 Novbr. til				
11. Decbr. Hos Justitz=Raad Heeger (korrekt afskrift)		4.	3.	2.
12 - 31 do	do	15½ Dag a 28 sk.	3.	3.
1785		12½ - a 28 sk.		14.
Fra 1 til 29 Janur.	havt acordt tilligemed Schønberg ved en Trappe 99 Trind a 3 mk. pr. Trind, deraf hver den halve Deel	22.	3.	
	Fortient rd.	49.		4.
	Restere paa Qvartalspenge		1.	10.
	Tilgoede	rd. 48.	4.	10.
	Betalt til mig			
	Friderich Wagenknegt			
				281

Fra 22 Febr. til 18 Juny	Paa Toldboeden 33 Dage a 2 mk.	11.		
-	Hos Ryberg 42½ Dag a 2 -	14.	1.	
19 do til 27 Aug	Hos Capitain Friderich- sen 7 Dage a 2 mk.	2.		
-	Hos Andresen & Schmith 1 Dag		1.	
-	Hos Ryberg 30 Dage a 2 mk.	10.		
-	Hos Kiøbmand Hvid 6 Dage a 2. mk.	2.	2.	
-	Hos Uhrmager Brodersen ½ Dag		2.	
-	Hos Lacopidan 10½ Dag a 2.	3.	2.	
-	Hos Mariager 2 Dage a 2.4.			
-	Hos do 26½ Dag a 2 mk.	8.		
			1.	
			3.	
			4.	8.
			5.	
			<hr/>	
		Fortient rd.	53.	8.
	Bekommen Contant 40.			
	2 Qvartaler 1.3.8.		41.	3. 8.
			<hr/>	
		rd.	11.	3.
	Tillægges for 47½ Dag a 4 sk.		1.	5. 14.
			<hr/>	
	Tilgoede Rd.	13.	2.	14.
	Som er mig Rigtig betalt Friderich Wagenknegt			
29 do til 31 Decbr.	Hos Mariager 69½ Dag a 24 sk.	17.	2.	4.
		<hr/>		
	Fortient rd.	17.	2.	4.
	Som er mig Rigtig betalt Friderich Wagenknegt			
1786				
fra 21 Febr. til 28 Septbr.	Paa Friderichs Hospital 72 Dage a 2 mk. 4 sk.	27.		
	Hos Secretair Kierulff 17 Dage a 2 mk.	5.	4.	
	Hos Thott 15 Dage a 2 mk. 4 sk.	5.	3.	12.
		<hr/>		
	Fortient rd.	38.	1.	12.
	Fragaaer 2 Qvartaler a 4.12.	1.	3.	8.
		<hr/>		
	Tilgoede rd. som er mig betalt Friderich Wagenknegt	36.	4.	4.

29 do til 31 Decbr.	Ved den Østersøiske Handel 19½ Dag a 24 sk. Hos Winther 4 Dage a 28 sk.	4. 1.	5. 1.	4. 4.
	Tilgoede rd. som er mig betalt Friderich Wagenknegt	6.		4.
1787				
Fra 21 Febr til 28 Septbr	Hos Raben 58 Dage a 2 mk. 4 sk., 79 Timer a 4 sk.	25.		4.
	Hos Goldbiørnsen 1 Dag		2.	4.
29 do til 3 Novb.	Hos Raben 30 Dage a 28 sk. for adskilligt udlagt	8. 5.	4. 11.	8. 11.
	Fortient rd. Fragaaer 2 Qvartaler	35. 1.		11. 8.
	Tilgoede rd. som er mig Rigtig betalt Friderich Wagenknegt	33.	3.	3.
1788				
Fra 7 April til 28 Septbr.	Hos Hansteen 16 Dage a 2 mk. 4 sk. ved Tørre Maschinen 55 Dage a 2 mk. 4 sk.	6. 20.		12.
	Hos Kye og Helt 10½ Dag a 2 mk.	3.	3.	
	Hos Cohen 38 Dage a 2 mk.	12.	4.	
	Lateris rd.	42.	4.	12.
Fra 7 April til 28 Septbr.	Paa Academiet 1 Dag Hos Jochum Larsen 15½ Dag a 2 mk.		2.	4.
29 do til 1 Novbr.	Hos Jochum Larsen 2 Dage almk. 8 sk. - Hyllested 8 Dage a 1 - 8 - - Cohen 2 - a 1 - 8 - - Kiøbmand Beck 1 Dag	5. 2.	1. 3. 3.	8. 8.
	Fortient rd. betalt til mig Johan Friderich Wagenknegt	51.	3.	8.
Fra 2 Novbr. til 31 Decbr.	Paa Kunst Kammeret 28½ Dag a 1 mk. 12 sk.	8.	1.	14.

1789	Hos Mahling 1½ Dag a 1 mk. 12 sk.		2.	10.
	- Mariager 25½ Dag a 1 mk. 8 sk.	6.	2.	4.
Fra 1 til 23 janus.	Hos Mariager 17 a 1 mk. 8 sk.	4.	1.	8.
	Fortient rd.	19.	2.	4.
	betalt til mig			
	Johan Friderich Wagenknegt			
Fra 21 Febr. til 28 Septbr.	I mit eget arbeide			
	7 Dage a 2 mk. 4 sk.	2.	3.	12.
29 do til 31 Decbr.	do 5 Dage a 1.12.	1.	2.	12.
-				
-				
-				
	Hos Zachariasen			
	6 Dage a 1.12.	1.	4.	8.
	Hos de Coninck			
	30 Dage a 1.12.	8.	4.	8.
	ved Tørre Maschinen			
	5 Dage a 1.12.	1.	2.	12.
	Fortient rd.	16.		4.
	Fragaaer for 4 Qvartaler a 4.12.	3.	1.	
	Tilgoede rd.	12.	5.	4.
	Betalt til mig			
	Johan Friderich Wagenknegt			
1790				
Fra 22 Febr. til 28 Septbr.	Hos Greve Reventlow			
	4 Sommer Dage a 2.4.	1.	3.	
	ved <i>ære Porten</i>			
	43 Sommer Dage a 2.4.	16.		12.
	hos Coldbjørnsen 24 do a 2.4.	9.		
	Lateris rd.	26.	3.	12.
Fra 29 Septbr. til 2den Octbr.	Hos Coldbjørnsen 4 Vintter Dage a 1.12.	1.	1.	
	Fortient rd.	27.	4.	12.
	som er mig betalt			
	Johan Friderich Wagenknegt			
3 do til 31 Decbr.	Hos Muur-Mæster Qvist			
	61½ Vintter Dag a 28 sk.	17	5.	10.
	betalt til mig			
	Johan Friderich Wagenknegt			

1791
 Fra 1 Januar
 til 28 Septbr.

1792
 Hos Muur-Mæster Qvist 7 Vintter Dage
 a 1.8. 1. 4. 8.
 - do. 11 Sommer Dage a 2 mk. 3. 4.
 - Procurator Møller 4 Sommer Dage a 2 mk. 1. 2.
 - Isen=Kræmmer Due 3 Sommer Dage a 2 mk. 1.
 - Apoteker Bækker 8 Sommer Dage a 2 mk. 4 sk. 3.
 I mitt eget Arbeide
 49 Sommer Dage a 2 mk. 4 sk. 18. 2. 4.
 Fortient rd. 29. 12.
 som er mig betalt
 Johan Friderich Wagenknecht

Fra 29 Septbr.
 til 8 Decbr.

I Gotters Gade i mit eget arbeide
 17 vintter Dage a 1 mk. 12 sk. 4. 5. 12.
 Hos Jacobsen 12 do a 1 mk. 8 sk. 3.
 - Bogholder Hillte 6 do a 1 mk. 8 sk. 1. 3.
 I mitt eget Arbeide 2 do a 1 mk. 12 sk. 3. 8.
 Fortient rd. 10. 4.
 som er mig betalt
 Johan Friderich Wagenknecht

Underskriver nr. 3.
 Michael Edelmeyer

1793
 Fra 11 May
 til 21 Septbr.

Hos Capitain Kornbeck 10 Sommer Dage a 2 mk. 3. 2.
 - Willer 31 do a 2 - 10. 2.
 - Claessen 5 do a 2 - 1. 4.
 - Stampe 15 do a 2 - 5.
 Fortient rd. 20. 2.
 Bekommen i Contant 15.
 Tilgoede rd. 5. 2.
 som er mig betalt
 Michael Edelmeier

Fra 22 Septbr.
til 29 Marti
1794

Hos O. Stampe 6 Sommer Dage a 2 mk.	2.		
- do 19½ Vintter do a 1 mk. 8 sk.	4.	5.	4.
Paa Mattered Gaarden 12 Vintter Dage a 1 mk. 8 sk.	3.		
ved Ørholms arbeide her i Byen 35½ Vintter Dag a 1 mk. 8 sk.	8.	5.	4.
I mit eget Arbeyde 4 do a 1 mk. 8 sk.	1.		
ved Ørholms arbeide her i Byen 30 Vintter Dage a 1 mk. 8 sk.	7.	3.	
Paa Ørholm do 14 do a 2 mk.	4.	4.	
Paa do 23 Sommer Dage a 2 mk. 8 sk.	9.	3.	8.

Fortient rd. 41. 3.

Contant her i Byen 37.

Paa Ørholm 3. 40.

Tilgoede rd. 1. 3.

endviidere hos urte=Kræmmer Funck

10 Dage a 2. 3. 2.

altsaa Tilgoede rd. 4. 5.

som er mig betalt

Michael Edelmeyer

Saaledes Rigtig Overensstemmende med af Reig-
ninger=Bøggerne, Tilstaaes Kiøbenhavn den 25 Ju-
ly 1794.

A. Kirkerup

Til

Oldermanden fra Tømmerlauget

Velædle Herr Volmeister

Kilde: RA. Da. Kanc., F 84 b. nr. 9.

Underskriver nr. 4. Johan Gotlieb Morback

1792
Fra 27 Juny til
28 Septbr.

Paa Mattered Gaarden 43¾ Sommer Dag a 2 mk. 83 Tiimer a 4 sk.	18.		4.
Hos Greve v. Osten 3 Sommer Dage a 2 mk.	1.		
Hos Claessen 36 Sommer Dage a 2 mk. 4 sk.	13.		
Port Penge			12.

Fortient rd. 32. 4.

Bekommen Contant 33.

1 Qvartal 4.12. 33. 4. 12.

Skyldig rd. 1. 12.

Gotlieb Morback

Fra 29 Septbr.
til 6 April 1793

Hos Claessen 41½ Vintter Dag a 1.12.	12.		10.
Paa Mattered=Gaarden 14 Vintter Dag a 1.8.	3.	3.	
Hos Ryberg 2½ Vintter Dag a 1.8.		3.	12.
Hos Ryberg Sommer Dage 6 a 2 mk.	2.		
I mitt eget arbejde 3½ Vintter Dage a 1.8.		5.	4.
hos Professor Fumar 5 Vintter Dage a 1.8.	1.	1.	8.
hos Fischer 6 Vintter Dage a 1.8.	1.	3.	
Paa Tuteins Fabrique 38 Vintter Dage a 1.8.	9.	3.	
ved Tuteins Fabrique 8 Sommer Dage a 2 mk.	2.	4.	
hos Goldbørnsen 6 Sommer Dage a 2 mk.	2.		
Paa Budenffs Plads No. 8.7 Sommer Dage a 2 mk.	2.	2.	
hos de Coninck 2 Sommer Dage a 2 mk.		4.	
hos Schimmelmann 3 Sommer Dage a 2 mk.	1.		

Fortient	Rd.	40.		2.
----------	-----	-----	--	----

Bekommen i Contant 46. 12.

6 Qvartaler a 4.12. 4.3.8.		50.	4.	4.
----------------------------	--	-----	----	----

Skyldig	rd.	10.	4.	2.
---------	-----	-----	----	----

1793
fra 6 April
til 18 July

hos Cancellie=Raad Brønnike 84 Sommer Dage a 2 mk.	28.		
Tillægges for 51 Dage a 4 sk.	2.		12

Fortient	rd.	30.		12.
----------	-----	-----	--	-----

Lateris

Bekommet Contant 26.

Skyldig ved forrige afregning 10.4.2.		36.	4.	2.
---------------------------------------	--	-----	----	----

Skyldig	rd.	6.	3.	6.
---------	-----	----	----	----

Saaleedes Rigtig tilstaaes
Gotlieb Morback

Tømremester J. Burmeisters afregning med underskriver nr. 4
Gottlieb Morbach,
udat. oversendt oldermænden d. 29. juli 1794

1793	arbejdet	rd. mk. sk.
fra den 18de Julii til 28de Sept.	hos Muursvend Klein i Adelgaden	49¼ Dag 76 Timer
fra den 22de til 3de Aug.	hos Hr. Hasslund	6½ Dag 13 Timer
for 27de Sept.	hos Hr. Hinselmann	½ Dag 1 Time
fra 7de do til den 9de do	hos Hr. Kirketerpt	1¼ Dag 1 Time
fra 5te til den 10de Aug.	hos Muurmester Krause	4½ Dag 8 Timer
	=	62 Dage 99 Timer
	i alt 62 Sommerdage a 2 mk. 4 sk. 99 Tiimer a 4 sk.	23. 1. 8. 4. 12.
fra den 1ste Oct til den 6t do.	hos Muursvend Kein 6 Vinter Dage a 1 mk. 12 sk.	1. 4. 8.
		29. 12.
	Contant bekommet fra den 20de Jul. til 5te Oct.	24.
	Kommer tilgode	5. 12.
Kiøbenhavn den 6te Oct. 1793.		rigtig betalt Gottlieb Morbach
	Ditto fra den 6te Oct. 1793. til den 3die Maii 1794.	
fra den 6te Oct til den 28de do	hos Muursvend Klein 7½ Vinterdage a 2 mk. Accord for Locum 5 rd., deraf bekommet Do 3 stk. Fag Vinduer a 2 rd. er 6 rd., deraf bekommet	2. 3. 2. 3. 4. 3.
fra den 25de til 30de Nov.	hos Christen Johansen 6½ Vinterdage a 2 mk.	2. 1.
fra den 2de til den 21de Dec.	hos Muurmester Qvist 8½ Vinterdag a 2 mk.	2. 5.
fra den 28de Oct til den 16de Nov.	hos mig selv 23 Vinterdage a 2 mk.	7. 4.
fra den 16de Nov. til 22de Febr. 1794	hos Hr. Bechmann 59½ Vinterdage a 2 mk.	19. 5.

1794				
fra den 27de Febr.	paa Christiansborg Slot,			
til den 4de Mart.	7½ Sommerdag a 2 mk. 8 sk.	3.	12.	
fra den 4de do	paa det forrige Moltske og Schackske			
til den 15de Apr.	Pallaier paa Amalienborg			
	41½ Sommerdag a 3 mk. 6 sk.	23.	2.	1.
fra den 16de Apr.				
til den 3 Maii	paa mig selv 21½ Dag a 2 mk. 8 sk.	8.	5.	12
		<u>77.</u>	<u>2.</u>	<u>9.</u>
	Contant bekommet fra den			
	12te Oct. 1793 til 3de Maii 1794	73.		
		<u>4.</u>	<u>2.</u>	<u>9.</u>
	Kommer tilgode			
			Rigtig bekommet	
			Gotlieb Morbach	
	Afskrivtens Rigtighed vedstaaes			
	J. Burmester			

Kilde: Ra. Da. Kanc., F. 84 b nr. 9.

IVa, 2

Lønsatser og tilgodehavender (el. gæld) for 8. aug. bortsendte og 23.-25. august 1794 ikke tilbagekomne svende

ankomst ¹⁾ til landet	arbejds- periode	MESTRE- svende	dage a 32 sk.	dage a 36 sk.	dage a 40 sk.	dage a 48 sk.	timer a 4 sk.	arbejds- sted ²⁾	tilgode- havende hos mesteren	gæld til mesteren	diverse ³⁾	forhørsnr.
		NIELS ZIMMER										
i sommer	f. – 30/7	1. Johan Møller		39,50			65	UØ (Blegd.)		– rd. 46 sk.	f.: 18 rd.	3.prot.nr.6
i sommer	f. – 30/7	2. Gotfried Bast (Basse)	26,25					Kbh.		1 rd. 24 sk.	f. i Mecklenburg, f.: 10 rd.	1.prot.nr.28
	14/7-31/7	3. Joh. Chr. Lismann		15,00			29	UØ (Blegd.)		16 rd. 42 sk.	dansk, ugift, tilbage 5. sept. ²⁾	3.prot.nr. 7
i vinter	7/7-30/7	4. Jochim Gotfr. Spart	10,25					Kbh.		9 rd. 74 sk.	Indskr. 26. apr. ¹⁾ gæld: 5 rd. 57 sk. kgl. resol. 23. okt. ⁷⁾	2.prot.nr.30
i sommer	7/7-30/7	5. Joh. Gotlieb Schneider	19,75					Kbh.		7 rd. 12 sk.	gæld 4 rd. 81 sk., tilbage 1795,	3.prot.nr.52
i sommer	f.-30/7	6. Daniel Hop	36,25				52	Kbh.		1 rd. 72 sk.	f. i Rostock, f.: 16 rd.	2.prot.nr.50
i sommer	f.-30/7	7. Joh. Carl L. Wunderlig		55,25			65	Kbh.		– rd. 55 sk.	f.: 24 rd.	3.prot.nr.59
	14/7-31/7	8. Joh. Fransiscus Mashob		8,50			2	Kbh.		5 rd. 70 sk.	dansk, ugift, tilbage 5. sept. ²⁾	1.prot.nr. 2
i sommer	f.-30/7	9. Jacob Chermenus		42,25			60	Kbh.	– rd. 33 sk.		f.: 18 rd.	1.prot.nr. 4
i sommer	7/7-30/7	10. Joh. Aug. Fischer		19,50			37	A.P.	1 rd. 76 sk.			3.prot.nr.67
	7/7-31/7	11. Ditlev Ram	21,00				18	Kbh.	1 rd. 48 sk.		indskr. 13. okt. 92	1.prot.nr.35
i sommer	-30/7	12. Martin Benj. Kitzky		6,00	61,00		60	Helsingør	11 rd. – sk.		»forskreven til dette optog«	3.prot.nr.54

	JOH. CHRISTOPHER WAHL sen.							
10/6-30/7	1. Hans Chr. Slangstrup	52,00	7	Kbh.	17 rd. 46 sk.	dansk, kone og børn ⁴⁾ , tilbage 5. sept. ²⁾	3.prot.nr.13	
10/6-30/7	2. Joachim Daniel Diesing	41,25		Kbh.	4 rd. 51 sk.	indskr. 12. okt. 93 ¹⁾ , gæld: 3 rd. 64 sk.	3.prot.nr.26	
10/6-30/7	3. Joh. Busch	38,00		Kbh.	7 rd. 72 sk.	f. i Bremen, 77 år, gæld: 4 rd. 69 sk.	3.prot.nr.71	
10/6-30/7	4. Friderich Krentz	55,50		Kbh.	6 rd. 74 sk.	fremmed, enkemand, 58 år, tilb. 5. sept.	1.prot.nr.41	
	JOH. CHRISTOPHER WAHL jun.							
14/7-30/7	1. Lorentz Kramp (Gramp)	14,50	28	A.P.	42 rd. 70 sk.	her omtrent 7 år, indskr. Mich. 87, gæld: 23 rd.	dom 1. aug. ⁹⁾	
14/7-30/7	2. Joh. Christopher Hertzner	14,50		Kbh.	1 rd. 28 sk.	indskr. 10. okt. 89 ¹⁾ tilbage 1794, kgl. resol. 3. okt., her forlov. ⁶⁾	2.prot.nr.11	
14/7-30/7	3. Chr. Friederich Willmann	14,50		Kbh.	8 rd. 12 sk.	indskr. 25. apr. 89 ¹⁾ , gæld: 22 rd. 60 sk.	2.prot.nr. 9	
14/7-1/8	4. Joh. Jacob Littau	17,00	24	Frb.	23 rd. 6 sk.	fremmed, her gift, kone og børn ⁴⁾ tilbage 5. sept. ²⁾	2.prot.nr.44	
14/7-1/8	5. Paul Petersen	15,50	21	Frb.	3 rd. 64 sk.	svensk, ugift, tilbage 5. sept. ²⁾ kgl. resol. 10. sept. ³⁾	1.prot.nr.49	

IVa, 2

Lønsatser og tilgodehavender (el. gæld) for 8. aug. bortsendte og 23.-25. august 1794 ikke tilbagekomne svende

ankomst ¹⁾ til landet	arbejds- periode	MESTRE- svende	dage a 32 sk.	dage a 36 sk.	dage a 40 sk.	dage a 48 sk.	timer a 4 sk.	arbejds- sted ²⁾	tilgode- havende hos mesteren	gæld til mesteren	diverse ³⁾	forhørsnr.
		ANDREAS HALLANDER										
		1. Joh. Bremer						Kbh.		5 rd. 92 sk.	indskr. 6. okt. 85 ¹⁾	3.prot.nr.24
		2. Joseph Bygler						Kbh.		2 rd. 62 sk.	her i 14 år, tilb. 1795, men udvist	3.prot.nr.68
		3. Michael Kallau						Kbh.		7 rd. 8 sk.	her i 4 år, gæld 2 rd. 56 sk.	3.prot.nr.82
indskr. 26. apr.		4. Melchior Geidel						Kbh.	- rd. - sk.	- rd. - sk.		1.prot.nr.26
		5. Hans Jensen						A.P.		13 rd. 52 sk.	dansk, ugift, tilbage 5. sept. ²⁾	2.prot.nr.26
20. apr.		6. Joh. Struck						Kbh.	- rd. - sk.	- rd. - sk.	f. i Mecklenburg	2.prot.nr.36
		7. Jacob Sashe						Kbh.		1 rd. 60 sk.	indskr. 12. okt. 93 ¹⁾	1.prot.nr.12
ca. 1. juli		8. Hermann Winther							- rd. - sk.	- rd. - sk.	f. i Bremen	3.prot.nr.17
		9. Daniel Rebers						Kbh.	- rd. 88 sk.		indskr. 10. okt. 89 ¹⁾	3.prot.nr.19
13. apr.		10. Carl David Schlack						Kbh.	- rd. - sk.	- rd. - sk.	f. i Bremen	2.prot.nr.10
		HANS WEYLE										
	10/6-30/7	1. Peter Larsen Lyngbye		43,00			84	A.P.		4 rd. 60 sk.	indskr. 12. okt. 93 ¹⁾ gæld: 10 rd., dansk, ugift, tilbage 5. sept. ²⁾	2.prot.nr.37
	7/7-30/7	2. Conrad Gustav Hintze		20,00				Kbh.		2 rd. 64 sk.		dom 2. aug. ⁹⁾

		ANDREAS KIRKERUP									
	2/2-2/8	1. Joh. Poul Ærtel(Ertel)	28,50	44,00	94,50	45	Gørslev (v. og s.) Kbh.	9 rd. 36 sk.		fremmed, men her forlovet, tilbage 5. sept. ²⁾ og ³⁾	3.prot.nr.35
	22/6-2/8	2. Frederich Nebe	40,50				K.s eget arbejde Kbh.	7 rd. 38 sk.		indskr. 13. okt. 92 ¹⁾	3.prot.nr.37
	24/5-2/8	3. Andreas Rullien	51,00						4 rd. 80 sk.	svensk, tilbage 5. sept. ²⁾ og ³⁾	3.prot.nr.46
ikke indskr.	22/6-2/8	4. Adam Fuchs	28,75			46	Kbh.	- rd. 48 sk.	ikke debiteret for kvartals- penge	1.prot.nr.17	
indskr. 26. apr.	6/4-26/7	5. Friderich Finke	82,50				Kbh.		4 rd. 48 sk.		1.prot.nr. 9
		6. Joh. Gotfrid Lorentz								akkordarb., afregning ikke mulig her forlovet, tilbage 5. sept.	3.prot.nr.73
indskr. 26. apr.	6/4-26/7	7. Daniel Wulff	85,50				Kbh.		3 rd. 8 sk.	f. i Mecklenburg	3.prot.nr.63
indskr. 26. apr.	8/6-2/8	8. Joh. Henrich Meyer	49,50				Kbh.		1 rd. 52 sk.	gæld: 3 rd. 85 sk.	2.prot.nr.29
	6/3-2/8	9. Henrich Oppermann	23,25			28	Kbh. (bl.a. A.P.)		10 rd. 56 sk.	her i 9 år	2.prot.nr.32

IVa, 2

Lønsatser og tilgodehavender (el. gæld) for 8. aug. bortsendte og 23.-25. august 1794 ikke tilbagekomne svende

ankomst ¹⁾ til landet	arbejds- periode	MESTRE- svende	dage a 32 sk.	dage a 36 sk.	dage a 40 sk.	dage a 48 sk.	timer a 4 sk.	arbejds- sted ²⁾	tilgode- havende hos mesteren	gæld til mesteren	Rejse- penge	diverse ³⁾	forhørsnr.
		PEDER WANGEDE											
	26/7	1. Andreas Uer								29 rd. 50 sk.		fra 28. juli, hos Joh. Volmeister, dansk kone og barn, ⁴⁾ tilbage 5. sept. ²⁾	3.prot.nr. 5
	28/7-	2. Peder Sæborg			3,00					6 rd. 72 sk.		dansk, ugift, tilbage 5. sept.	1.prot.nr.10
	23/7-	3. Joh. Hendrich Dettner			1,50					3 rd. 31 sk.		indskr. 12. okt. 93 ¹⁾	3.prot.nr.18
indskr. 26. apr.	28/7-	4. Friderich Brasch			3,00				1 rd. 24 sk.			f. i Rostock	3.prot.nr.57
		JOH. WILH. ZAHN											
		1. Siegfr. Christopher Sivers								2 rd. 8 sk.			3.prot.nr.23
		JOH. CHRISTOPHER SUHR											
		1. Steffen Cloetta			65,25					2 rd. 78 sk.		fremmed, men her gift, kone og børn ⁴⁾ tilbage 5. sept. ²⁾	1.prot.nr.33
		2. Halvor Larsen			63,50				7 rd. 62 sk.			f. i Island, gift, ⁴⁾ tilbage 5. sept. ²⁾	3.prot.nr.49
		3. Carl Weller			35,00					8 rd. 56 sk.		her i 6 år, gæld: 4 rd. 13 sk., tilbage 1796, brev af 1. marts ⁹⁾	3.prot.nr.72
		4. Joh. Fr. Plogge			38,50			5		3 rd. 34 sk.		her i 3 år, gæld: 3 rd. 78 sk. f. i Mecklenburg	2.prot.nr. 7

J. E. BURMEI- STER									
	2/6-21/7	1. Johann Hofmann	17,75		Kbh.				
	10/6-2/8	1. Johann Hofmann	29,25	58	A.P.	– rd.	4 sk.		her i 12 år, her forlovet. 3.prot.nr.76 13. sept. på vej tilbage ⁵⁾
21. juni	23/6-2/8	2. Friderich Francke	31,25	62	A.P.	1 rd.	3 sk.	(+ 2 rd.)	3.prot.nr.29
21. juni	23/6-2/8	3. Henrich Schmidt	32,25	64	A.P.	1 rd.	41 sk.	(2 rd.)	3.prot.nr.14
21. juni	23/6-2/8	4. Chr. Meswab	32,25	64	A.P.	3 rd.	57 sk.	(2 rd.)	2.prot.nr. 8
21. juni	23/6-2/8	5. Johann Røhrbein	32,25	64	A.P.	6 rd.	39 sk.	(+ 2 rd.)	3.prot.nr.43
1. maj	2/5-2/8	6. Christoff Gegeler	73,25	117	A.P.	– rd.	– sk.		3.prot.nr.70
27. april	28/4-2/8	7. Christoff Schulp Møller	75,25	114	A.P.	– rd.	3 sk.	f. i Bremen	3.prot.nr.33
21. juni	23/6-2/8	8. Joseph Straub	31,25	62	A.P.	12 rd.	3 sk.	(+ 2 rd.)	3.prot.nr.64
1. maj	28/4-2/8	9. Ludvig Seger	73,25	117	A.P.	2 rd.	33 sk.		3.prot.nr.66
14. maj	12/5-2/8	10. Peter Engel	61,25	116	A.P.	1 rd.	19 sk.		3.prot.nr.53
14. maj	12/5-2/8	11. Fridr. W. Habermann	49,75	93	A.P.	2 rd.	45 sk.	f. i Bremen	3.prot.nr.16
14. maj	12/5-2/8	12. Nicolaus Schrøder	57,25	107	A.P.	7 rd.	7 sk.	f. i Bremen	3.prot.nr.32
4. juni	9/6-2/8	13. Ludvig Havekust	43,25	86	A.P.	– rd.	19 sk.		3.prot.nr.79

IVa, 2

Lønsatser og tilgodehavender (el. gæld) for 8. aug. bortsendte og 23.-25. august 1794 ikke tilbagekomne svende

ankomst ¹⁾ til landet	arbejds- periode	MESTRE- svende	dage a 32 sk.	dage a 36 sk.	dage a 40 sk.	dage a 48 sk.	timer a 4 sk.	arbejds- sted ²⁾	tilgode- havende hos mesteren	gæld til mesteren	Rejse- penge	diverse ³⁾	forhørsnr.
4. juni	9/6-2/8	14. Daniel Wichmann		42,25			84	A.P.	2 rd. 33 sk.				3.prot.nr.80
17. juni	16/6-2/8	15. Ludvig Kahle		35,75			71	A.P.	2. rd. 35 sk.		(+ 2 rd.)	fra Schwerin (f. i Hannover)	2.prot.nr.38
29. juni	30/6-2/8	16. Diderich Schlabbaum		26,25			52	A.P.		3 rd. 95 sk.	(+ 2 rd.)		2.prot.nr.33
29. juni	30/6-2/8	17. Johan Bier- freund		26,25			52	A.P.		2 rd. 95 sk.	(+ 2 rd.)		1.prot.nr.30
29. juni	30/6-2/8	18. Gottlieb Weber		25,75			51	A.P.		1 rd. 21 sk.	(+ 2 rd.)		3.prot.nr.31
29. juni	30/6-2/8	19. Johan Albruch		26,25			52	A.P.		1 rd. 95 sk.	(+ 2 rd.)		1.prot.nr.27
7. juli	7/7-2/8	20. Diterich Heut		19,25			38	A.P.	- rd. 77 sk.		(+ 2 rd.)	f. i Bremen	3.prot.nr.45
7. juli	7/7-2/8	21. Christoff Kahna		19,25			38	A.P.		- rd. 19 sk.	(+ 2 rd.)	f. i Mecklenburg	1.prot.nr.45
16. juli	14/7-2/8	22. Henrich Steen- husen		11,25			22	A.P.		- rd. 83 sk.		f. i Rostock	1.prot.nr.31
16. juli	11/7-2/8	23. Johann Berner		11,25			22	A.P.		- rd. 83 sk.			1.prot.nr.44
3. maj	3/5-2/8	24. August Eisen- hart		71,00			120	A.P.		5 rd. 36 sk.			2.prot.nr.13
3. maj	10/5-2/8	25. Johan Gottlieb Lange		46,50			73	A.P.		7 rd. 71 sk.			3.prot.nr.55
3. maj	30/6-2/8	26. Traugott Wulff			27,25		54	Frb.	6 rd. 58 sk.			tilbage 1794, kgf. resol. 3/10 ⁶⁾ her forl., 1795, kgf. resol. 23/10 ⁷⁾	2.prot.nr.46

3.maj	5/5-2/8	27. Chr. Ludvig Ernsting	59,00	105	A.P.	17 rd. 48 sk.		1.prot.nr.14	
21. maj	26/5-5/7	28. Anton Killer	29,00	55	A.P.		akkordl. A.P. 2,50 dag(a 36sk.)		
27. maj	7/7-2/8	28. Anton Killer	20,25		Kbh.	2 rd. 29 sk.		2.prot.nr.15	
	26/5-2/8	29. Frantz Jackme (Jagtmeyer)	37,25	76	A.P.	3 rd.84,50 sk.	akkordl.A.P.17, 50dag (a75,40sk.) tilbage 1795, kgl.resol. 23/10 ⁷⁾	3.prot.nr.36	
21. maj	19/5-2/8	30. Friderich Wichmann	60,25	120	Frb.	9 rd. 10 sk.	indskr.12.okt. 93, f. i Wismar	1.prot.nr.11	
	19/5-2/8	31. Christoff Kelner	55,50	108	A.P.	- rd. 66 sk.		1.prot.nr.48	
	26/5-19/7	32. Gotlieb Rodofsky	38,75	76	A.P.	- rd. 61 sk.	akkordl.A.P.2, 50dag(a 36 sk.)	3.prot.nr.56	
	6/5-2/8	33. Gottlieb Morbach	70,50	143	A.P.	17 rd. 16 sk.	indskr.2.okt. 90 ¹⁾ , tilbage 1794, kgl.resol. 3.okt.,her forl. ⁶⁾	2.prot.nr.12	
27. maj	26/5-2/8	34. Albert Horst- mann	46,50	92	A.P.	- rd. 70 sk.	f. i Bremen	3.prot.nr.15	
27. maj	26/5-2/8	35. Thomas Chri- stoff Hadler	51,50	101	A.P.	1 rd. 50 sk.		3.prot.nr.65	
	19/4-2/8	36. Niels Schmidt	82,75	22	Kbh.	- rd. - sk.	- rd. - sk.	indskr.13.apr. 93 ¹⁾ , f. i Holsten, kone og barn ⁴⁾ tilbage 5/9 ²⁾	2.prot.nr.16

IVa, 2

Lønsatser og tilgodehavender (el. gæld) for 8. aug. bortsendte og 23.-25. august 1794 ikke tilbagekomne svende

ankomst ¹⁾ til landet	arbejds- periode	MESTRE- svende	dage a 32 sk.	dage a 36 sk.	dage a 40 sk.	dage a 48 sk.	timer a 4 sk.	arbejds- sted ²⁾	tilgode- havende hos mesteren	gæld til mesteren	Rejse- penge	diverse ³⁾	forhørsnr.
3. maj	5/5-2/8	37. Carl Walter		38,50			72	A.P.		12 rd. 68 sk.			3.prot.nr.27
(først i juli)	7/7-19/7	38. Friederich Behm		8,00			16	A.P.		- rd. 32 sk.	(+ 2 rd.)		1.prot.nr.37
indskr. 26. apr.	18/5-28/6 30/6-2/8	39. Georg Band -		33,75 8,50			67 17	Kbh. A.P.	10 rd. - sk.				3.prot.nr.50
(først i juli)	7/7-19/7	40. Joh.Christoff Wilde		8,00			16	A.P.		- rd. 32 sk.	(+ 2 rd.)		1.prot.nr.22
21. juni	30/6-3/7 18/6-2/8	41. Carl Gottlieb Schnabel -		2,50 31,50			5	A.P. Kbh.		3 rd. 28 sk.	(+ 2 rd.)		3.prot.nr.22
21. juni	30/6-5/7 18/6-2/8	42. Joh. Gottlieb Fæster -		2,50 31,50			5	A.P. Kbh.		3 rd. 28 sk.	(+ 2 rd.)		1.prot.nr.24
4. juni	9/6-28/6 16/6-28/6 7/7-2/8	43. Friedr.Wilh. Eisenreich - -		8,25 6,25			16	A.P. Kbh.					
					20,25		30	Frb.	- rd. 76 sk.				2.prot.nr.24

(indskr.	2/6-28/6	44. Gottlieb Petermann	22,00		44	Kbh.					
26.apr.)	30/6-2/8	–	18,00		36	A.P.	3 rd.	2 sk.	gæld: 3 rd.	38 sk.	3.prot.nr.30
7. juli	8/7-29/7	45. Adolff Bauer	19,00		38	A.P.	1 rd.	28 sk.	(+ 2 rd.)	fra Gadebusch	1.prot.nr.13
7. juli	8/7-29/7	46. Conrad Otto Heinecke	19,00		38	A.P.	1 rd.	28 sk.	(+ 2 rd.)	(f. i Gadebusch)	2.prot.nr.39
16. juli	17/7-30/7	47. Johan Henrich Bæhr	10,75		21	A.P.	– rd.	71 sk.			3.prot.nr.42
16. juli	17/7-30/7	48. Johan Anthon Jansen	10,75		21	A.P.	– rd.	45 sk.			3.prot.nr.44
28. juni	30/6-30/7	49. Henrich Hæmel	24,25		48	A.P.	2 rd.	87 sk.	(+ 2 rd.)	f. i Bremen	3.prot.nr.28
7. juli	9/7-30/7	50. Carl Friedr. Seise	14,50		30	A.P.	4 rd.	30 sk.	(+ 2 rd.)	fra Schwerin (f. i Sachsen)	3.prot.nr.88
	27/2-5/3	51. Georg Berger	6,75			Chr.'sborg					
3. feb.	5/4-28/4	–	54,00	5	22	A.P.					
(indskr.	15/3-5/6	–	12,00		20	Kbh.				akkordl. Kbh.	
26. apr.)	7/7-30/7	–	19,75		39	A.P.	5 rd.	12 sk.		50dage(a 51sk.)	1.prot.nr.34
	15/3-5/6	52. Peter Niebuhr	9,00		18	Kbh.				Akkordl. Kbh.35 dage(a 51sk.)	
11. maj	5/6-30/7	–	19,75		39	A.P.				forhør-oplysn.:	3.prot.nr.41
	11/5-14/5	–	1,75			A.P.	3 rd.	39 sk.		12 dage må være i 12 uger	

Kilder

RA Da.Kanc., brev 1794 nr. 4064 (m. afregninger mellem 10 mestre og deres bortsendte svende).

Ibid. nr. 3626, politimesterens under 6. og 7. aug. fra Kbh.'s Politirets 3. prot. til Da.Kanc. fremsendte afskrift af »Politie-Acten og den over de uroelige Tømmersvende afsagde Dom« med flere dokumenter. Blandt disse sidste 9 mestres fortegnelser over deres strejkende svende, som bortset fra N. Zimmers »Rapport nr. I«, som indgik til 1. prot. og – uden nummer – ligger blandt sagerne til denne, kun findes i denne kopi-række; det drejer sig om oldermandens promemoria af 4. aug. betegnet litra A, som indleveredes til 2. prot. og 7 tilsvarende lister til 3. prot., nemlig promemorie nr. 1, nr. 2, nr. 9 fra J. E. Burmeister, nr. 10, nr. 11, nr. 12, fra A. Hallander, og nr. 13.

Som nævnt findes der i sagen afskrift af

LA. Kbh.'s Politiret:

forhør nr. 1-52 ved 1. prot. nr. 2 s. 165-172,

forhør nr. 1-57 ved 2. prot. nr. 2 s. 267-275 og

forhør nr. 1-93 ved 3. prot. nr. 2 s. 524-534, såvel

202

Afskrift af liste findes desuden (også i brevsag nr. 3626) som de 6.-8. aug. af citadellets marketenderne bespiste 123 tømmersvende i

RA. Da. Kanc. 2. dept. reg. sag 1800 nr. 450 (Brandts papirer) her de 126 (123 + de tre fra forbedringshuset) fordelt i kongebådene »Maagen«, »Windhunden« og »Makrelen«, samt i

LA. f. Sjæll. Kbh.'s tømrerlav, mestrenes kopibog 1712-99, s. 373-75, 380-85 og 391-96 (gældsbeløb).

Original som afskrifter benyttet for at identificere enkelte navne.

Angående oversigten

1. Oplysninger om ankomst til landet hentet fra

N. Zimmers rapport

A. Hallanders liste nr. 12 og

J. E. Burmeisters liste nr. 9.

2. Oplysninger om arbejdssted fra mestrenes lister (dog indlæg i brevsag nr. 4069 for Burmeisters svende)

3. Diverse-gruppen indeholder:

indskrivning af fremmede svende, som er kommet til landet efter Michaeli. Samlingen 1793 (for at lette oversigten er oplysningerne fjernet fra 1. kolonne), eller tidsrummet, svenden har opholdt sig her i landet, oplysn. hentet fra forhør,

akkordlønninger,

gæld for kost og logi,

fødested, oplysn. hentet fra forhør,

evt. tilbagekomst, jf. noter.

Forkortelser:

A.P. Amalienborgske palæer

f. forskud

Frb. Frederiksberg

Kbh. indenbys kvarterer

UØ udenbys Øster

Noter

1. LA. f. Sjæll. Tømmerlavets arkiv, svendelavets hovedbog 1691-1826, dato tilstrækkelig henvisning.
2. RA Da. Kanc., breve 1794 nr. 3807.
3. Ibid nr. 4144
4. Ibid nr. 3805 – (til oplysn.: det går på underhold til kone (og børn)).
5. Ibid brevbog 1794 nr. 4179
6. Ibid breve 1794 nr. 4610
7. Ibid breve 1795 nr. 4744, 4971 og 4974.
8. Ibid breve 1796 nr. 968.
9. LA. f. Sjæll. Kbh.'s Politiret, 2. domprot. nr. 2 sag nr. 453, dom af 1. aug. s. 214 og dom af 2. aug. s. 222.

V, 1 Politiretssag («1 dag til 1½ beregnet«)

Muur Svenn Peter Möller

Imodtagen af Muur Mester Möller med Giel at vähre Skuldig
til ham, vofor jeg Indestaa

				22 r.	2 mk.	4 s.
d. 28 May ¹⁾	Arbeitet	9 dage	bekommen	7 r.	– mk.	– s.
d. 4 Juny	Arbeitet	10½ dag	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 11 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 18 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	2 r.	3 mk.	– s.
d. 25 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 2 July	Arbeitet	9 dag	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 9 dito	Arbeitet	7½ dag	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 16 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	5 r.	– mk.	– s.
d. 23 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
d. 30 dito	Arbeitet	9 dage	bekommen	2 r.	– mk.	– s.
		90 dage		50 r.	5 mk.	4 s.
90 dage		a 2 mk.	8 s. er	37 r.	3 mk.	– s.
				Mig Skuldig	13 r.	2 mk. 4 s.

Kiøbenhavn d. 2. August
1796

M. H. Petermann

Kilde: LA f. Sjæll. Kbh.'s Politiret, sluttede og hævede sager til 2. prot. 1796, aug. nr. 536.

1) samtlige datoer er lørdage

V, 2. Skiftebilag

Reigning

Over udgifterne Til Afgangne Muur Svend Johan Christopher Gottfried Schwartz Begravelse

Til Frederichs Hospital betalt	2 rd. – sk.
Til Jorden og Kirkens betjent	3 rd. 32 sk.
13 alen hvidt Cattun a 18 sk.	2 rd. 42 sk.
Til Baand og Knapper og Knappe Naale	– rd. 24 sk.
Til Konerne som Klædde Liget	1 rd. – sk.
En Skiorte	– rd. 64 sk.
Til fortæring ved begravelsen og da Liget blev Klædt	– rd. 72 sk.
En Liig Kiste	3 rd. 40 sk.
For Liig Vognen	1 rd. – sk.
En Kappe til Kudsken	– rd. 16 sk.
Dricke Penge til Kudsken	– rd. 8 sk.
Til Gang Konen og Pigerne paa Hospitalet	48 sk.
Jeg og min Camerat herved forsømt begge 2½ Dag (a 48 sk.)	1 rd. 24 sk.
For hans Tøy at bringe fra Hospitalet	– rd. 16 sk.
	<hr/>
	Summa 17 rd. 2 sk.
Af Lauget til Hans begravelse bekōmet	12 rd. W
Koner mig tilgode	5 rd. 2 sk.

Kiøbenhavn d. 17 August 1785 Jens Holm
OllgesellW

Johan Kunst
Beisitzer

Fremlagt i Skifte Commissionen den 17 Aug. 1785.

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1771-97 kl. 5 nr. 2895.

Ang. Gottfried Schwartz se også s. 243.

V, 3. Skiftebilag

Regning paa hvad jeg udlagt for min Cammerad Muuer Svend Gotloob Fuuhs for Viin og Saft	60 sk.
for 4 Netters Nattevaag betalt per natt 36 sk.	1 rd. 48 sk.
Efter forlangende af Gotloob Fuuhs for Styr og Anden Tids forsømmelse i 3 dage a 64 sk.	2 rd.
	<hr/>
	Summa 4 rd. 12 sk.

Kiøbenhn. d. 15. Decembr. 1798

Carl Bollmann
i Klosterstræde
No 51

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1798-99 kl. 5 nr. 286.

V, 4. Skiftebilag

P.M.

Afdøde Muur Svend Rasmus Knudsen eller nu hans Stærboe har tilgode hos mig for følgende Arbejde

Junii	25 til 30	6 dage		
Julii	2 til 7	6 dage	fortient	
	9 til 14	6 dage	for 54½ Sømerdag	
	16 til 21	6 dage	a 48 sk.	27 rd. 24 sk.
	23 til 28	6 dage	1 Vinterdag	40 sk.
	30 til 4 Augt	6 dage		27 rd. 64 sk.
	6 til 11	6 dage	betalt for ham	
	13 til 18	6 dage	til Lauget i	
	20 til 25	6 dage	Qvartalspenge	1 rd. 32 sk.
	27 til 1 Septber	6 dage	har han tilgode	26 rd. 32 sk.
	3 til 8	6½ dage		
	10 til 15	6 dage	Som hermed følger	
	17 til 22	6 dage	og derfor udbedes	
	24 til 29	6 dage	qvitte.	
	1 octbr.	1 dag		
		<u>ialt 55½ dag</u>		

Kiøbenhavn d. 30 Novbr. 98
I.C.Schottmann¹⁾

Fremlagt i Skiftecommiccionen den 3 December 1798

Kilde: LA. f. Sjæll., Hof- og stadsretten, skiftekomm.'s arkiv, kbh. skifter 1798-99 kl. 5 nr. 244.

1) Johan Christoffer Schottmann.

Christen Wittus' murer-frimesterskaber og bevilling som mester 1795-96

supplik-nr.	begrundelse for ansøgningen	magistratens erklæring	bevilling (missive)		
			med egne hænder	med en eller flere svende	evt. forhold til lavet
8 J.C. nr. 3077 1795,1	meget gammel svend og svag, søger derfor at arbejde med egne hænder og at holde to hjælpere				
kanc.koll. 7.5.95 indk. 26.6.95	til mag.'s erkl., indk. 26.6.95				
kanc.koll.14.7.95	besked efter erkl. (o:afslag) ansøgningen gentages 14.8.95	har ikke lært tegning, derfor betænkeligt at give bevillingen; har desuden borger-skab som øltapper (19.12.68)			
kanc.koll.18.8.95	bevilges at være frimester straks	kan bevilges, da han ikke længere driver værtshushold, men kun til reparationsarbejde	21.8.95 nr. 718		
8 KB nr. 1881 1795,2.	murerprof. kan kun drives ved hjælp af andre, især når stillads skal rejses, har ved tidligere ansøgning dokumenteret sin svagelighed. Søger bevilling gratis, da han nylig har indløst frimester-tilladelsen. Fiskebløder H. H. Klind, som ikke kan få en murermester til at opbygge sin afbrændte gård, anbefaler.				
kanc.koll.10.9.95	bevilges at holde to svende og gratis			18.9.95 nr. 780 2 svende (gratis)	

8 LA nr. 346
1796,1.

der kræves, at 2 svende arbejder sammen for at rejse de tykke mure, selv mangler han en at arbejde med. Vanskeligt for de brandlidte; regner med at skaffe en svend andetsteds fra.

kanc.koll.21.1.96 til mag.'s erkl.,
indk. 1.2.96

sandsynligt, at supplikan-
ten ikke kan fremme nyt ar-
bejde med de ham tilladte
to svende

kanc.koll.marts 1796 bevilges en tredje
svend.

11.3.96
nr. 242
en tredje

8 LC nr. 4492

kanc.koll.maj

1796 bevill. efter erkl.
eksp. 31.5.

søger at indtræde i lavet

indstilles til bønnehørelse

31.5.96 nr.
535, optages
uden mester-
stykkens
forfærdigelse

V, 6a

Bygningshåndværker-frimænds fritagelse for eksercering
tømrersvende

Ang. forkortelser og noter se s. 314f

tømrermestre	kgl. bevill. (missive)	borger- skab	mil. stil- lings- betegn.	frimænd ²⁾	1796			1797			1798		
					ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog
Joh. Christopher Suhr		4.3.67	b.HR	Jens Christo- phersen	apr.nr.82		976						
Andreas Kirkerup		28.3.74	b.HR b.HR	Kopsky Lagersdorff	apr.nr.89 apr.nr.89		975 975						
Peder Wangede		1.7.82	m.DLR m.2SBLI	Hans Jeppesen Gørlov Christian Møller	maj nr.192 maj nr.192	1060 1061		maj nr.112 maj nr.112		831 831			
Niels Zimmer		31.3.83	1.KPR	Jørgen Larsen Tveng 2				juni nr.26					
Andreas Hallander		20.8.83	m.2.SBLI m.KPR	Michael Lütz Jørgen Kaas	maj nr.135	1069		maj nr.119 maj nr.119	874 873				

Joh. Christopher Wahl jun.	17.7.86		m.KPR m.3.JR m.1.SBLI	Henr. Thiesse Joh.Fr.Lange Joh. Ditzau	maj nr.73 981 maj nr.73 1012		apr.nr.20	609	
Mathias Robertson	12.2.89		m.KPR m.1.SBLI m.1.SBLI m.PFR	Jens Rasmussen Halling 1 Erik Nielsen Jeppe Poulsen Bertel Jespersen	maj 981 nr.128 914 maj 1120 nr.129 juni nr.23		apr.nr.80 maj nr.69	761 766	
Hans Weyle	23.9.89		m.3.JR gr.3.JR 1r.HRR	Hans Chr. Lund (Joh.Peter Wessel) 2 Poul Jensen Hedensted (Heinr.)Selino	maj nr.74 1012		maj nr.22 maj nr.102	810 809 ⁵⁾	maj nr.47 836
Peter Gerbrandt Petersen	1.3.93	23.3.93	uo.NLR 1.KPR	(Heinr.)Selino Jørgen Larsen Tveng 1	apr.nr.1- 844 09 maj 1072 nr.133				
Fr. Koop	19.5.94		m.DLR	Asmus Feldt	maj 1068 nr.138				
Johs. Frost	18.12.95	18.1.96	m.PFR	Jens Jensen Malland			juni nr.25	- ⁴⁾	
Christopher Chrane	29.7.96	1.8.96	1.AC	Hans Gierløv			juni nr.54	- ⁴⁾	
Johs.Wilh. Steenberg	16.9.96	30.9.96	m.KPR	Jens Rasmussen Halling 2			marts nr.45	514	maj nr.26 757

Bygningshåndværker-frimænds fritagelse for eksercering
murersvende

Ang. forkortelser og noter se s. 314f

murermestre	kgl. bevill. (missive)	borger- skab	mil. stil- lings- betegn.	frimænd ²⁾	1796			1797			1798		
					ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog
Andreas Sihm		26.6.76	r.SR	Hans Jørgen Holm	apr.nr.13	¹⁾		marts nr.57	553				
			r.HRR	Hans Peter Nielsen	apr.nr.13	828		marts nr.57	554				
			r.FDrR	Chr. Gottfried Johansen	apr.nr.13	829		marts nr.57		555			
			m.NLR	Georg Ludvig Sohns	apr.nr.13	844							
			m.KR	Christopher Leib ¹ ²⁾	apr.nr.13	845							
			m.3.JR	Johan Chr. Schreiber ¹	apr.nr.13	847							
			m.1.SBLI	Christian Dambeck	apr.nr.13	848							
			m.KPR	Hendr. Hoppe	juni nr.22			1116					
Henr. Delffs		16.2.78	m.KR	Goldmann	maj nr.132	1084							
Johan Martin Quist	1.11.82	23.12.82	uo.NLR	Christopher Kagel	apr.nr.27	844							
			r.S1RR	Poul Olsen	apr.nr.59		maj nr.8 ³⁾						
			r.S1RR	Nic. Hansen	apr.nr.59		maj nr.8						

Johan H. Backhausen	26.5.84	m.DLR	Rasmus Jensen	maj nr.161	1068							
			m.1.SBLI	Andres Tosinsky	maj nr.161	1073						
Poul Egeroed	29.9.84	gr.PFR	Christian Ekstrom	maj nr.160	1081		maj nr.104	828				
Ph. Lange	26.3.85	6.4.85	m.DLR	Georg Wulff	maj nr.26	979		marts nr.43	511	apr. nr.122	624	
			m.SIR	Carl Haendorff	maj nr.26	983		marts nr.43		508	apr. nr.122	624
		m.KPR	Gottfried Lieblein					marts nr.43	511		apr. nr.122	624
		gr.DLR	Lorentz Gei(g)er 2					marts nr.43		509		
		m.1.JR	Gottlieb Böttger					marts nr.43	644		apr. nr.122	624
		m.1.JR	Niels Nielsen af Weylehuus					marts nr.43	511		apr. nr.122	624
		m.PFR	Fr. Kirsch								apr. nr.122	624
		m.SIR	Gottfried Schmidt 2								apr. nr.122	624
Anton Christopher Wilcken	29.5.86	m.DLR	Anders Christensen				maj. nr.110	830				
Carl Jennerich	24.11.86	29.11.86	gr.KR	Christian Gynther	maj nr.131	1085						
Hans Christopher Ondrup	25.7.88	10.9.87	m.PFR	Adam Leisner 1	maj nr.80	985						

Bygningshåndværker-frimænds fritagelse for eksercering
murersvende
Ang. forkortelser og noter se s. 314f.

murermestre	kgl. bevill. (missive)	borger- skab	mil. stil- lings- betegn.	frimænd ²⁾	1796			1797			1798		
					ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog	ansøgn. indk. kom- mando- sag	bevill. nr. i kopi- bog	afslag nr. i kopi- bog
Hans Christopher Ondrup (fortsat)			m.2.SBLI	Fr. Egedie	maj nr.80	984		apr.	646				
			m.NLR	August Høysser				nr.126					
			m.SIR	Gottfried Schmidt 1				apr.	737		feb.nr.64		266
								nr.126					
								juni nr.24	- ⁴⁾				
Hans Chr. Smidt	19.9.88		m.NLR	Gottlieb Krell (Creel)	maj nr.130	1074		juni nr.27	- ⁴⁾				
Fr. Beckmann		4.1.92	m.NLR	Hans Neergaard	maj nr.68	980							
Lauritz Thrane	27.3.95	20.4.95	r.S1RR	Anders Terkelsen	apr.nr.60								
			gr.NLR	Fr.Bøjtler	apr. nr.107	844		maj nr.8 ³⁾					

Christen Wittus	11.3.96	13.11.95	gr.NLR	Valentin Bøjtler	apr. nr.108	844		
			m.KPR	Leonhardt Reenert	maj nr.30	982	maj nr.21	767
Johan Carl Rodemann		3.10.96	m.KR	Christopher Leib 2			apr. nr.121	738
Jens Hansen Lund		3.10.96	m.PFR	Adam Leisner 2			maj nr.105	829
			m.3.JR	Joh.Chr. Schreiber 2			maj nr.106	829
Gottfr.Schaper	15.4.97	17.7.97	m.KR	Christopher Leib 3				maj nr.46 835

ansøger: premierløjtnant og brygger,
brandlidt C.O.A.Restorff

	uden mesterangivelse		
vkDLR	(Lorentz)	apr.nr.26	843
mDLR	Geiger 1	apr.nr.26	843
mDLR	Trinkaus	apr.nr.26	843
gr.NLR	Chr. Thomsen	apr.nr.26	844
m.NLR	Michel Rønne	apr.nr.26	844
m.NLR	Jacob Krüger	apr.nr.26	844
m.PFR	Carl Krause	apr.nr.26	846
m.PFR	Jacob Schultz	apr.nr.26	846
gr.3JR	Philip Fuchs	apr.nr.26	847
gr.PFR	(Joh.Peter Wessel) 1		868
	Daniel Steenbock		760 ⁵⁾
	Emanuel Gottlieb		
	Lehmann		

Militære stillingsbetegnelser, forkortelser

AC	artillerikorpsset, København
b.	bosniak, lansebevæbnet rytter (bosniakeskadronen, Køge, under husarregimentet, Jægersborg)
dr.	dragon
DLR	danske livregiment til fods, København
FDrR	fynske dragonregiment, Odense
gr	grenader
HR	husarregimentet
HRR	holstenske rytterregiment, Haderslev
1.JR	1. jyske infanteriregiment, Århus
3.JR	3. jyske infanteriregiment, Ålborg
KR	kongens regiment, København
KPR	kronprinsens regiment, København
l	landrekruit, værnepligtig
lr	landrytter, værnepligtig
m	musketer
NLR	norske livregiment til fods, København
PFR	prins Frederiks regiment, København
r	rytter
SIR	sjællandske infanteriregiment
1.SBLI	1. sjællandske bataljon let infanteri og
2.SBLI	2. sjællandske bataljon let infanteri, i Citadellet, Frederikshavn
SR	sjællandske rytterregiment, Næstved
Sl.RR	slesvigske rytterregiment, Horsens
vk	vicekorporal

Kilder

- RA. Kgl. resol. ved Gen. og komm.koll.
RA. Gen.- og komm.koll., 1. dept., gen.- og kommandoktr.brevbøger 1796-98, ibid. indkomne kommandosager 1796-98 og ibid. ekstractprot. over indk. kommandosager m. kollegii decisioner 1796-98.

Noter

1. Bevillingen må betragtes som givet, selv om der ikke er tilgået hverken mesteren eller regimentet skrivelse om det; thi Gen.- og komm.'s koll. var ved kgl. resol. nr. 162 af 29. april 1796 bemyndiget til at give dispensation til frimænd, som mødte til årets exercise, når deres arbejde betragtedes som uundværligt for de murer- eller tømmermestre, som opførte bygningerne, hvis der ikke var nogen »rigtig« hindring (jfr. note 3), og H.J.H. betegnedes af koll. som en duelig murerarbejder, da det arbejde, han udførte, var af betydning for de brandlidte (kopibog 1796 nr. 605). Ingen protest ses indløbet, regimentet anmodes derimod om at foretage indskrænkninger i frifolkens indkaldelser (kopibog 1796 nr. 632).
2. Et tal (1, 2 eller 3) efter navnet er anført i tilfælde, hvor mere end en mester i løbet af de tre år har søgt om fritagelse for den pågældende frimand, der således har skiftet mester, og 1 angiver, at det er første år, 2, at det er andet år, der søges for denne.
3. Afslaget gives i brev fra Sl.RR, som anfører, at de tre ryttere er blandt regimentets mest uøvede frifolk, samt af Poul Olsen og Anders Terkelsen er skyld i mange klager, hvorfor det påtænkes – efter eksercertiden – at skaffe dem arbejde under regimentets nærmere tilsyn.

4. Betegnelsen: »« i ekstraktprotokollens kolonne for koll.'s ekspedition og decision benyttedes 1797, når ansøgninger, som regel dateret den 31. maj eller senere, indløb samtidig med eller efter, at ekserceringen var begyndt.

1796 blev der den 7. juni givet afslag på murermester A. Sihms ansøgning (juni nr. 22) af 2. juni og bevilling til tømremester Robertson (ansøgning af 30. maj, juni nr. 23); efter nærmere mundtlig befaling herom tilskrives bataillonen den 9. juni, men i det følgende år noteredes kun: »«, normalt tegn for sager, som blot er indløbet til orientering og derfor henlægges. D. 25. juli oplyses det dog i Kbh.'s Politiret, at Gottlieb Krell, hvis ansøgning betegnedes på denne måde, var blevet fritaget for exercise også 1797, hvorfor det er naturligt at formode, at de andre her anførte tilfælde blev løst på samme måde, da der ikke blev fremsat nogen indvending.

5. Joh. Peter Wessel er ikke talt med, da han i regimentets svar af 14. april (apr. nr. 119) får tilladelse til at arbejde som snedker. Af stambog for 3J.R. 1774-96 ses også, at han 2 gr.komp. nr. 42 var snedker.

Jfr. tømremester Hans Weyle, som 1797 fik ham fritaget, da Restorff ikke havde mulighed for det.

V, 7

Tømrermestres antal af svende i 1801 sammenholdt med antal i 1790 og i 1794

1790 ¹⁾	1794			1801	
svende- antal	strejkende svende			svende antal	konkurs
40		Peder Wangede		61	
56	18	Joh.Christopher Suhr	mesterstk. 1767	27	
199		Andreas Kirkerup	br.major.akad.s. guldm. 1774	41	
15	32	Niels Zimmer	mesterstk.	26	
		Casp.Fr.Hollander	mestertegn.	31	23.12.1801
37	51	Andreas Hallander	mesterstk.	62	
8	19	Joh.Christopher Wahl jun.	mesterstk. 1787	39	
9	19	Mathias Robbert	mesterstk. 1789	10	24.11.1804
	19	Hans Weyle	mesterstk. 1789	43	
	77	J.E.Burmeister	mesterstk. 1790	46	
90		Søren Halkiær	indskr.som mester 1790 – Holmens pæle- bukkemester	224	
		Fr. Koop	mesterstk.b. 19.5.1794	10	
		Christopher Kern	mesterstk.	42	2.10.1804
		Johs. Frost	indskr.som mester 1796 ²⁾	14	
		Jørgen West	mestestk.1796	73	
		Christopher Chrane	indsk.som mester 1796 ²⁾	15	23.10.1799
		Carl Daube(Taube)	do	2	
		Henrich Keyser	do	3	
		Peter Sabro	do	2	
		Joh.Wilh.Steenberg	do	9	
		Peter Jensen Søeborg	mestertegn.	24	

1) Svendetal 1790 fra Kbh.s tømrerlav nr. 16 fol. 270v-271.

2) Svende indskrevet som mestre er bevillingsmestre.

LA. f. Sjæll., Kbh.'s Tømrerlav. Lavs- og regnskabsprot. 1749-1831, fol. 343 v.

Baggrunden for mesterlisten og svendeantallet var, at der skulle betales »1 mk. af hver Svend Påske og Michaels Qvartal« til de kvæstede, beløbene er ikke medtaget her.

Registre

Indledning

Der er udarbejdet:

- Personnavneregister
- Stednavneregister
- Sagregister

Af praktiske grunde er der kun udarbejdet registre til visse dele af bogen, nemlig:

Indledning og tekstaftnit:

Personnavne-, stednavne- og sagregister

Resumé og konklusion:

Personnavne-, stednavne- og sagregister

Noter og bilag:

Sagregister – dog kun for så vidt angår vigtige begreber, hvor der i noterne og bilagene gives en mere fyldig forklaring.

Person- og stednavne er som hovedregel optaget i den form, hvori de optræder i teksten. Personnavne, der optræder med forskellige stavemåder, er dog samlet under den hyppigst forekommende form, men således at der ved alle stavevarianter bringes henvisninger til hovedformen. Der er i almindelighed i sagregistret anvendt singularisform af de registrerede begreber; nødvendige undtagelser kan dog forekomme. Visse begreber, som forekommer uhyre hyppigt i bogen, er ikke medtaget, således f.eks.

Svend, mester, København, Danmark

Der er anvendt gængse alfabetiseringsregler. Aa er opført til sidst efter Å.

Stud. mag. Erik Kann har foretaget indsamlingsarbejdet; registrenes endelige redaktion ved forfatteren.

I personnavneregistret er følgende forkortelser anvendt:

msv.: murersvend

mm.: murermester

tsv.: tømrrersvend

tm.: tømrrermester

Personregister

- Adrien, Jacob, tsv. 226
Aggerbeck, Kirstine, gift med Svend Gudmand 260
Ahlefeldt, Conrad Wilh., generalløjtnant, kammerherre, overkrigssekretær 248
Albruch, Joh., se: Altrop, Joh.
Altrop (Albruch), Joh., tsv., bortsendt svend 113, 296
Andersen, Niels, msv., konstabel 29, 53
Anton, Hans, msv. 228
- Backhausen, Johan H., mm. 228, 251, 311
Bager, Christopher Hansen, msv., mm. 20, 28, 30-32, 101, 151, 165
Bager, Jochum, tsv. 114
Bager, Joh. C., msv. 228
Baltzer, Fr., msv. 228
Band, Georg, bortsendt svend 298
Basballe, Chr., stadskonduktør 96
Basse, Gotfred, se: Bast, Gotfred
Basse, Joh., Fr., tsv. 112-13, 119
Bast (Basse), Gotfred, tsv., bortsendt svend 110, 290
Bauer, Adolf, bortsendt svend 113-14, 299
Bech, skattefoged 257
Bechmann, Fr., msv. 253, 263
Beck, Niels Petersen, tsv., spækhøker, øltapper, 1. og 2. bisidder, svendeformand 88, 252, 257-58
Beckmann, Fr., mm. 312
Berg, Andreas, stadsmusikant 73
Berg, Hans Nielsen, tm., frimester 269-70
Berg, Niels Hansen, tsv., spækhøker 88
Berger, Georg, bortsendt svend 110, 117, 299
Bernier, Johann, bortsendt svend 115, 296
Bierfreund, Johan, bortsendt svend 296
Binette, Nicolai, tsv. 128
Black, Her Michael M., købmand 222-24
Blem, Lars, msv. 78, 83, 85-86, 101, 146, 148-49, 253-54, 266
Block, Keil, tsv. 67
Blom, Hans, msv. 253, 267
- Blom (Blum), Joh., Fr., tsv., fritm. 81-82, 272
Blum, Joh. Fr., se: Blom, Joh., Fr.
Boes, Peder, msv. 228
Bollmann, Carl 304
Bomholt, Ole Pedersen, mm. 251
Borch, Hans, værtshusholder 112
Borck, Niels Henrichsen, tsv. 252, 256
Bormann, Johan(n) Fr., tsv. 21, 29, 39
Brandemann, Hendr., mm., oldermand 51-52, 54, 153
Brandt, Chr., kancellipræsident 132
Brandt, Jørgen Andersen, tsv., formand, frimester, krofader 18, 36, 47-48, 61-62, 72-73, 92-93, 134, 144, 153, 167, 271, 275, 300
Madame Brandt, enke efter Jørgen Andersen Brandt 275
Brasch, Friderich, tsv., bortsendt svend 110, 113, 294
Bremer, Joh., bortsendt svend 292
Bro-Jørgensen, historiker 257
Brunskov, Jacob, mm. 251
Bruus, Niels, msv., værtshusholder 88
Brønne, Lorentz, tsv. 112
Budtz, Joh., msv. 253, 265
Burmeister, Johan Ernst, se: Buurmeister, Johan Ernst
Burmester, Johan Ernst, se: Buurmeister, Johan Ernst
Busch, Joh., tsv. bortsendt svend 75, 111, 247, 291
Buurmeister (Burmeister, Burmester), Johan Ernst, tm. 21, 29, 39, 74, 103-04, 108-119, 124-25, 128, 136-37, 142-43, 160, 226, 252, 256, 288-89, 295, 300, 316
Bygler, Joseph, se: Bøgler, Joseph
Bynch (Bynck), Johs. Nielsen, msv. med sukkerbevilling 78, 94-96, 253, 266
Bynck, Johs. Nielsen, se: Bynch, Johs. Nielsen
Bøgler (Bygler), Joseph, tsv., bortsendt svend 137, 292
Bürchner, Joh. Michael, mm. 58
Bæhr, Johan Henrich, bortsendt svend 112, 299
Bälckow, Michel, mm. 45-46, 228

- Bødtgers, Peter Chr., klædekræmmer 115
- Bøhm, Friederich, G., bortsendt svend 109, 298
- Bøjtler, Fr., msv. 312
- Bøjtler, Valentin, msv. 312
- Bøllinger, Hans, msv. 228
- Bøllinger, Johan, msv. 30, 32
- Bøtkener, Joh., msv. 253, 265
- Böttger, Gottlieb, msv. 311
- Baar, Chresten Sørensen, tm., frimester 81, 269
- Baasen, Jacob Chr., msv. 228
- Chermene (Chermenus), Jacob, tsv., bortsendt svend 110, 112, 290
- Chermenus, Jacob, se: Chermene, Jacob
- Chrane (Chronne, Krane, Krone), Christopher, tsv., tm. 32, 132, 134, 146-47, 149, 309, 316
- Christensen, Anders, msv. 311
- Christensen, Jacob, msv. 253, 267
- Christensen, Jens, tm., frimester 269
- Christensen, Søren, tsv. 144
- Christophersen, Jens, tsv. 308
- Chronne, Christopher, se: Chrane, Christopher
- Classen, tsv. 104
- Clausen, Erich, rådstuevagtmester 66
- Cloetta, tsv., bortsendt svend 118, 294
- Colbjørnsen, Chr., konferensråd, generalprokurør 72, 121, 123, 131-32, 167-68
- Colbjørnsen, Jac. Edv., deputeret i Rentekammeret 126
- Cold, Chr. Magdalu Thestrup, politimester 83, 97, 137
- Colding, brændevinsbrænder 258
- Conradi, Fr. August, msv., bevillingsmester 147
- Conradi, Johan, murernes oldermand 46
- Dahl, Chr. Jensen, tsv. 137
- Dahl, Jens, mm. 228
- Damann, Søren, msv. 40, 228
- Dambeck, Christian, msv. 310
- Daube (Taube), Carl, tm., frimester 146-48, 164, 273, 316
- Davids, Henr., kaptajn 120
- Delffs, Henr., mm. 21, 251, 310
- Demann (Demon), Carl, msv. 28, 222
- Demon, Carl, se: Demann, Carl
- Dettner, Joh. Hendrich, bortsendt svend 294
- Diesing, Jochim Daniel, tsv., bortsendt svend 75, 245, 291
- Ditzau, Joh., tsv. 308
- Dragsted, Niels Larsen, fhv. tsv. 78, 98-99, 252
- Dretzler, Gabriel, msv. 253, 262
- Druben (Drubin), Hans, msv., formand 96, 253, 267
- Drubin, Hans, se: Druben, Hans
- Dyssing, Daniel, tsv. 114
- Edelmeier, Friedrich, se: Edelmeyer, Friedrich
- Edelmeyer (Edelmeier), Friedrich, msv. 103-05, 113
- Egedie, Fr., msv. 312
- Egerod (Egeroed), Poul, mm. 44, 228, 251, 311
- Egeroed, A. Nielsen, mm. 251
- Egeroed, Poul, se: Egerod, Poul
- Egeroed, Svend Nielsen, msv. 253, 267
- Eichler, Christian, tsv. 281
- Eigtved, Nikolai, arkitekt, hofbygmester 9, 25
- Eisen(d)rath, August, tsv., bortsendt svend 114, 296
- Eisenreich, Fr. Wilh., tsv., bortsendt svend 115, 298
- Ekstrom, Christian, msv. 311
- Engel, Peter, tsv., bortsendt svend 113, 295
- Engelsen, Johan, tm. 230
- Engemandsen, Jens, se: Engmansen, Jens
- Engmansen (Engemandsen, Ingemandsen), Jens, tsv., frimester 225, 270
- Ernst, J.C., generalbygmester 99
- Ernsting, Chr. Ludvig, tsv., bortsendt svend 110, 297
- Ertel (Ærtel), Joh. Poul, tsv., bortsendt svend 112, 117-18, 293
- Eschildstrup, Hans Knudsen, tsv., frimester 269
- Everdsen, Joseph, tsv. 20
- Fasche, Joh. Botlieb, tsv. 112

- Feldt, Asmus, tsv. 309
 Fes (Fæs), Henrich, msv. 242
 Finke, Friderich, bortsendt svend 110, 293
 Fircks, Magnus Ernst von, generalløjtnant, kommandant 124
 Fischer, Joh. Aug., bortsendt svend 290
 Fishenwert, Fr., tm. 146
 Fitzner, Andreas, se: Pfützner, Andreas
 Flindt, Johan Thomas, politimester 67, 70, 107, 120-23, 129, 131
 Fogtberger, Joh. Chr., tsv. 128
 Francke, Friderich, bortsendt svend 295
 Frederichsen (Friderichsen), Joh. Chr., tsv. 101, 143
 Frederik, kronprins 26, 83, 108, 121-22, 126, 130
 Friis, Claus, tsv. 20
 Frodofsky (Rodofsky), Gottlieb, tsv., bortsendt svend 113, 297
 From, Christopher, msv. 228
 Frost, Joh. Christopher, tsv., tm. 111, 146, 309, 316
 Frost, Peter Chr., øltapper 85
 Fuchs, Adam, tsv., bortsendt svend 110, 112, 293
 Fuchs, Philip, msv. 313
 Fuuhs, Gotloob, msv. 304
 Fædderhold (Fædderholt), Chr., fhv. tsv., brandkorpsets officer 78, 99, 252
 Fædderholt, Chr., se: Fædderhold, Chr.
 Fæs, Henrich, se: Fes, Henrich
 Fæster, Joh. Gottlieb, bortsendt svend 298
- Gegeler, Christoff, bortsendt svend 295
 Geidel, Melchior, bortsendt svend 110, 292
 Gei(ge)er, Lorentz, msv. 311, 313
 Gierløv, Hans (Jeppesen), se: Gørløv, Hans (Jeppesen)
 Golche, Benjamin, tsv. 77
 Goldmann, msv. 310
 Gotfried, tsv. 248
 Gotvoldt, Anders, tsv. 114
 Gramp, J. Lorentz, se: Kramp, J. Lorentz
 Green, Ole, msv. 253, 265
 Gross, Georg Adam, msv., formand 97, 251
 Grundfør, Lars Hansen, tsv., fritm. 81, 270
- Gudmand (Gudmandsen, Lønholt), Svend, fhv. tsv., uden for tømmerlavet, frimester, gift med Kirstine Aggerbeck 78, 252, 260, 274
 Gudmandsen, Lars, murersvendenes formand 34
 Gudmandsen, Svend: se: Gudmand, Svend
 Gynther, Christian, msv. 311
 Gørløv (Gierløv), Hans (Jeppesen) tsv. 308-09
- Habermann, Fridr. W., bortsendt svend 118, 295
 Hadler, Thomas Christoff, bortsendt svend 111, 297
 Haendorff, Carl, msv. 311
 Hagen, apoteker 71, 131-32
 Hald, Hans Chr., kgl. landmåler 90
 Hald, se: Hall
 Halkiær, Søren, tm. 316
 Hall (Hald), Ole Svendsen, tm., frimester 33, 40, 225, 234, 268
 Hall, Peter, tm. 51, 53
 Hall (Hald), Svend Olsen, tm. 20, 58, 68-69, 103, 107, 250
 Hallander, Andreas, tm., oldermann 67, 103-16, 119-122, 128, 131, 145, 161, 167, 250, 292, 300, 308, 316
 Halle, Knud, tm. 52
 Halling, Jens Rasmussen, tsv. 309
 Halvorsen, Engelbret, frimester 274-75
 Hamann, Chr., tsv. 128
 Hammermann, Joh., msv. 78, 252, 254, 263
 Hansen, Jens, øltapper 112
 Hansen, Morten, tsv. 148
 Hansen, Nic., msv. 310
 Hansen, Nicolaus, tømmerlavets oldermann 56-57, 236
 Harsdorff, C. F., professor, hofbygmester og -arkitekt 64, 85, 108, 126, 141-42, 145
 Hartig, Jens, msv. 43, 228
 Hass, Hans J., msv. 253, 267
 Hasse, Gotfridt, msv. 53
 Hasselriis, Lars, tm. 250
 Haugaard, Lars, msv. 53
 Haugaard, Rasmus Rasmussen, tsv. 98, 252, 256

- Rasmus Haugaards hustru 102
 Havekust, Ludvig, bortsendt svend 295
 Häusser, David, generalbygmester 25
 Hedegaard, Christen Sørensen, tsv., spi-
 sevært 89, 252, 255
 Hedensted, Poul Jensen, tsv. 309
 Heinecke, Conrad Otto, bortsendt
 svend 113, 299
 Henrichsen, Anders, øltapper 124
 Henriksen, fru, mm. enke 55
 Herman, Adolf, msv. 29
 Hermann, Peter, tsv. 226
 Hertzner, Joh. Christopher, bortsendt
 svend 115, 291
 Heut, Diterich, bortsendt svend 296
 Hille, Fr., tsv. 226
 Hinckel, Joh. Henr., tm. 250
 Hinckel, Mathias 258
 Hinckel, Nic., tsv. 252, 258
 Hinsmann, Joh., msv. 228
 Hintze, Conrad Gustav, tsv., bortsendt
 svend 121, 292
 Hiorth, Frands Chr., nålemager 90
 Hoff, Hans, tsv. 68-69
 Hans Hoffs hustru 69
 Hoffmann, Henrich Julius, tsv. 76, 248
 Hoffmann (Hofman), Johan Friderich,
 tsv., frimester, bortsendt svend 136,
 272, 295
 Hoffmann, Johann, bortsendt svend 295
 Hofman, Johan Friderich. se: Hoffmann,
 Johan Friderich
 Hohn, Chr., fejlskrivning for Holm, Chr.
 Holck, Hans 81
 Hollander, Casper Fr., tm. 43, 146, 149,
 316
 Holm (Hohn), Chr., tsv. 113
 Holm, Frederik Daniel, mm. 228, 253,
 265
 Holm, Hans Jørgen, msv. 310
 Holm, Hans Pedersen 113
 Holm, Jens, msv., oldgesell 144, 149,
 303
 Holm, Mads Pedersen, tsv. 102, 252,
 256
 Holm, Svend, tsv., frimester 225, 270
 Holst, Niels, tsv., fiskebløder 62, 94
 Holst, Niels Sørensen, tsv., yngste, ældste
 bisidder, formand, værtshusholder,
 grosserer, købmand, gift med enken
 Mette Johansdatter 28, 77, 90, 92-93,
 252, 258-59, 262
 Holst, Ole Sørensen, tsv., lavsbud 103,
 114, 120-21
 Holst, Peter Johan, mm. 251
 Holst, Troels Sørensen, tsv. 226
 Homann, Anton, msv. 29
 Hop, Daniel, tsv., bortsendt svend 109,
 115, 125, 290
 Hoppe, Hendr., msv. 310
 Horn, Frederik, politimester 61
 Horstmann, Albert, bortsendt
 svend 111, 297
 Hyhn, Samuel, msv. 228
 Hæmel, Henrich, tsv., bortsendt
 svend 111, 299
 Høysner, August, msv. 312
 Høstmark(c)k, J., mm. 52-53, 57
 Ingemandsen, Jens, se: Engmansen, Jens
 Ingermand (Ingermandsen), Jens, tsv.,
 fritm. 80-82, 252, 256-57
 Ingermandsen, Jens, se: Ingermand, Jens
 Ivers, Jacob, tømmerlavets oldermænd 56
 Iwens, Jesper, kahytskriver 114
 Jackme, Frantz, se: Jagtmeyer, Frantz
 Jagtmeyer (Jackme), Frantz, tsv., bort-
 sendt svend 137, 297
 Jansen, Jens, msv., oldgesell, mm. 45,
 66, 97, 251
 Jansen, Johan Anthon, bortsendt
 svend 299
 Jennerich, Carl, mm. 28-30, 228, 251,
 311
 Jensen, Hans, tsv., bortsendt svend 114,
 292
 Jensen, Peder, msv. 228
 Jensen, Rasmus, msv. 311
 Jensen, Søren, tm., frimester 268
 Jes, Henr., msv. 75
 Jespersen, Bertel, tsv. 309
 Johansdatter, Mette, gift med Pedersen
 Quidding (1°) og med Niels Holt Sø-
 rensen (2°) 93
 Johansen, Andr., msv. 44, 228
 Johansen, Chr. Gottfried, msv. 310
 Johansen, Henrik, msv. 101
 Junge, Herman, tm. 250
 Junge, Johan Peter Boye, hoftm., brand-

- major, oldermænd 38, 51, 64, 85, 88-89, 250, 273
- Junghans, Joh. G., msv. 253, 265
- Jørgensen, Mathias, msv. 228
- Kagel, Christopher, msv. 310
- Kahle, Ludvig, bortsendt svend 296
- Kahna, Christoff, bortsendt svend 113, 296
- Kallau, Michael, bortsendt svend 112, 292
- Kasky, Gottlieb, msv. 228
- Kegel, Kristopher, msv. 33
- Keiser, Henrich, se: Keyser, Henrich
- Kelner, Christoff, bortsendt svend 297
- Kern, Christopher, tm. 316
- Kesmel, Joh. Ludv., tsv. 252, 259
- Keyser (Keiser), Henrich, tsv., tm., frimester 146-47, 226, 274, 316
- Kilian, Otto Chr. Joh., msv. 45
- Killer, Anton, bortsendt svend 297
- Kirchner, Johs., frimm. 80-83, 88, 112, 253
- Kirchner, Johs., tsv. 78, 80, 112, 132, 134
- Kirkerup, Andreas, tm., hofarkitekt 26, 36, 54, 56, omslagsforstørrelse nr. 1 efter 64, 74, 103-05, 109-10, 112-13, 116-18, 125, 145, 147, 160, 226, 250, 254-55, 257, 261, 278, 293, 308, 316
- Kirsch, Fr., msv. 311
- Kitzky, Martin Benj., tsv., bortsendt svend 111, 117, 290
- Kiønsel (Kynsel), Joseph, tsv. 115
- Klind, H. H., fiskebløder 306
- Knudsen, Niels, tsv., formand 60
- Knudsen, Rasmus, msv. 75, 244, 305
- Kobiersky, Carl Fr., tsv. 144, 226
- Koch, Carl, se: Kock, Carl
- Kock (Koch), Carl, msv. 29, 49, 221-22
- Kohr, Henr. Christopher, tsv. 128
- Koop, Fr., tm. 309, 316
- Kopsky, tsv. 308
- Kramer, Johan Georg, tm., frimester 268
- Kramp (Gramp), J. Lorentz, tsv., bortsendt svend 110, 113, 118, 120-21, 291
- Krane, Christopher, se: Chrane, Christopher
- Krause, Carl, msv. 313
- Krause, Joachim, tsv. 128
- Krause, (Peter) Ludvig, msv., mm., mestersvend, polerer, fuldmægtig og bevilingsmester 26-27, 30, 32, 39-40, 148, 228, 251, 288
- Kreel, Gotlieb, msv. 54
- Krell, Gotlieb, musketer-msv. 33, 312, 315
- Krentz, Friderich, bortsendt svend 291
- Kreutzberg, Johan, tsv. 54
- Krone, Christopher, se: Chrane, Christopher
- Krüger, Jacob, msv. 313
- Kunst, Johan, msv., bisidder 144, 149, 303
- Kurtshals, Christopher, mm. 146
- Kurtzhals, Niels Schønberg, mm. 45, 228
- Kuulmann, Chr., msv. 25
- Kyhorn, Johan, msv. 78, 80, 83, 150, 253, 268
- Kynsel, Joseph, se: Kiønsel, Joseph
- Köhler, Georg, husejer 115
- Kørbitz, Mathias Barthold, tsv., frimester 273
- Kaas, H., generalløjtnant, kaptajnløjtnant 126
- Kaas, Jørgen, tsv. 308
- Lagersdorff, tsv. 308
- Lange, Joh. Fr., tsv. 308
- Lange, Johan Gottlieb, bortsendt svend 296
- Lange, Ph., mm. 251, 311
- Langemark, Thim., mm. 143, 251
- Larsdatter, Lucie, gift med Chr. Sørensen (sen) Lind 260
- Larsen, Christen, msv. 253, 265-66
- Larsen, Halvor, bortsendt svend 294
- Larsen, Peter, msv. 30, 228
- Lebou, Mathias Adolph, tsv. 112
- Lehmann, Emanuel Gottlieb, msv. 313
- Leib, Christopher, msv. 310, 313
- Leisner, Adam, msv. 311, 313
- Lepin, Frid., se: Lippin, Frid.
- Lieblein, Gottfried, msv. 311
- Lind, Chr. Søren (sen), tsv., øltapper, tehandler, gift med Lucie Larsdatter 92, 102, 252, 259-60
- Lindgren, Hans Chr., tsv. 43

- Lindgren, Niels Olsen, tsv., pottehand-
ler 97-98, 158, 252, 260
- Lindner, Johan Christopher, tsv. 106,
111, 114, 159
- Linned, Peder, msv. 86, 253, 264
- Lippin (Lepin, Lupin), Frid., msv. 253,
267
- Lismann, Joh. Chr., bortsendt
svend 290
- Littau, Joh. Jacob, bortsendt svend 291
- Lohbert, Johs., mm. 40, 228
- Lorentz, Joh. Gotfrid., bortsendt
svend 110, 293
- Louman, Chr., murerdreng, mu-
sketér 53
- Lund, Abraham, tsv. 38-39
- Lund, Anders Bendixen, msv. 253, 265
- Lund, Hans Chr., tsv., soldatersvend 33
- Lund, Jens Hansen, mm. 313
- Lund, Johs., msv. 30
- Lund, Niels Pedersen, msv. 113, 252,
262
- Lundberg, Abraham, tsv., daglig arbejds-
karl, laboratoriekarl 39, 57-58, 69-72,
103, 121-22, 131-35, 155-56, 161-62,
167, 169, 226, 238, 240-41
- Lundberg, Andr., msv. 45
- Lupin, Frid., se: Lippin, Frid.
- Lyhmann, Joh. Ludolph, se: Lymann,
Joh. Ludolph
- Lymann (Lyhmann, Lühmann), Joh. Lu-
dolph, tsv., øltapper, værtshushol-
der 85-86, 112, 252, 254, 261
- Lyngbye, Peder (Peter) Larsen, bortsendt
svend 113, 292
- Lynge, Jacob, bevillingsmm. 30, 45-46,
146-48, 152, 228, 273
- Lühmann, Joh. Ludolph, se: Lymann,
Joh. Ludolph
- Lütz, Michael, tsv. 308
- Løndahl, Chr., msv., høker 97, 264
- Løndahl, Simon Jørgensen, msv. 94, 96,
253, 263
- Lønholt, Svend Gudmandsen, se: Gud-
mand, Svend
- Machanich, Franz, msv. 228
- Mackeprang, Edv., historiker 14
- Madsen, Peder, tm., frimester 274
- Magens, Chr., tm. hofbygmester 58,
145, 250
- Malland, Jens Jensen, tsv. 309
- Mallund, Mads Jensen, msv. 21
- Manniche (Mannicke), Jens Chr. 107,
119, 125, 167
- Mannicke, Jens Chr., se: Manniche, Jens
Chr.
- Manstrøm, Hans, tsv. 86
- Martens, Carl Chr., mm., older-
mand 30, 33, 45, 83, 97, 129, 142, 147,
251
- Martin, Osvald, tsv. 226
- Mashob, Joh. Franciscus, bortsendt
svend 290
- Mattisen, msv. 242
- Matz, Joh. Henr., tsv. 128
- Meldahl, Chr., mm. 228
- Meswab, Chr., bortsendt svend 112, 295
- Meyer, Dorthea Elisabeth, enke 113
- Meyer, Henrich, tsv., tm. 83, 85, 110-
11, 146, 149, 252, 259
- Meyer, Joh. Henr., tsv., bortsendt
svend 113, 293
- Meyer, Peder, værtshusholder 112
- Meyn, Peter, professor, hofbygme-
ster 142, 145
- Michelsen, Anders, mm. 52
- Morbach (Morback), Johan Gottlieb,
tsv., bortsendt svend 74-75, 103-05,
114, 118, 125, 286-89, 297
- Morback, Johan Gottlieb, se: Morbach,
Johan Gottlieb
- Morhauer, Gottlieb, mm. 26, 29, 39, 52-
53, 66, 101, 149, 251
- Mortensen, Jesper, tsv. 258, 262
- Mous, Johan Christopher, tsv. 32
- Mühl(e), Johan Fr., msv., tamburmajor,
øltapper, fiskehandler 86-87, 253, 267
- Mühlbach, Nicolaus, musketér 52
- Müller, Georg Fr., msv. 253
- Müller, Johan Chr., se: Møller, Johan
Chr.
- Müller, Ole Jensen, tsv. 143
- Müller, Georg Fr., msv. 75, 94, 96, 244,
263-64
- Müller, Svend Christes, se: Møller, Svend
Christes
- Møller, Christian, tsv. 308
- Møller, Chr., msv. 142, 228
- Møller, Christoff Schulp, tsv. 111, 295
- Møller, Georg Casper, mm. 20, 26, 29-
32, 49, 151, 165, 221-24, 234, 251

- Møller, Hans, mm. 28, 30, 32, 44, 251
 Møller, Johan, tsv., bortsendt
 svend 110, 112, 290
 Møller, Johan Chr., msv. 43
 Møller (Müller), Johan Chr., tm. 39,
 250
 Møller, Mads Pedersen, tm., frime-
 ster 269
 Møller, Niels Hansen, murerlavets older-
 mand 55
 Møller, Ole Jensen, tsv. 101
 Møller, Peder Andersen, tm., older-
 mand 51, 59-60
 Møller, Peter, msv. 43, 142, 228, 302
 Møller (Müller), Svend Christes, tsv.,
 yngste bisidder 103-05, 115, 225
 Møller, Søren Poulsen, msv., øltapper,
 høker 83, 85, 88-89, 253, 263
 Mønninge, Andreas, billardholder, kaffe-
 skænker 124
 Mørch, Henr. Thomsen, tsv., spækhø-
 ker 17, 98, 102, 252, 256
 Möller, mm. 302
- Nagel, Joh., msv. 95-96, 253, 266
 Nebe, Frederich, tsv., bortsendt
 svend 112, 293
 Neergaard, Hans, msv. 312
 Niebuhr, Peter, bortsendt svend 299
 Nielsen, Andreas, mm, frimester 55
 Nielsen, Erik, tsv. 309
 Nielsen, Hans Peter, msv. 310
 Nielsen, Niels, tømmerlavets older-
 mand 230
 Nielsen, Niels (af Weylehuus), msv. 311
 Nielsen, Peter, tsv., frimester 272
 Nielsen, Steffen, msv. 228
 Nielsen, Søren, øltapper 258
 Nyrop, C., lavshistoriker 13, 65, 167,
 219, 256
 Nøtzl, E. A., snedkermester 102
- Obel, Joh. Michael, tsv. 128
 Olsen, Albert, historiker 13, 139, 163
 Olsen, Niels, tsv., frimester 271-72
 Olsen, Poul, msv. 310, 314
 Olten, Cordt, msv., musketer 52
 Ondrup, Hans Christopher, mm., gibser-
 mester i murerlavet 30, 143, 149, 228,
 251, 311-12
- Oppermann, Henrich, bortsendt
 svend 293
 Ottesen, Henrik, msv., grenader 52
- Pedersen, Andreas, msv. 228
 Pedersen, Villum, murerformand 50
 Peltholt, Mathias, se: Pelzholt, Mathias
 Pelzholt (Peltholt), Mathias, msv. 253,
 267
 Peter, tsv. 248
 Peter, Anna Margretha, gift med Chri-
 stopher Schlud 255
 Peter, Hans, tsv., vært 114
 Petermann, Gottlieb, tsv., bortsendt
 svend 110-11, 299
 Petermann, Melchior Henr., mm., brand-
 kaptajn 40, 43, 45, 142-43, 145, 228,
 234, 251, 266, 302
 Petersen, Erich, brændevinsmand 45
 Petersen, Paul, bortsendt svend 291
 Petersen, Peter Gerbrandt, tsv., bevil-
 lingsmester 147-48, 167, 309
 Pfeiffer, Melchior, tsv. 37
 Pfützner (Fitzner), Andreas, tm., older-
 mand 25, 30, 56-57, 65, 76, 155, 166,
 225, 231, 233, 248, 250
 Pfützner, Peter, tm., oldermann 58, 71,
 166, 225, 250
 Plato, Carl, tsv., oldgesell 62
 Platz, E. Fr., mm. 55
 Plog, Friderich, tsv. 246
 Plogge, Joh. Fr., tsv., bortsendt
 svend 75, 111, 294
 Poehn, Mich. Joh., bygningskommis-
 sionssekretær 101
 Pontoppidan, Carl, rådmand 19, 220
 Poulsen, Hans, msv. 58
 Poulsen, Jeppe, tsv. 309
 Poulsen, Søren, mm. 46
- Quidding, Peder Pedersen, tsv., øltapper,
 yngste bisidder, gift med Mette Johans-
 datter 93-94
 Quist, Johan Martin, mm. 33, 43, 53,
 86, 228, 251, 264, 284-85, 288, 310
 Qvist, Johan Martin, se: Quist, Johan
 Martin
- Rabe, Hans Mogensen, se: Rave, Hans
 Mogensen

- Rahbe, Hans Mogensen: se: Rave, Hans Mogensen
- Ram, Ditløv, tsv., bortsendt svend 114, 290
- Rasmussen, Peder, tm., oldermænd 57
- Rave (Rabe, Rahbe, Rawe), Hans Mogensen, tsv., fritm. 13, 80-83, 252, 260, 270-71
- Ravsted, F. P., msv. 101
- Rawe, Hans Mogensen, se: Rave, Hans Mogensen
- Rawert, J. H., stadskonduktør 87
- Rebers, Daniel, bortsendt svend 292
- Reenert, Leonhardt, msv. 312
- Reger, Simon, msv. 49
- Restorff, C.O.A., brygger, premierløjtnant 148, 313, 315
- Rheins, Joh. Henrich, tm., frimester 81, 270
- Richter, Andreas, msv. 228
- Richter, Christopher, tsv. 114, 245
- Riesmann, Johan Gottlob, tm., frimester 269
- Ring, msv. 222
- Risch, Joh. Adam, msv. 228
- Riss, Niels Olsen, tsv. 88
- Robbersen (Robbert, Robertsen, Robertson), Henrich, tsv., formand (fader til Mathias Robertson(n)) 60, 93, 252, 258
- Robbert, Henrich, se: Robbersen, Henrich
- Robbert, Mathias, se: Robertson(n), Mathias
- Robertsen, Henrich, se: Robbersen, Henrich
- Robertson, Henrich, se: Robbersen, Henrich
- Robertson(n), Mathias, tsv., yngste bisidder, formand, te- og porcelænhandler 65, 86, 92-94, 102, 109, 112, 145, 250, 309, 315-16
- Rodemann, Johan Carl, mm. 149, 313
- Rodofsky, Gotlieb, se: Frodofsky, Gotlieb
- Ronander, Jens, msv., øltapper 78, 94, 96, 253-54, 263
- Rosky, Joh. Fr., se: Rotche, Joh. Fr.
- Rotche (Rosky, Rotsche), Joh. Fr., msv., øltapper 83, 85-86, 253, 267
- Rotsche, Joh. Fr., se: Rotche, Joh. Fr.
- Ruff, Ulrich, tsv. 112
- Rullein, Andreas, bortsendt svend 293
- Rummerich, Michel, tsv., formand 60
- Runge, Johan, tsv. 106-07, 116, 128, 131
- Rust, Joh. Fr., tsv., fiskebløder 89, 124, 252, 259
- Røhrbein, Johann, bortsendt svend 112, 295
- Rønner, Michel, msv. 313
- Rørbye, J. H., kapellan, pastor 121-22
- Sabro, Peder (Peter), tm. 146, 316
- Sandberg, Eskild Jensen, msv. 85-86, 90, 253, 262
- Sashe, Jacob, bortsendt svend 115, 292
- Schaper, Gottfred, mm. 146, 313
- Schiellerup, Niels, defensor, exam.jur., prok. for Hof- og Stadsretten samt for alle over- og underretter 133-34
- Schiolle, Henr., msv., murerpolerer, herbergerer 89, 253, 267
- Schippel, Joh., tsv. 252, 259
- Schiønning, Jacob, murermestrenes oldermænd 59, 69
- Schiøtt, Niels Pedersen, tømmermandsdræng 53
- Schlabbaum, Diderich, bortsendt svend 296
- Schlack, Carl David, tsv., bortsendt svend 110, 114, 292
- Schlegel, J. J., skrædder 111
- Schlieber, Chr., msv. 30
- Schlud (Schlu, Schlue, Sluud), Johan (Henrich) Christopher, tsv., frimester, gift med Anna Margretha Peters Tochter 80, 83, 86-87, 252, 255, 273
- Schlu(e), Johan (Henrich) Christopher, se: Schlud, Johan (Henrich) Christopher
- Schmidt (Smidt), Chr. Iversen, mm., krofader, herbergerer, brandofficer, underbrandmester, moder: Maren Testrup 83, 85, 89-90, 99, 146, 253, 264
- Schmidt, Gottfried, msv. 311-12
- Schmidt (Smidt), Hans Chr., mm. 33, 54, 149, 251, 312
- Schmidt, Henrich, bortsendt svend 112, 295
- Schmidt, Johan Adam, tm., bisidder 62, 102, 254, 259

- Schmidt, Johan Gotfried, tømrersvendenes oldgesell 65
- Schmidt, Niels, bortsendt svend 297
- Schmieder, Daniel, msv., frimm. 32-33, 83
- Schnabel, Carl Gottlieb, bortsendt svend 298
- Schneider, Chr. Fr., msv., oldgesell 21, 28, 66
- Schneider, Johan Gottlieb, tsv., bortsendt svend 43, 75, 111, 137, 226, 246, 290
- Schottmann, Anna Cathrine, enke efter mm. Joh. Bernhard Schottmann 32, 39, 43-44, 228, 250
- Schottmann, Johan Bernhard, mm., oldermand, gift med Anna Cathrine Schottmann 32, 34, 46, 55, 66, 251
- Schottmann, Johan Christopher, mm. 21, 28, 228, 305
- Schottmann, Mathias 44
- Schreiber, Bartholomæus Philip, stadsmusikant 73
- Schreiber, Johan Chr., msv. 310, 313
- Schreieck, Georg, msv., musketer 53
- Schrøder, Nicolaus, bortsendt svend 295
- Schultz, Jacob, msv. 313
- Schwartz, Joh. Christopher Gotfrid, msv. 75, 303
- Schwartz, Sr. Gotfrid, msv. 243
- Schönberg, Chr., msv. 228
- Seger, Ludvig, bortsendt svend 118, 295
- Seise, Carl Friedr., bortsendt svend 114, 299
- Selino, Henr., tsv. 309
- Sewerin, Gottlieb, actor, prok., exam. jur. 134
- Sihm, Andreas, mm. 44, 228, 251, 310, 315
- Sivers, Siegfr. Christopher, tsv., bortsendt svend 112, 294
- Siwers, Joachim, tsv. 128
- Slangerup, Hans Chr., tsv., bortsendt svend 112, 291
- Sliphagen, Christopher, frimester 272
- Sluud, Johan (Henrich) Christopher, se: Schlud, Johan (Henrich) Christopher
- Smidt, Chr. Iversen, se: Schmidt, Chr. Iversen
- Smidt, Hans Chr., se: Schmidt, Hans Chr.
- Smith, Jockum Fr., mm. 58, 234
- Jockum Fr. Smiths hustru 234
- Sneider, se: Schneider
- Sohns, Georg Ludvig, msv. 310
- Sparel, tsv. 247
- Spart, Jochim Gotfr., bortsendt svend 75, 110, 290
- Spilidt, Hans Jørgen, msv. 30, 228
- Stampe, Henrik, generalprokurør 18, 50, 80, 97, 147, 153, 157, 166, 168, 219
- Stang, Christopher, tsv. 226
- Steenberg, Chr. Petersen, tsv., broder til daglejer Mattis Petersen Steenberg 112
- Steenberg, Johs. Wilh., tm., spisemester 78, 89, 146, 226, 252, 309, 316
- Steenberg, Mattis Petersen, daglejer, broder til tsv. Chr. Petersen Steenberg 112
- Steenbock, Daniel, msv. 313
- Steenhusen, Henrich, bortsendt svend 115, 296
- Steinfass, Joh. Jac., tm. 51
- Steinwand, Johs. 39
- Stephansen, justitsråd 147, 273
- Steyer, Samuel, msv. 39, 53
- Stolle, C., mm. 39
- C. Stolles enke 53
- Storck, Anton, se: Struck, Anton
- Storph, justitsråd 147
- Straub, Joseph, bortsendt svend 295
- Struback, Jacob, msv. 30, 32, 49, 151
- Struck (Storck), Anton, øltapper 75, 111, 246-47
- Struck, Joh., bortsendt svend 110, 112, 292
- Struensee 91
- Suhm, Andreas, mm. 149
- Suhr, Jens, hoftm. 62-63, 75
- Suahr, Joh. Christopher, tm. 43, 109, 111, 116, 123, 137, 234, 246, 250, 294, 308, 316
- Sumbel, Joh. Christopher, se: Sumpe, Joh. Christopher
- Sumpe (Sumbel, Zumbe, Zumpe), Joh. Christopher, msv. 101, 276
- Svartz, Gustav, msv. 253, 265
- Svendsen, Andreas, mm. 251
- Svendsen, Johs., mm. 251
- Johs. Svendsens enke 251

- Søeborg, Peder Jensen, tsv., tm., bortsendt svend 114, 134, 146-47, 294, 316
- Sønnesen, Niels, msv. 45
- Sørensen, Christen, se: Hedegaard, Chr. Sørensen
- Sørensen, Gabriel, tm. 230
- Sørensen, Niels, se: Holst, Niels Sørensen
- Sørensen, Niels Mathias, landrekret 42, 54
- Taube, Carl, se: Daube, Carl
- Terkelsen, Anders, msv. 312, 314
- Testrup (Thestrup), Maren, værtshusholder, moder til Chr. Iversen Schmidt 90, 253, 265
- Thestrup, Maren, se: Testrup, Maren
- Thiesen, Ludolph 115
- Thiesse, Henr., tsv. 308
- Thomsen, Chr., msv. 313
- Thorup, Andreas Pedersen, tsv., værtshusholder, spækhøker 78, 88, 252, 254-56
- Thott, O. 50
- Thrane, Lars Laurberg, msv. 94, 96
- Thrane, Laurits, msv., mm. 45, 90, 96, 146, 253, 263, 312
- Thura, Laurits, hofbygmester 59
- Topling, J. Melchior, tm. 51, 250
- Torm, Erik Jensen, politimester 166
- Tosinsky, Andres, msv. 311
- Trinkaus, msv. 313
- Træchel, Joh. Adam, msv. 253, 265
- Træckel, Niels, mm. 251
- Tveng, Jørgen Larsen, tsv. 308-09
- Uer, Andreas, se: Uhr, Andreas
- Uhr (Uer), Andreas, tsv., øltapper, bortsendt svend 74, 87, 112, 124, 294
- Utenthal, Hans, mm. 47, 251
- Vasito, Joach. Gotl., tsv. 128
- Voght, Gotfred, msv. 228
- Vinnekilde, Mads Persen, tsv. 68
- Volmeister, Georg, tm., tømrerlavets oldermand, stadskaptajn 17, 41, 62, 64, 139, 250, 271
- Volmeister, Johan, tm., oldermand 27, 104, 107-09, 132, 147, 159-60, 234, 250, 274
- Wagenknecht, Joh. Fr. Wilh., tsv., formand, trådhandler, oldgesell, værtshusholder, gift med Stine Wagenknecht 36, 56, 83, 85, 89-90, 102-04, 107, 115, 120-21, 124, 134, 137, 144, 160-61, 165, 252, 259, 278-85
- Wagenknecht, Stine, gift med Joh. Fr. Wilh. Wagenknecht 89, 121
- Wahl (Wall), Johan Christopher jun., tm. 103, 105, 108-10, 113, 116, 120, 142-43, 250, 291, 308, 316
- Wahl (Wall), Johan Christopher, sen., tm. 75, 109, 111-12, 114, 116-117, 247, 250, 291
- Wall, se: Wahl
- Walter, Carl, bortsendt svend 113, 298
- Wangede, Peder, tm. 23, 39, 58, 87, 89, 109-10, 113-14, 116, 118, 124, 134, 147-48, 160, 164, 250, 294, 308, 316
- Wassermann, Johan Gotlieb, tsv. 28
- Weber, Gottlieb, bortsendt svend 296
- Wegner, Anthon, tsv. 132
- Weikop, Johs., msv. 228
- Weirup, Fred Chr., msv. 39
- Weirup, Jørgen, msv. 39-40, 43, 228
- Weismann, madam 132
- Weller, Carl, tsv., bortsendt svend 75, 111, 246, 294
- Wendele, Lars, murersvendenes formand 34
- Wessel, Joh. Peter, tsv., snedker-svend 309, 313, 315
- West (Wiest), Conrad, tm., bevillingsmester 144, 146
- West, Johan Chr., mm. 29
- West, Jørgen, tm. 42, 54, 101, 143-45, 226, 316
- Weyle, Hans (Johan), tm. 33, 38, 70-72, 108-09, 113, 116, 121, 131, 134, 137, 155-56, 167, 238-39, 292, 309, 315-16
- Weyle, Johan, tm. 39, 226, 240-41
- Wichmann, Daniel, bortsendt svend 296
- Wichmann, Friderich, bortsendt svend 113, 297
- Wiest, Conrad, se: West, Conrad
- Wilcken, Anton Christopher, mm. 43-44, 142-43, 228, 251, 311
- Wilde, Carl Joseph, tsv., tm., bevillingsmester 28, 146, 148-49, 167, 252, 254, 257

- Wild(e), Joh. Christoph, tsv., bortsendt svend 109, 112, 298
- Willer, Carl, tsv. 137
- Willmann (Willmd), Chr. Friedrich, tsv., bortsendt svend 103, 105, 113, 291
- Willmd., Chr. Friedrich, se: Willmann, Chr. Friedrich
- Winckeler, David Salomon, msv. 44, 228
- Winther, Hermann, tsv., bortsendt svend 106-07, 110-11, 116, 119, 126, 131, 292
- Wisborg, Jens Pedersen, tm. 58
- Wittesen, Christen, se: Wittus, Christen
- Wittus (Wittesen, Wittusen), Christen, msv., mm., øltapper 43-44, 83, 85, 102, 146-47, 149, 228, 253, 263, 306, 312
- Wittusen, Christen, se: Wittus, Christen
- Wrigge, Joh. Henr., msv. 94, 96, 253, 263
- Wraae, Søren, tsv. 68, 252, 258
- Wulff, Chr. Peter, msv., frimester 253, 265
- Wulff, Daniel, bortsendt svend 110, 293
- Wulff, Georg, msv. 311
- Wulff, Trangott (Traugott), tsv., bortsendt svend 115, 137, 296
- Wunderlig, Johan Carl L., tsv., bortsendt svend 110, 290
- Wäsch, Johan, msv. 228
- Zachariasen, Peter, msv., øltapper, tehandler, brandofficer, underbrandmester 83, 85, 89-90, 94, 96-97, 99, 101-02, 253, 264
- Peter Zachariasens enke 264
- Zahn, Joh. Wilh., tm. 109, 112, 116, 124, 160, 250, 294
- Zimmer, Niels, tm., tømmerlavets oldermand 12, 18, 32, 43, 75, 83, 108-12, 114-17, 125, 128, 160, 247, 250, 290, 300, 308, 316
- Zumbe, Joh. Christopher, se: Sumpe, Joh. Christopher
- Zumpe, Joh. Christopher, se: Sumpe, Joh. Christopher
- Ærtel, Joh. Poul, se: Ertel, Joh. Poul
- Aagaard, Frid, msv. 83, 85, 253, 266

Stedregister

- Adelgade (København) 38, 255, 288
– nr. 229-230 1
– nr. 238 124
– nr. 300 256
– nr. 300-301 123
– (det nye herberge) 140
– (tømrerkroen) 120, 122, 160-61
Adressekontoret (København) 131
Akademiet 147
Allégade (København)
– nr. 6 115
Almindelig hospital 162
Altona 111
Amager Torv (København)
– nr. 52 115
Amaliegade (København) 107
– nr. 69C 85
Amalienborg, have, stad og palæer 9,
105, 108-110, 116-18, 124-26, 289
Amalienborgske Palæer (Køben-
havn) 290-93, 295-99, 301
- Berlin 111, 120
Det Berlingske kontor 98, 256
Biblioteket se: Classens Bibliotek
Blegdammen (København) 290
Blaagaard Klædemanufaktur 257
Borgergade (København)
– nr. 88 112
– nr. 107 112
– nr. 185 112
– nr. 200 111
– nr. 203 110-12
Borgergaden (hjørnet af Dronningens
Tvergade nr. 341) 275
Bredgade (København) 114-15
– nr. 92 114
– nr. 192 114
Bredstrup Valkemølle 257
Bremen 111-12, 120, 128, 291-92, 295-
97, 299
Bryghuset (København) 80, 271
Brøndstræde, se: Store Brøndstræde
Budenffs Plads (København)
– nr. 8 287
Børnehuset (København) 80, 271
Børsen (København) 64-65, 168
- Christiansborg Slot 10, 60, 64, 105, 142,
159, 289, 299
Christianshavns Kvarter (Køben-
havn) 244
– nr. 4 88
– nr. 29 251
– nr. 202 253
– nr. 216 263
– nr. 228-229 263
– nr. 237 252
– nr. 251-252 98
– nr. 263 252
– nr. 312-313 253, 263
– nr. 322-323 251
– nr. 329-330 253
– nr. 330-331 264
– nr. 332 264
– nr. 347 253
– nr. 359A 98, 252
Citadellet (København) 132, 300
Classens Bibliotek (Amaliegade nr. 107,
København) 115, 279
- Dronningens Tværgade (København)
– nr. 119 259
– nr. 335 113
– nr. 341 275 (hjørnet af Borgergaden)
– nr. 343 113
Dybensgade (København)
– nr. 283 87
»Dæle-haven« 141
- Emdrup 69
- Forbedringshuset (København) 126,
161
Fortunstræde (København)
– nr. 236 86
Frederiks Hospital 34-35, 37, 62, 67,
113, 152, 159, 262, 282, 303
Frederiks tyske Kirke 142
Frederiksberg 115, 117, 173, 291, 296-
98, 301
Frederiksberg slot 136
Frederikspladsen 9, 108
Frederiksstaden 9, 59
Frelsers Kirke 98, 102, 264

- Frimands Kvarter (København)
 – nr. 88A 250
 Frue Fattigskole 257
 Frue Kirke 30-31, 82-83, 98, 257, 260
 Fæstningen (København) 126
- Gadepus 119, 299
 Garnisonskirkens danske menighed 101
 Garnisonskirkens tyske menighed 98,
 256, 260
 Garnisons Kirkeplads, se: Sankt Annæ
 Plads
 Garnisonspladsen, se: Sankt Annæ Plads
 Gerau 128
 Gotters Gade (København) 285
 Grev Moltkes palæ 108, 289
 Grev Schacks palæ 108, 289
 Gørslev 117, 293
- Hamburg 112-13, 120, 128, 256
 Hannover 296
 Hansestæder 14
 Harburg 112, 128
 Helliggeist Kirke 102
 Helsingør 117, 290
 Helsingørgade (København)
 – nr. 320 82
 Helsingør Toldbod 111
 Henrich Fyrens Gang 115
 Herberget (København) 124, 161
 Holmen 26, 126-28, 130, 162, 225, 265,
 267, 317
 Holmens Kirke 259
 Holsten 41, 297
- Indenbys kvarterer (København) 117,
 301
 De Islandske Huusse (København) 279
- Jægersborg 314
- Kastellet 74, 112, 114, 123-25, 161, 167
 Kiel 136-37
 Klosterstræde (København)
 – nr. 51 304
 Klædebo Kvarter (København) 114
 – nr. 50 250
 – nr. 52 250
 – nr. 131-132 250
 – nr. 133 251
- nr. 139 253
 – nr. 143-144 252
 – nr. 154 273
 – nr. 162 252
 – nr. 171 275
 – nr. 184 253
 – nr. 191 251
 – nr. 205 251
 – nr. 207 96
 – nr. 212 252
 – nr. 223 114
- Kockegade, se: Kokkegade
 Kokkegade (København)
 – nr. 420 113
 – nr. 420B 113
 – nr. 420D 113
 Kommandantens Hus (Køben-
 havn) 124
 Kultorget 105
 Kunstakademiet 47
 Københavns Rådstue 144, 164, 167
 Købmager Kvarter (København) 114,
 257
 – nr. 11 250
 – nr. 71B 252
 – nr. 96A 251
 – nr. 134 251
 – nr. 179 (= 190 og 192) 90, 124, 259
 – nr. 234 253
 – nr. 273 88, 252
 Königsberg 112
- Landemærket (København)
 – nr. 112 115
 Lars Bjørnstræde (København)
 – nr. 198 111, 114
 Det Levetzauske Palæ 108
 Lille Amagergade (København)
 – nr. 332 244
 – nr. 333 242
 Lille Kongensgade (København) 70
 Lübeck 112, 114-15, 126, 128, 136, 169
 Læderstræde (København)
 – nr. 27 102
- Materialegården (København) 142,
 286-87
 Marketenderierne (Citadellet, Køben-
 havn) 126
 Marketenderiet (København) 124

- Mecklenburg 110, 113, 119, 125, 290,
292-94, 296
- Nikolaj kirke 102, 121-22, 258
- Nyboder 113
- Nyehavn (København) 222
- Ny Kanal (København)
– nr. 21 223-24
- Nørregaden 279
- Nørre Kvarter (København) 114
– nr. 22 96
– nr. 61 251
– nr. 80-81 252, 258
– nr. 82 260
– nr. 92 250
– nr. 113 252
– nr. 114 253
– nr. 141 253
– nr. 142B 250
– nr. 163 253
– nr. 198 111, 114, 250
– nr. 221-225 253
– nr. 229 76, 248
– nr. 230-231 86
– nr. 236A 253
– nr. 237 252
– nr. 284 253
- Ofen 128
- Opfostringshuset 89
- Palæerne, se: Amalienborg have, stad og
palæer
- Paris 129
- Petri Kirke 89, 259
- Pilestræde (København)
– nr. 104 114
- Politikammeret 241
- Politiretten på rådhuset/rådstuen 122-
23, 161, 167, 240
- Pommern, svensk 112
- Porcelænsfabrikken 265
- Ribnitz 119
- Rosenborg Kvarter (København) 75,
90, 114-115
– nr. 11 259
– nr. 12 252, 259
– nr. 20 253
– nr. 29 253
- nr. 30 89, 252
– nr. 36 253
– nr. 39 266
– nr. 55 250
– nr. 57B 251
– nr. 68 252
– nr. 82 253
– nr. 84-85 253
– nr. 86-87 251
– nr. 89 266
– nr. 121 251
– nr. 132 253
– nr. 153 266
– nr. 172 75, 111
– nr. 174 253, 266
– nr. 197 250
– nr. 219A 251
– nr. 231 92, 259
– nr. 237 251
– nr. 244 252
– nr. 245 253
– nr. 253 266
- Rostock 106, 109, 113, 115, 119-20, 125-
26, 129, 160, 290, 294, 296
- Rostock (rådhuset) 120
- Rådhusstræde (København) 80, 271
- Rådstuen (København) 13, 84
- Sachsen 103, 106, 114, 120, 159, 299
- Sachsen-Gotha 114
- Salomons Apotek (København) 71, 132,
134
- Sankt Annæ Plads (= Garnisons Kirke-
plads, Garnisonspladsen, Køben-
havn) 113, 115
- Sankt Annæ Vester Kvarter (Køben-
havn) 112
– nr. 44 250
– nr. 57-58 250
– nr. 66 251
– nr. 97 253
– nr. 119 89
– nr. 146 253
– nr. 168B 251
– nr. 194A 251
– nr. 208 252
– nr. 208A 255
– nr. 219 253
– nr. 229-230 266
– nr. 260 88, 257

- nr. 298B 251
- nr. 300 252
- nr. 301 (fra 1771 Tømmerherberget) 256
- nr. 306 251
- nr. 320 253
- nr. 335 255
- nr. 341 253
- nr. 354 250
- nr. 360 250
- nr. 362 252
- nr. 368 251
- nr. 385 250
- nr. 420D 253, 262
- nr. 442-443 252
- nr. 453-454 252
- Sankt Annæ Øster Kvarter (København) 113
- nr. 69D 253
- nr. 69K 250
- nr. 71 250
- nr. 162 251
- nr. 165C 252
- nr. 211C 131
- nr. 236 251
- nr. 247 252
- Sankt Petri kirke, se: Petri Kirke
- Schwerin 114, 119, 296, 299
- Skydebanen (København) 58-59, 234, 266
- Slesvig 128
- Snarens Kvarter (København)
- nr. 13 251
- nr. 23 251
- nr. 78 253
- nr. 81 252
- Sophiegade (København) 263
- Springgade (København)
- nr. 12 93
- nr. 32 114
- nr. 37 70, 132
- St. Croix 63
- St. Pedersstræde (København) 220
(Murersvendenes herberg)
- nr. 171 112
- St. Thomas 63
- Stettin 114, 128
- Store Brøndstræde (København) 111
- nr. 172 247
- nr. 174 266
- Store Fiolstræde (København)
- nr. 212 260
- Store Kongensgade (København) 108
- nr. 147 102
- Store Raunsborg 238
- Stralsund 106, 120, 128
- Strand Kvarter (København) 254
- Studiestræde (København) 258
- nr. 113 93-94
- Svendeherberget 161
- Sverige 114, 260, 270
- Svoldergaarden nr. 205 115
- Teglgårdsstræde (København) 258
- nr. 235 114
- Toldboden 64, 110, 118, 137, 282
- Tornbuskgaden (København) 140
- Torvegade (København)
- nr. 359 99
- Travemünde 126
- Trinitatis Kirke (København) 93, 254, 259, 266
- Tuteins fabrikker (København) 287
- Tyske Reformerte Kirke 255
- Tyskland 10, 25, 106, 137-38, 163
- Tømmerherberget, se: Sankt Annæ Vester kvarter nr. 301
- Tømmerkroen (København), se: Sankt Annæ Vester Kvarter nr. 301 160
- Tømmerkroen, se: Adelgade
- Tørremaschinen (København) 283-84
- Udenbys Øster Kvarter (København) 117, 290, 301
- Vartov 102, 260
- Vesterbro 266
- Vester Kvarter (København) 115
- nr. 15 92, 252, 259
- nr. 64-65 266
- nr. 70-71 253
- nr. 82 252
- nr. 91 266
- nr. 95 266
- nr. 163 252
- nr. 166 252
- nr. 174 251
- nr. 188 253
- nr. 203 253
- nr. 217 250

– nr. 222 253
– nr. 251 253
– nr. 268-269 251
– nr. 305 124
– nr. 332 251
Vestindien 63, 65
Vor Frelzers Kirke, se: Frelzers kirke

Wien 128
Wismar 297

Ære Porten (København) 284

Ørholm 104, 261, 286
Østergade (København) 248

Øster Kvarter (København) 115

– nr. 11 250
– nr. 52 253
– nr. 126 253
– nr. 129 253
– nr. 158 259
– nr. 168 253
– nr. 176-177 251
– nr. 191 275
– nr. 283 86, 253
– nr. 287-288 251
– nr. 359 253

Aabenraa (København) 266

– nr. 153 266

Sagregister

- Afbetaling af svendenes gæld 38, 45
Afbetalingsrate 54
Afbinding (Tilpasning og afmærkning på jorden eller i værksted af tømmer og spær før rejsning af bygning) 27 og omslagsforstørrelse nr. 3 før 65
Afdrag, ugentligt 39-40
Afgangsseddel 24
Afgregning 12, 20-21, 27-28, 33, 39, 45, 71, 104-05, 107, 142-43, 225, 238, 240, 242, 278, 287-88, 300
Afgreningsbog 104, 193
Afgreningsperiode 39
Afgreningsstidspunkter 21
Afsked 23, 32, 42, 46-47, 51, 61, 128, 153, 275
Afskedigede håndværkersvende 49
Afskedigede svende 50
Afskedsbevis 24, 42-43, 45
Afskedsbevis, håndskrevet 42
Afskedsseddel 24, 29-30, 33, 40, 42-43, 46, 52, 70, 106, 151-52, 159, 164, 168
Afskedsseddel, håndskreven 45, 148
Afskedsseddel, trykt 44-46
Afskedsseddel, tysk 45
Aftensmad, se: Vesperkost
Aftenmadspause, se: Aftenstund(en)
Aftenstund(en) (Aftenmadspause eller Vesperkost, sædvanlig ved murerfaget kl. 4-4.30 (16-16.30), jfr. Skarværk) 63, 81, 151, 154, 232
Akademiet 138, 274
Akademisk (Kaldtes en tømrmester i Lund, som arbejdede for universitetet (Abraham Lundbergs fader)) 203
Akkordarbejde 71, 104, 106, 144, 293
Akkordering 23, 69, 122
Akkordløn 26, 56, 71, 74, 116-17, 145, 151, 297, 299-300
Almisser, de offentlige 38
Altgesell, se: Oldgesell
Amtsmester 42, 44-45, 47
Amtssvend (Lavssvend) 19, 50-52, 55, 220
Arbejde uden for porten 148
Arbejdende militære 33, 51, 54
Arbejdsdag 38, 118
Arbejdsforhold 26
Arbejdsforsømmelse 70
Arbejdskraftmangel 42-43, 49, 163
Arbejdsløns 26, 152, 240
Arbejdsløs 16, 30, 51, 81
Arbejdsløshed 19, 33, 50, 59, 89, 154
Arbejdsløshedsperiode 20, 41, 62, 81
Arbejdsmand (Arbejdskarl) (Da. ordbog under Videnskabernes selskabs bestyrelse, Kbh. 1793. 1. en mand, som lader sig leje til allehånde groft arbejde. 2. undertiden bruges det i stedet for »Haandverks«mand) 17, 37, 81, 162, 169, 256, 263, 268
Arbejdsnedlæggelse 71, 117, 120-21, 167
Arbejdsseddel, se: Afskedsseddel
Arbejdstid 24-25, 166
Arbejdstid, den daglige 24
Arbejdstid, fast 36
Arbejdsulykker 80, 157
Attest se: Afskedsseddel
Bager 129
Bagersvend 129
Begravelse 33-34, 37
Begravelseshjælp 34-37, 73, 80, 98, 144, 152, 156-57, 260, 273
Begravelsesunderstøttelse 151-52
Beregnet svendetal 15, 98, 216-19
Bestillinger, adskillige (Danske Kancelli A 13 og 14) 92
Betaling (for frimesterborgerskab) 83
Bevilling 80, 83, 92, 95-96, 100, 131, 146, 148, 157, 264-65, 306-13
Bevillingsmester (I begge fag, havde ikke som en lavmester et udført og godkendt mesterstykke, men et kgl. missive som hjemmel) 13, 46, 97, 144-50, 152, 164-67, 316
Bevillingsmurermester 152
Billardholder 87, 100, 124
Bisidder 34, 57-58, 62, 88, 92, 103-04, 112, 134, 144, 147, 160, 165, 190, 231, 258, 303
Bisidder, yngste 15, 93, 115, 162
Bisidder, ældste 15, 93
Bisiddervalget 134, 162

- Blå mandag (Drikke- eller sviredag, jfr. lønningssdag. Forsøg på at få et forbud gennemført ved Kanc. prom. 24. juli 1798 § 16 ikke medtaget i forordning af 21. marts 1800)
- Borgerbrev 83
- Borgerforsamlingen »de 32 mænd« 60, 68
- Borgerlig næring 88
- Borgerligt artilleri 158
- Borgerligt Artillerikorps (Anordning 1789, 19. juni, skulle tælle 35 officerer og 200 menige uden forskel på profession og lav – disse sidste fik frimesterret og enkelte skattelettelser) 18, 84, 87, 274
- Borgerligt erhverv (Håndtering) 49
- Borgerskab 13, 81, 83-87, 89-90, 92-96, 99-103, 124, 144, 146-48, 157-58, 168, 205, 250-51, 254-60, 265-67, 274, 306, 308-13
- Borgerskabsbetaling 167
- Borgerskabsbreve 157
- Borgerskabsprotokol 88, 254, 264
- Borgerskabstager 168
- Borgertambur 85, 267
- Bortrejse 153, 159
- Bortrejst svend 116
- Bortrømmelse 40
- Bortsendt svend 40, 43, 74, 89, 105, 109-13, 116, 126, 130, 147, 245-46, 290-300
- Branden 98, 164
- Branden 1728 9, 49
- Branden 1795 12, 14, 35-36, 43-44, 49, 96, 141, 144, 147, 152, 274
- Brandkompagniet 18, 89
- Brandkorps 97, 99
- Brandkorps, det nye (1799-ordning) 89
- Brandmajor 89, 145, 273
- Brandmønstringssessionen 18
- Brandofficerer 89
- Brandordninger 84
- Brandsvende 84, 89, 158
- Brandtjenesten 51
- Brandvagt 65, 231
- Brandværnet 13, 256, 268
- Brygger svend 258, 260
- Brændevin, salg af 83-84, 158
- Byarbejde 46
- Byens råd 71
- Bygehjælp 38
- Bygningsdirektionen 64-65
- Bygningshåndværker 10, 12, 64, 67, 159
- Bygningshåndværkerfrimand 13, 308-14
- Bygningshåndværkersvend 14, 63, 90
- Bygningskommission, Københavns 62, 69
- Bygningskommissionens arkiv (Rentekammeret) 21
- Bygningskontorets arkiv (Rentekammeret) 21
- Bøde 46
- Bøde for fuskeri 70
- Bøde for udeblivelse fra ligbæren 38
- Bødkerlavets oldermænd 99
- Bødkersvend 99, 158
- Bøsseen 24, 35, 232
- Bøssepenge 33-35, 151
- Contrabog 20, 30-31, 101, 222
- Daglejer 77, 112, 119, 144, 156, 169
- Dagløn 11, 23, 38-39, 47, 52-53, 56-58, 60-63, 65, 68-75, 80, 92, 100, 103-07, 116-19, 123, 125, 129-30, 142-45, 155, 159-61, 164-65, 230-31, 235-36, 256, 270, 274
- Daglønnet 73-74, 273
- Daglønssatser 21, 35, 70, 117
- Danske Kancelli 12, 21, 26, 32, 37, 41-42, 48, 50-51, 60, 66, 69, 71-73, 75, 84, 90-91, 94, 98-100, 103, 107, 116, 122-24, 129-33, 136-37, 142, 156, 158, 161-62, 166-68, 267, 269, 300, 306-07
- Deputeret, (IV note 92 og note 97 s. 211-12)
- Dreng 15, 33, 53, 80-81, 138-39, 147, 163, 220, 225, 232, 234, 281
- Drikkepenge 61, 232
- Dusør 42, 61
- Dyrtid 51, 59, 66, 155
- Dømte svende 126, 137
- Eftermand (i ægteskabet) 78, 86, 92, 157, 163, 256, 258-60, 265
- Egentlig mester 13
- Ejer 85, 252-54, 256, 277
- Eksercertiden 54
- Eksercits 50, 164, 308-15
- Ekstraktprotokol (for ekstraskatten af 11. marts 1789) 76-77, 84-86, 156, 254, 258, 315

- Ekstraskattekommissionen af 11. marts 1789 (Ekstraskatten) 13, 74, 77-79, 248
- Ekstraskat på vieser 73
- Ekstraskattemandt 1762 81, 257
- Fastsættelse af lønnen, se: Lønfastsættelse
- Fattig 86-87, 96, 255-56, 259, 266-67, 272
- Fattiglig (IV, note 100 s. 212)
- Fesber, se: Vesper
- Fire, fyre, at gå ledig 30, 142
- Fiskebløder 89, 94, 124, 158, 252, 258-59, 306
- Fledføring 206
- Folketælling 76, 85-86, 88, 90, 94, 98-99, 254-65, 267
- Forbedringshusstraf 28, 121, 123, 126, 161
- Forbundet, i (Skulle ikke lavsduelige (zünftige) svende stå, have en efteruddannelse, tømrersvende i 1½ år. Det var svenske svende i Danmark, jfr. II b note 1 – s. 203. Abraham Lundberg og danske svenske i Tyskland. For murersvende var tiden 2 år, jfr. 1a. note 2 s. 193-94)
- Forbundet, snedkersvende i (Hos tømrermestre, jfr. III s. 99 og note 59. Bilag til V nr. 6a og note 5 s. 315)
- Forhenværende murersvend 13, 78, 80-83, 149-50, 157, 253
- Forhenværende svend 98
- Forhenværende tømrersvend 78, 146, 157, 252
- Forkortelser over kvarterer 254, 301
- Forkortelser over militære stillingsbetegnelser 314
- Forlig 44, 71
- Forligelseskommissionen 45
- Forligte sager (Sluttede eller hævede) 41
- Formand 23, 48, 60, 92-93, 96-97, 104, 110, 115, 120-21, 126, 131, 134, 144, 149, 153, 165, 190, 258, 271, 277
- Formand (i ægteskabet) 93
- Formandsperioden 92
- Formue 77, 84, 156, 250, 252-54
- Formueangivelse 77
- Formueskat 76-78, 90, 93, 101, 156, 252, 266
- Forplejning under sygdom 37
- Forplejningspenge 66
- Forskud 19, 28-30, 32-33, 40-43, 49-50, 52, 54, 109, 139
- Forsømmelsesbetaling 144
- Forsømmelsesdage 58, 144, 164, 167
- Fortjeneste, svendens 40
- Fratrådt (svend) 216-19
- Fremmed svend 48, 259, 264
- Friluftsarbejde 24
- Frimand 13, 19, 49-50, 52, 55, 145, 148, 153-54, 164, 220, 257, 308-14
- Frimester (Efter 1800, 21. marts betragtedes stadig som en art svende, thi: Er der ikke blandt svendene nok duelige mænd til brandfolk, da må de manglende tages fra frimestrene) 13, 15, 17, 19, 21, 42, 80, 82-83, 87, 97-98, 100-02, 139, 146-47, 149, 157-58, 164-68, 256, 260-61, 265, 267, 269, 271-74, 306
- Frimesterbevilling 32, 81-82, 255, 273
- Frimesterborgerskab 83, 130, 168
- Frimesterret 81, 84, 157-58
- Frimesterskab 81, 88, 102, 130, 162, 166, 168, 263, 268, 270-74
- Frimurermester 33, 80-83, 97, 112, 253, 268, 306-07
- Friseddell 24, 79, 255, 263
- Fritagelse for eksercering (bygningssvende og svendefrimænd) 13, 148-49, 308-14
- Fritimearbejde 63
- Fritømrermester 13, 80-83, 98, 166, 168, 246, 268-69, 271
- Frivillige sygebøsser 11
- Frokost (pausen) 108, 151, 160, 194, 232, 246-47
- Frokosttid, den lange (Frokost- og Vespertidskoster) 66, 155
- Fuskeri (Fusker) 30, 32, 38, 70, 238
- Fyre, se: Fire
- Fællestue (på Frederiks Hospital) 37
- Følgeseddell 24
- Gadevægter (i København) 144
- Generalbygmester 99
- Generalitets- og Kommissariatskollegiet 41, 51, 55, 145, 148, 164
- Generalmandtal (over vægterpenge) 85, 88, 254-55, 258, 262-64, 267
- Generalprokurøren 50, 80, 121, 132, 153, 157, 162, 166, 168

- Generaltabeller 14-16, 18-20, 145-46, 157, 216-219
 Generaltabellernes trykkeoplag (1771, 1772 og 1798, jfr. indl. Generaltabellernes svendestatistik note 4 s. 191)
 Genopbygningsperioden 19-20, 49, 141, 146, 149, 152, 167
 Gipser (gipsemester, gipsesvend) 47, 251, 253
 Gratister, de fattige (på Frederiks Hospital) 37
 Grundejer 84
 Gæld 39-41, 48, 151
 Gæld (til mesteren) 21, 40, 43, 110, 150, 254, 290-300
 Gældsposter 40, 74, 165
 Gældsseddel 24, 43, 151-52

 Handelsbevilling 258, 266
 Heltidsøltapper 87
 Herbergerer 85, 89-90, 99, 158, 264, 267
 Herberget 23, 60, 65-66, 131-32, 162
 Hofarkitekt 104, 108, 257
 Hofbygmester 59, 126, 145
 Hof- og Stadsretten 24, 39, 50, 53-54, 57, 63, 75, 154
 Holmens arbejde 15
 Holmens tømmermænd 26, 126, 130
 Hospitalsophold, pris for 35
 Husejer 13, 17, 77, 82, 84, 96, 98, 110, 121, 124, 156-57, 160, 260
 Husleje 33, 49, 69, 74, 225, 246
 Hustømmersvend 76, 255, 260
 Hvedebrøds- og rugbrødsbagervende 119
 Høker 74, 88, 98-100, 255-56, 263
 Håndlanger 20, 26, 80, 220, 222-24, 232, 234, 263, 271-72
 Håndværksmester 33, 89

 Ikke-husejer 86, 252, 257, 259
 Ikke-zünftige svende 20, 149, 165
 Indkvarteringsmandtal (København) 17, 75, 79, 81-82, 87-89, 97-99, 112, 157-58, 254-60, 263-66, 268
 Indkvarteringskat 97, 102, 204
 Indskrivning 83, 85, 89, 99, 145, 158
 Indskrivningspenge (-gebyr) 38, 259
 Indtægt 77, 84, 156, 250, 252, 254
 Indtægtskat 74, 156, 250-51

 Kabinettsordre (af 15/9 1771) 81
 Kaffeskænker 87, 100, 124
 Kalkkasse, omslagsforstørrelse nr. 2 efter 64
 Kalkslager 20, 26, 220
 Kancelliet, se: Danske Kancelli
 Kancellisportler (regnskab) 91
 Kirkestol 102
 Klap (Sæde, en bevægelig bæk, fæstet til kirkestolene, at det kan lades op og ned (jfr. forordningen af 16. maj 1685 om dem, som vil leje stolestader eller klapper i kirkerne), jfr. III note 65-66 s. 206)
 Klassemand, (IV note 92 s. 211)
 Klasser, svendenes opdeling i 15, 18, 37-38, 140, 163
 Klasesamling 37, 155
 Kommercekollegiet 36, 41, 48, 66, 84, 103, 153, 159
 Kommissionen af 6. jan. 1790 til lavsartiklernes forbedring, nedsat af Kbh.s magistrat og Kunstakademiet 25, 35, 47-48, 103, 153, 166
 Kommissionen vedr. urolighederne mellem håndværkersvendene i København 11. august 1794 14, 48, 76, 130, 138, 162, 168
 Kompagni 49-50
 Kone, se: Hustru
 Kongebrev 95
 Kongelig bevilling 18, 80-81, 90, 96, 148, 157-58, 164, 250-51
 Kongeligt arbejde 62, 64
 Konkurs 78, 146, 149
 Konsumption 73
 Kopulationsafgift 73
 Kopulationspenge 73, 93
 Kopulationsseddel 73
 Kostpenge 111, 156
 Krofader 84, 89-90, 153, 253, 264, 277
 Kurante kramvarer 100
 Kvartal 38, 93
 Kvartalsbetaling 19, 106
 Kvartalsfri (note 1 s. 191)
 Kvartalsmøderne 16-17, 19, 80, 103, 110, 128, 140, 151
 Kvartalspenge (Beløb, halvårslige, som mestrene til socialsikring for svendene debiterer i svenderegninger og senere

- indbetaler på en kvartalssamling. Bestod af tidepenge plus sygepenge. Murersvendes k., jfr. tabel s. 35) 16, 33-36, 38, 70, 74, 83, 105, 110, 112, 238, 257, 260, 268, 281, 293, 305
- Kvartalssamling** (= tidepenge (protokolens kvartalspenge) plus sygepenge (protokollens bøssepenge)) 35, 137
- Kvarterpenge**, ved landarbejde 69, 242
- Kvindearbejde** 90, 158
- Kæmner**, stadens 68, 164
- Kæmnerregnskab** 57, 68, 94
- Københavns Stadskonduktør** (Havde ansvaret for at byens ejendomsmatrikel var i orden, skulle udarbejde grundlag for påligningen af ejendoms- og grundskatter samt foretage ligningen af Indkvarterings- og næringskat. Han underkrev som den første sammen med det pågældende kvarters to rodemestre skattebilletterne) 87, 96
- Lade** 38, 65, 155
- Landarbejde** 69, 154-55, 166
- Landmester** 47
- Landmiliti-sessionen** 41
- Landmåler** 90
- Landpenge** 69
- Landrekrut** 54
- Landsoldat** 55
- Lav** 118, 220, 230, 232, 235, 237
- Lavenes domsmyndighed** 10
- Lavsartikler** 10-11, 19, 24-26, 33-34, 36, 106, 151-53, 159, 230-31
- Lavsbud** 103, 115, 120, 160, 262
- Lavsbåndet**, løsnelse af 80
- Lavsmester** 33, 36, 51, 81, 101, 148, 220, 250-51
- Lavsprotokoller** 168
- Lavssamling på Herberget** 23
- Lavsskriver** 15, 19
- Lavssvende** 17-19, 38, 55
- Lavtløn** 74-75
- Lavtlønnet tømmervend** 70, 76
- Ledig** (svend) 30, 46, 51, 216
- Lejer** 79
- Lejet landrekrut** 42
- Lejet soldat** 42
- Liderlig** (Den beskaffenhed at være af slet ingen værdi. Af betydning at ordet også bruges som karakteristisk af et stykke arbejde. Reglement af 24. april 1734 stk. 13 meddeler straf for den »Mester eller Svend, som uforsvarlig og liderlig gjør sit Arbejde fra Haanden«. Liderlighed, jfr. I a s. 40 og note 109 s. 198)
- Lighbærer** 38, 165
- Lig- og sygekasserne** 99
- Lige timer** 166
- Lille vagt**, den, se: Skarvagt
- Lister** (1789), se: Mesterlister
- Logerende** (svende) 17, 76, 110-15, 254, 256, 258, 260-61, 265, 267
- Logi hos mestrene** 10, 125, 243, 246
- Logipenge** 69, 111, 242, 244-47, 300
- Logivært** 37
- Lysetøber** 87, 94, 252, 258-61, 267, 274
- Læretid** 139, 145-46
- Lærlinge** 138-39
- Løbe bort** 41
- Lønfastsættelse** 14, 23
- Lønforhøjelse** 99
- Lønglidning** 44, 66, 141, 155
- Lønhøjden** 21, 23
- Lønningsdag** 15, 26-28, 32
- Lønningsregnskab** 26
- Lønsats** 104, 116, 164
- Lønstigning** 24-25, 30, 155, 165, 167-68
- Løntillæg** 62, 115
- Lønudbetaling** 41
- Lørdag** 26
- Magistraten** (Københavns Magistrat) 9, 11-12, 16, 18-19, 21, 33-39, 41-42, 45, 47, 50-51, 55-57, 59-63, 66-69, 71-73, 80-81, 84, 88, 95, 99-100, 103, 116, 120-22, 129-32, 136-38, 142, 144, 147-48, 152, 154-56, 158-61, 163, 166-69, 220, 230-31, 233, 235-37, 245, 257-58, 265, 267-74, 306-07
- Marinen** 60
- Marketender**, se: Marketendermand
- Marketendermand** 74, 87, 89, 101, 126, 255, 300
- Marskandiser** 86, 87, 100, 265
- Matros** 84, 256
- Mecklenburgske svende** 120
- Menige svende** 103, 159
- Mesterborgerskab** 83
- Mesterens regning** 70-71

- Mestergæld 44, 167
 Mesterlade 11
 Mesterlister (lister 1789) 76, 81, 83, 98,
 137, 139, 270, 273
 Mesterlønninger 20, 56-58, 62, 66, 71,
 144-45
 Mesterpenge 32
 Mestersalær 43, 56, 58, 142, 154, 164
 Mesterstykke 102, 147, 257, 268, 273-74
 Mestersvend 26
 Mesterudlæg 29, 32-33, 37, 70, 74, 151,
 165
 Mestrenes regninger til svendene, se: Me-
 strenes svenderegninger
 Mestrenes regnskabsbøger 20
 Mestrenes svenderegninger 26, 29
 Michaeli(s) 35, 74-75, 87, 114, 142, 144,
 291
 Michaeli indbetalinger 17-18
 Michaeli kvartal 33, 150, 216-19, 221,
 238-39, 242, 316
 Michaeli kvartalsafgift 16
 Michaeli kvartalsmøder 15-16
 Michaeli samling 300
 Michaelis flyttedag 149, 233, 243
 Middagspause (Klokken 11-13; en af disse
 timer anvendtes til overarbejde i høj-
 konjunkturperioder. Jfr. også Skar-
 værk) 25, 118, 232, 245-47
 Middagsstunden 63, 120-21, 154
 Middagstimen 26
 Mikkelsdag 38, 47, 53, 106, 164
 Mikkeldagsmøde 19
 Mikkeldagstermin 29
 Militære(t) 19, 41-42, 49-51, 55, 220,
 268
 Militære, arbejdende, se: Arbejdende mi-
 litære
 Militære håndværkere 54
 Militære håndværkersvende 49
 Militære kollegier 41
 Militære svende 38, 49, 51-55, 145, 149,
 153-54, 164
 Militæretaten 54, 269
 Militærtjeneste 80
 Mortensdag 47-48, 106, 129, 140, 153,
 163
 Mortendagstermin 11, 14, 61
 Mulkt 36
 Mulktene, at 32, 232
 Murerformand 97
 Murerfrimester, se: Frimurermester
 Murerherberger 51
 Murerhåndlanger, (Mænd og kvinder, at
 beregne 1 til hver svend, jfr. Indl. bilag
 nr. 2 s. 220)
 Murerlavets oldermænd 25, 45, 47, 55,
 129, 147, 153
 Murerlavets tidepengeprotokoller 95
 Murerlestrenes oldermænd 34, 59
 Murerens oldermænd 46, 51, 54
 Murerpolerer 89, 266-67
 Murersommerløn 92
 Murersvendedagløn 11, 154
 Murersvendeformandsrække 95-96
 Murersvendegæld 228-29
 Murersvendelønning 52-53, 58, 103-04,
 112, 161, 167
 Murersvendesommerdag 92
 Murersvendesommerløn 233
 Murersvendenes dagløn 59, 142
 Murersvendenes formand 34
 Murersvendenes forsømmelsesløn 167
 Murersvendenes oldgesell 149
 Murersvendenes tidepengeproto-
 koller 15
 Murersvendenes tideprotokol 19, 34
 Murersvendeholdgesell 97
 Murersvendesamling 55
 Murersvendesoldaterdagløn 52
 Musketér 52-54, 255
 Musketérsvend 33
 Mænd, de 32, se: Borgerforsamlingen, de
 32 mænd
 Målestok 27, omslagsforstørrelse nr. 3
 før 65
 Næring 77-78, 80, 82-84, 86, 90, 94, 96-
 98, 100, 139, 156-58, 250-52, 254, 256,
 259, 277
 Næringsdrivende, 1789-listerne 76
 Næringsdrivende murersvend 87, 95
 Næringsdrivende svend 75-77, 89, 139,
 147, 254
 Næringsdrivende tømrersvend 95, 255
 Næringsindtægt 156
 Næringssskat (1789) 78, 80-82, 86, 88-90,
 96-97, 99, 112, 124, 148-49, 253-54,
 258, 268
 Næringssskatteangivelse 81

- Næringsskatteberegning, se: Næringsskatteportion
- Næringsskatteliste 81
- Næringsskatteportion eller brøkdele af sådanne (at betale for fritagelse for indkvartering, jfr. III note 7 og 21)
- Officerstilling 97, 99
- Oldermænd 14, 16, 18-19, 24-25, 28, 30, 33-35, 37-39, 42-43, 45-46, 51-53, 56-58, 60, 62, 64-66, 69, 71, 83, 97, 105, 107, 115, 129, 132, 134-36, 139, 142-43, 145, 147, 152, 154-55, 159-62, 164-66, 236-37, 274, 288, 300
- Oldermands-attest 63
- Oldgesell 11, 18, 21, 37-38, 58, 60, 62-63, 66, 93, 103-04, 120-21, 129, 131, 136, 142, 159, 161, 164-66, 221, 231, 242, 258-59, 262, 303
- Opsigelse 26, 46-48, 62, 103
- Opsigelse, gensidig (eller reciprok) 47-48, 107, 153, 166
- Opsigelsestermin 46, 152
- Optagelse i lavet 81
- Opvartning (syge og døde) 144
- Overarbejde 75
- Overtid 74
- Pas 41, 129
- Pasprotokol, Københavns 128
- Pension (à 24 sk. pr. 4 ugers periode, udbetalt til tømrrersvende af disses sygepenge (sygebøsse eller svendelade)) 37, 82, 102, 204, 256-57, 259-60
- Pensionister 16, 257, 267
- Polerer 20, 25-27, 48, 147, 149, 151, 164, 257
- Politidirektøren 87
- Politiets regnskaber 14-15
- Politikammeret 14, 71, 241
- Politi- og Kommercekollegiet 51-52, 154
- Politimesteren 10, 12, 14, 16-17, 26, 46, 67, 70
- Politiretssager, se: Politirettens sager
- Politiretten (i København) 12, 26, 29-30, 39, 45, 51, 53-54, 68-70, 86, 106-07, 115, 119, 121-24, 132, 134, 144, 149, 155, 240
- Politirettens protokoller 72
- Politirettens sager (Politiretssager) 20, 23, 29, 40, 86
- Polititjeneste 84
- Porcelæns- og tehandler 87
- Portion (Næringsskatteportion eller brøkdele deraf) 74, 76, 81-83, 86, 88-89, 92, 99, 112, 124, 148-49, 158, 254-56, 258-60, 263-66, 277
- Portpenge 104
- Pottehandel 97, 100
- Pottehandler 89, 98, 158, 252, 260
- Protokoller over skattefritagelse 78-79
- Provinsens militære 55
- Provinsregimenterne 50
- Prøvetid 23
- Påskedag 30, 53, 87, 233
- Påske kvartal 19, 150, 238-39, 316
- Qvarter, se: Kvarter
- Qvarterspenge, se: Kvarterspenge
- Regimenter 49
- Regimenter, de hvervede 41, 50
- Regimenter, de nationale 50
- Regning (mesterens) 35, 39, 56-57, 113, 116, 119, 131, 134, 142, 155, 163, 223-24, 234-35, 241, 243, 245, 304
- Regnskabsperiode 39
- Regnskabsprotokol, tømrrermestrenes lav 43
- Rejsepas 46
- Rejsepenge 63, 109, 118, 294-99
- Rejsetid, årlig 46
- Rekruttering (lavets) 80
- Rentekammeret 21, 60, 64, 126, 145, 258
- Reparationsarbejder 63, 80, 260, 270, 272
- Repræsentant (IV note 92 s. 211)
- Restance 19, 34, 98, 257
- Restant 16-17, 19, 98
- Rodemester (Rodemesterhvervet var i den her behandlede periode et borgerligt ombud. Der var to rodemestre i hvert kvarter. De førte tilsyn med borgernes vilkår, skulle forfatte mandtal; de underskrev f.eks. eget kvarters indkvarteringsmandtal, de opkrævede skatter (jfr. s. 87) og fra 1798 førte de kontrol med borgerbreve) 37, 75, 83, 86-87, 89, 96, 157, 168, 259, 265
- Ross 154
- Ross-forbudet 66, 165

- Ros(s)penge 59-63, 68, 155, 165, 232-33, 235-36
- Rugbrødsbager 119
- Rygeforbud (Reglement af 24. april 1734, stk. 5) omslagsforstørrelse nr. 1 efter 64 Råd, byens 56
- Rådhusarresten 67
- Rådstuen 43, 60, 84
- Seddel (1: Friseddel for afskedseddel 24, 42, 45. 2: Friseddel fra Kbh.s Ekstra-skattekommission, jfr. bilag III 3a næringsdrivende tømrersvende nr. 4, s. 250, bilag III 3b næringsdrivende murersvende nr. 4 og 5 s. 263 samt det senere billede (1805) s. 79. 3: Friseddel til ægteskab for musketer, bilag III 3a nr. 3) 24, 26, 29, 68
- Seddel, håndskreven 43
- Seddel, trykt 42-43, 152
- Selvangivelse 77, 101, 156, 258
- Sikring ved sygdom 37
- Sikringsperioden 50
- Silke- og klædekræmmer 89
- Skarvagt 84
- Skarværksarbejde 63, 81, 154
- Skat 255-56, 263
- Skat (til ¼ portion) 74, 76, 86, 89
- Skat (til ½ portion) 83
- Skattebetalende svende 274
- Skattebetalende øtappere 84
- Skattebillet 75, 84, 86-87, 89, 96 (billedtekst), 148-49, 167-68, 254, 258-59, 267
- Skattefritagelse 76, 79, 85, 248
- Skattelister 1789, se: Mesterlister
- Skattemandtal 86
- Skibsbygmester 24-26
- Skibstømrersvend 25-26
- Skiftebilag 29
- Skiftekommission 21, 32
- Skiltflytning (Svendenes skiltflytning finder i perioden uden svendelavs-ejendom sted hvert eller hvert andet år, når formanden eller oldgesellen, altgesellen, skifter) 119, 140
- Skippernes oldermand 136, 169
- Skræddermester 75
- Skrædder- og snedkersvende 129
- Skudsmål 24
- Snedker 126, 313, 315
- Snedkersvend 119
- Soldat 15, 49, 51, 57, 84, 146, 149-50, 153, 165, 248, 256-57, 261, 267
- Soldaterfrimand 19, 63
- Soldaterhåndværkersvende 33, 50
- Soldater-murersvende 51
- Soldatersvend 12-13, 33, 54, 145-46, 154
- Soldatersvenderettigheder 153
- Sommerdag(e) 11, 30, 34-35, 53-54, 58, 69-70, 104, 118, 134, 155, 160, 241, 261, 278, 284-89, 305
- Sommerdagløn 52, 104, 116, 121, 125, 143, 145, 155-56, 159, 162
- Sommerløn 32, 40, 57, 61, 65, 71, 105, 130-31, 145, 238, 240
- Sommerperiode 24, 60, 70, 145, 151, 154, 164
- Sommertid (arbejdstid) 24-25, 30, 39, 62, 136, 151
- Spisning 26, 244
- Spisningskasse 81
- Sportelindtægter 91
- Sportelregnskab (jfr. billedtekst s. 82, 91, 95, III note 20 samt Zahlkasseregnskab 1771, 17. juli s. 122, 17. okt. s. 135 og 1773, 23. apr. s. 220) 95, 205-06, 269
- Sporteltakst, den nye 95
- Sportler 170
- Spækhøker 87-89, 98-100, 113, 158, 257, 265
- Spækhøkeri 17, 88, 158
- Stadskonduktøren, se: Københavns stads-konduktør 9, 87, 89
- Stadsmusikant 73-74, 93, 101
- Stadstambur 267, 272
- Stenhugger 24-25, 47, 166
- Stenhuggersvende 10, 25
- Strejken 1794 40, 43, 75, 103, 114-16, 119-20, 125, 129, 135-37, 141, 147, 163, 168, 207
- Strejkende svende 75-76, 103, 108-09, 112, 115, 118, 122-23, 125, 129-30, 160, 254, 263, 267, 300, 316
- Sukkersalgsbevilling 102, 259-60, 263
- Svendeantal: se Svendestatistik
- Svendeberegning, se: Svendestatistik
- Svendebog 20, 26, 29-30, 32, 151, 165, 193, 221
- Svendedag 54, 56, 58, 62
- Svendedagløn 65, 92, 167

- Svendeformand (i pluralisformen en betegnelse for formand og 2 bisidder) 11, 15, 18, 85, 88, 94, 108, 124, 139, 144, 157, 162, 168, 257, 266, 268
- Svendefrimester 80
- Svendefrimand 148
- Svendegæld 38, 43-45, 49, 98
- Svendegæld, midlertidig 151
- Svendelade 11, 13, 33, 38, 94, 106, 139, 144, 152, 165
- Svendelavets hovedbog 301
- Svendelister 255, 265, 268
- Svendelønninger 20, 56-58, 61, 63, 106-07
- Svendeprotokollen 17, 260, 264
- Svendeskatteydere, 1789 listen, se: Mesterlister
- Svendeskifterne 193 note 15
- Svendestatistik 14-15, 18, 20, 216-18, 316
- Svendesygekasserne 159
- Svendesygepenge 34, 62
- Svendetilgodehavende 21, 28, 136
- Svende-øltapper, 84
- Svendenes gæld 38
- Svendenes gældsafbetaling 152
- Svendenes herberg 11, 19
- Svendenes kvartals- og regnskabsprotokol 16, 192, 259
- Svendenes nye herberg 38
- Svendenes slutafregning med mester 29
- Svendenes socialforsikring 38
- Svendenes sygekasse 82, 98, 102, 257
- Svendenes sygeprotokol 260
- Svendenes tideprotokol 81, 264
- Svnebog, se: Svendebog
- Svenske svende 149, 165, 193
- Sygdom (gigtsyge og brokklidelser) 80, 157
- Sygdomstilfælde 36
- Sygebøsse (Tømrersvendens ordning. Ikke før 1776 ses en lademester at have attesteret bøsseregnskaberne – samtidig blev de 4 sk. pr. uge erstattet med 26 sk. pr. halvår) 16, 34, 36, 151, 190
- Sygebøsse (Murersvendens ordning. 1772, 6. aug. reskr. 2 årligt skiftende lademestre, de 2 oldgeseller og 2 bøssesvende – disse 6 skulle efter aftensang mødes på herberget for at udbetale de nødvendige sygepenge) 16, 34, 36, 151, 190
- Sygebøsseregnskab 15
- Sygebøsseregnskab (Hver 4. søndag holdes den sædvanlige sammenkomst ved sygebøssen; de syges og dodes udbetalinger finder sted, samme indføres og regnskab gøres på herberget (tømrersvendenes)), kvartals- og regnskabsprot. 1750-1826 fol. 318
- Sygehjælp 73, 80
- Sygekasse, alm. 81
- Sygekassens værge 81
- Sygepenge (Periodens varighed, jfr. Ia note 87, s. 197 og bilag til III 3a næringsdrivende tømrersvend nr. 12, s. 257) 11, 13, 17, 23, 33-38, 74, 80-81, 98-99, 102, 113, 152, 156-57, 165, 255, 260
- Sygeprotokol 13, 15-18, 36, 106, 110, 113
- Sygeunderstøttelse 13, 34-35, 151, 166
- Sygevagter (1774, 10. juli i instruks til lademestrene – sygevagter går også på skift – ingen måtte forbigås. Den, der ikke kunne komme, måtte betale derfor. Indtægten tilkom sygebøssen)
- Søetaten 41
- Søndagsarbejde 26
- Te- og porcelænshandler 92-94, 100
- Tehandel 17
- Tehandler (en art urtekram) 74, 77-78, 85, 87, 89-90, 92-93, 96-97, 99, 101-02, 158, 252, 258, 260, 263-64
- Teskænker 87, 100
- Tidepenge 13, 15, 17, 19, 23, 26, 33-38, 81, 92, 98-99, 151-52, 165, 191
- Tidepengeprotokol 95, 260
- Tideprotokol 15, 35, 144
- Tilgodehavende 20-21, 39-41, 53, 68, 74, 116, 126, 137, 241, 244-45, 278-86, 288-99, 303, 305
- Timebetaling for overtid 74-75
- Timeløn 26
- Toldsatser 65
- Trådhandel 90
- Tyske Kancelli 91
- Tyske svende 12, 23, 41, 74, 106, 109-10, 113-15, 119, 121-22, 125-26, 128-30,

- 136-37, 140, 144, 159-61, 163, 167, 169, 193
- Tømmermænd på Holmen 265
- Tømmerfrimester, se: Fritømmermester
- Tømmerlavet 56-57, 60, 139
- Tømmerlavets herberg 74, 152, 155
- Tømmerlavets oldermænd 17-18, 25, 41, 47, 66, 88, 116, 120, 134, 136-37, 286
- Tømmernes oldermænd 59
- Tømmerpolerer 147
- Tømmervendebevilling 92
- Tømmervendedage 57
- Tømmervendedagløen 59, 237
- Tømmervendedaglønsatser 54
- Tømmervendehusejer 78, 157
- Tømmervendeladen 155, 165
- Tømmervendelauguet 36
- Tømmervendeløn 53, 58, 68, 103, 144, 154, 164
- Tømmervendevalget 147
- Tømmervendenes formand 89, 102, 139, 154, 158, 163, 254, 258
- Tømmervendenes kvartalsmøde 163
- Tømmervendenes lavtløn 11
- Tømmervendenes oldgesell (altgesell) 16, 51
- Tømmervendenes sommerdag(e) 92
- Tømmervendenes sommerløn 233
- Tømmervendenes sygebøsse 19, 37
- Tømmervendenes sygeprotokol 99
- Uarbejdsdygtige 16
- Udlæg 48, 113
- Udskænkningserhverv 101
- Udskækningssteder 84, 100
- Ugelønnet 74, 267
- Underbrandmester 84, 89
- Underskrivere 1794 159-60, 278
- Understøttelse 36, 152, 156
- Ungsvend 143, 164
- Ungsvendeløn 54
- Ungsvendeåret 47
- Uniform, formand for Holmens tømmermænd 127, 141
- Urtekræmmer 74, 89, 99-100, 286
- Valgmænd (4 svende (2 danske og 2 tyske) valgt af hver af tømmerfagets 8 klasser. Efter strejken – fra og med 24. okt. 1794 – 8 af hver klasse. Indl. generaltabelernes svendestatistik note 30) 192, 211
- Vaskerkone 76
- Vesperkost 25, 66, 155, 232, 246-47
- Vielse 73
- Vielsesbetaling 74
- Vielsesbrev 73
- Vinkel (Til kontrol med de arbejdende svendes tagrejsning) omslagsforstørrelse nr. 1 efter 64
- Vinterdag(e) 25, 30, 52-54, 58, 70-71, 134, 155, 221, 230-33, 241, 261, 264, 284-88, 305
- Vinterhalvåret 86, 90
- Vinterløn 40, 61-62, 65, 71, 130-31, 144-45, 155, 238-40
- Vintermånederne 11-13, 16-17, 25-26, 30, 32, 56-57, 59-60, 63, 144-45
- Vinterperioderne, se: Vintermånederne
- Vinterstilstandsperiode 30, 60, 151, 154
- Vintertid 24, 39
- Vægterkorpset 18
- Vægterpenge (1784) 85, 88
- Værnepligtig 42
- Værtshusholder 84-88, 90, 93, 100-01, 103, 124, 147, 158, 254-55, 259-260, 306
- Yngste bisidder, se: Bisidder, yngste
- Zahlkammer 257
- Zahlkasseregnskab 91
- Zünftighed (lavsvuelighed) 194
- Ældste bisidder, se: Bisidder, ældste
- Økonomikommission 68
- Øksen, at nedlægge 131, 134, 156
- Øl, salg af 83-84
- Ølpenge 60, 68, 165
- Øltapper 17, 73-75, 83, 85-90, 92-94, 97-98, 100-02, 111-12, 124, 158, 247, 252-54, 256, 258-59, 262-67, 277, 306
- Øltapperi 13, 17, 78, 84, 86-87, 89, 94, 157-58

